

БЕЗБЈЕДНОСТ
ПОЛИЦИЈА
ГРАЂАНИ

Бања Лука
Година IX
Број 3-4/13

*Министарство унутрашњих послова
Републике Српске*

УРЕДНИШТВО

Издавач: Министарство унутрашњих послова Републике Српске

За издавача: Министар унутрашњих послова

Главни и одговорни уредник: др Горан Амиџић

Редакциони одбор: проф. др Душко Вејновић, предједник

проф. др Милан Даничић, члан

доц. др Миле Шикман, члан

доц. др Урош Пена, члан

проф. др Миле Матијевић, члан

Спољни сарадници: проф. PhD. Jiri Straus, члан

проф. др Зоран Кековић, члан

проф. др Дане Субошић, члан

проф. др Желимир Кешетовић, члан

проф. др Саша Мијалковић, члан

Технички уредник: Дражан Кезија

Лектор: Јованка Борић

Адреса уредништва: Булевар Живојина Мишића 10А

Бања Лука

Телефон: 051/333-603

Телефакс: 051/333-699

e-mail: direktor_vsup@education.muprs.org

Тираж: 300 примјерака

Штампа: "Центар за професионалну рехабилитацију
и запошљавање инвалида", Бања Лука

ISSN 1840-0698

УДК:351.74

**Рјешењем Министарства просвјете и културе Републике Српске број:
6-01-8-1/05 од 31.01.2005. године „Безбједност- Полиција- Грађани“
Бања Лука, уписан је у Регистар јавних гласила под редним бројем 487**

САДРЖАЈ

КРИМИНАЛИСТИЧКА ОБЛАСТ

ФЕНОМЕНОЛОШКА ДИМЕНЗИЈА ПРИВРЕДНОГ КРИМИНАЛИТЕТА <i>Доц. др Миле Шикман,</i> <i>Др Раде Домузин</i>	1
КРИМИНОЛОШКО-КРИМИНАЛИСТИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СЕРИЈСКИХ РАЗБОЈНИШТАВА <i>Др Миле Матијевић</i> <i>Александар Миладиновић</i>	21
ЛИЧНОСТ И КРИМИНАЛНО ПОНАШАЊЕ <i>Мр Жана Врућинић</i>	35
АНАЛИЗА СТАЊА НАСИЛНИЧКОГ КРИМИНАЛИТЕТА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ <i>Мр Гојко Шетка</i> <i>Горан Благојевић, мр</i>	47
ОТКРИВАЊЕ И ДОКАЗИВАЊЕ КРИВИЧНОГ ДЈЕЛА НЕОВЛАШТЕНЕ ПРОИЗВОДЊЕ И ПРОМЕТА ОПОЈНИХ ДРОГА <i>Оливије Зимоња</i>	61
ИСПИТИВАЊЕ И ИСЉЕЂИВАЊЕ ОСУМЊИЧЕНИХ НА ОКОЛНОСТИ ИЗВРШЕЊА КРИВИЧНИХ ДЈЕЛА <i>Горан Келеман</i>	75

ПОЛИЦИЈСКА ОБЛАСТ

ОДНОС ПОЛИЦИЈЕ И ЈАВНОСТИ СА АСПЕКТА ПРИМЈЕНЕ КОНЦЕПТА РАДА ПОЛИЦИЈЕ У ЗАЈЕДНИЦИ <i>Мр Душко Пена</i> <i>Мр Борислав Ђукић</i>	87
---	----

**АНАЛИЗА ПРЕКРШАЈА ЕВИДЕНТИРАНИХ СТАЦИОНАРНИМ РАДАР-
СКИМ СИСТЕМОМ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ**

Младен Марић, МА

Милан Саламадија

99

**ДИМЕНЗИЈЕ РАДНОГ ПОНАШАЊА И КОМПЕТЕНЦИЈСКИ ПРИСТУП У
УПРАВЉАЊУ ЉУДСКИМ РЕСУРСИМА У ПОЛИЦИЈИ**

Мр Едина Хелдић-Смаилагић

113

**АНАЛИЗА ПОВРЕДА НА РАДУ РАДНИКА МУП-а РС У 2012. ГОДИНИ И У
КОМПАРАЦИЈИ СА 2004. ГОДИНОМ**

Снежана Трнинић-Ђаковић

125

БЕЗБЈЕДНОСНА ОБЛАСТ

**КРИЈУМЧАРЕЊЕ И ИЛЕГАЛНО УНОШЕЊЕ НУКЛЕАРНОГ МАТЕРИЈАЛА И
РАДИОАКТИВНОГ ОТПАДА КАО ОБЛИК УГРОЖАВАЊА ЕКОЛОШКЕ БЕЗ-
БЕДНОСТИ**

Др Горан Амиџић

Дарко Булум

141

**СТАНДАРДИ ЕВРОПСКОГ КОМИТЕТА ЗА СПРЕЧАВАЊЕ МУЧЕЊА И НЕ-
ЧОВЈЕЧНОГ ИЛИ ПОНИЖАВАЈУЋЕГ ПОСТУПАЊА ИЛИ КАЖЊАВАЊА, С
ОСВРТОМ НА ЊИХОВУ ПРИМЈЕНУ У ВЕЗИ С ПОЛИЦИЈСКИМ ПРИТВО-
РОМ И ЗАТВОРСКИМ СЛУЖБАМА У БиХ**

Доц. др Славиша Бјелогрић

Доц. др Стево Иветић

153

**ПОЛНИ ДИМОРФИЗАМ АНТРОПОЛОШКОГ ПРОФИЛА СТУДЕНАТА ВИ-
СОКЕ ШКОЛЕ УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА У ФУНКЦИЈИ РЈЕШАВАЊА ПРО-
БЛЕМСКИХ СИТУАЦИЈА ИЗ СПЕЦИЈАЛНОГ ФИЗИЧКОГ ОБРАЗОВАЊА**

Др Дарко Паспаљ

167

**ЕФИКАСНОСТ МИНИСТАРСТВА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА РЕПУБЛИКЕ
СРПСКЕ У БОРБИ ПРОТИВ ТРГОВИНЕ ЉУДИМА**

-изазови и препреке-

Дражсан Бојић мр

181

ДИРЕКТНА СТРАНА УЛАГАЊА И ЕФЕКТИ НА РАЗВОЈ

Др Српко Косорић

195

ПРАВО И ОПШТЕОБРАЗОВНА ОБЛАСТ

**КОМПОНЕНТЕ УЗРАСТА И СТАРОСНЕ ГРАНИЦЕ У МАЛОЉЕТНИЧКОМ
КРИВИЧНОМ ПРАВУ**

Др Николина Грбић Павловић 209

ПСИХИЈАТРИЈСКО ВЈЕШТАЧЕЊЕ УРАЧУНЉИВОСТИ

мр Свјетлана Драговић, 225

**LEGAL REACTION TO PREVIOUS STAGES OF EXECUTION OF CRIMINAL
ACTIONS IN CRIMINAL LEGISLATIONS IN THE COUNTRIES OF FORMER
YUGOSLAVIA**

Dragana Milijević, MA 237

**ПРАВНИ МЕХАНИЗМИ ЗА ЗАШТИТУ ОСНОВНИХ ЉУДСКИХ ПРАВА И
СЛОБОДА ОСУМЊИЧЕНОГ ОДНОСНО ОПТУЖЕНОГ У ФАЗИ ИСТРАГЕ**

мр Драгана Вујић
Невена Ракић, дипломирани правник унутрашњих послова 251

**КРАЂА ИЗВРШЕНА ОД СТРАНЕ ВИШЕ ЛИЦА КОЈА СУ СЕ УДРУЖИЛА У
ЦИЉУ ВРШЕЊА КРАЂАМ, С ОСВРТОМ НА КРИВИЧНО ПРАВО РЕПУБЛИ-
КЕ СРПСКЕ**

Спец. Предраз Поповић
Миодраг Гајић 261

**УЛОГА РАДНЕ И ОБРАЗОВНЕ АКТИВНОСТИ У ФУНКЦИЈИ РЕСОЦИЈАЛИ-
ЗАЦИЈЕ**

Јоко Драгојловић
Мр Игор Кушић
Зоран Савић, мр 271

КОРУПЦИЈА У ПРАВОСУЂУ

Мр Вељко Спремо 283

**ФЕНОМЕНОЛОШКА ДИМЕНЗИЈА ПРИВРЕДНОГ
КРИМИНАЛИТЕТА**

Доц. др Миле Шикман,
Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, msikman@teol.net

Др Раде Домузин,
МУП РС

Апстракт: Феноменолошка димензија привредног криминалитета подразумева посматрање привредног криминалитета с дескриптивног становишта, кроз опис појавних облика у којима се манифестује. У том контексту можемо говорити о статички и динамички привредног криминалитета, као и о типологији појавних облика. Наравно, ријеч је о условним категоријама, будући да се статика, динамика и типологија појавних облика тиче криминалитета у цјелини, а привредни криминалитет је само дио укупног друштвено негативног дјеловања. Статика привредног криминалитета изражава се кроз структуру понашања која означавамо као привредни криминалитет. Динамика се бави промјенама у њиховом обиму и дистрибуцији, док типологија различите врсте привредног криминалитета, на основу заједничких особина, сврстава у групе, чиме се омогућава лакше проучавање привредног криминалитета. Статика и динамика привредног криминалитета може се вршити на основу прикупљених статистичких и других података и информација. Ништа мање није важно питање типологије привредног криминалитета. Ово је уједно и најсложеније питање, будући да зависи како од статике, тако и од динамике привредног криминалитета. Полазећи од наведеног, а узимајући у обзир и друге критеријуме класификације, те коришћењем принципа општости, сматрамо да се привредни криминалитет доминантно испољава кроз следеће облике: криминалитет против привреде и економског система; криминалитет против финансија и финансијског система; криминалитет бијелог оковратника и корпорацијски криминалитет; организовани криминалитет у привредно-финансијском пословању и корупција у привредним и

ванпривредним дјелатностима. У раду ће бити више ријечи о наведеним категоријама привредног криминалитета, прије свега са дескриптивног становишта, без улажења у конкретизацију појединих форми и облика испољавања привредног криминалитета.

Кључне ријечи: привредни криминалитет, феноменологија, статика криминала, динамика криминала, типологија криминала.

УВОД

Разматрање феноменолошке димензије привредног криминалитета представља врло сложено питање. Прије свега, прикупљање релевантних информација и података о привредном криминалитету изазива низ проблема, укључујући и значајне методолошке проблеме¹. Поред тога, идентификација облика привредног криминалитета је врло важно претходно питање у супротстављању привредном криминалитету. Постоје различити критеријуми идентификације облика привредног криминалитета, али се они углавном односе на идентификовање кључних обиљежја привредног криминалитета, те након тога идентификовање одређеног облика привредног криминалитета. Заправо, привредни криминалитет карактерише изузетна разноврсност облика испољавања. Поред "традиционалних" облика испољавања привредног криминалитета², можемо говорити и о "нетрадиционалним" дјелатностима привредног криминалитета. Поред наведеног, изузетно су важне кривичноправне класификације кривичних дјела привредног криминалитета. Потребно је напоменути да су данас ријетка она европска кривична законодавства која посебно у оквиру издвојене законске групе инкриминација штите област привреде. Углавном она то чине у посебном кривичном законодавству. Уређивање ових деликата у основном кривичном законодавству била је карактеристика ранијих социјалистичких законодавстава која су посебну пажњу посвећивала кривичноправној заштити привредних односа. Кривично законодавство

1 Rawlinson, P. (1999). Mafia, Methodology and "Alien" Culture', In R D Kind and E Wincup (eds), Doing Research on Crime and Justice, Oxford; Oxford University Press.

2 Прање новца је карактеристика криминалних група, које овим кривичним дјелом настоје да прикрију нелегално стечену добит и инвестирају у легалне послове. Превара је нискоризична, високопрофитна криминална дјелатност, која се састоји од различитих криминалних активности чији је основни циљ искориштавање слабости финансијских система и контрола. Сложене преваре, као на примјер пореске преваре, које укључују кријумчарење робе, захтијевају вјештину, способност и чврсту инфраструктуру, да би биле ефикасне и учињене само од организоване криминалне групе. Поред тога, криминалне групе учествују у интелектуалним преварама и злоупотребима ауторских права, преварама путем платних картица, итд. Фалсификовање новца (евро и долар) је у порасту, с обзиром на то да се ради о високопрофитној криминалној активности, која у исто вријеме служи за финансирање других врста криминала. Корупција је такође једна од битних дјелатности у области привредног криминалитета, гдје је посебно присутно корумпирање од стране организованог криминалитета.

Републике Српске је у односу на ово питање имало исти приступ, а и сада постоји консензус о потреби постојања посебне групе дјела посвећених искључиво заштити привредног и монетарно-финансијског система, бар у једном одређеном времену. Санкције и мјере за кривична дјела привредног криминалитета су врло важно кривичноправно питање које посебно карактерише ова кривична дјела. Извршењем појединих кривичних дјела против привреде и платног промета остварују се различите конкретне посљедице на појединим нападнутим објектима или у односу на поједине ситуације везане за привредно пословање. Те посљедице се састоје у неизвршењу неких привредних задатака, ометању нормалног функционисања привредних дјелатности, изазивању поремећаја у финансијском систему, и тако даље. Међутим, преко ових појединачних посљедица остварује се и општа посљедица кривичних дјела из ове групе – угрожавање постојећих привредних односа и платног промета у Републици Српској, односно њене економске стабилности.

ТИПОЛОГИЈА ПРИВРЕДНОГ КРИМИНАЛИТЕТА

Као што је и уочљиво, типологија привредног криминалитета је сложено и важно питање, а зависи од критеријума подјеле. Уопштено посматрано, не постоји општеприхваћена класификација привредног криминалитета. Као критеријуми подјеле привредног криминалитета могу се користити критеријуми класификације криминалитета уопште. Тако класификација кривичних дјела и учинилаца може бити законска, друштвено-амбијентална, психолошко-мотивациона и клиничка³. Амерички криминолог Конклин говори о четири основна типа криминалитета: конвенционални криминалитет, криминалитет бијелог оковратника, организовани криминалитет и консензуални криминалитет⁴. Професор Мићо Бошковић полази од тога да се привредни криминалитет испољава у разноврсним облицима у привредној и ванпривредној дјелатности, у зависности од повољних услова који су присутни у одређеним друштвеним односима и који повољно дјелују на настанак и развој појединих његових облика, због чега су и облици испољавања привредног криминалитета различити и по форми и по садржини у разним етапама

3 Игњатовић, Ђ. (1999). *Криминологија*, Београд: Номос, стр. 206–228.

4 Конвенционални криминалитет дијели се у двије основне категорије: насилнички криминалитет (злочини против личности) и имовински криминалитет (злочини против имовине). Криминалитет бијелог оковратника својствен је посебној категорији лица, која уживају престижни и високи друштвени статус, а кривична дјела врше у оквиру занимања које обављају. Организовани криминалитет је посебна врста криминалитета због штете коју наноси економији и друштву у којем постоји. Консензуални криминалитет подразумијева оне облике криминалитета у којима нема жртве у правом смислу ријечи, већ је оштећена страна сагласна са кривичним дјелом (нпр. кривична дјела у вези са дрогама, коцкање и проституција). Conklin, J. (2007). *Criminology* (Nine Edition), Pearson Education, Inc. pp. 49–78.

развоја друштва, како на националном, тако и на међународном плану⁵.

Кривична дјела против привреде и платног промета из главе XXIV Кривичног закона Републике Српске⁶ могуће је распоредити у више група по различитим критеријумима (нпр. Према непосредном објекту заштите, према критеријуму учинилаца на општа и посебна, према тренутку довршења на формална и материјална, према специфичностима радње чињења на једноставна и сложена итд.), најбољи показатељ њихових међусобних сличности и разлика су ужи заштитни објекти (материјални критеријум). Према непосредном (ближем или ужем) објекту заштите, сва кривична дјела (укупно 36) по Кривичном закону Републике Српске из главе XXIV против привреде и платног промета могу се подијелити у шест група: 1) Кривична дјела фалсификовања (Фалсификовање или уништавање пословних или трговачких књига или исправа, Фалсификовање и употреба хартија од вриједности, Фалсификовање кредитних картица и картица за безготовинско плаћање, Фалсификовање знакова за вриједност, Прављење, набављање и давање другом средстава за фалсификовање и Фалсификовање знакова за обиљежавање робе, мјера и тегова). 2) Кривична дјела у вези са стечајем (Злоупотреба лажног стечаја, Проузроковање стечаја несавјесним пословањем, Повреда равноправности у обављању привредне дјелатности, Злоупотреба у стечајном поступку или поступку принудног поравнања и Оштећење или повлашћивање повјерилаца). 3) Кривична дјела повреде тржишног такмичења (Стварање монополистичког положаја на тржишту). 4) Кривична дјела у тржишном пословању (Злоупотреба овлашћења у привреди, Несавјесно привредно пословање, Пословна превара, Закључење штетног уговора, Неовлашћено примање поклона или дарова, Неовлашћено давање поклона или дарова, Одавање и неовлашћено прибављање пословне тајне, Одавање и коришћење берзанске тајне, Упад у компјутерски систем, Неовлашћена употреба туђе фирме, узорка или модела и Неовлашћена употреба туђег проналаска). 5) Кривична дјела у вези са производњом и трговином (Прање новца, Недозвољена трговина, Обмањивање купца, Обмана при добијању кредита или других погодности, Недозвољено бављење банкарском дјелатношћу, Издавање

5 С тим у вези он класификује следеће облике испољавања: 1. Облици привредног криминалитета у производњи, 2. Облици привредног криминалитета у трговини, 3. Облици криминалитета у спољнотрговинском промету, 4. Облици привредног криминалитета у својинској трансформацији, 5. Облици привредног криминалитета у области пореза, 6. Облици привредног криминалитета у пореском пословању, 7. Облици привредног криминалитета у банкарском пословању, 8. Облици привредног криминалитета у благајничком пословању, 9. Облици привредног криминалитета у магацинском пословању, 10. Криминалитет бијелог оковратника и корпорацијски криминалитет, 11. Организовани привредни криминалитет и 12. Остали облици привредног криминалитета. Бошковић, М. (2009). *Привредна криминалистика*. Бања Лука: Факултет за безбједност и заштиту.

6 Кривични закон Републике Српске, Службени гласник Републике Српске, број 49/03, измене и допуне: 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12.

хартија од вриједности без покрића и Издавање чека и средстава безготовинског плаћања без покрића). 6) Остала кривична дјела (Утаја пореза и доприноса, Лажна пореска исправа, Подношење лажне пореске пријаве, Спречавање пореског службеника у обављању службене дужности, Напад на пореског службеника у обављању службене дужности и Неправилно издвајање средстава правних лица). Анализа кривичних дјела из Кривичног закона Републике Српске која имају обиљежја привредног криминалитета, показује да су ту сабрана дјела различитог карактера, па је тешко одредити шта је њихов заједнички, групни заштитни објект. Оно што их повезује јесте да су та дјела, на овај или онај начин везана за привреду, привредни систем, за пословање у привреди и платни промет, нека директно, а нека на посредан начин. Овим инкриминацијама се настоји да се обезбиједи исправност, цјелисходност, ефикасност и законитост у раду државних органа који врше јавна овлашћења и тако очува повјерење грађана у правни поредак и правну државу. Очигледно је да се не тежи да кривичноправна заштита покрије цијелу привреду, читав привредни систем и платни промет, него се томе приступа фрагментарно. Могло би се рећи да се овдје штите неки дијелови привредног система и платног промета.

Према критеријуму извршилаца ових кривичних дјела, може се извршити и класификација кривичних дјела која могу извршити овлашћена (одговорна) лица⁷ и кривичних дјела која може извршити свако лице. Суштина неких кривичних дјела привредног криминалитета тако је одређена да она могу бити остварена само радњама оних лица која раде у предузећима или другим субјектима привредног пословања, као што је случај са злоупотребом овлашћења у привреди. Према критеријуму прописане казне, ова кривична дјела се могу класификовати тако што су најтежа кривична дјела привредног криминалитета, према Кривичном закону, фалсификовање и употреба хартија од вриједности (казна затвора од 2 до 10 година) и недозвољено бављење банкарском дјелатношћу (казна затвора најмање пет година). У групу најтежих кривичних дјела спадају и кривична дјела упад у компјутерски систем (казна затвора 1–10 година), прање новца (казна затвора 2–12 година), утаја пореза и доприноса (казна затвора 3–15 година) и одавање и коришћење берзанске тајне (казна затвора 2–10 година). Према истом критеријуму, најлакша кривична дјела

⁷ Појам одговорног лица дат је у Кривичном закону Републике Српске и њиме се сматра лице којем је у предузећу или другом правном лицу, с обзиром на његову функцију или на основу посебног овлашћења, повјерен извјестан круг послова који се односе на извршавање закона, прописа донесених на основу закона или општих аката предузећа или другог правног лица у управљању и руковању имовином или у руковођењу производним или неким другим привредним процесом или надзором над њима. Одговорним лицем сматра се и службено лице када су у питању кривична дјела код којих је као учинилац означено одговорно лице, а нису предвиђена у глави о кривичним дјелима против службене дужности овог закона, односно као кривична дјела службеног лица у некој другој глави кривичног закона.

су она за која је запријеђена новчана казна и казна затвора до једне године, а то су: Злоупотреба у стечајном поступку или поступку принудног поравнања; Одавање и неовлашћено прибављање пословне тајне; Фалсификовање кредитних картица и картица за безготовинско плаћање. У криминалистичком смислу је садржина привредног криминалитета знатно шира од скупа кривичних дјела која спадају у деликте против привреде, тј. Кривичних дјела у привредном пословању, те у њу спадају како та кривична дјела (нпр. Проузроковање стечаја, проузроковање лажног стечаја, оштећење повјерилаца, злоупотреба овлашћења у привреди, закључење штетног уговора, недозвољена трговина, кршење прописа о цијенама итд.), тако и нека кривична дјела против имовине, те кривична дјела против службене дужности (кривична дјела против службене дужности наведена у Глави XXVII Кривичног закона Републике Српске јесу: злоупотреба службеног положаја или овлашћења, проневјера, превара у служби, послуга, примање мита, давање мита, противзаконито посредовање, несавјестан рад у служби, одавање службене тајне, противзаконита наплата и исплата, противзаконито ослобођење лица лишених слободе и противзаконито присвајање приликом вршења претресања или спровођења извршења). С друге стране, нека кривична дјела која се, према кривичноправној систематици нормативно, али и рутински у пракси сврставају у несавјестан рад у привредном пословању, суштински не представљају облике привредног криминалитета, као нпр. Кривично дјело шумске крађе. Таква кривичноправна систематика производи између осталог и изразиту непоузданост званичних статистичких података који се односе на привредни криминалитет, који захваљујући томе додатно губе на вјеродостојности.

Полазећи од наведеног, а узимајући у обзир наведене и друге критеријуме класификације, те коришћењем принципа општости, сматрамо да се привредни криминалитет доминантно испољава кроз следеће облике: криминалитет против привреде и економског система; криминалитет против финансија и финансијског система; криминалитет бијелог оковратника и корпорацијски криминалитет; организовани криминалитет у привредно-финансијском пословању и корупција у привредним и ванпривредним дјелатностима⁸.

ОБЛИЦИ КРИМИНАЛИТЕТА ПРОТИВ ПРИВРЕДЕ И ЕКОНОМСКОГ СИСТЕМА

Облици криминалитета против привреде и економског система обухватају кривична дјела која су усмјерена против привредне дјелатности и

⁸ Јовичић, Д., Шикман, М. (2013). *Привредна криминалистика*. Бања Лука: Факултет за безбједност и заштиту.

економског система. Облици криминалитета у овој области познати су по способности да се могу прилагођавати конкретним друштвено-економским и политичким условима, тако да они доживљавају извјесне трансформације, а јављају се и нови облици криминалитета. Обухватају она дјела која се јављају у области индустрије и производње, грађевинарства и урбанизма, трговине (куповина и продаја), спољнотрговинског промета (увоз и извоз), као и кривична дјела која су везана за процес својинске трансформације. Дакле, ова кривична дјела испољавају се у различитим привредним гранама, у зависности од степена доминантности и развијености дате привредне гране. Тако се кривична дјела могу јавити у области дрвне индустрије, грађевинске индустрије, енергетике, рударства, пољопривреде, саобраћаја, урбанизма, трговине, туризма и других грана привреде.

Област индустрије и производње⁹ је била, остала и биће објект различитих криминалних напада путем вршења конкретних кривичних дјела из домена привредног криминалитета. То су најчешће кривична дјела злоупотребе службеног положаја, проневијере, несавјесног рада у привредном пословању и недозвољене производње. Облици криминалитета у индустрији и производњи везани су за основне дјелатности и процесе производње, те се манифестују у зависности од тога. У том смислу могуће су манипулације с набавком средстава и материјала за производњу, али и с готовим производима. У области производње често се испољавају кривична дјела која су везана за злоупотребе основне документације и евиденција које прате производне процесе¹⁰. Поред наведеног, у самом процесу производње постоје случајеви немарног и несавјесног понашања, усљед којих долази и до наступања штете у одговарајућем обиму, било над средствима за производњу, репроматеријалу и другим сировинама, било над готовим производима. Исто тако, постоје и неки карактеристични облици криминалитета који су углавном посљедица дјеловања „сиве економије“¹¹. Кривична дјела из области грађевинске и урбанистичке дјелатности спадају у групу кривичних дјела привреде и економског система земље, против имовине, против животне средине и против опште сигурности људи и имовине. Грађевинарство је данас веома актуелна дјелатност и дјелатност примамљива за разне облике криминалитета, а посебно за легализацију нелегално стеченог новца, односно за прање новца¹². Промет робе и вршење трго-

9 Без обзира на степен развијености неке земље, индустрија која у правилу обухвата дјелатности рударства, прерађивачку индустрију, те снабдијевање електричном енергијом, гасом и водом, најзначајнија је грана привреде било које земље.

10 Бошковић, М. (2005). *Криминалистика методика*, Београд: Полицијска академија, Београд, стр. 301.

11 Наиме, поједина предузећа помоћу фиктивне документације избјегавају плаћање пореских обавеза, а добијеним готовим новцем купује се одређен репроматеријал и нужне сировине, па се тако процесом производње ствара нов производ који се нигдје не евидентира.

12 Видови испољавања криминалитета у области грађевинарства огледају се у бесправној из-

винских услуга веома су погодни за разне малверзације које доводе и до извршења појединих кривичних дјела из области привредног криминалитета. Поред наведеног, разноврсни су облици криминалитета у области спољнотрговинског пословања (увоз и извоз), и то у домену извоза и увоза робе, привременог увоза робе, извођења инвестиционих радова у иностранству, девизног пословања, трансфера технологије и опреме и др. У склопу тих облика најчешће се извршавају сљедећа кривична дјела: избјегавање плаћања пореза, злоупотреба службеног положаја, злоупотреба овлашћења у привреди, недозвољена трговина, кријумчарење, проневјера, примање и давање мита, кривична дјела која углавном прате поједини облици фалсификовања одговарајуће документације¹³. Исто тако, свака трансформација својине (прије свега приватизација) представља погодну основу за појаву разних облика криминалитета, нарочито у виду стварања приватног капитала неадекватним и неоснованим дјеловањем на штету државне имовине и кршењем законских прописа, с обзиром на то да је процес трансформације регулисан одговарајућим законом у свакој земљи¹⁴.

Поред наведеног, присутни су и нови појавни облици криминалитета против привреде и економских односа. Трансфер технологије и опре-

градњи стамбеног и пословног простора, односно у непоштовању извјесних стандарда изградње оваквих објеката када је њихова изградња дозвољена. У првом случају граде се објекти чија изградња уопште није одобрена од стране надлежних градских или републичких органа. У другом случају, објекти нису изграђени према пропозицијама које су садржане у легално добијеним дозволама за градњу. Криминалне активности у области урбанизма обухватају оне криминалне активности општинских, градских и државних службеника, те запослених у извјесним јавним и приватним (пројектантским, геодетским, комуналним, стамбеним и сл.) институцијама и предузећима који злоупотребом службеног положаја омогућавају бесправну изградњу зграда или градњу мимо постојећих стандарда. Мијалковић, С., Бајагић, М. (2012). *Организовани криминал и тероризам*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија, стр. 218.

13 Приликом извоза робе постоје многобројне могућности кршења законских прописа и присвајања имовине, било у виду добијања провизије или неке друге користи, усјед продаје робе по нижим цијенама, испоруке робе бољег квалитета од декларисане, по основу фиктивних бонификација (признавање лома, кала, растура у већем обиму и сл.), као и стварањем недозвољених фондова у иностранству, извоза под неповољним условима и друго. Приликом царинења такође постоје случајеви лажног пријављивања и декларисања одређене робе, када се уз помоћ фалсификовања потребне документације (уговор, фактура и др.) увећава цијена вриједности робе тако да она обухвата и друге трошкове, с циљем да се прикажу веће вриједности царинске робе ради добијања већег износа на име извозних стимулација, а остварена разлика се присваја. Основни облици криминалитета у области увоза робе испољавају се као нетачно пријављивање и декларисање количине, вриједности, квалитета, врсте и поријекла робе која се увози из иностранства. Постоје случајеви нетачног декларисања увезене робе тако што се фалсификованом документацијом приказује да је увезена већа количина робе, што представља основ за фактурисање и плаћање страном фирми, иако је стварно увезена мања количина робе.

14 Такође, пракса указује да у многим случајевима није урађен завршни рачун или пак да завршни рачуни не одговарају реалном чињеничном стању, односно да садрже нетачне податке или чак и не садрже неке податке значајне за објективну процјену вриједности државног капитала који улази у процес трансформације. Поред тога, присутни су случајеви да се државна имовина умањује нагомилавањем обавеза, чиме се нетачно приказује вриједност те имовине приликом продаје, а уз то појединим субјектима се даје привилегован положај, и то од стране руководства предузећа које се приватизује.

ме, с обзиром на његову актуелност, све више постаје предметом злоупотреба (нпр. увоз застарјеле или неодговарајуће опреме, увоз прљаве технологије која се негативно може одразити на здравље људи и животну средину, уговарање и увоз технологије по знатно вишим цијенама и забрана даљег њеног усавршавања, и др.). Стране директне инвестиције такође представљају могућност за појаву нових облика криминалитета у привредно-финансијском пословању. Основни облици криминалитета у овој области испољавају се у закључивању фиктивних уговора о извођењу инвестиционих радова у иностранству или о вршењу неких других услуга, корумпирање страног партнера, набавци у иностранству основних средстава за потребе градилишта у иностранству и то по вишим цијенама, итд. Злоупотребе у спровођењу стечајних поступака на штету државне имовине или имовине малих акционара нарочито су могуће у земљама у транзицији, које немају развијен правни систем у области економско-финансијског пословања, као ни развијене механизме надзора над поменутиим системом и пословањем¹⁵. Јавне набавке и продаје – држава и њени органи продају и купују разна добра и услуге и обавезни су да то раде законито и по најповољнијим условима, али се ипак појављују поједини облици криминалитета, као на примјер: смањује се свака појединачна набавка како њена вриједност не би прешла законски максимум за онемогућавање примјене дискреционог права, остваривање личних интереса од стране лица која учествују у овом послу, постављање неких небитних услова који одговарају појединим субјектима који су у спрези са лицима која спроводе јавне набавке или продаје, ограниченост информисања тако да информације о набавци и продаји нису доступне свим заинтересованим лицима, али јесу одређени субјекти који такође учествују у тендеру, непоштовање тајности података конкурентских фирми, а посебно оних који се односе на понуђену цијену, корумпирање појединих субјеката који учествују на тендеру.

ОБЛИЦИ КРИМИНАЛИТЕТА ПРОТИВ ФИНАНСИЈА И ФИНАНСИЈСКОГ СИСТЕМА

Облици криминалитета против финансија и финансијског система испољавају се у вези са порезима, царином, у девизном пословању, бан-

¹⁵ Злоупотребе у стечајним поступцима најчешће се манифестују кроз: издвајање вриједне имовине из стечајне масе у договору (коруптивне радње) с појединцима из стечајних органа и куповина по багателним цијенама имовине предузећа која су у стечају; закуп објеката на елитним локацијама и уступање на коришћење имовине или технологије по багателним цијенама у договору (коруптивне радње) с појединцима из стечајних органа; склапање послова штетних по имовину предузећа у стечају с фирмама у власништву људи који су у „блиским“ односима са стечајним управником или другим органима у стечају; злоупотребе при продаји предузећа које се налази у стечају и друге радње које могу да нанесу штету предузећу у стечају. Симоновић, Б. (2004). *Криминалистика*, Крагујевац: Правни факултет.

карском пословању, јавним фондовима (пензијски и инвалидски фонд, фонд здравственог осигурања, и др.) и инвестиционим фондовима, осигуравајућим друштвима, али и као фалсификовање новца и стављање лажног новца у оптицај, злоупотребама платних картица за безготовинско плаћање. Поред наведеног, као релативно нови облик испољавања у овој области појављује се и прање новца као криминална дјелатност којом се нелегално стечен новац покушава превести у новац у легалној употреби. Облици криминалитета у вези са порезима тичу се прије свега избјегавања плаћања пореза¹⁶. У пракси су уочени разни облици привредног криминалитета у овој области, гдје обавезу плаћања пореза не избјегавају само физичка лица, већ и правна лица (предузећа, радње, агенције, организације и други порески обавезници). Класични облици привредног криминалитета у овој области манифестују се у виду: приказивања мањег укупног прихода, увећавања трошкова производње и режија, избјегавања исплата и наплата преко жиро-рачуна, умањења стварне вриједности непокретности и друге имовине и ствари приликом продаје, фалсификовања докумената о набавци робе и материјала и о извршеним услугама и разбијањем укупног прихода на привидно више отворених посебних радњи. Области економских односа са иностранством и унутрашњег робног промета су посебно карактеристичне за поједине облике привредног криминалитета у вези са порезима¹⁷. Запажени су облици криминалитета у области плаћања увезене робе ефективним страним новцем, и то у оним случајевима када се девизе купљене од овлашћене банке за плаћање увоза не употребе за те намјене, већ се задржавају или уступају другом правном лицу или користе за поједине финансијске трансакције, док се увоз робе плаћа с илегалних девизних рачуна у иностранству. Одређени облици криминалитета појављују се као непоштовање девизних прописа којима се забрањује плаћање и наплаћивање у девизама између домаћих предузећа и других правних лица и физичких лица и између домаћих и страних субјеката, као и куповина и продаја девиза између истих субјеката ван јединственог де-

16 Избјегавањем плаћања пореза (евазијом пореза) обавезници незаконито олакшавају своју пореску обавезу. Са правног становишта разликују се концепт законите и незаконите евазије пореза. Линија разграничења између избјегавања и утаје пореза је нелегалност понашања. Легално избјегавање плаћања пореза обухвата понашања обавезника срачуната на умањење пореске способности кориштењем свих законом допуштених могућности. Незаконита евазија пореза представља непосредно кршење пореских прописа када порески обавезник свјесно и намјерно избјегава извршење постојеће пореске обавезе.

17 Код фиктивног извоза робе у иностранство избјегава се пореска обавеза, јер роба није прешла границу, већ се лажном документацијом приказује као да је извезена из земље, а она се продаје на домаћем тржишту без плаћеног пореза на промет. У области унутрашње трговине присутни су и такви случајеви гдје се роба од добављача испоручује без испоставања фактуре, а купац је преузима без евидентирања у књиговодство, па се роба продаје на црном тржишту без плаћеног пореза на промет, а код одређених врста робе избјегава се и плаћање акциза, у зависности од тога за које врсте робе је законом предвиђена пореска обавеза плаћања акциза.

визног тржишта. Банкарско пословање обухвата систем пословања у чијој основи се налази интерес банке, као пословне организације која нуди финансијске услуге за профит. Када се разматрају и анализирају облици привредног криминалитета у банкарском пословању, присутни су разни облици привредног криминалитета у области банкарског пословања, а међу њима су карактеристични: одобравање кредита правним лицима и предузетницима са нереално зарачунатим банкарским трошковима, чиме се изиграва утврђена висина камате, давање кредита ван банкарског система уз непоштовање прописа и пословне политике банке, ненамјенско коришћење потрошачких кредита како од стране грађана, тако и од других корисника који су одјављивали предузеће или га доводили под стечај, како би избјегли обавезу враћања кредита, разне нелегалне новчане трансакције, посебно готовим новцем, односно илегална трговина готовим новцем; банке које нису ликвидне, у циљу приказивања да су ликвидне злоупотребљавају новчана средства која су намијењена за исплату обавеза на основу депозита грађана (рачуни грађана), тако што та средства користе за плаћање својих других обавеза, одобравање кредита за куповину одређене робе, а одобрена новчана средства кредитом се не дозначавају правном лицу које је добило кредит¹⁸, већ другом правном лицу, на основу посебног уговора (цесија, асигнација), итд. Најчешћи начини злоупотребе електронских система за трансфер новца јесу: скривање трага о извору средстава стечених криминалним активностима и скривање стварног примаоца средстава¹⁹.

Прање новца је пратећа појава савремених облика криминалитета која учиниоцима омогућава да новац који су стекли криминалном дјелатношћу, кроз одређене трансакције легализују и таквог га користе за легалне токове у оквиру производње, трговине, платног промета и слично. У сваком случају, прање новца подразумијева многобројне међусобно различите технике које су обично сложене, домишљајне и тајне²⁰. Постоје три општеприхваћена нивоа, односно фазе у процесу прања новца: Фаза пласирања је физичко полагање средстава стечених криминалом која криминалац жели пласирати у финансијски систем. Фаза прикривања је одвајање средстава стечених криминалом од њиховог извора стварањем слојева трансакција дизајнираних за прикривање и давање изгледа легитимности. Најчешће кориштени начини су: мијењање валуте, кориштење

18 Бановић, Б. (2002). *Обезбјеђење доказа у криминалистичкој обради кривичних дјела привредног криминалитета*, Земун: Виша школа унутрашњих послова.

19 Бошковић, Г. (2008). *Методи сузбијања организованог криминалитета у привредно-финансијској области*, докторска дисертација, Крагујевац: Правни факултет, стр. 107.

20 Tanzi, V. (1996). "Money Laundering and the International Financial System", International Monetary Fund, Fiscal Affairs Department, Working Paper 96/55, Washington, D.C.; Quirk, P. (1996). "Macroeconomic Implication of Money Laundering", International Monetary Fund, Monetary and Exchange Affairs Department, Working Paper 96/66, Washington, D. C.

увозно-извозних предузећа и осигуравајућих друштава, манипулисање гаранцијама, обвезницама и вриједносницама, пословање преко *off-shore* субјеката, кориштење *box office* и резидентне поште и сл. Фаза интеграција је ниво у којем се средства стечена криминалом третирају као легитимна. Ако је прикривање успјело, интеграција пласира средства стечена криминалом натраг у економске токове као легитимна средства. Ова се три основна корака појављују одвојено, а и као различити нивои, али се могу одвијати симултано или заједно, а могу се и преклапати. Често се поједине фазе не могу разликовати. Како ће се одвијати поједина фаза и које ће се методе при том користити, зависи о расположивим механизмима за прање и о захтјеву организованог криминалитета који тај посао наручује.

КРИМИНАЛИТЕТ БИЈЕЛОГ ОКОВРАТНИКА И КОРПОРАТИВНИ КРИМИНАЛИТЕТ

Криминалитет бијелог оковратника²¹ је врста професионалног криминалитета који врше припадници виших друштвених слојева, тзв. криминалне елите или криминалне аристократије, користећи свој друштвени положај или утицај²². Дјелатности криминалитета бијелог оковратника усмјерене су, у области привреде, пословима и владајућим структурама надлежним за дискреционе одлуке, овлашћења контроле и извршења службених, пословних, државних и финансијских послова²³. Криминалитет бијелог оковратника се одређује и као облик привредног криминалитета извршен кроз комбинацију преваре, обмане или тајних договора. Он се проналази у разним модалитетима: обављање послова у циљу добијања велике количине робе на кредит без намјере плаћања за њу, употреба пословних поштанских налога да би се за робу добио новац који се не планира вратити, узимање од брокера или других посредника фондова капитала који су они обећали инвестирати и скретање средстава из фондова до нечијег приватног рачуна уз помоћ компјутера итд. Због тога је криминалитет бијелог оковратника значајно повезан са привредним криминалитетом, те се у многим случајевима и манифестује кроз вршење кривичних дјела привредног криминалитета. Корпоративни криминалитет,

21 Криминалитет бијелог оковратника први је дефинисао Едвин Сатерланд, одређујући садржај његовог појма као „злочине извршене од лица са престижом и високим друштвеним статусом у оквиру занимања која обављају“. Исти аутор наводи и основне карактеристике криминалитета „бијелог оковратника“: област у којој се врши (сфера пословања, осигурања, банкарства, берзи), статус преступника (припадници највиших социјалних слојева), заштићеност учинилаца од прогона и кажњавања. Према: Игњатовић, Ђ. (1999). *Криминологија*, Београд: Номос, стр. 207.

22 Алексић, Ж.; Шкулић, М.; Жарковић, М. (2004). *Лексикон криминалистике*. Београд: Дигитал дизајн, стр. 163.

23 Бошковић, М. (1999). *Криминолошки лексикон*, Нови Сад: Матица српска, стр. 157.

најједноставније речено, јесте криминалитет корпорација²⁴. Криминалитет корпорација био би укупност друштвено негативних појава које настају активностима корпорације, односно међусобно повезане групе људи у одређен систем (корпорацију) ради вршења кривичних дјела у одређеном периоду²⁵. Наравно, ако се овом етимолошком одређењу појма „корпоративног криминалитета“ додају одређене карактеристике савременог корпоративног криминалитета, као што су су област у којој се врши (сфера пословања, осигурања, банкарства, берзе), статус преступника (припадници највиших социјалних слојева) и заштићеност учинилаца од прогона и кажњавања с обзиром на утицај који учиниоци имају захваљујући свом друштвеном положају, може се ближе одредити појам корпоративног криминалитета. За разлику од криминалитета бијелог оковратника, гдје преовлађују користољубиве побуде, корист од дјела корпорацијског криминалитета иде и компанији, а не само извршиоцу²⁶. Подручја у којима се врше криминалне радње корпорација су хетерогена, при чему се корпорацијски криминалитет обично испољава у области привредног пословања, као утаја пореза, проневјера, фалсификовање новца, злоупотребе стечаја, банкарске преваре, фалсификовање пословних књига, прање новца, итд.²⁷ Суштина корпоративног криминалитета огледа се у планираним незаконитим дјелатностима, у оквиру легалног пословања, у намјери увећања профита директним или индиректним кршењем закона. Такве околности одговорна лица у корпорацији или менаџери вјешто користе, што доводи до тога да многе незаконите радње није могуће подвести под постојеће инкриминације, при чему учиниоци користе свој статус за избјегавање одговорности.

ОРГАНИЗОВАНИ КРИМИНАЛИТЕТ У ПРИВРЕДНО-ФИНАНСИЈСКОМ ПОСЛОВАЊУ

Сви претходно наведени облици привредног криминалитета могу да буду извршени појединачно или организовано у виду групног дјеловања, али и у склопу дјелатности организованог криминалитета. Стога, када се говори о организованом привредном криминалитету, треба узети у обзир чињеницу да претходно наведени облици привредног криминалите-

24 Корпорација као правно лице има слична права као и физичко лице: да поседује имовину, задужује се, тужи или буде тужена. Њена сврха је сједињавање, груписање пословних интереса, и она представља најчешћи облик пословног удруживања.

25 Šikman, M. (2013). *Corporate Crime - New Approaches and Future Challenges*. Ed. Čaleta, D., Vršec, M. *Management of Corporate Security – New Approaches and Future Challenges*. Ljubljana: Institut of Corporate Security.

26 Kramer, R. (1984). *Corporate Criminality: The Development of an Idea*. In. Hochstetler Ellen (ed.). *Corporations as Criminals*. Beverly Hills, CA: Sage Publications.

27 Berg, L. B. (2008). *Criminal Investigation*. New York: McGraw Hill.

та могу, у зависности од одређених услова, да буду извршени од стране организованих криминалних група, и тада ће се радити о организованом привредном криминалитету. Поред облика организованог привредног криминалитета који се могу испољити у претходно наведеним привредним и финансијским областима, постоје и други облици организованог криминалитета у привреди, као што су нпр. фалсификовање и растурање новца, прање новца и др. Пошто се ови видови организованог криминалитета у привреди разликују од могућих облика организованог привредног криминалитета у претходно наведеним привредним и финансијским областима, нужно је указати на њихове битне карактеристике и значај за организовани криминалитет. Наиме, разлика између организованог и привредног криминалитета представља одређене потешкоће. Организовани криминалитет који се испољава у привредно-финансијском пословању може имати (или има) озбиљан утицај на друштво у цјелини. Постоји снажна корелација између привредног и организованог криминалитета, будући да постоје неке заједничке карактеристике. Због тога у многим извјештајима организовани криминалитет у привредно-финансијском пословању посматра се као подскуп ширег подручја привредног криминалитета²⁸. Када се говори о организованом привредном криминалитету, тешко је извршити строгу диференцијацију области у којима се он може појавити или дефинисати поједине дјелатности у области привреде које су искључиво везане за појавне облике организованог криминалитета. Наиме, у претходно наведеним областима привредног и финансијског пословања у којима се испољавају поједини облици привредног криминалитета, како је већ истакнуто, увијек постоји могућност да дјелује и организовани криминалитет, и то када оцијени да може имати одређену корист или да може остварити одговарајући интерес или утицај, али и поред тога постоје карактеристични облици привредног криминалитета, чија особеност управо и јесте да се најчешће врше од стране организованог криминалитета, а рјеђе појединачно, што и увећава степен њихове друштвене опасности. Организовани криминалитет у привредно-финансијском пословању, као и организовани криминалитет уопште, није појам који има општеприхваћену дефиницију и схватање²⁹.

Будући да смо навели да криминалитет бијелог оковратника и корпоративни криминалитет могу да се испољавају и као облици организова-

28 Нпр. Извјештај Савјета Европе о организованом криминалитету. Види детаљније: *Organised Crime Situation Report 2005, Focus on the Threat of Economic Crime*. (2005). Council of Europe, Strasbourg, pp. 68–110.

29 Ти проблеми произилазе не само из велике феноменолошке разноврсности организованог криминалитета, већ и из чињенице да се већина законодаваца која се упустила у креирање посебних (прије свега кривичноправних и кривичнопроцесних) норми које се односе на ту врсту криминалитета, по правилу упуштала у веома широке дефиниције, које се суштински сведе на *questo facti* у практичној примјени, тј. на одговарајућу процјену надлежног органа. У: Шкулић, М. (2003). *Организовани криминалитет – појам и кривично процесни аспекти*, Београд: Досије, стр. 28–29.

ног криминалитета, значајно је сагледати њихов однос са организованим криминалитетом у области привредно-финансијског пословања. Наиме, однос организованог криминалитета и криминалитета бијелог оковратника може се још дубље сагледати код појединих области организованог криминалитета, као што је испољавање организованог криминалитета у области привредно-финансијског пословања. У овој области испољавања организованог криминалитета успостављају се најтјешње везе са криминалитетом бијелог оковратника, с обзиром на то да је криминалитет бијелог оковратника најзаступљенији на подручју банкарства, осигурања, привредног пословања, трговине и берзанских трансакција. Носиоци криминалитета бијелог оковратника, у наведеним областима привредно-финансијског пословања јесу пословни људи, при чему они настоје да организују криминалну дјелатност пажљивим планирањем незаконитости, укључивањем других лица, остваривањем утицаја који је потребан, а све са намјером да увећају профит, односно нелегално стекну имовинску корист.³⁰ Исто тако, организовани криминалитет и корупција су криминални феномени који имају много заједничких карактеристика, а могу се испољавати и у привредно-финансијском пословању. Повезаност организованог криминалитета и корупције прво се испољава у јавном сектору, што уједно представља и први индикатор односа организованог криминалитета према корупцији³¹. У анализама кривичних дјела организованог криминалитета у привредно-финансијској области, неке форме манифестовања корупције појављују се као логични продукти настали предузимањем тих дјела (проневијера, превара, изнуда и слично), док се у другим случајевима поједине форме корупције јављају као помоћни инструменти за вршење кривичних дјела из области привредно-финансијског пословања (примање мита, давање мита, и слично)³². Из наведеног, очљиво је да корупција понекада може бити примарна посљедица вршења кривичних дјела из области привредно-финансијског пословања, док у другим случајевима корупција представља секундарне циљеве, који треба да омогуће вршење кривичних дјела у привредно-финансијском пословању.

30 Врло често успостављају посебне односе, најчешће интересне природе, са лицима која обављају јавне функције, што им ствара нове повољне услове за криминално дјеловање. Када се анализирају случајеви криминалних дјелатности у којима су укључене наведене категорије лица (најчешће овлашћена и одговорна лица у привредно-финансијском пословању) и који су чињени на описан начин, јасно је да таква дјеловања имају сва обиљежја организованог криминалитета.

31 Buscaglia, D., van Dijk, J. (2003). Controlling Organized Crime and Corruption in the Public Sector, *Forum on Crime and Society*, vol. 3, Nos. 1. and 2. pp 3–4.

32 Beare, M., Naylor, R.T. (1999). *Major Issues Relating to Organized Crime within the Context of Economic Relationships*, Nathanson Centre for the Study organized crime and corruption, Canada, pp 34.

КОРУПЦИЈА У ПРИВРЕДНИМ И ВАНПРИВРЕДНИМ ДЈЕЛАТНОСТИМА

Ако се оставе по страни научне и стручне расправе о појму и дефиницијама корупције, јасно је да је њено суштинско обиљежје повреда службене дужности учињена од стране службених лица противправним кориштењем службене позиције и овлашћења која из тога произилазе. Ради се о дјелима злоупотребе власти, недопуштеног кориштења службеног положаја и овлашћења која та лица имају у обављању службене дужности. Међутим, након приватизације и преношења на приватни сектор послова који су раније сматрани за послове државе, прелазак дјелимичних или потпуних монопола за снабдијевање јавним добрима у приватне руке (нпр. вода, струја) имплицира чињеницу да се корумпирано понашање може јавити и у приватном сектору, изван јавних служби или испреплетено са њима; понашање које свакако има лоше посљедице по јавност. Значи, корупција се може посматрати као облик злоупотребе овлашћења у јавном или приватном сектору ради остваривања личне користи³³.

Корупција и њени разноврсни облици постоје и угрожавају готово све гране привредног система једне земље. Чињеница је да недовољно изграђен привредни систем одређене земље, како у економском тако и у правном погледу, може утицати и утиче на настајање нових појавних облика корупције³⁴. Сектор промета робе и услуга је сектор привреде најугроженији многобројним и веома разноврсним облицима корупције. Поред тога, у посљедњих неколико година корупција је добила најбезобзирније и најперфидније облике, у периоду трансформације друштвене и државне у друге облике својине (приватну и др.) и формирања приватних предузећа чији су власници, сувласници и друга запослена лица били на најодговорнијим руководећим функцијама у друштвеним предузећима или државним институцијама. У економским односима с иностранством постоје различити видови корупције, несавјесности и других друштвено штетних понашања група и појединаца. Кривична дјела корупције најчешће се врше у извозу, увозу робе и услуга током извођења инвестиционих радова у иностранству, специјалних трговинских послова, при пословима посредовања и заступања иностраних фирми, у заједничким улагањима, дугорочној производној, пословној и научној сарадњи, девизном пословању, кредитним односима, као и у другим областима економске сарадње са страним привредним субјектима. Исто тако, разноврсни облици злоупотреба, односно корупције у области осигурања, манифестују се кроз спрегу службе-

33 Поуп, Ц. (2004). *Антикорупцијски приручник – супротстављање корупцији кроз систем друштвеног интегритета*, Транспарентност – Србија, Београд, стр. 4.

34 Теофиловић, Н., Јелачић, М. (2006). *Спречавање, откривање и доказивање кривичних дјела корупције и прања новца*, Београд: Полицијска академија, стр. 91.

них, тј. одговорних лица запослених у осигуравајућим друштвима с лицима (правним и физичким) која се појављују у својству корисника права из уговора о осигурању осигураника.

Иако се корупција изражено испољава у вези са привредним дјелатностима, није занемариво ни њено манифестовање у ванпривредним дјелатностима. Ова чињеница посебно долази до изражаја у оним сегментима ванпривредне дјелатности који су у вези са финансијским пословањем. Тако се корупција у ванпривредним дјелатностима може испољавати у јавним набавкама и у продаји, у образовању, здравству, јавној управи, агенцијама за спровођење закона и другим непривредним секторима, као што су локална самоуправа, политичке странке, невладине организације, итд. С тим у вези, доминантан облик корупције јесте корупција у јавним набавкама, чему свакако доприноси и неадекватна и неефикасна законска регулатива³⁵. Корупција у правосуђу је један од најопаснијих видова корупције, јер директно негативно дјелује на функционисање правосудног система као једне од битних државних функција, омогућава да се умањи или избјегне кривична одговорност. Присуство корупције у полицији доводи у питање могућност спровођења закона, тј. спремности полиције да открива корупцијска кривична дјела, њихове учиниоце и да обезбјеђује личне и материјалне доказе, чиме се и омогућава даљи ток кривичног поступка. Здравство спада у једну од области јавног сектора у којој је корупција нарочито изражена због више разлога, а испољава се у различитим облицима. Корупција је присутна у институцијама основног, средњег и високог школства, само у различитим видовима у складу са нивоом образовања, а самим тим и у различитом обиму³⁶. Такође треба нагласити да и други видови јавног живота нису поштеђени постојања и испољавања корупције.

УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА

Феноменолошка димензија привредног криминалитета је питање које је врло сложено и одговор није могуће дати једним научним или стручним радом. Разлози су многобројни. Прије свега мислимо на вишедимензионалност овог криминалног феномена, како у погледу структуре

35 Није само област јавних набавки угрожена корупцијом, већ и јавне продаје могу бити извор корупције. Најкарактеристичнији облици корупције у јавној продаји присутни су приликом приватизације државних односно јавних предузећа, која продаја управо ствара услове за корупцију. Област јавних услуга такође није поштеђена корупције, која се углавном врши на исти начин као и код јавне продаје, а посебно је изражена код оних услуга које су у режиму контролисаних цијена. Јавни радови су такође област која је подложна корупцији, а карактеристичан облик њеног испољавања јесте управо у успостављању договора између потенцијалних извођача којим настоје да подигну цијену јавним радовима за чије извођење и конкуришу и тако себи остваре већу зараду.

36 Види детаљније: Бошковић, М. (2004). *Организовани криминалитет и корупција*. Бања Лука: Висока школа унутрашњих послова.

и обима привредног криминалитета, промјена у структури и обиму овог криминалног феномена, као и саме типологије привредног криминалитета. Због тога су нужни озбиљни научноистраживачки приступи проблематици привредног криминалитета, како би се прецизно утврдила феноменологија привредног криминалитета, али и други аспекти као што су етилошка дименизија привредног криминалитета, па и виктимолошки аспекти привредног криминалитета. На тај начин било би омогућено јасније и правилније схватање наведеног криминалног феномена, а у вези са тим и креирање адекватног одговора на ову изузетно штетну и друштвено опасну криминалну појаву.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексић, Ж.; Шкулић, М.; Жарковић, М. (2004). Лексикон криминалистике. Београд: Дигитал дизајн.
2. Бановић, Б. (2002). Обезбјеђење доказа у криминалистичкој обради кривичних дјела привредног криминалитета, Земун: Виша школа унутрашњих послова.
3. Beare, M., Naylor, R.T. (1999). Major Issues Relating to Organized Crime within the Context of Economic Relationships, Nathanson Centre for the Study organized crime and corruption, Canada.
4. Berg, L. V. (2008). Criminal Investigation. New York: McGraw Hill.
5. Бошковић, М. (2004). Организовани криминалитет и корупција. Бања Лука: Висока школа унутрашњих послова.
6. Бошковић, М. (2009). Привредна криминалистика. Бања Лука: Факултет за безбједност и заштиту.
7. Бошковић, М. (2005). Криминалистика методика, Београд: Полицијска академија, Београд.
8. Бошковић, Г. (2008). Методи сузбијања организованог криминалитета у привредно-финансијској области, докторска дисертација, Крагујевац: Правни факултет.
9. Бошковић, М. (1999). Криминолошки лексикон, Нови Сад: Матица српска.
10. Buscaglia, D., van Dijk, J. (2003). Controlling Organized Crime and Corruption in the Public Sector, Forum on Crime and Society, vol. 3, Nos. 1. And 2.
11. Gilmore, C. W. (1995). Dirty money, The evolution of money laundering counter-measures, Council of Europe Press, Strasbourg: Council of Europe.
12. Игњатовић, Ђ. (1999). Криминологија, Београд: Номос.
13. Извјештај Савјета Европе о организованом криминалитету. Види

Феноменолошка димензија привредног криминалитета

- деталније: Organised Crime Situation Report 2005, Focus on the Threat of Economic Crime. (2005). Council of Europe, Strasbourg.
14. Јовичић, Д.; Шикман, М. (2013). Привредна криминалистика. Бања Лука: Факултет за безбједност и заштиту.
 15. Мијалковић, С.; Бајагић, М. (2012). Организовани криминал и тероризам. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
 16. Kramer, R. (1984). Corporate Criminality: The Developmetn of an Idea. In. Hochstidler Ellen (ed.). Corporations as Criminals. Beverly Hills, CA: Sage Publications.
 17. Кривични закон Републике Српске, Службени гласник Републике Српске, број 49/03, измјене и допуне: 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12.
 18. Поуп, Џ. (2004). Антикорупцијски приручник – супротстављање корупцији кроз систем друштвеног интегритета, Транспарентност – Србија, Београд.
 19. Rawlinson, P. (1999). Mafia, Methodology and “Alien” Culture’, In R D Kind and E Wincup (eds), Doing Research on Crime and Justice, Oxford; Oxford University Press.
 20. Теофиловић, Н.; Јелачић, М. (2006). Спречавање, откривање и доказивање кривичних дјела корупције и прања новца, Београд: Полицијска академија.
 21. Tanzi, V. (1996). Money Laundering and the International Financial System”, International Monetary Fund, Fiscal Affairs Department, Working Paper 96/55, Washington, D.C.
 22. Conklin, J. (2007). Criminology (Nine Edition), Pearson Education, Inc.
 23. Quirk, P. (1996). Macroeconomic Implication of Money Laundering, International Monetary Fund, Monetary and Exchange Affairs Department, Working Paper 96/66, Washington, D.C.
 24. Симоновић, Б. (2004). Криминалистика. Крагујевац: Правни факултет.
 25. Šikman, M. (2013). Corporate Crime – New Approaches and Future Challenges. Ed. Čaleta, D., Vršec, M. Management of Corporate Security – New Approaches and Future Challenges. Ljubljana: Institut of Corporate Security.
 26. Шкулић, М. (2003). Организовани криминалитет – појам и кривично процесни аспекти, Београд: Досије.

PHENOMENOLOGICAL DIMENSION OF ECONOMIC CRIMINALITY

Doc. Dr Mile Sikman,

Internal Affairs College, Banja Luka, msikman@teol.net

PhD Rade Domuzin,

MoI RS

Abstract: Phenomenological dimension of economic criminality includes observation of economic criminality from descriptive point of view, describing its manifestations. In that context, there are statistics and dynamics of economic criminality, as well as typology of its manifestations. Naturally, these are conditional categories, since statics, dynamics and typology of manifestation concern criminality in general, and economic criminality is only a part of the overall socially negative action. Statics of economic criminality is expressed through structure of behaviour that is identified as economic criminality. Dynamics deals with changes in its scope and distributions, whereas typology classifies different types of economic crime into groups based on common characteristics, enabling easier study of economic criminality. Statics and dynamics of economic criminality may be conducted using collected statistical and other data and information. The matter of typology of economic criminality has equal importance. At the same time, this is the most complex matter, since it depends both on statics and dynamics of economic criminality. Having in mind the abovementioned, and taking into consideration other criteria for classification and using universality principle, we consider that economic criminality is mainly present in the following forms: crime against economy and economic system; crime against finance and financial system; 'white-collar' and corporate crime; organized crime in economic and financial business and corruption in economic and non-economic activities. This paper will discuss these categories of economic criminality, mostly from descriptive point of view, without specifying certain forms and manifestations of economic criminality.

Key words: economic criminality, phenomenology, criminality statics, criminality dynamics, typology of criminality.

КРИМИНОЛОШКО-КРИМИНАЛИСТИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СЕРИЈСКИХ РАЗБОЈНИШТАВА

Др Миле Матијевић

Универзитет за пословне студије Бања Лука

Александар Миладиновић

Полицијска академија Бања Лука

Апстракт: Серијска разбојништва су посебно "тешка" кривична дјела. Наведено имплицира потребу теоријског разматрања криминалистичког аспекта серијских разбојништава кроз сагледавање одређених криминолошко-криминалистички карактеристика серијских разбојништава. У том контексту, у раду ће се приказати одређене криминолошко-криминалистичке карактеристике разбојништава попут начина извршења, који је (углавном) непромијењен, објекта напада и средства извршења који су истоврсни, временске и географске подударности између извршених кривичних дјела...

Кључне ријечи: разбојништво, серијско разбојништво, географска анализа...

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Серијска разбојништва представљају низ кривичних дјела која су извршена од стране једног или више истих извршилаца у релативно краћем периоду. Најчешће се ова кривична дјела врше од стране само једног извршиоца, али се дешава да се врше и од стране више извршилаца, којом приликом сваки од извршилаца има конкретну улогу приликом самог извршења кривичног дјела. Сва разбојништва извршена од истог извршиоца се не могу назвати серијским разбојништвима, већ се то може рећи само за она разбојништва која су извршена од истог извршиоца и то у релативно краћем периоду. Такође, серијским разбојништвима се не би могла назвати ни сва разбојништва извршена од стране истог извршиоца, у релативно краћем периоду, већ само она разбојништва којима је заједнички начин извршења, објекат напада, кориштено средство... Значи, да би се одређена разбојништва извршена од стране истог или истих изврши-

лаца у релативно крећем периоду могла квалификовати као серијска разбојништва тог или тих извршилаца, неопходно је и да буду извршена на релативно исти начин, да је коришћено исто средство напада, да је објекат напада исти... Наравно, с обзиром на природу и начин извршења разбојништава, код разбојништава извршених од стране истог или истих извршилаца у релативно краћем периоду ће се најчешће и радити о серијским разбојништвима, али, такође, наведено и не мора да буде тачно.

Карактеристике серијских разбојништава су исти извршилац или исти извршиоци, затим начин извршења остаје (готово) непромијењен, односно извршиоци задржавају начин извршења коришћен и у претходним дјелима, објекат напада, као и средство извршења дјела је истоврсно, видљива је одређена временска и географска подударност између извршених кривичних дјела...

ОБЈЕКАТ НАПАДА

Код серијских разбојништава, извршилац или извршиоци, сљедствено властитом начину извршења ових кривичних дјела, ријетко кад мијењају објекат у којем или над којим врше разбојништво. Наравно, то не значи да увијек нападају исти објекат (исту трговину, исту банку, исту спортску кладионицу), већ им је начин извршења устаљен на врсту објекта који нападају или на који нападају¹. Ово, наравно, не значи да извршиоци, који су у серији извршили неколико разбојништава над једним објектом или у једном објекту, у будућности неће промијенити објекат напада. Штавише, уколико у релативно кратком периоду изврше више разбојништава, поготово уколико се ради о групи разбојника, а не постоје индиције о њиховој криминалној активности, односно они нису свјесни властитих индиција које их могу открити или не сумњају да ће их полиција у релативно кратком периоду открити, код ових разбојника се јавља свијест о "недодирљивости", што ће за посљедицу имати и фокусираност ка објектима напада који захтијевају већи ниво и безобзирности, и опремљености, као и смјелости, али такође који омогућава и долажење до далеко већих средстава у односу на серијска разбојништва која су до тада вршена од стране те групе. Ова "надградња" начина извршења кривичних дјела, када је у питању објекат напада, јесте релативна, али се увијек мора узети у обзир када је у питању криминалистичка активност на расвјетљавању разбојништава које је извршено у одређеном објекту, који до тада није био мета напада ових

¹ Тако, нпр., серијска разбојништва од стране једног разбојника се најчешће врше над радницама трговина, маркета или спортских кладионица и слично, док се серијска разбојништва у којима учествује више лица најчешће врше над банкама и другим финансијским институцијама, а такође и у оквиру тзв. "кућних разбојништава". Надаље, улична разбојништва се најчешће врше од стране само једног извршиоца.

Криминолошко-криминалистичке карактеристике серијских разбојништава

кривичних дјела. Наравно, ова "надградња" начина извршења је присутна и код извршилаца имовинских кривичних дјела гдје је видљиво да извршиоци "блажих" кривичних дјела имовинског криминалитета ("обичних" крађа, провалних крађа) временом почињу да врше и "тежа" кривична дјела из дијапозона имовинског криминалитета (дрске крађе, разбојничке крађе), након чега, као логичан слијед, наравно, уколико се не предуприједи, долази и до реализације разбојништава, као најтежих кривичних дјела имовинског, па и насилничког криминалитета².

Разбојништво може да буде појединачан акт разбојника, али се, у задње вријеме, чешће дешава да је то акт организоване групе разбојника који између себе имају одређене унапријед подијељене улоге. Конкретно, разбојништво у банци или пресретање транспорта новца тешко да се може посматрати као изолован чин појединца или више појединаца који су се непосредно прије извршења кривичног дјела састали и договорили да изврше кривично дјело. Иако су могуће и ове ситуације у пракси, чињеница је, а што је и видљиво из анализе процесуираних извршилаца овог типа кривичних дјела на нашим просторима, а поготово анализе иностране судске и криминалистичке праксе³, да је сам чин извршења ових разбојништава једна фаза, додуше главна, цјелокупне криминалне активности извршилаца, често и неформалне групе, али и организације, којој је претходио низ припремних радњи брижљиво планираних. Наравно, планирање оваквог типа криминалних активности не подразумејева само планирање и припремање кривичног дјела, те саму реализацију, већ и начин бјекства са лица мјеста, располагање прибављеном имовинском користи, скривање, уништавање трагова и слично, односно подразумејева и активност након извршеног кривичног дјела која има за циљ и онемогућавање идентификације и проналажења, те хватања извршилаца кривичних дјела, али исто тако онемогућавање или максимално отежавање прикупљања доказа у евентуално покренутом кривичном поступку, након евентуалног откривања извршилаца кривичних дјела.

СРЕДСТВО ИЗВРШЕЊА

Карактеристично је да серијски разбојници, односно извршиоци серијских разбојништава врло ријетко (готово никад) не мијењају средство извршења разбојништва, односно код серијских разбојништава, разбој-

2 Разбојништва су сложена кривична дјела која прелазе конвенционалну подјелу на имовински и насилнички криминалитет и која се, по својим карактеристикама, могу сврстати у обје групе. Миле Матијевић, *Разбојништва у свјетлу групе "Пинк пантери"*, Часопис за правну теорију и праксу "Правна ријеч", Удружење правника Републике Српске, број 37, 2013. године, стр. 399.

3 Опширније у: Миле Матијевић, *Разбојништва у свјетлу групе "Пинк пантери"*, Часопис за правну теорију и праксу "Правна ријеч", Удружење правника Републике Српске, број 37, 2013. године, стр. 397.

ници најчешће користе исто средство извршења током свих реализованих разбојништава која представљају серију, односно која се реализују од стране истог или истих извршилаца у току релативно краћег периода на одређеном простору. Упоредбујући наведено са избором објекта напада, гдје се може десити, поготово након "надоградње" властитог начина извршења кривичних дјела, да разбојници и промијене објекат напада, код промјене средства извршења разбојништва то се врло ријетко дешава, готово никад. Разлог наведеном је, можда, и релативно сужена могућност избора различитих средстава извршења разбојништава, али наведено ипак треба посматрати у одређеном психолошком односу извршиоца према самом средству извршења. Неријетко се дешава да разбојници који врше серијска кривична дјела користе исто оружје или оруђе током свих разбојништава, односно уопште не мијењају ни конкретно средство, а да се не говори о томе да не мијењају врсту средства.

Изузетак од наведеног представља чињеница да извршиоци, након извршења кривичног дјела, у одређеним ситуацијама одбацују коришћено средство напада. У том случају, у наредном периоду прибјегавају проналажењу исте врсте средства извршења за накнадна планирана разбојништва, а тек уколико не пронађу наведено средство, прибјегавају неком другом сличном средству напада. Наравно, ово ће се десити у случајевима када се ради о средству које је релативно тешко пронаћи (аутоматска пушка), док то, наравно, није случај када су у питању средства која је релативно лако пронаћи, односно која су доступна већини људи (нож). Такође, овај изузетак када је у питању коришћење средства напада се јавља у почетку серије разбојништава, јер се тада и дешавају одбацивања коришћеног средства (услед страха извршиоца да ће на основу наведеног, коришћењем индицијалног метода, бити откривен). У каснијим фазама реализације серијских разбојништава, ово одбацивање је све рјеђе. Међутим, овдје је неопходно поменути још једну околност. Наиме, одређени разбојници, коришћењем одређеног средства извршења у низу разбојништава, након одређеног периода, "надоградњом" властитог начина извршења могу да почну да користе "напредније" средство извршења, наравно, уколико им објективне могућности то дозвољавају. Ово је најчешће у ситуацијама када разбојници прва дјела изврше коришћењем "слабијег" средства извршења кривичног дјела (ножа), а потом временом дођу до средстава за набављање или до другог начина долажења до "бољег" средства (ватреног оружја).

Приликом криминалистичке анализе, диференцирања низа разбојништава на одређеном подручју у релативно кратком периоду, у циљу дистинкције разбојништава, те прецизирања серијских разбојништава, односно разбојништава за која постоје индиције да су извршена од стране истог или истих извршилаца, неопходно је да једна од главних индиција у погледу наведеног буде управо коришћено средство напада.

ВРЕМЕНСКА ПОДУДАРНОСТ (ПОВЕЗАНОСТ)

Серијска разбојништва се врше у одређеном периоду у оквиру којег се могу диференцирати одређене законитости, на основу чега се могу и планирати, те предузимати одређене оперативно-тактичке мјере и радње, као и истражне радње на идентификовању и хватању извршиоца ових разбојништава, као и на прикупљању материјалних трагова и других доказа и на расвјетљавању цјелокупне криминалне активности конкретних извршилаца серијских разбојништава.

Анализирајући период између разбојништава извршених од стране истог или истих извршилаца, могу се констатовати одређене карактеристике које се огледају, прије свега, у подударности размака између појединих разбојништава.

Најчешће се дешава да извршиоци врше серијска разбојништва након што потроше новац прикупљен извршењем претходног разбојништва (или претходних кривичних дјела, уколико, поред разбојништава, врше и друга кривична дјела). Наиме, самим извршењем одређеног разбојништва, извршилац стиче одређену противправну имовинску корист у износу отуђеног новца који троши за властите потребе, које не морају бити само егзистенцијалне природе (могуће је да отуђени новац враћа на име дуга или слично), али најчешће користи за основне животне потребе. Наравно, ово се посебно односи на разбојништва гдје је у питању велика материјална штета. Тако прибављен новац разбојници користе у наредном периоду, те с његовом потрошњом, поново планирају и извршавају разбојништво, којим стичу одређену противправну имовинску корист. Трошењем новца и из овог разбојништва, разбојници ће поновити разбојништво потрошњом и овог новца и тако ће наставити вршити серијска разбојништва. Наравно, ово се односи на професионалне извршиоце, односно професионалне разбојнике који су вршење ових кривичних дјела прихватили као начин живота, односно као начин прибављања средстава за егзистенцијалне, па и предузетничке активности.

Утврђивање временске подударности између извршених разбојништава која представљају серију истог извршиоца изузетно је битно са криминолистичког аспекта. Наиме, утврђивањем временске подударности могуће је прогнозировать и сљедеће разбојништво, односно сљедећа разбојништва истог извршиоца, а на основу прогнозе планирати и низ оперативно-тактичких мјера и радњи и истражних радњи како на идентификовању, проналаску и хватању ових извршилаца кривичних дјела, тако и на прикупљању оперативних и доказних информација, сазнања и трагова, те доказног материјала неопходног за усмјеравање даље криминолистичке, али и кривичнопроцесне активности. Конкретно, уколико се утврди да разбој-

ници у одређеним (релативно) једнаким временским интервалима врше серијска разбојништва, у предвиђено вријеме потенцијалног напада ће се појачати криминалистичка активност у виду појачаних мобилних и пјешачких патрола, опсервација потенцијалних објеката напада, постављања криминалистичких клопки и засједа, појачаног надзора сумњивих лица или појачане контроле и надзора криминогених жаришта... Наравно, као што је и наведено, ово не мора да има за циљ, превасходно, хватање извршиоца на лицу мјеста, мада се ни та могућност, наравно, не искључује, већ је примарни циљ да се прикупе додатни докази у погледу конкретизованог извршиоца или да се прикупе сазнања и докази у погледу идентитета извршиоца.

Усљед наведеног, прогнозирање сљедећег времена извршења разбојништва од стране извршиоца претходно извршених разбојништава је изузетно битна активност у склопу криминалистичке анализе извршених разбојништава. Она се, примарно, предузима анализирањем претходно отуђеног износа новца, те калкулацијом колико отуђени износ новца може трајати извршиоцу. Ова калкулација се дефинише на основу претходно извршених разбојништава, односно рачунањем периода између разбојништава, а у односу на износ новца отуђеног у претходном дјелу. Наравно, прецизна прогноза у погледу времена извршења будућег разбојништва није могућа, али само прогнозирање ипак може да пружи добре резултате, поготово уколико други видови криминалистичке активности у погледу идентификације непознатог серијског разбојника не дају резултате. Међутим, да би временска прогноза будућег разбојништва извршеног од стране разбојника који је претходно извршио низ серијских разбојништава била што прецизнија, мора да се има неколико битних фактора на уму.

Примарно је да се утврди колико отуђеног новца разбојник користи за властите потребе у току одређене временске јединице (дана, седмице, мјесеца, године). То је могуће извршити дијелењем временских јединица с новцем отуђеним из претходног дјела, усљед чега се долази до приближног износа новца који разбојник троши за властите потребе за период, односно у току те временске јединице. Наравно, јасно је да ова прогноза није прецизна из многобројних разлога, али, потпомогнута другим информацијама и сазнањима, свакако да се може оперативно користити.

Такође, неопходно је имати на уму да једнак износ новца који разбојник троши у временским јединицама није исти на почетку његове "разбојничке каријере" и након низа извршених серијских разбојништава. Може се претпоставити да сам разбојник у почетку и опрезније врши разбојништва, и опрезније, односно стрпљивије троши отуђени новац, док временом, усљед бахатости, те перцепције о властитој "недодирљивости" у смислу немогућности откривања његовог идентитета или ње-

Криминолошко-криминалистичке карактеристике серијских разбојништава

говог хватања, почиње неопрезније да врши и сама кривична дјела, али исто тако и да неопрезније, али и брже троши отуђени новац. Конкретно, то значи да ће му иста сума отуђеног новца на почетку вршења серијских разбојништава много више моћи подмиривати трошкове него након што серијски разбојник на овај начин изврши више серијских разбојништава, односно вршећи серијска разбојништва изгради криминалну, односно разбојничку каријеру.

Да би ова прогноза била прецизнија, неопходно је претходно прецизно утврдити висину материјалне штете прибављене у претходном или у претходним разбојништвима. Најчешће ће то бити износ пријављене штете од стране оштећеног или оштећене стране, али је наведено неопходно узети с извјесном дозом резерве, поготово уколико се ради о правном лицу као оштећеном, с озбиром на то да су у пракси присутне и ситуације да оштећени, из разних разлога, пријављује већу материјалну штету (више отуђеног новца) од стварно причињене материјалне штете, најчешће да би прикрио одређене незаконите активности самог правног лица или појединих запослених, али свакако не треба занемарити ни чињеницу да се на овај начин жели надокнадити штета, поготово уколико је новац осигуран (приказивањем већег отуђеног новца, добија се и већа премија од осигурања, пропорционално износу отуђеног новца). Међутим, могуће је да оштећена страна пријави и мању штету од стварно причињене, из одређених разлога⁴, те и у том погледу треба бити опрезан, па настојати, колико то могућности дозвољавају, имајући у виду психофизичко стање оштећеног, утврдити стварни износ отуђеног новца, односно висину причињене материјалне штете.

Код серијских разбојника који ову криминалну активност врше као

⁴ Нпр., осигуравајуће куће одређеним пословним објектима (трговине, драгстори, маркети, спортске кладионице, томболе) условљавају исплату одређене висине премије на основу причињене материјалне штете постојањем одређеног физичког или техничког обезбјеђења. С озбиром на то да се већини привредних субјеката не исплати да имају физичко или техничко обезбјеђење, иако су у питању велике суме новца којима свакодневно располажу, осигуравајућим кућама, приликом пријављивања штетног догађаја, пријављују мањи износ причињене штете (који је обично горњи лимит на исплату премије код штетног догађаја у објектима који не поседују физичко или техничко обезбјеђење) како би им осигуравајуће куће исплатиле дио отуђеног новца, док разлику "покривају" на друге начине или уопште не "покривају".

Када су у питању редовни легални извори прихода, ту се најчешће ради о платама разбојника, уколико је исти запослен, или о одређеним врстама мјесечних издатака на основу одређеног односа које разбојник има са другим лицима или институцијама и слично. Као нелегални редовни извори прихода, као примјер се могу навести одређени мјесечни приходи које разбојник има на основу уложеног или позајмљеног новца у недозвољене сврхе или на недозвољен начин (зеленашка активност, илегално коцкање...). Нередовни легални извори прихода могу подразумијевати једнократне помоћи породице или пријатеља, продају одређених личних ствари или имовине, док би се под нередовним нелегалним приходима могла подразумијевати корист коју разбојник има учествовањем у другим кривичним дјелима која врши повремено (попут крађа, изнуђивања новца, трговине наркотицима...).

професионалци, односно у циљу стицања противправне имовинске користи која им је неопходна за егзистенцијалне потребе, најчешће исти неће имати додатне изворе прихода, а поготово не редовне изворе прихода, подразумијевајући под изворима прихода како легалне, тако и нелегалне. Они стога криминалну активност у виду вршења разбојништава предузимају по недостатку новца, те разбојништвима прибјегавају како би на тај начин себи прибавили имовинску корист којом ће моћи подмирити властите потребе током одређеног периода. Међутим, чињеница је да се може десити да серијски извршиоци разбојништава, без обзира на то да ли се ради о професионалним или непрофесионалним извршиоца (мада је то чешће код непрофесионалних извршиоца), имају и одређени редован или нередован, легалан или нелегалан извор прихода⁵, те разбојништва врше уколико им наведени извор није довољан или није благовремен, па се разбојништво јавља као посљедица повременог недостатка новца узрокована, прије свега, нередовним извором прихода.

У вези са наведеним је неопходно навести и да су већина разбојника, најчешће, пасионирани кладионичари и коцкари (поготово када су у питању разбојници који за објекте напада бирају спортске кладионице, томболе, коцкарнице...), те је могуће да се у току вршења серијских разбојништава кладе или коцкају, и то управо новцем прибављеним разбојништвом (чак се и мотив серијских разбојништава може констатовати као прибављање новца у циљу посједовања средстава за клађење и коцкање)⁶, а да потом и добију, и то износ много већи од уложеног новца, усљед чега ће криминалну каријеру у виду вршења серијских разбојништава у циљу прикупљања новца пролонгирати, али је, наравно, свакако неће прекинути. И наведени фактор има утицај на прогнозирање будућег периода извр-

5 Када су у питању редовни легални извори прихода, ту се најчешће ради о платама разбојника, уколико је исти запослен, или о одређеним врстама мјесечних издатака на основу одређеног износа које разбојник има са другим лицима или институцијама и слично. Као нелегални редовни извори прихода, као примјер се могу навести одређени мјесечни приходи које разбојник има на основу уложеног или позајмљеног новца у недозвољене сврхе или на недозвољен начин (зеленашка активност, илегално коцкање...). Нередовни легални извори прихода могу подразумијевати једнократне помоћи породице или пријатеља, продају одређених личних ствари или имовине, док би се под нередовним нелегалним приходима могла подразумијевати корист коју разбојник има учествовањем у другим кривичним дјелима која врши повремено (попут крађа, изнуђивања новца, трговине наркотицима...).

6 У пракси су присутне и другачије ситуације. Наиме, извршилац се у кладионици кладио на "трке паса", којом приликом је, у току релативно краћег периода, изгубио већу суму новца (само у току јутарњих часова око 4 000 КМ). По изласку из кладионице, с обзиром на то да је изгубио сав новац, одлучио је да изврши разбојништво у тој кладионици и над радницом те кладионице, те је из куће узео нож, а потом се дјелимично маскиравши, ушао у кладионицу, те је од раднице кладионице, која се у то вријеме налазила сама у кладионици, тражио само износ новца који је он потрошио у кладионици (односно, 4 000 КМ), те је тај износ и отуђио, иако је у каси кладионице било, наравно, много више новца. Разумљиво је да је ово била индиција која је и примарно усмјерила оперативну активност ка конкретном извршиоцу.

Криминолошко-криминалистичке карактеристике серијских разбојништава

шења разбојништва од стране истог извршиоца.

Поред наведених фактора који могу да имају одређеног утицаја на погрешну прогнозу у вези с будућим периодом извршења серијског разбојништва од стране истог извршиоца, могуће је да на наведено утичу и одређени објективни фактори, попут болести извршиоца (поготово када су у питању наркомани), фактичке спријечености (одлазак у затвор), пресељења, страха извршиоца од разоткривања (поготово уколико је идентификован као извршилац других кривичних дјела или уколико су друга лица идентификована као извршиоци сличних кривичних дјела)...

Међутим, и поред наведених ограничавајућих фактора, свакако да се, анализирањем периода између извршених разбојништава (тзв. паузе између разбојништава) у односу на имовинску корист прибављену у односу на претходно или на претходна дјела може прогнозировать, са великим степеном подузданости, и период извршења наредног разбојништва од стране истог извршиоца.

ГЕОГРАФСКА ПОВЕЗАНОСТ

Карактеристика серијских разбојништава је да су извршена на истом подручју, без обзира на то да ли се подручје посматра локално (у оквиру градског насеља или чак и већег дијела града), регионално или национално. Најчешће се серијска разбојништва врше у оквиру једног градског подручја, мада је могуће да се изврше и на подручју само једног дијела града, поготово када су у питању веће урбане цијелине. Међутим, чињеница је да се серијска разбојништва дешавају и на подручју више градова, гдје се географска повезаност између наведених локација мјеста извршења ових разбојништава посматра регионално, док се изузетно ријетко серијска разбојништва врше на подручју цијеле државе.

Када су у питању серијска разбојништва фокусирана на подручју урбане заједнице, која су и најчешћа, карактеристично је да се ова серијска разбојништва најчешће фокусирају на одређени дио града, парцијализовано кроз насеље, улицу, квартал, четврт, предграђе и слично. Међутим, локацију фокусираности серијских разбојништава не треба примарно посматрати кроз устаљене урбане дијелове самог насеља (попут улица или четврти), већ кроз комуникациону повезаност између самих локација мјеста извршења серијских разбојништава. Другим ријечима, серијски разбојници серијска разбојништва могу да фокусирају и на више насеља у оквиру једне урбане цјелине која, географски посматрано, нису повезана, али јесу инфраструктурно, поготово посматрајући наведено са повезаношћу са-

обраћајним комуникацијама.⁷

Поред фокусираности серијских разбојништава на једну локацијску цјелину, могуће су ситуације да су серијска разбојништава фокусирана на више међусобно удаљених, односно неповезаних цјелина у оквиру исте урбане заједнице, попут града или градског насеља. Наиме, чешће су ситуације код серијских разбојништава гдје разбојници дио разбојништава врше на одређеном подручју града или градске цјелине, док други дио разбојништава врше на другим подручјима града, али фокусирајући се и у једном и у другом случају на мањи радијус кретања у односу на прва почињена дјела на том подручју.

Криминалистички значај географске повезаности извршених разбојништава је двострук. С једне стране, на основу фокусираности извршених разбојништава у одређеном дијелу града, као и на основу низа других показатеља, могуће је да се дође од одређених информација и сазнања у погледу мјеста пребивалишта или боравишта извршиоца, радног мјеста извршиоца, устаљеног и свакодневног пута кретања, повремених пута кретања... С друге стране, поред наведеног, могуће је да се прогнозира локација потенцијалног сљедећег разбојништава извршеног од стране истог извршиоца, те да се на основу наведеног планирају и реализују одређене оперативне-тактичке мјере и радње, попут појачане патролне и позорничке активности на наведеном подручју, опсервације одређених објеката на наведеном подручју...

Када је у питању однос локације (претежног) вршења серијских разбојништава са мјестом становања извршиоца, радним мјестом или устаљеном рутом кретања, постоје разне теорије с тим у вези. Иако се већина теорија географског профилисања фокусира на локације убистава и силовања (односно крвних и сексуалних насилничких кривичних дјела) у односу на мјесто становања или радно мјесто извршиоца, чињеница је да су одређена научна истраживања у погледу наведеног вршена узимајући у обзир, примарно или секундарно, и извршиоце имовинских кривичних дјела. У том погледу, један од закључака је да извршиоци серијских имовинских кривичних дјела, као и извршиоци серијских убистава и разбојништава, кривична дјела врше у мјесту или у непосредној близини мјеста претежног борављења, без обзира на то да ли у том мјесту и бораве или само раде. Конкретно, по наведеном, то би значило да серијски разбојници за локације вршења разбојништава бирају локације у непосредном сусједству или чак и локације које се налазе на подручју гдје разбојник станује. Наравно, ово се објашњава чињеницом да је и сам разбојник, с једне стране, најси-

⁷ Опширније у: Даг Коларевевић, *Психологија криминала*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012. године; Иштван Фејеш, *Савремени криминалитет и доказно право*, издање аутора, Нови Сад, 2002. године.

Криминолошко-криминалистичке карактеристике серијских разбојништава

гурнији у властитом насељу, док, с друге стране, најбоље познаје одређене објекте, инфраструктуру, као и друге елементе који су му битни у циљу ефикасног извршења разбојништва.

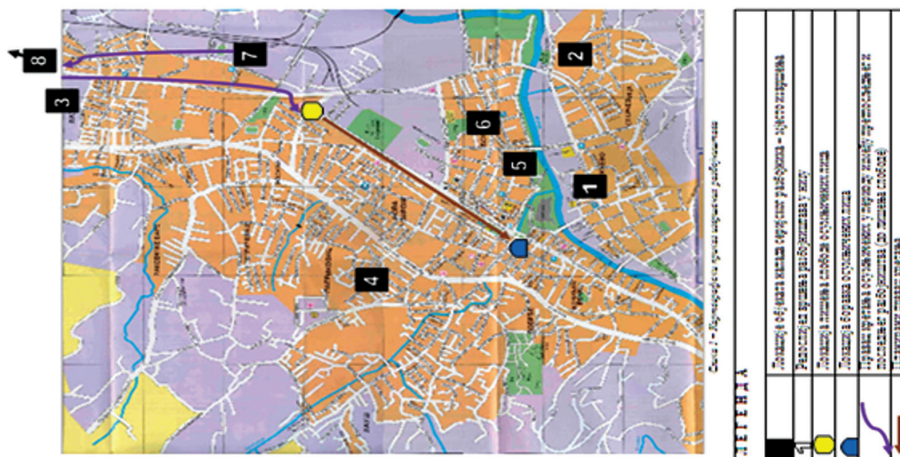
Имајући у виду могућност да се разбојник, у вршењу серијских разбојништава, фокусира на двије, физички и географски одвојене урбане цјелине, поставља се питање односа ове двије цјелине са његовим претпостављеним мјестом битисања, односно радним мјестом, као и мјестом становања. У овим случајевима, једна од претпоставки је да извршилац станује између наведених географских цјелина унутар урбане заједнице или да станује у једној, а да су му одређене радне или друге активности фокусиране у другој цјелини. И овдје се види повезаност локације претежних мјеста извршења разбојништава са упознатошћу објеката и инфраструктуре на том подручју, а које извршилац зна, с обзиром на то да на наведеном подручју дуже борави усљед чињеница да на њему станује или да му се на њему налази радно мјесто или слично друго мјесто.⁸

Географска повезаност извршених разбојништава се врши картографским упоређивањем извршених кривичних дјела, те елиминисањем разбојништава која по начину извршења или опису извршиоца не одговарају истом (претпостављеном) извршиоцу. Наиме, пуким картографским анализирањем извршених разбојништава, те знањем о одређеним физичким (инфраструктурним, географским, урбаним, популационим) карактеристикама конкретизованих локација, утврђује се повезаност серијских разбојништава у једну фокусирану цјелину.

На основу тога, та фокусираност, као што је већ наведено, може да буде у мањем или већем радијусу, а исто тако, може да буде неправилног облика, гледано на мапи, што зависи од многобројних фактора, мада су сам терен, те инфраструктура, као и постојање потенцијалних објеката напада примарни фактори. Неопходно је навести и да се на основу саме мапе, непознавањем конкретних физичких и урбаних карактеристика конкретизованог подручја, и не може извести закључак о повезаности разбојништава у једну цјелину, док се, с друге стране, некоришћењем картографског праћења и анализирања, без обзира на релативну близину извршених разбојништава, тешко може уочити фокусираност у одређено подручје извршених разбојништава. Усљед наведеног, јасно је да закључивање о географској повезаности извршених разбојништава од стране истог извршиоца мора да се, поред многобројних других околности, базира и на

⁸ Географско профилисање, поред наведених повезаности преко мјеста становања или радног мјеста, познаје и још једну повезаност са локацијом вршења кривичних дјела, а то је преко уобичајене или свакодневне руте кретања. Опширније у: Миле Матијевић, *Откривање имовинских кривичних дела на основу трагова применом криминалистичког моделирања и географског профилисања*, Докторска дисертација, Правни факултет, Крагујевац, 2005. године.

картографском праћењу извршених разбојништава, с једне стране, те на познавању и непосредном уочавању физичких и урбаних карактеристика конкретизованог подручја на којем су фокусирана серијска разбојништва. У том контексту, афирмација криминалистичког начела познавања територије долази до пуног изражаја, поготово с обзиром на то да су ова подручја (фокусираности разбојништава) релативно мала по површини, али изузетно и квалитативно и квантиттивно богата када су у питању објекти, инфраструктура и терен на њима.

Слика 1 – Картографски приказ серијског разбојништва

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Репресивна активност у сузбијању серијских разбојништава, усмјерена, прије свега, на идентификовање, проналажење и хватање серијског разбојника, као и проналажење, обезбјеђивање и прикупљање, те оперативном и доказно коришћење одређених релевантних информација, сазнања, података и другог доказног или оперативног материјала подразумева преваходну криминалистичку анализу до тада извршених разбојништава како би се идентификовале и дијагностиковале диференцирањем одређене криминалистички релевантне карактеристике на основу којих се планирају и предузимају одређене оперативне-тактичке мјере и радње, као и саме истражне радње својствене методици сузбијања разбојништава, а поготово самих серијских разбојништава.

Сљедствено наведеном, криминалистичком анализом извршених серијских разбојништава идентификују се одређене криминалистички релевантне карактеристике и извршиоца извршених разбојништава, а које су од значаја за предузимање даљих активности на идентификовању, проналажењу и хватању извршиоца. На основу овако идентификованих и дефи-

Криминолошко-криминалистичке карактеристике серијских разбојништава

нисаних карактеристика серијских разбојништава, планирају се конкретне активности у сузбијању ових кривичних дјела, као и на идентификовању и проналажењу извршиоца. Ове активности подразумевају конгломерат комбинованих и појединачно предузетих оперативно-тактичких мјера и радњи и истражних радњи које су својствене расвјетљавању разбојништава, али такође и дио одређених оперативно-тактичких мјера и радњи и истражних радњи које су својствене расвјетљавању серијских кривичних дјела. Адекватном и примјереном комбинацијом методике расвјетљавања разбојништава и методике расвјетљавања серијских кривичних дјела, оптимализују се активности на расвјетљавању серијских разбојништава.

У том погледу, највећи значај у наведеном има криминалистичка анализа серијских разбојништава као почетна активност у оперативној дјелатности на идентификовању и проналажењу извршиоца и на прикупљању доказа у погледу његове кривице. Криминалистичка анализа серијских разбојништава оптимализује оперативну активност на расвјетљавању ових кривичних дјела на тај начин што сужавањем листе осумњичених, те идентификовањем одређених географских и временских параметара будуће криминалне активности (посматране кроз извршење будућег разбојништва) усмјерава само оперативну активност ка лицима за која постоји највећа вјероватноћа да су извршиоци серијских разбојништава, с једне стране, док, с друге стране, оперативну активност усмјерава ка подручју и у вријеме када се може очекивати да ће серијски разбојник поновити серијско разбојништво.

ЛИТЕРАТУРА

1. Коларевић, Даг, Психологија криминала, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012. године,
2. Матијевић, Миле, Разбојништва у свјетлу групе "Пинк пантери", Часопис за правну теорију и праксу "Правна ријеч", Удружење правника Републике Српске, број 37, 2013. године,
3. Матијевић, Миле, Откривање имовинских кривичних дела на основу трагова применом криминалистичког моделирања и географског профилисања, Докторска дисертација, Правни факултет, Крагујевац, 2005. године,
4. Пена, Урош; Миладиновић, Александар, Проблеми расвјетљавања разбојништава са кратком емпиријском анализом, Часопис Безбједност – Полиција – Грађани, Бања Лука, број 1-2/10,
5. Фејеш, Иштван, Савремени криминалитет и доказно право, издање аутора, Нови Сад, 2002. године.

CRIMINOLOGICAL AND CRIMINAL CHARACTERISTICS OF SERIAL ROBBERIES

Mile Matijevic

University of Business studies Banja Luka

Aleksandar Miladinovic

Police Academy Banja Luka

Abstract: *Serial robberies are particularly "serious" crimes. This implies a need for theoretical considerations of the criminal aspect of serial robberies through consideration of certain criminological and criminal characteristics of serial robberies. In that context, this work will show certain criminological and criminal characteristics of robbery such as the manners of execution that are (mostly) unchanged, the objects of attacks and instruments of execution that are the same, time and geographical similarities between the committed crimes.*

Keywords: *robbery, serial robbery, geographical analysis*

ЛИЧНОСТ И КРИМИНАЛНО ПОНАШАЊЕ

Мр Жана Врућинић¹

Висока школа унутрашњих послова Бања Лука

Апстракт: Ниједна расправа о личности не може почети без признавања улоге психоанализе. Психоаналитичка теорија, коју је развио Сигмунд Фројд, аустријски психијатар, каже да сви људи имају природне нагоне који су потиснути у несвјесном дијелу личности. Према Фројду, сви људи имају криминалне склоности. Ове тенденције су, међутим, обуздане кроз процес социјализације. У другом дијелу рада биће представљене особине личности које су досљедно биле повезане са криминалним понашањем, у које убрајамо; импулсивност, негативну емоционалност, потрагу за новим, тражење сензација, савјесност, емпатију, алтруизам и морално расуђивање.

Кључне ријечи: импулсивност, негативна емоционалност, Потрага за новим, Тражење сензација, савјесност, емпатија, алтруизам, морално расуђивање

О ЛИЧНОСТИ

Личност је релативно трајан, карактеристичан, интегрисан и функционалан сет психолошких особина које су резултат темперамента и интеракције културних и развојних искустава индивидуе. Мекре под личношћу подразумијева систем дефинисан цртама и динамичким процесима којима оне утичу на психолошко функционисање и понашање индивидуе.² Према томе, људи се међусобно разликују према степену изражености појединих особина, па се тако могу и упоређивати на основу њих. Истраживачи у највећем броју случајева, управо и полазе од ових индивидуалних разлика, које се утврђују на основу степена присуства општих особина индивидуе и како би утврдили примарну структуру личности.

Постоје многе различите компоненте личности које психолози називају

¹ Мр Жана Врућинић, магистар психолошких наука, виши стручни сарадник за предмет Полицијска психологија и Правна медицина на Високој школи унутрашњих послова у Бањој Луци

² McCrae, R. R. (1992). The Five-Factor model: Issues and applications (Special issue). *Journal of Personality*, 60(2). 175–215.

вају црте, особине личности, од којих неке повећавају вјероватноћу за вршење антисоцијалних радњи. Суштина је у томе да људи имају различите особине које утичу на то да они различито реагују у идентичним ситуацијама. Већ је и Платон у својим радовима истицао, између осталог, да поред «вањских детерминанти злочина, постоје детерминанте злочина које потичу из неуредне психе, односно болесне душе».³

Психолошко проучавање криминалитета датира од почетка двадесетог вијека. Наставља се на антропометријска проучавања Ломброза и Горинга, који су већ 1913. поставили хипотезу да криминогене особе функционишу са сниженим интелектуалним капацитетима,⁴ што и данас важи као прихваћен налаз. Прва теорија личности употријебљена као теоријски оквир за објашњење криминогеног понашања била је психоанализа.

Сигмунд Фројд, аустријски психијатар, творац психоаналитичке теорије, понудио је широку теорију личности и стимулисао многе криминологе када је ријеч о изучавању криминалитета. Према Фројду, основа људске личности састоји се од три компоненте; ид, его и супер-его, које су у интеракцији, и при том имају различите сврхе. Ид представља биолошки, сиров материјал од којег се састоји наш темперамент и наша личност уопште. Ријеч је о урођеним инстинктима за одржавање живота [нагон самоодржања и нагон за задовољавањем животних потреба (полни нагон), као и нагон агресије (танатос)]. «Као размажено дијете, Ид захтијева инстант задовољење својих жеља без обзира на то којим средствима ће то постићи и да ли ће при том повриједити себе или друге».⁵ Он се повинује принципу задовољства по сваку цијену, и често је опасан сам по себе. Себичан, неморалан, антисоцијалан Ид је једини аспект личности са којим смо рођени, тако да бисмо у Фројдовском смислу могли рећи да смо сви Ломброзови «рођени криминалци».

Преступници су, гледано психоаналитички, појединци са неадекватно социјализованим нагонима. Код њих потиснуте сексуалне жеље, жеље за љубављу, могу, нпр., да се очитују у крађи, а осјећање инфериорности, настало због сталног фрустрирања, компензује се насилничком акцијом.⁶ Међутим, да ли ће антисоцијални нагони доћи до изражаја, не зависи само од несвјесног дијела личности (Ида) већ и од начина обуздавања несвјесног које се постиже у процесу васпитања појединца.

3 Милутиновић, 1981, према Милосављевић, Б. (1997). Социјална патологија и друштво. Београд: Институт за криминолошка истраживања.

4 Goring 1913, према Hollin, 1989, према Међедовић, Ј. (2009). Базична структура личности и криминалитет. *Примењена психологија*. вол. 2 (3), стр. 339–367.

5 Walsh, A. & Ellis, L. (2006). *Criminology: an interdisciplinary approach*. Thousand Oaks, CA: Sage, p. 175.

6 Милосављевић, Б. (1997). Социјална патологија и друштво. Београд: Институт за криминолошка истраживања.

Его и Супер-его се формирају у процесу социјализације, из сировог материјала Ида. «Моралним тренинзима» енергијом из Ида се формира Его, тј. аспект личности који представља свијест о себи и својим потребама које условљава Ид⁷. Его се повинује принципу реалности који се односи на то да се, ако се желе избјећи негативне посљедице, жеље и захтјеви Ида морају задовољити на друштвено прикладан начин. Его не негира принцип задовољства, него се, једноставно, прилагођава захтјевима реалности. Фројд прави аналогију интеракције Ега и Ида у терминима јахача и коња. «Коњ (Ид) снадбијева Его сировом снагом, а јахач (Его) управља и испуњава циљеве».⁸

Супер-его, с друге стране, тежи идеалу и стога је подједнако ирационалан као и Ид. Он представља све моралне и социјалне забране које су интернализоване током социјализације и чине људску савјест. Супер-его покушава да сузбије све нагоне које потичу из Ида генерисањем кривице, јер се многи од њих могу дефинисати као погрешни и грешни. Функција Ега се састоји у томе да регулише сукоб између Ида са својим антисоцијалним захтјевима и Супер-ега са претјерано конформистичким захтјевима.

Нормална личност је, према Фројду, она чији Его успијева да направи компромис између њених ирационалних партнера. Сходно томе, абнормална личност је резултат преплављености Ега било од стране Ида или Супер-ега, резултирајући «исушивањем» психичке енергије Ега. Ако Ид «командује», резултат је несавјесна и импулсивна личност која тражи задовољење личних потреба без обзира колико ће то коштати друге, али и њу саму.

ПОВЕЗАНОСТ ЦРТА ЛИЧНОСТИ И КРИМИНАЛНОГ ПОНАШАЊА

У разним истраживањима потврђено је да су одређене црте личности досљедно повезане са криминалним понашањем. Важно је имати на уму да су све ове особине резултат различитих врста темперамената и различитих развојних искустава, као и то да су оне (особине личности) распоређене по континууму тј. да нису дихотомне. Суштина је у томе да сви људи посједују те особине, само у различитом степену.

Импулсивност се односи на различите тенденције људи да се понашају тако да не узимају у обзир посљедице које могу проистећи из њихових акција. Када за некога кажемо да је импулсиван, обично желимо да кажемо да реагује брзо, пренаглашено и изненада. С обзиром на околности, импулсивност варира од особе до особе и може се испољавати у степену који никада не прелази криминални праг. Ипак, изразито импулсивне особе се могу чешће наћи међу криминалном популацијом него међу општом популацијом. Та-

7 Walsh, A. & Ellis, L. (2006). *Criminology: an interdisciplinary approach*. Thousand Oaks, CA: Sage.

8 Freud, 1976, према Walsh, A. & Ellis, L. (2006). *Criminology: an interdisciplinary approach*. Thousand Oaks, CA: Sage, p.176.

кође не изненађује да импулсивне особе имају већу вјероватноћу да им буде дијагностикована психопатија.⁹ Психопатија се сматра трајним поремећајем личности. Могло би се рећи да су психопате особе на прелазу између душевног здравља и болести, већином без интелектуалних поремећаја, чак интелектуално натпросјечне. Сматра се да се код њих главне промјене јављају на емотивно-вољном плану.¹⁰ Дефинитивно је једна од основних и најизраженијих карактеристика психопата потпуно одсуство савјести. Психопата ће се служити свим средствима зарад остварења сопствених циљева.

Метаанализа 80 студија у којима се испитивала повезаност између импулсивности и криминалног понашања показала је да у њих 78 (97,5%) пронађена статистички значајна позитивна повезаност.¹¹ Иако је импулсивност снажан потенцијални фактор ризика за појаву криминалног понашања, уз негативну емоционалност тај ризик се још повећава.¹²

Негативан афекат (негативна емоционалност) је особина личности која се односи на тенденцију да се многе ситуације доживљавају као непријатне и да се на њих реагује раздражљиво и љутито. Неуротицизам или Емоционална нестабилност представља генералну тенденцију ка доживљавању негативних емоција, као што су страх, узнемиреност, туга, кривица, гњев, што представља општу вулнерабилност и омета адаптацију. Особе које постижу високе скорове на овој димензији су емоционално реактивне, па на стимулусе који друге остављају најчешће равнодушним, реагују веома нагло, интензивно, бурно, превише емотивно и ирационално. Поред тога, изузетно се тешко смирују након сваког доживљаја у коме су се емоционално ангажовале. Овакве личности слабо контролишу импулсе и имају слабије капацитете за превладавање стресних ситуација.¹³

Каспи и његове колеге су тврдили да је криминалитет, у најмању руку, дефинисан ниском самоконтролом и негативним афектом. Ове двије особине су обрнуто сразмјерне што значи да особе са ниском самоконтролом имају тенденцију да имају високе скорове који се тичу негативног афекта и у одсуству снажне социјалне контроле не могу држати под контролом своју љутњу и раздражљивост.

9 Sher & Trull, 1994, према Walsh, A. & Ellis, L. (2006). *Criminology: an interdisciplinary approach*. Thousand Oaks, CA: Sage.

10 Манојловић, 2007, према Пралица, М. (2010). Типолошки приступ у простору мјерења конструкта психопатије и особина личности. *Примењена психологија*, 2, 121–135.

11 Ellis & Walsh, 2000, према Walsh, A. & Ellis, L. (2006). *Criminology: an interdisciplinary approach*. Thousand Oaks, CA: Sage.

12 Agnew, 2005, према Walsh, A. & Ellis, L. (2006). *Criminology: an interdisciplinary approach*. Thousand Oaks, CA: Sage.

13 Кнежевић и сар., 2004; Смедеревац, 2000, 2002; Смедеревац и Митровић, 2006, према Марић, М. (2011). Чиниоци употребе психоактивних супстанци у адолесценцији. Необјављена докторска дисертација. Нови Сад: Одсек за психологију Филозофског факултета у Новом Саду.

Ови истраживачи су утврдили да низак ниво серотонина стоји у основи негативног афекта и високог нивоа импулсивности. Они су такође тврдили да низак ниво серотонина представља предиспозицију за постојање негативног афекта и ниске самоконтроле и генерише подложност ка криминалном понашању. Иако неки појединци могу имати генетску основу за висок ниво негативног афекта и ниску самоконтролу, обје особине су под утицајем срединских фактора, посебно породичне динамике која укључује емоционално и физичко злостављање.¹⁴

Новији теоријски модел личности Роберта Клонинџера,¹⁵ у чијој основи стоји биосоцијална теорија која представља личност као хијерархијску организацију, представља личност као комплексан систем који се састоји од четири димензије темперамента и три димензије карактера. Да подсјетимо, темперамент се односи на индивидуалне разлике између аутоматских одговора на стимулусе из спољашње средине и формирање аутоматских реакција као и на несвјесно учење навика и вјештина. С друге стране карактер се односи на индивидуалне разлике између научених, намјерних одговора на стимулусе из спољашње средине и формирање свјесних реакција као и на свјесно увиђање, процјењивање тј. стицање општих знања.

Као посљедица слабог развоја карактера, што је и приказано у овом раду, долази до дефицита у контроли импулса, емпатије и савјести, што може довести до насилништва и агресије, у зависности од ситуације и темперамента.

Темперамент (емоционално језгро личности) се дефинише преко четири димензије које се независно насљеђују, манифестују рано током живота и укључују у унапријед створене склопове у перцептивној меморији и организовању навика.¹⁶ Базичне карактеристике темперамента представљају насљедне емоционалне диспозиције које се манифестују као специфични бихејвиорални обрасци.

Потрага за новим (Novelty seeking), као једна од четири димензије темперамента, односи се на активну жељу за новим, различитим и екстремним сензацијама и искуствима, без обзира на физички и социјални ризик који треба да се предузме како би се та жеља задовољила. Када говоримо о антисоцијалном понашању, корисно је споменути да ова особина личности корелира са базичном емоцијом – бијесом.

Слично томе, тражење сензација, у оквиру теоријског модела лично-

14 Caspi et al., 1994, према Walsh, A. & Ellis, L. (2006). *Criminology: an interdisciplinary approach*. Thousand Oaks, CA: Sage.

15 Cloninger, C. R., Svrakic, D. M. & Przybeck, T. R. (1993). A psychobiological model of temperament and character. *Archives of General Psychiatry*, 50, 975-990.

16 Cloninger, C. R., Przybeck, T.R., Svrakic, D.M. & Wetzel, R.D. (1994). *The Temperament and Character Inventory (TCI): A guide to its Development and Use*. St Louis, MO: Center for Psychobiology of Personality.

сти Цукермана који обухвата пет биолошки детерминисаних базичних особина (активитет, агресивност/хостилност, импулсивно тражење сензација, неуротицизам/анксиозност и социјабилност), јесте црта личности која означава висок праг побуђења, те особа има потребу да трага за сензацијама и тражи стимулације.¹⁷

Они појединци код којих је развијена ова особина, уколико имају могућности, баве се екстремним спортовима као што су трке аутомобилима, банџи џамп, или иду на авантуристичка путовања, а уколико нису у могућности, баве се стварима криминалне природе. Они појединци са просјечном интелигенцијом који су социјализовани у складу са општеприхваћеним нормама понашања вјероватно ће жељети да раде као ватрогасци, полицајци или да се баве било којим другим послом који обезбјеђује физичку активност, разноврсност и узбуђење. Елис и Волш¹⁸ су у својој метаанализи пронашли да у 58 од 59 (98,4%) студија постоји статистички значајна повезаност између тражења сензација и различитих врста антисоцијалног понашања.

Криминогено понашање је један од бихејвиоралних стилова особа код којих је ова особина изражена. Постоје различити фактори личности и различити услови средине који у интеракцији са овом особином генеришу антисоцијално и криминогено понашање. Импулсивност је један од њих. У вези са овим истичемо да је пронађена значајна корелација између Тражења сензација и Импулсивности са једне стране и криминогеног понашања са друге¹⁹.

Такође је, у једној канадској студији²⁰ пронађено да су импулсивност и тражење сензација најбољи расположиви предиктори делинквентног понашања у узрасту од 13 година. У једној лонгитудиналној студији на узорку делинквената у односу на контролну групу пронађена је статистички значајна повезаност између тражења сензација и импулсивности, нижег нивоа интелигенције и нижег социоекономског статуса²¹. Чињеница је да је криминално понашање готово увијек резултат констелације ризичних фактора, а не појединачног фактора.

17 Zuckerman, 1994, према Међедовић, Ј. (2009). Базична структура личности и криминалитет. *Примењена психологија*. вол. 2 (3) стр. 339–367.

18 Ellis & Walsh, 2000, према Walsh, A. & Ellis, L. (2006). *Criminology: an interdisciplinary approach*. Thousand Oaks, CA: Sage.

19 Horvat & Zuckerman, 1993, према Међедовић, Ј. (2009). Базична структура личности и криминалитет. *Примењена психологија*. вол. 2 (3) стр. 339–367.

20 Tremblay et al., 1994, према Walsh, A. & Ellis, L. (2006). *Criminology: an interdisciplinary approach*. Thousand Oaks, CA: Sage.

21 Gatzke-Kopp, et al. 2002, према Walsh, A. & Ellis, L. (2006). *Criminology: an interdisciplinary approach*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Према петофакторском моделу личности²², већина црта може бити схваћена као аспект једне од пет базичних димензија: неуротицизма (N), екстраверзије (E), отворености за искуство (O), пријатности (A) и савјесности (C). Савјесност је у позитивној корелацији са истрајношћу, тј. упорношћу и личном развојем, а у негативној са различитим одговорима који су пасивни и неефикасни. Димензија Савјесности је у позитивној корелацији са мотивом за постигнућем, уредношћу, истрајношћу и издржљивошћу, скалама које мере снагу супер-ега, симптоме из категорије опсесивно-компулсивног спектра, насупрот антисоцијалним и импулсивним тенденцијама²³.

Дакле, савјесност је примарна особина личности коју чини неколико секундарних особина, као што су организованост, дисциплина, скрупулозност, одговорност, поузданост, на једном полу, и дезорганизованост, немарност, небрижност, неодговорност и безобзирност на другом. Из ове листе особина се лако може видјети како (не)савјесност може бити директно повезана са криминалним понашањем. Такође, корисно је ову особину личности довести у везу са Мертоновом теоријом аномије. Аномија се, према Мертоновој хипотези, дешава због постојања расцепа између друштвеног наглашавања материјалног успјеха и недовољног наглашавања начина како да се тај циљ оствари, као и схватања да је новчани успјех основ разликовања међу људима²⁴. На овај начин, према мишљењу овог аутора, смањује се сагласност у односу на важност поштовања прописаних метода за достизање тог циља и стварају се околности за постојање тенденција да се одбаце «правила игре» и створи ситуација у којој циљ оправдава средства.

Осим тога, савјесност је особина коју високо цијене послодавци код својих запосленика. У студији Џада и сарадника²⁵, на узорку испитаника од раног до касног зрелог доба, пронађено је да је ова особина бољи предиктор професионалних успјеха од других фактора који су узети у обзир у овом истраживању. Другим ријечима, могуће је да појединци са одређеним врстама темперамента не развијају личне квалитете који су потребне за легитимно постизање финансијског успјеха, за шта је потребна посвећеност дугом и мукотрпном раду, па то покушавају на нелегалан начин, вршењем кривичних дјела.

Емпатија је емоционална и когнитивна способност за разумијевање

22 McCrae, R.R. (1992). The Five-Factor model: Issues and applications (Special issue). *Journal of Personality*, 60(2). 175–215.

23 Кнежевић и сар., 2004; Смедеревац, 2000, 2002; Смедеревац и Митровић, 2006; према Марић, М. (2011). Чиниоци употребе психоактивних супстанци у адолесценцији. Необјављена докторска дисертација. Нови Сад: Одсек за психологију Филозофског факултета у Новом Саду.

24 25 Merton, 1957, према Милосављевић, Б. (1997). Социјална патологија и друштво. Београд: Институт за криминолошка истраживања.

25 Judge, et al., 1999, према Walsh, A. & Ellis, L. (2006). *Criminology: an interdisciplinary approach*. Thousand Oaks, CA: Sage.

емоционалних стања других. Емоционална компонента емпатије омогућава да појединци са развијеном овом особином «осјећају» бол друге особе, а когнитивна компонента омогућава да они разумију зашто друга особа осјећа бол. На једном крају континуума се налазе појединци који се разликују у својој способности да саосјећају и «носе на леђима» бол цијелог свијета, а на другом крају континуума налазе се они који не брину довољно ни о својим најближим рођацима. Већина криминалаца ће бити ближа овом другом крају континуума из очигледног разлога. С друге стране, мање је вјероватно да ће их емпатичне особе обмањивати с обзиром на то да оне имају тенденцију да осјећају и разумију које су посљедице криминалног понашања²⁶. Бројне студије²⁷ показују да су преступници значајно мање емпатични од испитаника из контролне групе. Неки истраживачи²⁸ наводе доказе да генетски фактори објашњавају једну трећину варијансе у испољавању емпатије као особине личности.

Алтруизам се може посматрати као акциона компонента емпатије; ако осјећамо емпатију за некога, вјероватно ћемо, ако смо у могућности, бити мотивисани да предузмемо неку врсту акције како бисмо ублажили дистрес који та особа осјећа. Алтруизам се стога може дефинисати као активна брига за благостање других, и на много начина је синоним за про социјално понашање²⁹. С обзиром на различиту развијеност ове особине, можемо рећи да се на једном крају континуума налазе екстремно алтруистични људи, а на другом крају екстремно себични људи. Чињеница је да се недостатак емпатије и алтруизма сматра једном од најзначајнијих карактеристика психопате, најгоре врсте криминалаца³⁰.

Морални развој чини пресудни дио у процесу индивидуације. Млади човјек се суочава са императивом друштва да одрасте, достигне зрелост, прилагоди се општем систему вриједности. Он мора да доживи преображај савјести дјетета у савјест одраслог, што је основна одлика моралног зрења³¹. У сваком друштву, дакле, постоје мјерила за поједине врсте понашања. Свако друштво прокламује свој морал као битан услов друштвеног и индивидуалног опстанка и развоја. При томе у неким сегментима понашања друштво може бити строго, изнад декларисаних захтјева, у другим областима може бити веома толерантно. Слична динамика постоји и у

26 Walsh, A. & Ellis, L. (2006). *Criminology: an interdisciplinary approach*. Thousand Oaks, CA: Sage.

27 Covell & Scalora, 2002, према Walsh, A. & Ellis, L. (2006). *Criminology: an interdisciplinary approach*. Thousand Oaks, CA: Sage.

28 Baron, R. & Byrne, D. (2000). *Social psychology* (9th ed.). Boston: Allyn & Bacon.

29 Walsh, A. & Ellis, L. (2006). *Criminology: an interdisciplinary approach*. Thousand Oaks, CA: Sage.

30 Campbell & Christopher, 1996, према Fishbein, 2001, према Walsh, A. & Ellis, L. (2006). *Criminology: an interdisciplinary approach*. Thousand Oaks, CA: Sage.

31 Кукољ, К.; Драшковић, С.; Цакић, Ђ. Адолесцентно освајање аутономије. Ђурчић, В. (Ур.), У књизи: *Трагање за смислом: адолесценција* (стр. 233-236). Београд: ИП «Жарко Албуљ».

понашању појединца. Треба истаћи да моралност чини завршну секвенцу у развоју личности, не само са вриједносног већ и са психолошког становишта. И не само да се јавља као секвенца која захтијева дужи период за достизање релативне зрелости, развој моралности се, за разлику од других психолошких димензија, протеже у дубоку старост³².

Морално расуђивање је особина личности коју психолози повезују са антисоцијалним понашањем. У више наврата у истраживањима је показано да постоји снажна повезаност између моралног расуђивања и способности и/или склоности да се саосјећа и помаже другима. Нису сва неморална понашања криминална, али су им одређене ствари заједничке. Оба облика понашања крше социјална очекивања и игноришу обавезе које сви имамо једни према другима³³. У једном истраживању³⁴ је, како би се измјерио ниво моралног расуђивања, тј. степена моралног развоја, од испитаника тражено да прочитају и дају одговоре на низ сценарија који садрже моралне дилеме. Већина ових дилема укључује способност емпатисања и осмишљавања одговарајућих акција како би се помогло тим особама (алтруизам). У десет студија процјењивана је веза између моралног расуђивања и емпатије с једне стране и моралног расуђивања и алтруизма с друге, и пронађено је да су ове двије варијабле у позитивној корелацији са моралним расуђивањем. Из тих резултата произилази да је морално расуђивање познавање и разумијевање културно дефинисаних стандарда исправног понашања, али и функција емпатије и алтруизма. Свијест о сопственим моралним нормама, као и осјећај обавезе да се живи по тим стандардима, јесте ствар савјести.

УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА

На пољу криминологије, социолошке и психолошке теорије сматрају се најважнијима када је ријеч о објашњавању узрока криминалног понашања. Психоаналитичка теорија сугерише да се, као што смо видјели, узроци делинквентног и криминалног понашања могу објаснити интеракцијом између Ида, Ега и Супер-ега. Могући узроци криминалног понашања који се могу приписати овој теорији јесу слаба савјест која не може контролисати индивидуалне нагоне и потреба да они буду тренутно задовољени без обзира на последице.

32 Брковић, А. (2000). Развојна психологија. Ужице: Учитељски факултет у Ужицу.

33 Walsh, A. & Ellis, L. (2006). *Criminology: an interdisciplinary approach*. Thousand Oaks, CA: Sage.

34 Ellis & Walsh, 2000, према Walsh, A. & Ellis, L. (2006). *Criminology: an interdisciplinary approach*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Основна замјерка психоаналитичкој теорији јесте у томе што она основне мотивационе силе сматра инстинктивним и биолошким, дакле, урођеним код свих људи, без обзира у којој средини и на ком степену развоја цивилизације и културе они живе. Свако друштво својим захтјевима фрустрира појединца, па је логично да појединац као личност реагује против друштва. Појединац због потискивања инстинката и нагона постаје фрустриран и неуротичан и због таквог стања менталног здравља испољава неприлагођено, деструктивно и агресивно понашање. Међутим, чињеница је да сви агресивни и неуротични људи не постају нужно криминалци, а психоаналитичка теорија не даје одговор на питање зашто неки од њих због неадекватне социјализације постају само неуротичари, док други постају и криминалци³⁵.

С обзиром на то да се криминално понашање не може објаснити искључиво особинама личности (психолошким факторима), сасвим је јасно да се у обзир морају узети биолошки фактори и фактори спољашње средине.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Baron, R. & Byrne, D. (2000). *Social psychology* (9th ed.). Boston: Allyn & Bacon.
2. Брковић, А. (2000). *Развојна психологија*. Ужице: Учитељски факултет у Ужицу.
3. Cloninger, C. R., Svrakic, D. M., & Przybeck, T. R. (1993). A psychobiological model of temperament and character. *Archives of General Psychiatry*, 50, 975–990.
4. Cloninger, C. R., Przybeck, T.R., Svrakic, D.M., Wetzell, R.D. (1994). *The Temperament and Character Inventory (TCI): A guide to its Development and Use*. St Louis, MO: Center for Psychobiology of Personality.
5. Кукољ, К.; Драшковић, С.; Цакић, Ђ. Адолесцентно освајање аутономије. Ђурчић, В. (Ур.), У књизи: *Трагање за смислом: адолесценција* (стр. 233–236). Београд: ИП «Жарко Албуљ».
6. Марић, М. (2011). Чиниоци употребе психоактивних супстанци у адолесценцији. Необјављена докторска дисертација. Нови Сад: Одсјек за психологију Филозофског факултета у Новом Саду.
7. Марковић, И. (2007). *Основи криминологије*. Бања Лука: Правни факултет.

35 Николић, 2000, према Марковић, И. (2007). *Основи криминологије*. Бања Лука: Правни факултет.

8. McCrae, R. R. (1992). The Five-Factor model: Issues and applications (Special issue). *Journal of Personality*, 60(2). 175–215.
9. Милосављевић, Б. (1997). Социјална патологија и друштво. Београд: Институт за криминолошка истраживања.
10. Међедовић, Ј. (2009). Базична структура личности и криминалитет. *Примењена психологија*, вол. 2 (3) стр. 339–367
11. Пралица, М. (2010). Типолошки приступ у простору мјерења конструкта психопатије и особина личности. *Примењена психологија*, 2, 121–135.
12. Walsh, A. & Ellis, L. (2006). *Criminology: an interdisciplinary approach*. Thousand Oaks, CA: Sage.

PERSONALITY AND CRIMINAL BEHAVIOR

Zana Vrucinic, mr

Internal Affairs College Banja Luka

Abstract: No discussion of personality can proceed without acknowledging the role of the psychoanalysis. Psychoanalytic theory, which was developed by Sigmund Freud, austrian physician, states that all humans have natural drives and urges that are repressed in the unconscious. According to Freud, all humans have criminal tendencies. These tendencies are curbed, however, through the process of socialization. The second part will present personality traits that have consistently been associated with criminal behavior which includes; impulsiveness, negative emotionality (negative affect), sensation seeking, novelty seeking, conscientiousness, empathy, altruism, moral reasoning.

Key words: impulsiveness, negative emotionality (negative affect), sensation seeking, novelty seeking, conscientiousness, empathy, altruism, moral reasoning.

АНАЛИЗА СТАЊА НАСИЛНИЧКОГ КРИМИНАЛИТЕТА У РЕПУБЛИЦИ СРПскоЈ

Мр Гојко Шетка,

Висока школа унутрашњих послова Бања Лука

Горан Благојевић, мр,

Министарство унутрашњих послова Републике Српске

Апстракт: Овим радом се анализира стање насилничког криминалитета у Републици Српској, а као основа за анализу су послужили доступни подаци Министарства унутрашњих послова Републике Српске и Републичког тужилаштва Републике Српске. Кроз приказ и анализу доступних података покушава се закључити која су то кривична дјела насилничког криминалитета најзаступљенија у Републици Српској у посматраном периоду, какав је тренд тих кривичних дјела, те предложити поједине мјере које би могле допринијети позитивном тренду смањења броја извршених кривичних дјела.

Кључне ријечи: кривично дјело, насилнички криминалитет, криминалитет, насиље.

УВОД

Разни облици насиља општа су појава у савременом свијету, са тенденцијом њиховог пораста, што посебно забрињава. У тражењу узрока наводе се различита мишљења, али опште прихваћене теорије још увијек нема. Узроци се траже у природи човјека и у друштвеним условима у којима човјек живи. Из групе деликата који се уобичајено сврставају у насилнички криминалитет, посебну пажњу заслужују деликти који остављају тешке посљедице на жртве кривичних дјела и деликти који се најчешће врше. Управо ови деликти остављају највеће посљедице на друштво и утичу на угрожавање безбједности грађана. Друштвена опасност од криминалитета, негативне друштвене појаве која се испољава кроз различите форме, јесте велика. Класификација форми криминалитета је различита, а већина аутора у класификовању криминалитета као посебну форму истиче насилнички криминалитет. Према Бошковићу, криминалитет се дијели на

деликте насиља, имовинске деликте, привредни криминалитет, организовани криминалитет, компјутерски криминалитет, саобраћајну делинквенцију, сексуалну делинквенцију, политички криминалитет, еколошку делинквенцију, малољетничку делинквенцију и рецидивизам¹. Типови криминалитета према Игњатовићу се дијеле на насилнички криминалитет, имовински криминалитет, политички криминалитет и саобраћајни криминалитет². Дакле, лако се може уочити да се насилнички криминалитет издваја као посебна форма испољавања криминалитета, која, с обзиром на посљедице, привлачи пажњу научних радника и истраживача.

У анализи званичних показатеља Министарства унутрашњих послова Републике Српске и Републичког тужилаштва Републике Српске, која слиједи у овом раду, покушаћемо дати одговор на сљедећа питања: Која се кривична дјела насилничког криминалитета најчешће врше у Републици Српској?; Какав је тренд ових кривичних дјела у смислу њиховог раста или смањења?; Да ли постоји несклад у званичним подацима државних институција? итд.

НАСИЛНИЧКИ КРИМИНАЛИТЕТ

Међу манифестацијама криминалног понашања тешко је наћи оно које код становника било ког дијела свијета изазива толико снажну реакцију као што је то случај са насилничким злочинима. За разлику од неких других типова криминалитета (попут имовинског) код којих често изостаје осуда дјела и његовог учиниоца, на насилничка дјела се реагује бурно и са неспорним одбацивањем. Ову чињеницу добро познају како органи формалне социјалне контроле, тако и медији и творци продуката масовне културе. Ови први, често, огорчење грађана и њихов страх од виктимизације користе да би поштрили пунитивну реакцију на свеукупни криминалитет, медији конзументе засипају сензационалистичким приказивањем насилничких дјела, аутори дјела популарне културе шокирају гледаоце и читаоце најбизарнијим причама, које константно помјерају границе приказане бруталности.³

Насилнички криминалитет се у криминолошкој литератури најчешће дефинише као криминалитет који обухвата кривична дјела са елементима насиља, тј. кривична дјела код којих се ради постизања одређеног циља користи напад на жртву или се њиме пријети. Сва насилничка понашања имају јединствено, опште обиљежје, које их

1 Бошковић, М., Криминологија, Правни факултет, Нови Сад, 2006. година, стр. 96.

2 Игњатовић, Ђ., Криминологија, Правни факултет, Београд, 2005. година, стр. 265.

3 Игњатовић, Ђ., Појам и етиологија насилничког криминалитета, Зборник радова "CRIMEN II", број 2/2011, Београд, доступно на: www.ius.bg.ac.rs/crimenjournal/articles/Crimen_002-2011_02.Ignjatovic.pdf, стр. 180.

међусобно повезује: у свим насилничким понашањима посљедица је оштећење жртве којој се физичком силом наноси физички и/или психички бол, мањег или већег интензитета, што може довести до уништења жртве. У кривичним дјелима у којима је иманентно насилничко понашање, насилничка суштина произилази из конструкције бића кривичног дјела у којој сила или озбиљна пријетња, вријеђање или злостављање и туча или дрско и безобзирно понашање чине битно обиљежје тог кривичног дјела. Дакле, у сфери појма насилничког понашања налазе се деликти насиља врло различите природе и интензитета, од реалне увреде до убиства, од злостављања до тешких аката терора. Најчешће и најтипичније законске ознаке за насилничка понашања јесу: насиље, сила, пријетња и злостављање.⁴ Кривична дјела с обиљежјима насиља, поред сличности радње насиља, међусобно се разликују према начину, односно сврси коју радња насиља има у бићу дјела. У складу са овим критеријумом, кривична дјела с елементима насиља могу се подијелити на: кривична дјела насиља и кривична дјела у оквиру којих се насиље користи као метод, средство у извршењу другог кривичног дјела. С тим у вези, јасно се може закључити да када кажемо насилнички криминалитет, под тим подразумијевамо она кривична дјела која карактерише брутално и агресивно поступање њихових извршилаца, гдје је само насиље доминантног карактера, без обзира да ли оно представља дио саме радње извршења кривичног дјела или представља неки други битан елемент конкретног кривичног дјела.

Говорећи о самом облику испољавања насилничког криминалитета, свакако да се морамо ослонити на дефинисање, односно дефиницију насилничког криминалитета. Према томе, свакако је јасно да, с обзиром на начине извршења ових кривичних дјела, њих можемо посматрати са аспекта груписања у поглављима кривичног закона гдје су она, између осталог, сврстана у кривична дјела против живота и тијела, против имовине, против слобода и права грађана, против полног интегритета, против брака и породице, против јавног реда и мира, против опште сигурности људи и имовине итд. Односно, узевши у обзир све наведено, можемо да у ова кривична дјела убрајамо сва она кривична дјела у чијем се начину извршења примјењује сила или озбиљна пријетња. Када је ријеч о кривичним дјелима из групе против живота и тијела, овдје бисмо издвојили кривична дјела: убиство, тешко убиство, убиство на мах, убиство дјетета при порођају, недозвољен прекид трудноће, тешка и лака тјелесна повреда, учествовање у тучи, угрожавање опасним оруђем при тучи или свађи.

Када је ријеч о кривичним дјелима која су систематизована у групу против слобода и права грађана издвојићемо поједина кривична

4 Марковић, И., Основи криминологије. Правни факултет, Бања Лука, 2007. године, стр. 204.

са елементима насиља која су актуелна. То су: повреда равноправности грађана, противправно лишење слободе, отмица, принуда, злостављање, угрожавање сигурности, нарушавање неповредивости стана, повреда слободе вјере и вршења вјерских обреда, повреда слободе изражавања националне припадности, и друга кривична дјела. Када говоримо о кривичним дјелима која су уперена против полног интегритета, издвојићемо силовање, обљубу над немоћним лицем, полно насиље над дјететом, обљубу злоупотребом службеног положаја, недозвољене полне радње и друга кривична дјела. Као најактуелније кривично дјело из групе дјела против брака и породице, на нашим просторима превасходно треба споменути насиље у породици или породичној заједници. И наравно, ту су и кривична дјела против имовине, гдје треба истаћи: разбојништво, разбојничку крађу, тешку крађу, крађу и изнуду. Док код кривичних дјела против јавног реда и мира, треба навести: насилничко понашање, спречавање службеног лица у вршењу службене радње, напад на службено лице у вршењу службене дужности, изазивање националне, расне или вјерске мржње, раздора или нетрпељивости, као и друга кривична дјела.

Организовано насиље представља врсту организованог криминала у којој доминира насиље⁵, док се под насилничким криминалитетом обично сматра да оно обухвата кривична дјела код којих се ради постизања неког одређеног циља користи напад на живот или тијело или се њиме пријети.⁶ Када је у питању насилнички криминалитет који је у домену организованог криминалитета, односно који се испољава у његовом склопу, са сигурношћу можемо рећи да су ту најчешће у питању поједина кривична дјела којима се угрожава лична и имовинска безбједност грађана. Познато је да организовани криминал за свој главни циљ има богаћење и стварање профита, уз јачање финансијске моћи и одређених позиција у друштву; свакако ту треба направити паралелу која се односи на сегменте када се он доводи у везу са насилничким криминалитетом. У овом смислу можемо споменути појаву која је у слободном жаргону познатија као „Рекет“. Ово је дјелатност организованог криминалитета која спада у домен насилничког криминалитета, а која се састоји у томе што криминална организација нуди „услуге заштите“ одређеном лицу и одређује му износ новца који мора да плати за наводно учињене услуге, које су пропраћене озбиљном пријетњом, често и силом, уколико то лице одбије или намјерава да одбије понуђену „заштиту“. Једноставније речено, ово је облик кривичног дјела изнуде који се састоји у придобијању новца изнуђивањем или уцјенама различитих облика.

5 Игњатовић, Ђ., Криминалистички аспекти деликата насиља, Деликти насиља, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2002. година, стр. 264.

6 Модли, Д., Коралић Н., Криминалистички ријечник, Тешањ, 2002. година, стр. 457-458.

Анализа стања насилничког криминалитета у Републици Српској

Под политичким криминалитетом се подразумејувају кривична дјела којима се напада на постојећи друштвени поредак једне земље у циљу његовог рушења. У групу кривичних дјела против уставног уређења су систематизована кривична дела која се сматрају политичким криминалитетом. Сва кривична дјела која се могу сврстати у политички криминалитет укључују насиље које је усмјерено против државних институција и оних који представљају државу.⁷

СТАТИСТИЧКИ ПОКАЗАТЕЉИ МУП-А РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ 2007–2012.

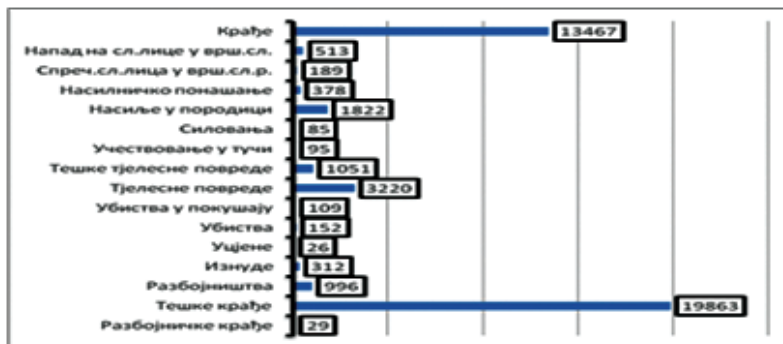
Кривична дјела						
Година	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Разбојничке крађе	9	7	3	4	4	2
Тешке крађе	3673	3718	3673	3132	2812	2855
Разбојништва	158	187	223	151	144	133
Изнуде	71	56	54	46	38	47
Уцјене	2	4	4	3	4	9
Убивства	35	25	28	19	16	29
Убивства у покушају	25	21	18	17	18	10
Лаке тјелесне повреде	708	651	626	486	366	383
Тешке тјелесне повреде	190	171	159	154	186	191
Учествовање у тучи	26	16	13	7	19	14
Силовања	18	15	12	13	12	15
Насиље у породици	455	375	250	256	219	267
Насилничко понашање	89	58	78	55	35	63
Спреч.сл. лица у врш.сл. радње	40	31	31	30	36	21
Напад на сл. лице у врш.сл. дужности	93	82	97	82	88	71
Крађе	2.513	2.590	2.120	1.961	1.963	2.320

Табела бр. 1: Приказ доступних регистрованих кривичних дјела из области насилничког криминалитета за период 2007–2012. године

У табели број 1. представљени су подаци Министарства унутрашњих послова Републике Српске за период од 2007. до 2012. године, а који се могу класификовати као кривична дјела насилничког криминалитета. Наиме, из доступних информација издвојили смо нека кривична дјела која по својим обиљежјима и самом бићу могу да се сврстају у групу кривичних дјела насилничког криминалитета. Јасно је да се у овом контексту могу сусрести различита опречна мишљења која се односе на дио класификације која кривична дјела могу да спадају у насилничка. Ипак, схватања смо да сва она кривична дјела која у свом концепту остварења не могу да се остваре без употребе насиља које представља један кључни, саставни елемент самог кривичног дјела, управо и спадају у ову групу кривичних

⁷ Модли, Д., Корајлић Н., Криминалистички ријечник, Тешањ, 2002. година, стр. 457–458.

дјела. У наредном графикону приказаћемо која су кривична дјела насилничког криминалитета најзаступљенија према подацима Министарства унутрашњих послова Републике Српске.

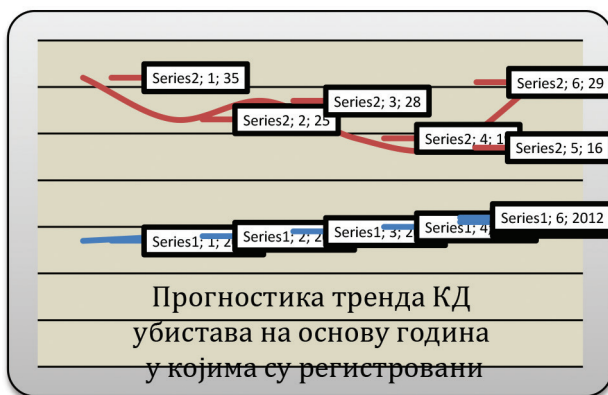

Графикон бр. 1: Збирни показатељи најчесталијих кривичних дјела насилничког криминалитета према подацима МУП-а РС, период 2007–2012. год

У графикону број 1. јасно се уочава да су најбројнија она кривична дјела која се односе на општи, односно имовински криминалитет. У том смислу, можемо рећи да су кривична дјела тешких крађа и крађа најзаступљенија у области кривичних дјела када је ријеч о насилничком криминалитету.

На основу доступних података извршили смо прогностику даљег кретања појединих кривичних дјела насилничког криминалитета.

Представљеном прогностиком а на основу свих социодруштвених и економских фактора који су релевантни приликом прогнозе одређених појавних облика криминалитета, може се претпоставити да ће кривична

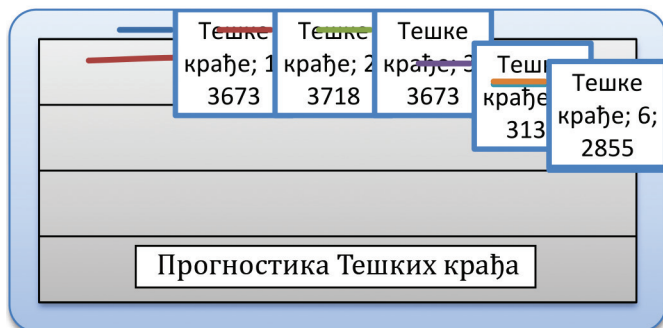

Графикон бр. 2:Прогностика тренда КД убиства на основу анализе статистичких показатеља по годинама евидентирања у МУП-у РС

дјела убиства у дугорочном истраживачком периоду доживјети одређену ескалацију у смислу повећања њиховог броја, без обзира о врсти и начину на који се извршавају.

Кривична дјела тешких крађа, иако сама по себи заузимају 47% извршених кривичних дјела у свеукупном збиру горе представљених кривичних дјела насил-

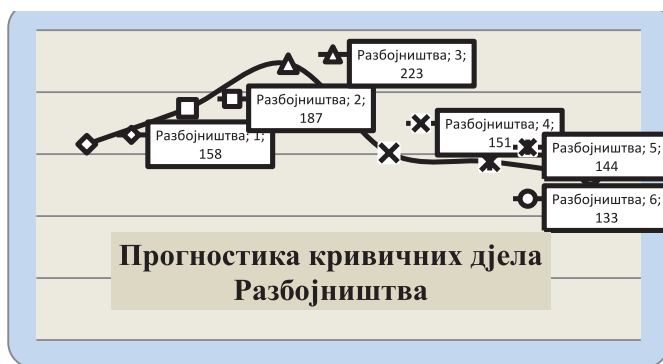
Анализа стања насилничког криминалитета у Републици Српској

Графикон бр. 3: Прогностика тренда КД тешких крађа на основу анализе статистичких показатеља по годинама евидентирања

Графикон бр. 4: Прогностика тренда КД изнуда на основу анализе статистичких показатеља по годинама евидентирања у МУП-у РС

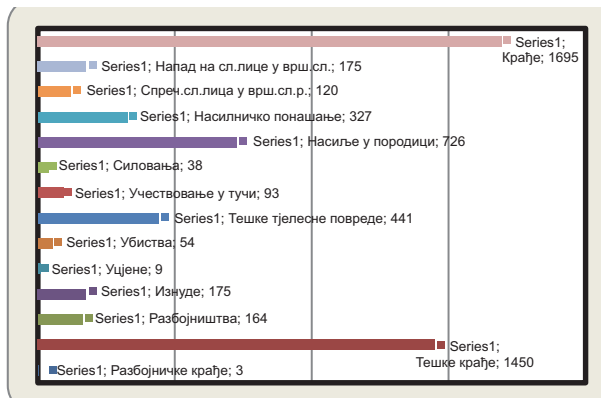
Графикон бр. 5: Прогностика тренда КД разбојништва на основу анализе статистичких показатеља по годинама евидентирања у МУП-у РС

ничког криминалитета, може се рећи да периодично осцилирају и да су у фази стагнације или опадања.

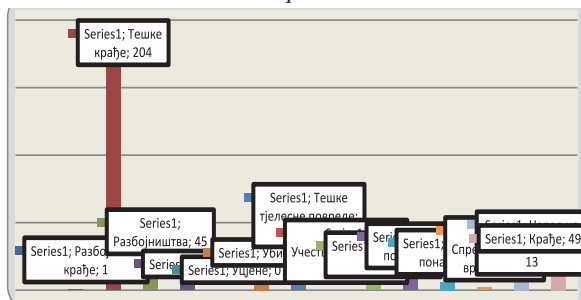
Кривична дјела изнуде која су сама по себи интересантна, прије свега због односа извршиоца ових кривичних дјела и оштећених лица која су обухваћена овим кривичним дјелима, засигурно у посљедње вријеме на нашим просторима завређују велику пажњу.

Када је ријеч о кривичним дјелима разбојништва, евидентно је да су она увелико присутна и да код јавности изазивају велику пажњу, страх и одређену дозу несигурности. Према расположивим подацима МУП-а РС, прогностика за ова кривична дјела огледа се у тренду опадања у наредном периоду.

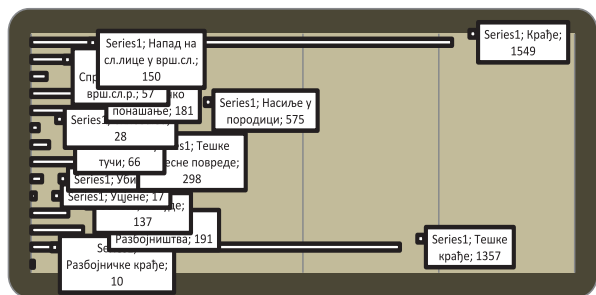
СТАТИСТИЧКИ ПОКАЗАТЕЉИ РЕПУБЛИЧКОГ ТУЖИЛАШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ ЗА ПОЈЕДИНА КРИВИЧНА ДЈЕЛА НАСИЛНИЧКОГ КРИМИНАЛИТЕТА ЗА ПЕРИОД 2007-2011. ГОДИНЕ

Графикон бр. 6: Подаци Републичког тужилаштва Републике Српске о броју пријављених КД насилничког криминалитета

Графикон бр. 7: Приказ изречених пресуда – казне затвора за КД насилничког криминалитета

Графикон бр. 8: Приказ најзаступљенијих пријава у раду РТ РС 2008. год. за поједина КД насилничког криминалитета

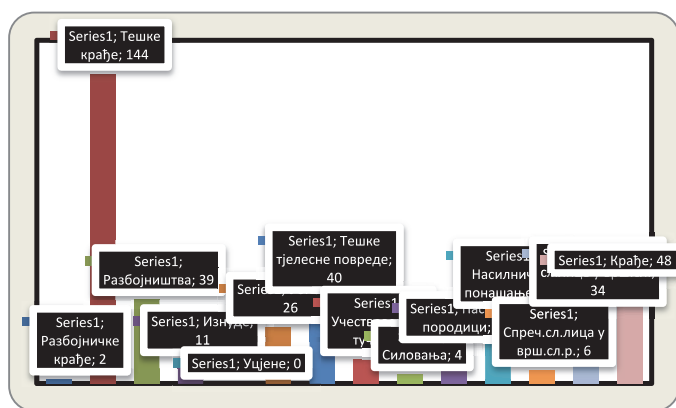
Када је ријеч о подацима о раду Републичког тужилаштва Републике Српске за 2007. годину, а који се односе на пријаве у раду за поједина кривична дјела насилничког криминалитета, можемо рећи да су из ове области најзаступљенија кривична дјела крађе и тешке крађе. Интересантно је то да су кривична дјела насиља у породици или породичној заједници на трећем мјесту по бројности.

Представљеним графиконом бр. 7 јасно је уочљиво да су казне затвора изречене највише за кривична дјела како слиједи: тешка крађа, тешке тјелесне повреде, крађе, разбојништва, убиства, насиље у породици или породичној заједници и тако даље.

У 2008. години у раду РТ РС највише пријава односило се на крађе и тешке крађе. Након њих слиједи насиље у породици, тешке тјелесне повреде, разбојништво, насилничко понашање, напад на службено лице у вршењу службене радњи, измуде итд.

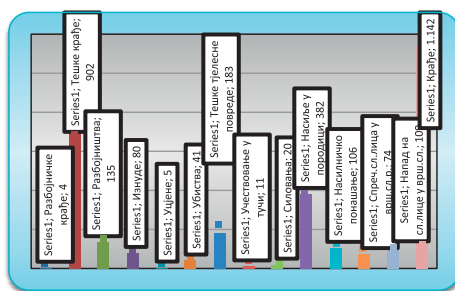
Анализа стања насилничког криминалитета у Републици Српској

У графикону бр. 9 представљене су изречене казне затвора за пријављена кривична дјела како би се јаснија слика представила у односу пријављених и пресуђених ствари, а по питању кривичних дјела насилничког криминалитета, све у циљу јасније представе о слици адекватног реаговања правосудних органа и примјени казнене политике на кривична дјела насилничког криминалитета.

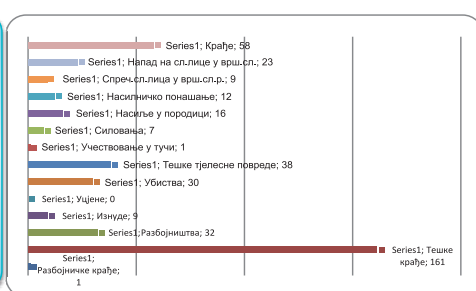

Графикон бр. 9: Приказ изречених пресуда – казне затвора за КД насилничког криминалитета према подацима РТ РС за период 2008. године.

(мисли се на казну затвора) за пријављена кривична дјела, лако се може уочити да је примјетна велика разлика и у 2009. години (односно представљен графиконима бр. 10 и бр. 11). Као еклатантан примјер за ову тврдњу може послужити податак да је кривичних дјела тешке крађе у 2009. години пријављено 902, а да је у тој истој години изречена 161 казна затвора. Ово се може тумачити на више начина, нпр. да квалитет поднесених извјештаја о почињеном кривичном дјелу није био довољан да се на основу њега у великом броју предмета изрекне као санкција казна затвора, затим се може тумачити да је казнена политика у погледу ових кривичних дјела

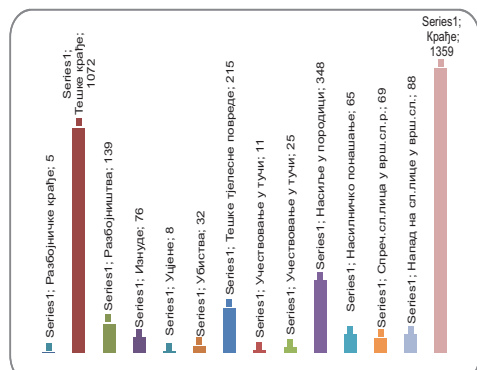
Графикон бр. 10: Приказ најзаступљенијих КД

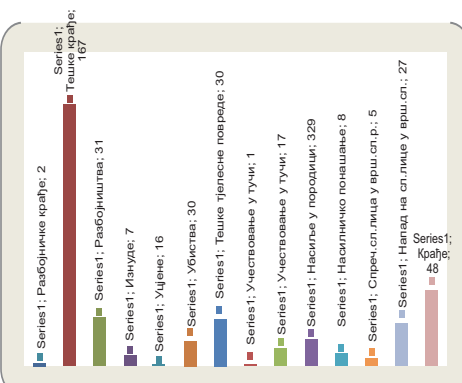
Графикон бр. 11: Приказ изречених казни затвора

изузетно блага, али исто тако се може десити да је једно лице извршило више кривичних дјела па му ја за стицај кривичних дјела изречена јединствена казна итд.

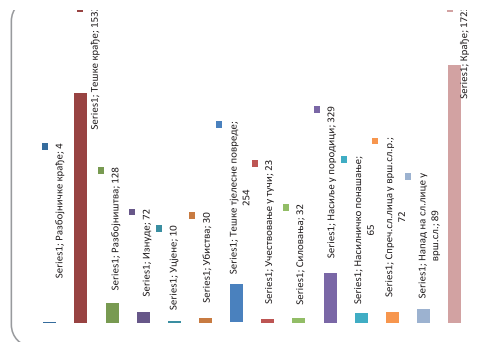
Да постоји очигледна разлика између броја поднесених извјештаја о почињеном кривичном дјелу и броја осуђујућих пресуда (гдје је изречена казна затвора), јасно илуструју и сљедећи подаци које смо приказали у наредним графиконима.

Графикон бр. 12: Приказ најзаступљенијих пријава у раду РТ РС 2010. год. за поједина насилничког криминалитета

Графикон бр. 13: Изречене казне затвора за КД насилничког криминалитета према подацима КД РТ РС за период 2010. године

Графикон бр. 14: Приказ најзаступљенијих пријава у раду РТ РС 2011. год. за поједина насилничког криминалитета

Графикон бр. 15: Изречене казне затвора за КД насилничког криминалитета према КД РТ РС за период 2011. год.

ЗАКЉУЧАК

Из свих представљених и горе обрађених података за кривична дјела насилничког криминалитета, јасно се види да су кривична дјела крађа, тешка крађа, насиље у породици или породичној заједници, тешка тјелесна повреда и разбојништва, она кривична дјела која би по свему судећи спадала у првих пет кривичних дјела насилничког криминалитета која се најчешће врше, а која су према расположивим подацима била доступна за анализу. Оно што је јако интересантно јесте проблематика рјешавања ових кривичних ствари пред надлежним судовима у смислу изрицања броја и врсте санкција. Постоји очигледна разлика у броју пријављених кривичних дјела и изречених казни затвора. Наравно да забрињава податак да се за најучесталија кривична дјела насилничког криминалитета изриче веома мали број казни затвора, што свакако може довести у питање благу казнену политику и друштвену реакцију на овај облик криминалитета. Такође, оно што је још интересантно јесте несразмјеран број пријављених ових кривичних дјела у Министарству унутрашњих послова Републике Српске и број запримљених пријава у раду које су евидентиране у Републичком тужилаштву Републике Српске, без обзира на то што Републичко тужилаштво у оквиру својих надлежности углавном заступа предмете у жалбеном поступку пред Врховним судом Републике Српске, као и заступање оптужница у предметима који се отворе пред Врховним судом након укидања пресуда окружних судова.

Сумирајући наведено, може се закључити како је насилнички криминалитет у различитим видовима и облицима умногоме заступљен на нашим просторима, а без обзира на тај податак и посљедице које узрокује, ипак према његовим извршиоцима, бар када је ријеч о доступним подацима тужилаштва, примјењује се релативно блага, или чак, слободно можемо рећи, блага казнена политика.

Јачање васпитне улоге породице и школе на развијање самоконтроле и социјално прихватљивих видова понашања је битна активност која доприноси смањењу насилничког криминалитета. У погледу друштвених чинилаца насилничког криминалитета, требало би прије свега радити на изградњи културе ненасиља и мирног рјешавања свих неспоразума и конфликта, ма колико то нестварно дјеловало у вријеме када нас насиље окружује у сваком тренутку (од телевизијских вијести, преко филмова, рачунарских игрица и осталих продуката масовне културе, до међународних односа у којима се свакодневно демонстрира специфичан „поредак моћи“).

Размишљање о томе како да жртве допринесу смањењу броја криминалних напада мора почивати на проучавању доприноса оштећених сопственој виктимизацији. Таква разматрања немају никакве везе са „ме-

ханизмима окривљавања жртве“, већ са потребом да потенцијалним жртвама скренемо пажњу да неке њихове личне црте, навике и понашања повећавају ризик виктимизације. Значајан број насилничких кривичних дјела био би смањен само када би грађани (нарочито млади) избежавали ризична понашања.

Дакле, супротстављање насилничком криминалитету подразумијева предузимање мјера превенције на његовом спречавању и одређених мјера репресије у циљу његовог сузбијања, односно откривања и обезбјеђења доказа. Наведено обухвата један стратегијски приступ уз ангажовање свих надлежних органа у примјени превенције и репресије, као и других субјеката који могу да пруже одговарајућу помоћ, при чему се не смије изгубити из вида значајна дјелатност државе у доношењу одговарајућих прописа и примјени адекватних мјера, и њене пуне подршке у предузимању свих законских мјера у супротстављању насилничком криминалитету. Овим начинима супротстављања дјелује се на ублажавање неких криминогених фактора, тј. доприноси смањењу или елиминисању њиховог утицаја, те на откривање кривичних дјела насилничког криминалитета, њихових учинилаца и на обезбјеђење доказа. У појединим државама постоје и слични и различити, а у неким готово идентични методи који се примјењују у спречавању и сузбијању насилничког криминалитета. При настојањима да се неки од њих из иностране праксе користе на нашим просторима, не смију се занемарити битни услови који у тим земљама детерминишу насилнички криминалитет и којима су прилагођени одређени методи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бошковић, М., Криминологија, Правни факултет, Нови Сад, 2006;
2. Бошковић, М., Транснационални организовани криминал, Полицијска академија, Београд, 2003;
3. Игњатовић, Б., Криминалистички аспекти деликата насиља, Деликти насиља, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2002;
4. Игњатовић, Б., Криминологија, Правни факултет, Београд, 2005;
5. Игњатовић, Б., Појам и етиологија насилничког криминалитета, Зборник радова "CRIMEN II", број 2/2011, Београд, 2011, доступно на: www.ius.bg.ac.rs/crimenjournal/articles/Crimen_002-2011_02.Ignjatovic.pdf;
6. Марковић, И., Основи криминологије. Правни факултет, Бања Лука, 2007;
7. Модли, Д., Корајлић Н., Криминалистички ријечник, Тешањ, 2002;
8. <http://crime-zone.com/index.php/statistike/rubrike/statisticki-podaci/789-eurostat-policijske-evidencije-krivicnih-djela-nasilna-krivicna-djela-2003-2009>
9. <http://www.mup.vladars.net/index2.php?st=vijesti/statistike>

ANALYSIS OF THE STATE OF THE VIOLENT CRIMINALITY IN REPUBLIKA SRPSKA

Gojko Setka,
M.A. Internal Affairs College

Goran Blagojevic,
M.A., Ministry of Internal Affairs of the Republic of Srpska

Abstract: This work analyzes the state of violent criminality in Republika Srpska, and as a basis for the analysis served the available data of the Ministry of Interior of the Republika Srpska and the Republic Prosecutor's Office of Republika Srpska. There are attempts to conclude through the display and analysis of the available data what the most widespread criminal acts of the violent criminality are in the Republika Srpska in the observed period, what the trends of the criminal acts are, and suggest some measures that could contribute to the positive trend of the decreased number of the committed criminal acts.

Key words: criminal act, violent criminality, criminality, violence

ОТКРИВАЊЕ И ДОКАЗИВАЊЕ КРИВИЧНОГ ДЈЕЛА НЕОВЛАШТЕНЕ ПРОИЗВОДЊЕ И ПРОМЕТА ОПОЈНИХ ДРОГА

Оливије Зимоња

МУП Републике Српске

Управа криминалистичке полиције Бања Лука

olivije.zimonja@mup.vladars.net

Апстракт: Криминалитет из области злоупотребе опојних дрога спада у најтеже облике кривичних дјела, и то првенствено због специфичности начина извршења, профила извршилаца кривичних дјела, те заступљености броја извршених кривичних дјела злоупотребе опојних дрога у укупном броју извршених кривичних дјела. Такође, веома значајна карактеристика кривичних дјела везаних за злоупотребу опојних дрога је велики степен организованости, веома чест међународни елеменат, те изузетно тешке посљедице. Када се говори о посљедицама, значајно је нагласити да се ради о неколико видова посљедица, и то посљедицама које настају извршењем кривичног дјела, којима извршиоци прибављају веома велику материјалну корист и тиме угрожавају економску стабилност државе, те посљедицама медицинског и здравственог карактера које се огледају у стварању великог броја зависника о опојним дрогама и лица која уз зависност оболијевају од различитих заразних болести. Потом, треба нагласити и лош утицај на развој социјалних и културних норми друштва, када такве особе кроз изградњу статуса веома богатих и у свијету криминала угледних људи индукују негативну појаву идентификације младих особа са извршиоцима ових кривичних дјела, док се као посебан аспект јавља и секундарни криминалитет везан за кривична дјела злоупотребе дрога, односно криминалне активности које предузимају зависници како би обезбиједили новац потребан за куповину опојне дроге.

Кључне ријечи: опојна дрога, злоупотреба опојне дроге, здравље људи, методика откривања и доказивања кривичних дјела.

УВОД

Специфичности криминалитета везаног за злоупотребу опојних дрога се превасходно огледају у специфичностима везаним за откривање и

доказивање предметних кривичних дјела. Код кривичних дјела из области злоупотребе опојних дрога у правилу изостаје пријава кривичног дјела, било писмена или усмена и откривање се углавном заснива на оперативном прикупљању информација о кривичном дјелу и извршиоцима, тј. у највећем броју случајева прво се сазнаје за извршиоца, а затим се иде ка кривичном дјелу. Такође, код кривичних дјела везаних за злоупотребу опојних дрога нема института оштећеног у класичном смислу, што у великој мјери отежава откривање ових кривичних дјела, будући да не постоји интерес конкретне странке за расвјетљавање сваког појединачног случаја.

С тим у вези, кроз кривично законодавство Републике Српске и Босне и Херцеговине створен је кривичноправни оквир, који инкриминише област злоупотребе опојних дрога, а чији је основни циљ заштита здравља људи. Такође, здравље људи спада у један од најважнијих групних заштитних објеката у кривичним законодавствима већине европских земаља. Право на заштиту здравља представља и уставно право човјека. Кривична дјела против здравља људи у нашем кривичном законодавству се традиционално издвајају у посебно поглавље још од кривичног законика Југославије од 1929. године.¹

Сходно наведеном, одредбама кривичног закона Босне и Херцеговине предвиђено је кривично дјело неовлаштени промет опојним дрогама, којим се врши криминализација одређених облика незаконитог промета опојних дрога који има међународну димензију, а цјеловитост кривичноправне заштите од различитих облика злоупотребе опојних дрога осигурана је прописивањем кривичних дјела неовлаштене производње и промета опојних дрога и омогућавања уживања опојних дрога у кривичном закону Републике Српске.

МЕТОДИКА ОТКРИВАЊА И ДОКАЗИВАЊА КРИВИЧНОГ ДЈЕЛА НЕОВЛАШТЕНЕ ПРОИЗВОДЊЕ И ПРОМЕТА ОПОЈНИХ ДРОГА

Позитивноправном регулативом у Републици Српској и Босни и Херцеговини је дефинисан појам опојних дрога и одређене су супстанце које се сматрају опојним дрогама. Односно, прецизирано је да је опојна дрога свака супстанца природног или синтетичког поријекла, укључивши психотропне супстанце уврштене у листу опојних дрога и психотропних супстанци. Наведена „листа опојних дрога, психотропних супстанци, биљака из којих се може добити опојна дрога и прекурсора“ одређена је Законом

¹ Бабић, М., Кривични законик РС, са кратким коментаром, Институт за правне и друштвене науке Правног факултета, Бања Лука, 2000, стр. 81.

о производњи и промету опојних дрога, и у њој су у четири поглавља: (1) Забрањене материје и биљке, (2) Материје и биљке под строгим надзором, (3) Материје и биљке под надзором, (4) Прекурсори.²

ОСНОВНИ ОБЛИК КРИВИЧНОГ ДЈЕЛА (ЧЛАН 224 СТАВ 1 КЗ РС)

Основни облик овог кривичног дјела предвиђен је у члану 224 став 1 КЗ РС и наводи да: „Ко неовлашћено производи, прерађује, продаје или нуди на продају, или ко ради продаје купује, држи или преноси, или ко посредује у продаји или куповини или на други начин неовлашћено ставља у промет супстанце или препарате који су проглашени за опојне дроге, казниће се затвором од три до десет година.“

Наведена инкриминација наводи на закључак да се ово дјело може извршити кроз остварење више алтернативно одређених радњи, и то: производња, прерада, продаја, пренос, нуђење на продају, куповина, држање, превоз опојне дроге ради продаје, затим, посредовање у продаји или куповини, слање и испоручивање, те стављање на други начин у промет опојне дроге.

Начин сазнања за кривично дјело и извршиоца

Долажење до сазнања у вези с кривичним дјелом неовлаштене производње и промета опојних дрога се првенствено врши оперативним радом. Веома су ријетки случајеви да се код овог вида криминалитета до информација и сазнања долази „класичним“ методама, као што је пријава оштећеног или од стране грађана, јавним поговарањем и слично.

Пријава од стране грађана као начин сазнања за ово кривично дјело се најчешће појављује у случајевима када родитељи, чланови родбине или пријатељи сумњају да су њихови најближи постали зависници о опојним дрогама или да су ангажовани као препродавачи опојне дроге, гдје најчешће кроз пријаву наводе индикаторе промјене понашања, кретања у друштву криминогених лица, боравак на сумњивим мјестима, долазак до новца на сумњив и непознат начин, те кроз пријаву исказују жељу да се њиховим најближим помогне да превазиђу те проблеме. На тај начин се могу добити веома корисне информације о кретању лица која су зависници о опојним дрогама, мјестима окупљања, начину куповине опојне дроге, лицима од којих купују и слично.

Такође, пријава од стране грађана се у одређеној мјери односи и на сазнања за илегалне засаде опојних дрога и лабораторије за производњу опојних дрога, првенствено марихуане и генетски модификоване марихуане – сканк, гдје се као извор сазнања у великој мјери појављују одређене ка-

² Закон о производњи и промету опојних дрога, („Службени гласник Републике Српске“, број 110/03.)

тегорије грађана као што су ловци, риболовци, ловочувари, шумари, пољопривредници, сакупљачи љековитог биља и шумских плодова и слично.

Пријава од стране грађана је релативно чест начин сазнања о илегалним лабораторијама за производњу опојних дрога. Као извор сазнања појављују се лица која, с обзиром на занимање и посао који обављају, мјесто становања и сличне карактеристике могу да уоче да је одређено лице извршило набавку материјала или опреме која није карактеристична за његов посао, занимање или свакодневни живот или да врши одређене реконструкције или адаптације стамбеног простора, гаража, подрума, помоћних објеката и слично. Ту се прије свега мисли на набавку неонских лампи или других свјетилки, агрегата, алуминијске фолије, великог броја саксија или канти које служе за засађивање, хемикалија, земље или масе која служи за узгој и сличне опреме, као и појачано трошење електричне енергије. Затим, уочавају се некарактеристичне адаптације одређених објеката као што су гараже, подруми, помоћни објекти, напуштене куће и објекти у руралним срединама, стаје, првенствено за узгој пилића, као и стаје за узгој свиња, говеда и слично. Некарактеристична адаптација подразумијева стављање заштитних фолија, изолација стиропором, сламом и другим топлотним изолаторима, инсталирање великог броја свјетилки, вентилатора, уградња специфичног система за наводњавање, појачани довод електричне енергије, обезбјеђење агрегата и слично, што ни у ком случају није карактеристично за поменуте објекте.

Пријава од стране надлежних институција се прије свега односи на пријаву царинских органа, предузећа задужених за испоруку електричне енергије, трговачких предузећа и слично. Путем пријаве од стране царинских органа и трговачких предузећа може се доћи до сазнања да је одређено лице купило или увезло велики број материјала и опреме која може послужити за узгој и производњу опојних дрога, гдје се, прије свега, мисли на лампе, агрегате, алуминијску фолију, саксије, канте, одређене хемикалије, земљиште и слично. Затим, путем пријаве од стране предузећа која се баве испоруком електричне енергије, може се доћи до сазнања да је одређено лице изненадно и некарактеристично за ту врсту објекта или подручја повећало потрошњу електричне енергије.

Пријава надлежне медицинске установе се као извор сазнања појављује у случајевима када се у одређену медицинску установу, најчешће у службу хитне медицинске помоћи, обрати лице које је извршило предозирање опојном дрогом или грађанин који је такав случај уочио и пријавио медицинској установи. На тај начин се могу добити значајне информације о лицу који је зависник о опојним дрогама, продавцу од којег је купио опојну дрогу, врсти опојне дроге која је кориштена; вјештачењем се може утврдити која се супстанца у конкретном случају користила за мијешање са опојном дрогом у циљу квантитативног увећавања масе (препродавци, односно

Откривање и доказивање кривичног дјела неовлаштене производње и промета...

дилери ради остваривања веће материјалне користи за различите врсте опојних дрога користе и различите супстанце за квантитативно увећавање масе, што често доводи до фаталних посљедица по уживаоца опојних дрога, с обзиром на то да се често користе и отровне супстанце). Веома важне информације су и гдје је лице затечено приликом предозирања, ко је конкретан случај пријавио надлежној медицинској установи и слично.

Истраживање других кривичних дјела као начин за сазнање о злоупотреби опојних дрога најчешћи је извор сазнања приликом предузимања радњи претресања лица и стамбених и других просторија и покретних ствари за нека друга кривична дјела, а гдје се приликом претресања пронађу опојне дроге, средства за производњу и паковање опојних дрога, намјенски прављена и специјализована скровишта за скривање и складиштење опојних дрога и слично.

Осим предузимањем радњи претресања, до сазнања да је извршено предметно кривично дјело може се доћи и прикупљањем изјава од лица, вршењем увиђаја, примјеном посебних истражних радњи у смислу члана 234 ЗКП РС и слично.

Значајно је и предузимање одређених мјера и радњи из дјелокруга рада полицијских службеника, као што су рације, контрола саобраћаја, легитимисање лица, којом приликом је могуће пронаћи одређене количине опојних дрога или доћи до сазнања о кривичном дјелу и извршиоцу.

Јавним поговарањем се најчешће долази до индиција и сазнања да одређено лице посједује материјална средства која нису у сразмјери са реалном могућношћу остваривања добити од посла којим се лице бави, те се на тај начин отвара могућност да се одређено лице бави и неовлаштенom производњом и прометом опојним дрогама.

Најчешћи начин доласка до информација и сазнања је кориштењем информаната и сарадника. На тај начин је потребно прикупити сазнања о сљедећем: (1) која лица су укључена у неовлаштену производњу и промет опојним дрогама, (2) која врста опојне дроге је у питању, (3) која количина опојне дроге, (4) гдје је мјесто складиштења, односно скривања опојне дроге (тзв. „штек“), (5) која је цијена опојне дроге, (6) гдје се најчешће одвија примопредаја, (7) на који начин се договара примопредаја, (8) идентификовати купце (који су углавном зависници), као и све друге релеватне чињенице на основу којих се приступа процесу документовања и доказивања предметног кривичног дјела.

Начин доказивања кривичног дјела

Након доласка до почетних информација о кривичном дјелу и извршиоцу, потребно је поступати и предузимати мјере и радње како би се кривично дјело документовало и доказало. Код предметног кривичног дјела неопходно је доказати да је извршилац имао намјеру да опојну дрогу

ставља у промет, с обзиром на то да је посједовање опојне дроге у законодавству РС предвиђено као прекршај.³

Доказивање кривичног дјела неовлаштене производње и промета опојних дрога најчешће почиње прикупљањем изјава од купаца, односно зависника о опојним дрогама. Вршењем опсервације мјеста на којем се најчешће врши примопредаја опојне дроге, идентификују се купци, који се након изршене примопредаје лишавају слободе, од њих се потом уз потврду о привременом одузимању предмета одузима опојна дрога и узима изјава у својству свједока на околности куповине опојне дроге. Приликом узимања изјаве, неопходно је доћи до сазнања и евидентирати карактер познавања купца и продавца, учесталост куповине, врсту опојне дроге која се купује, цијену, начин договора о примопредаји, најчешће мјесто и начин примопредаје, изглед паковања опојне дроге, што детаљнији опис изгледа продавца и све друге релевантне чињенице које ће бити кориштене у доказном поступку.

Пошто су прикупљене изјаве од свједока, приступа се лишењу слободе осумњичених и предузимању радњи претресања лица, стамбених и других просторија и покретних ствари извршиоца кривичног дјела. Приликом претресања је важно пронаћи и одузети материјалне доказе као што су опојне дроге, средства за паковање опојних дрога (алуфолије, пластичне врећице, кутијице и слично), прецизне ваге за мјерење тежине, као и друга приручна средства која се користе за мјерење тежине (дијелови пластичних штапалки, кашчице и слично), мјеста за скривање опојних дрога, новац, као и све друге предмете који могу послужити за извршење предметног кривичног дјела.

Дакле, осим изјава свједока, као основ сумње да је одређено лице извршило кривично дјело неовлаштене производње и промета опојних дрога служе и чињенице и материјални докази који су утврђени предузимањем радњи доказивања као што је претресање. На тај начин се може утврдити да лице посједује, условно названо, „већу количину“ опојних дрога, која превазилази потребе за личну употребу, потом да је опојна дрога упакована у мања паковања прилагођена уличној продаји, да је уз опојну дрогу пронађена и смјеса за квантитативно увећање масе опојне дроге (тзв. микс), да су пронађене стабљике и сјеме за узгој опојне дроге и слични предмети који наводе на закључак да се лице бави неовлаштенем производњом и прометом опојних дрога.

Такође, с обзиром на прописану казну, предвиђену Кривичним законом РС, за кривично дјело неовлаштене производње и промета опојних дрога у ставу 1, Закон о кривичном поступку РС отвара могућност да се предметно кривично дјело доказује и примјеном посебних истражних радњи.

³ *Ibidem.*

Откривање и доказивање кривичног дјела неовлаштене производње и промета...

Цјеловитост и свеобухватност доказивања се остварује на начин да се у зависности од конкретног случаја врши комбинација што више законом предвиђених посебних истражних радњи како би се криминална активност конкретног извршиоца на што адекватнији начин задокументовала и спријечила могућност да извршилац избјегне санкцију и да истрага има негативан резултат.

Овдје се, дакле, мисли на примјену посебних истражних радњи предвиђених Законом о кривичном поступку Републике Српске:

надзор и техничко снимање телекомуникација,
приступ компјутерским системима и компјутерско сравање података,
надзор и техничко снимање просторија,
тајно праћење и техничко снимање лица, транспортних средстава и предмета који су у вези са њима,
коришћење прикривених истражитеља и коришћење информатора,
симуловани и контролисани откуп предмета и симуловано давање поткупнине, надзирани превоз и испорука предмета.

Предузимањем посебних истражних радњи добија се материјал који се састоји у снимљеним телефонским разговорима, видео и фотографском материјалу који се добије тајним праћењем и техничким снимањем, изврши се запљена опојне дроге симулованим откупом, прикупе се веома вјеродостојне информације кориштењем приривених истражитеља и информаната о криминалним активностима истраживаног лица, те је могуће разоткрити ширу мрежу лица примјеном надзираног превоза и испоруке предмета.

Сав наведени материјал се у форми аудио, видео и фотографских записа, писаних извјештаја и одузетих предмета може користити као доказ у конкретном кривичном поступку.

КВАЛИФИКОВАНИ ОБЛИК КРИВИЧНОГ ДЈЕЛА (ЧЛАН 224 СТАВ 2 КЗ РС)

Кривично дјело Неовлаштене производње и промета опојних дрога у ставу 2 предвиђа квалификоване облике кривичног дјела из става 1, тј. кривично дјело је извршено уколико је дјело из става 1. овог члана извршено од стране више лица или је учинилац овог дјела организовао мрежу препродаваца или посредника, или је за извршење дјела искористио дијете или малољетно лице; учинилац ће се казнити затвором од пет до петнаест година.

Под изразом више лица која су се удружила за вршење тих дјела, треба разумјети и само два лица. Није потребно да постоји нека формална или чвршћа организација, нити да то удруживање има неки карактер стално-

сти. Довољно је да су се два или више лица договорили да заједнички неовлаштено производе опојну дрогу или психотропну супстанцу или да врше радње које представљају неовлаштено стављање у промет ових производа и да су у реализацији овог договора извршила бар једну радњу наведену у ставу 1. У оквиру овог договора будуће радње могу али не морају бити индивидуално одређене у погледу времена, мјеста и предмета. Међутим, није довољно да је договор ограничен само на једну радњу. Ако су ова лица, на основу договора, извршила више дјела у продужењу, радиће се о једном кривичном дјелу из овог става а не о стицају кривичних дјела.

За квалификацију овог дјела по ставу 2 није довољно да је учинилац организовао мрежу препродаваца или посредника за трговање опојном дрогом односно психотропном супстанцом, већ је поред тога потребно да је бар у једном наврату извршио кривично дјело из става 1. Организовање мреже претпоставља релативно чвршћу повезаност између учиниоца, с једне, и препродаваца и посредника са друге стране у извршењу кривичног дјела. И за ово дјело потребан је умишљај учиниоца.

Начин сазнања за кривично дјело и извршиоца

Начин сазнања за ово кривично дјело је у правилу идентичан као и за дјело у ставу 1, с тим да је долазак до сазнања за ово кривично дјело због своје сложености и специфичности у великој мјери тежи. Приликом доласка до информација потребно је прикупити сазнања о свим лицима која су се удружила за извршење, односно о лицу које је организатор и о члановима које је оно ангажовало у мрежу препродаваца и у посредника. Најчешћи је случај да се методама испитивања и узимања изјава у својству свједока не може доћи до организатора групе из разлога што лица из страха или из личних интереса не смију ли не желе да открију идентитет лица од кога су купили опојну дрогу или које их је ангажовало да за рачун групе врше препродају или посредовање у продаји.

С тим у вези најчешћи и најфункционалнији начин је да се прикупе подаци за један дио групе, некада и за само једно или два лица, те да се након тога примјеном посебних истражних радњи, тј. као што смо претходно навели, комбинацијом посебних истражних радњи документује повезаност чланова групе, те идентификују чланови.

На тај начин се утврђује њихов однос, међусобна повезаност, улоге и задаци које сваки члан групе има и слично.

Дакле, најчешћи начин доласка до информација и сазнања је примјеном посебних истражних радњи. На тај начин је потребно прикупити сазнања, осим о већ наведеном, што је карактеристично за дјело у ставу 1, и информације о: (1) начину на који је група организована, (2) међусобном односу чланова групе, (3) утврдити улоге и задатке сваког појединог члана, (4) начин комуникације, (5) начин и мјесто примопредаје, (6) начин

и облик плаћања, (7) начин транспорта, врсту транспортног средства, мјеста скривања, (8) мјеста и начин препакивања за уличну продају, као и све друге релеватне чињенице на основу којих се приступа процесу документовања и доказивања предметног кривичног дјела.

Начин доказивања кривичног дјела

Након прикупљених сазнања и информација неопходно је кроз процес доказивања прикупити материјалне и личне доказе који ће поткријепити повезаност чланова и њихово заједничко дјеловање у остварењу предметног кривичног дјела.

Пожељно је најприје створити мисаону конструкцију групе, односно организације у којој ће се имати јасна представа, односно визија о организацији, начину њеног дјеловања, начину организовања, податке о члановима, њиховим улогама и слично. Након тога јасно раздвојити организаторе, чланове групе и крајње купце, тј. утврдити ко је наручилац, ко договара купопродају, ко посредује, ко превози, ко скрива, ко препакује, ко продаје, а ко је крајњи корисник односно купац – зависник. О свему наведеном је пожељно и да се сачини графичка шема са јасно унесеним подацима о члановима, улогама, задацима и начину дјеловања. На тај начин ће се кроз процес доказивања имати бољи увид и лакше извршити диференцирање осумњичених лица и свједока.

Након тога, током процеса доказивања примјеном посебних истражних радњи прикупљају се докази о активностима чланова групе, документује се њихова комуникација путем телефона, документује се њихово лично састајање, договарање, документују се новчане трансакције, превозна средства која користе, мјеста на којима бораве, стамбени и други објекти које користе, идентификују се могућа мјеста скривања, трасе транспорта опојне дроге, мјеста на којима се опојна дрога препакује и припрема за уличну продају, идентификују се посредници, препродавци, као и крајњи корисници, те се у одређеној фази истраге, на начин када се процијени да то неће угрозити даљи ток истраге, врши одузимање опојних дрога. То се у почетној фази истраге искључиво врши од крајњих корисника, односно зависника о опојним дрогама, затим се одузимање врши и од превозника, односно преносилаца, тзв. „курира“. Сав прикупљени материјал и одузета опојна дрога се колектују, те се након прикупљања довољног броја доказа односно када се постигне довољан степен сумње, приступа реализацији активности на начин што се врши лишење слободе чланова организације и приступа претресању лица, стамбених и других просторија и покретних ствари лица, врши се испитивање свједока и осумњичених лица, те се, уколико је потребно, предузимају и друге радње доказивања.

Приликом претресања потребно је, осим на предмете који су потребни за доказивање кривичног дјела и става 1, посебну пажњу обратити на

предмете који повезују чланове групе и доказују постојање организације и заједничког дјеловања. Ту се, прије свега, мисли на проналажење средстава за комуникацију (мобилни телефони, претплатничке СИМ картице, радио везе, стационарни и преносиви – лаптоп рачунари и слично), дигиталне медије за пренос података (ЦД, ДВД, УСБ меморије), доказе о новчаним трансакцијама, уплатама, исплатама, евиденције о дуговањима и потраживањима, евиденције телефонских бројева, адреса, имена чланова, средстава за транспорт опојне дроге, возила са специјализованим мјестима за превоз и слично.

Процес доказивања ових кривичних дјела је у великој мјери отежан уколико се не примјењују посебне истражне радње, будући да је путем личних доказа, односно изјава свједока и осумњичених лица и појединачним одузимањима опојних дрога од чланова групе, веома тешко доказати међусобну повезаност и умишљај извршилаца, односно чланова групе.

ПОСЕБАН ОБЛИК КРИВИЧНОГ ДЈЕЛА (ЧЛАН 224 СТАВ 3 КЗ РС)

Кривично дјело Неовлаштене производње и промета опојних дрога у ставу 3 предвиђа посебан облик кривичног дјела које чини онај ко неовлашћено прави, набавља, посједује или даје на употребу опрему, материјал или супстанце за које зна да су намијењене за производњу опојних дрога, казниће се затвором од једне до пет година.

Објекти радњи дјела из става 3. овог члана су опрема, материјал или супстанца која је намијењена за производњу опојних дрога. Ниједан од ових објеката радње по својој природи не мора бити такав да искључиво служи за производњу опојних дрога, битно је да је он намијењен за производњу опојних дрога. Под производњом опојних дрога, у смислу ове законске одредбе, сматра се сваки поступак којим се може добити опојна дрога: узгој, фабрикација и прерада опојних дрога.

Радње извршења су алтернативно одређене: израда, набављање, посједовање или давање на употребу опреме, материјала или супстанци намијењених за производњу опојних дрога. Ради се о радњама које по својој садржини представљају припремање или помагање производње опојних дрога, а које су овом законском одредбом прописане као посебно кривично дјело.

Извршилац мора поступати неовлаштено, те извршилац и овог облика кривичног дјела неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога може бити свака особа.

Дјело се може извршити само с умишљајем, који мора обухватити и свијест о противправности, тј. свијест о неовлашћеном поступању и свијест о томе да ће конкретна опрема, материјал или супстанца бити употребљени за производњу опојних дрога.

Начин сазнања за кривично дјело и извршиоца

Начин сазнања за овај облик предметног кривичног дјела је у својој природи идентичан са начином сазнања за основни и квалификовани облик, с тим да због своје специфичности и карактеристика постоје и одређене специфичности у долажењу до сазнања за кривично дјело и извршиоца. Наведене специфичности се огледају у долажењу до сазнања путем увида у царинске декларације, пословне књиге у којима се евидентира производња, увоз и извоз робе, увид у новчане трансакције, као и све друге евиденције на основу којих се може доћи до сазнања да се одређено физичко или правно лице бави изразом, набављањем, изнајмљивањем опреме или материја које служе за производњу опојних дрога.

Начин доказивања кривичног дјела

Карактеристика доказивања овог облика кривичног дјела неовлаштене производње и промета опојних дрога јесте у великом броју истрага које се спроводе као наставак истраге основног или квалификованог облика. Наведено подразумијева да се најприје дође до сазнања да се одређено лице или организована криминална група бави неовлаштенном производњом опојних дрога, на начин што је извршила набавку опреме и материја, те неовлаштено произвела опојну дрогу. Након тога је потребно извршити лишење слободe одређеног лица или припадника организоване криминалне групе, претресање стамбених и других просторија, те одузимање кориштене опреме и материја. Кроз даље процесуирање, прикупљање доказа и криминалистичку обраду осумњичених лица потребно је утврдити поријекло и начин набавке опреме и средстава за производњу опојних дрога. На основу наведеног прикупљају се информације и докази, а кроз наставак истраге врши процесуирање особа које су обезбиједиле неопходну опрему и материје.

Осим овог вида доказивања предметног кривичног дјела карактеристично је спровођење радњи доказивања на начин што се након доласка до сазнања и основа сумње, путем радњи претресања како стамбених и других просторија које користе физичка лица тако и пословних и других објеката које користе правна лица врши одузимање предметне опреме и материја, као и пословних књига, улазних и излазних фактура, доказа о новчаним трансакцијама, спецификација одређене опреме, уговора о изнајмљивању или уступању одређених објеката или опреме и слично.

Кривично дјело неовлаштене производње и промета опојних дрога у ставу 4 предвиђа могућност блажег кажњавања или ослобођења од казне извршиоца који пријави од кога набавља опојне дроге. Одредба је мотивисана криминалнополитичким разлозима и има за циљ подстицање извршиоца на помоћ органима кривичног гоњења у откривању других

извршилаца кривичних дјела неовлашћене производње и промета опојних дрога.

Такође, кривично дјело неовлаштене производње и промета опојних дрога у ставу 5 предвиђа обавезно одузимање опојних дрога и средстава за њихову производњу независно од тога чије су власништво.⁴

Сходно наведеном, важно је истакнути да се све радње доказивања врше уз сагласност и координацију надлежног тужиоца и по наредбама надлежног суда, уз поштовање одредаба Закона о кривичном поступку Републике Српске.

ЗАКЉУЧАК

Може се констатовати да откривање и доказивање кривичних дјела из области злоупотребе опојних дрога представља изузетно сложен и захтјеван посао, који у свом процесу подразумијева веома велико знање и залагање полицијских службеника, почевши од самих карактеристика злоупотребе опојних дрога, које подразумијевају специфичности везане како за само кривично дјело, тако и за извршиоца и за посљедицу кривичног дјела. Треба узети у обзир чињеницу да се у процесу откривања и доказивања кривичних дјела из области злоупотребе опојних дрога у самом старту наилази на тешкоће које се тичу начина сазнања за кривично дјело, што произилази из изостанка пријаве и непостојања оштећеног у класичном смислу. Затим, процес доказивања који се наставља након доласка до сазнања о кривичном дјелу и извршиоцу је јако сложен. Наведено произилази из чињенице да је материјалне доказе јако тешко пронаћи и обезбиједити, због специфичности карактеристика опојних дрога, начина њиховог скривања, производње, куповине, продаје и свих других радњи које чине биће кривичног дјела. Надаље, доказивање отежава и јако сложен процес прикупљања личних доказа, који је у правилу отежан због лошег здравственог стања и страха свједока, као и безобзирности осумњичених.

Истовремено, треба нагласити и чињеницу да је у односу на већину других истрага, истрага која се води за кривична дјела из области злоупотребе опојних дрога у правилу проактивна и да се води прије него што се кривично дјело изврши, те да се у моменту извршења кривичног дјела и истрага завршава, што даје додатну нијансу специфичности откривања и доказивања кривичних дјела из области злоупотребе опојних дрога.

Међутим, све горе наведено наводи на закључак да из специфичности самих кривичних дјела злоупотребе опојних дрога, односно радњи извр-

⁴ Група аутора, Коментари кривичних закона у БиХ, Савјет Европе и Европска комисија, Сарајево, 2005, стр. 1060.

Откривање и доказивање кривичног дјела неовлаштене производње и промета...

шења које чине биће кривичног дјела, односно њихових извршилаца, са друге стране произилазе специфичности истраге за њихово откривање и доказивање, што треба да буде подстицај полицијским службеницима који раде на сузбијању ових кривичних дјела и да увијек изнова појачава њихову самоиницијативност, креативност и упорност у откривању и доказивању ових кривичних дјела. Циљ треба да буде спровођење мисије у очувању првенствено здравља људи, што је и основни заштитни објекат ових кривичних дјела, те очување исправних друштвених вриједности и одржања економске стабилности и сигурности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабић, М., Кривични законик РС, са кратким коментаром, Институт за правне и друштвене науке Правног факултета, Бања Лука, 2000;
2. Бабић, М.; Марковић, И., Кривично право – посебни дио, Бања Лука, 2005;
3. Група аутора, Коментари кривичних закона у БиХ, Савјет Европе и Европска комисија, Сарајево, 2005;
4. Петровић, Б., Наркокриминал – кривичноправни, криминолошки, кривичнопроцесни и криминалистички аспекти, Правни факултет, Сарајево, 2004;
5. Петровић, Б., Балкански путеви дроге и Босна и Херцеговина, Факултет криминалистичких наука, Сарајево, 2004;
6. Петровић, Б., Криминалистичка методика истраживања кривичних дјела злоупотребе опојних дрога, Факултет криминалистичких наука, Сарајево, 1998;
7. Кривични закон Републике Српске, („Службени гласник РС“, број 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12 и 67/13).
8. Закон о кривичном поступку Републике Српске, („Службени гласник РС“, број 53/12);
9. Закон о производњи и промету опојних дрога, („Службени гласник РС“, број 110/03.);
10. Закон о спречавању и сузбијању злоупотребе опојних дрога, Службени гласник БиХ, број 8, од 07.02.2006.

DETECTION AND PROVING OF CRIMINAL ACT ILLICIT PRODUCTION AND TRAFFICKING OF DRUGS

Olivije Zimonja

Ministry of the Interior of the Republic of Srpska
Criminal Police Directorate Banja Luka
olivije.zimonja@mup.vladars.net

Abstract: Criminality from the area of drug abuse is one of the hardest forms of criminal acts, primarily because of the specificity of the execution way, secondly because of the offenders' profiles and frequency of the number of criminal acts of drug abuse in the total number of carried offenses. Also, a very significant characteristic of criminal acts connected with the drug abuse is high level of organization, very common international element and also very difficult consequences.

When talking about consequences, it is significant to emphasize that there are few kinds of consequences, such as consequences as a result of carried offenses, by which offenders obtain huge material benefits and as a result of that, they jeopardize economic stability of the country and there are also medical and health consequences, represented in growth of the drug abusers and persons who beside being addicts are suffering from various contagious diseases. Next, it should be emphasized a bad influence on the development of the social and cultural social norms, when those persons, through building the status of the wealthy and in criminal world reputable people, induce negative phenomenon of the identification of the young people with the offenders.

Key words: drug, drug abuse, human health, methods of detecting and proving criminal acts

ИСПИТИВАЊЕ И ИСЉЕЂИВАЊЕ ОСУМЊИЧЕНИХ НА ОКОЛНОСТИ ИЗВРШЕЊА КРИВИЧНИХ ДЈЕЛА

Горан Келеман

Дипломирани правник унутрашњих послова
МУП РС – УКП, Тим за полиграфско испитивање

Апстракт: У раду је приказан појам, значај, начин испитивања и исљеђивања осумњичених, методологија које би се требала већина полицијских службеника придржавати приликом њиховог саслушавања, почевши од услова које просторија треба да задовољава, вербалне и невербалне комуникације обострано (осумњичени–испитивач), сам ток разговора, и узимање изјаве, као и нека практична искуства и препоруке које могу добринијети подизању квалитета испитивања и исљеђивања.

Кључне ријечи: испитивање, исљеђивање, иследнички приступ, изјава, обмањивање.

УВОД

Успјешно обављање разговора претпоставља познавање основа психологије исказа, метода опште и криминалне психологије, општих правила вођења разговора, одређено криминалистичко искуство и квалитетну појединачну припрему¹.

Разговор и испитивање су два повезана, али темељно различита процеса. Разговор је процес прикупљања информација, који је најлакше описати као конверзацију између двоје или више људи, најбоље очи у очи, с циљем прикупљања свих расположивих релевантних информација.

Испитивање је, с друге стране, покушај да се кривац наведе на то да призна своју улогу.² На први поглед, испитивање и исљеђивање већини полицијских службеника дјелује веома једноставно, међутим у реалним условима доћи до признања, расвијетлити и доказати кривично дјело није нимало једноставно. Свима се чини једноставним узети изјаву од сумњи-

¹ Милан Жарковић, *Криминалистика тактика*, КПА Београд, 2009. године, стр. 112.

² Гордон Флајшер, *Ефикасне технике вођења разговора и испитивања*, Национална и универзитетска библиотека, Сарајево, 2004. године, стр. 27.

ченог, међутим често се зна занемарити садржај те изјаве, то јест колико у њој има релевантних чињеница и детаља доказног карактера. Ту се поставља кључно питање: Како привољети осумњиченог да нам се отвори и каже нам све што је релевантно за одређено кривично дјело?

Полиција се у свакодневном раду сусреће са различитим категоријама лица, од којих треба да прикупи што више информација, које би помогле у откривању и доказивању кривичног дјела. С друге стране, када се има у виду да се људи веома тешко отварају према непознатим особама, још када им кажете да сте из полиције, у старту нисте у најбољој позицији, па морате бити брзи и домишљати како бисте придобили барем мало повјерења и дошли до жељених информација. Већина полицијских службеника је учила основне ствари о испитивању, почевши од припреме, услова за испитивање, говора тијела, затим вербалне и невербалне комуникације са осумњиченим, али мали број зна нешто више од основних ствари, као и то да је подједнако важна и наша сопствена вербална и невербална комуникација у процесу испитивања и ислеђивања.

Дешава се да испитивач, приликом испитивања осумњиченог, не успије доћи до очекиваних информација, како би расвијетлио кривично дјело, па тако рационализује свој неуспјех, окривљујући осумњиченог и говорећи својим колегама како „тај не би никоме ништа признао“, а не анализирајући свој начин вођења разговора, гдје је то погријешило, па се испитивано лице затворило – „а таман је кренуло да прича“. Мора се имати у виду да је комуникација двострана, то јест, морате бити свјесни онога што говорите испитиваном лицу, као и онога што он вама говори.

Зна се десити да ствари крену наопако, и да не добијете оно што вам је био крајњи циљ, или боље рећи ништа од оног што сте очекивали. С тим увези, у овом раду ћу покушати на основу теоријских сазнања и практичног искуства указати на неке битне методолошке и практичне аспекте вођења разговора, како бих барем мало допринио ефикаснијем начину испитивања и ислеђивања осумњичених на околности извршења кривичног дјела.

ИСПИТИВАЊЕ

Сврха испитивања је прибављање информација од појединца за кога се сматра да зна податке од значаја за истрагу.

Сврха ислеђивања се у знатној мјери поклапа са сврхом испитивања – прибављење информација. Међутим, ислеђивање има и један додатан циљ, а то је прибављање дјелимичног или потпуног признања од особе која је извршила кривично дјело. Наш основни циљ је откривање истине.³

3 Michael J. Jannigo, Испитивање и ислеђивање, Полиграфски институт министарства одбране,

Испитивање и ислеђивање осумњичених на околности извршења кривичних дјела

Оперативна дефиниција истине је следећа: намјерна, потпуна и објективна изјава (усмена, писмена или путем покрета) о сјећању о особи, мјесту, ствари и/или догађају за које особа која даје изјаву вјерује да постоје, да су постојали, или да су се десили. Супротно од тога је неистина, односно лаж.⁴

Сам ток разговора би се условно могао подијелити на три фазе: уводни разговор, фаза слободног излагања и фаза у којој службено лице поставља додатна питања. Правило да успјешно вођење разговора подразумева квалитетно обављену припрему, долази нарочито до изражаја у ситуацијама када разговор треба водити са осумњиченим. Полицијски службеник, на тај начин, успијева да парира готово редовним настојањима осумњиченог да унапријед припремљеном одбраном негира учешће, односно умањи свој допринос у криминалној дјелатности за коју се сумњичи. Умјешним коришћењем поузданих података, прибављених претходним оперативним ангажовањем, полицијски службеник може довести осумњиченог до закључка да промјена става и давање истинитога исказа представља једини логички излаз из ситуације у којој се нашао.⁵

Да би се успјешно извршило испитивање и ислеђивање осумњиченог, веома је битно створити што је могуће боље услове за рад. То значи да у просторији треба да буде што мање људи, добро је да просторија не буде превелика, јер у мањој осумњичени боље осјећа близину полицијског службеника, треба да је једноставна и добро освијетљена.

Зна се десити да придобијете мало повјерења осумњиченог, те он почне износити неке битне детаље, и баш кад помислите да ћете успјети уђе неко други у просторију и постави му питање које нема везе са оним што је предмет испитивања те се осумњичени након тога затвори. Некада тај други не мора ништа да пита, довољно је да само уђе у просторију и наруши успостављено повјерење, и онда морате све из почетка, а понекад то осумњиченог може и потпуно затворити. Ако има више полицијских службеника у канцеларији, и ако више њих постављају питања, морају једни друге да допуњавају постављеним питањима и да иду у истом правцу, то јест да сви знају шта им је крајњи циљ. Такође, треба настојати да између вас и испитиваног лица сто буде што мањи, тако да лице осјећа испитивачеву близину чак и ако их сто раздваја. Велики столови представљају менталну и физичку баријеру и иза њих се осумњичени осјећа заштићенијим, а ако већ немате мањег стола, поставите га са бочне стране како би ужа страна стола била између вас. Наравно, постоје и тренуци када је потреб-

јуни 1991. године, стр. 23.

4 Гордон Флајшер, Ефикасне технике вођења разговора и испитивања, Национална и универзитетска библиотека, Сарајево, 2004. године, стр. 11.

5 Милан Жарковић, Криминалистика тактика, КПА Београд, 2009. године, стр. 114, 130, 131.

но да се удаљите од осумњиченог. Пожељно је и да столица испитивача буде мало виша у односу на испитивано лице, јер сте ви ипак тај који води разговор и контролише цјелокупну ситуацију. Овим се испитивач „уздиже”, како физички тако и психолошки. Како лице гледа нагоре, његове очи, тијело и ум ће се, током дуготрајног испитивања, заморити брже од нашег.

Не смије се дозволити да испитивано лице води разговор, а поготово да повисује тон на испитивача – у том случају испитивач сигурно неће добити тражене информације. Уколико се испитивано лице понаша непристојно, мора се одмах прекинути у томе – оно се ипак налази у полицији, гдје се морају поштовати некаква правила. Док се покушава успоставити контрола и преузети улога водитеља разговора која вам и припада, морате бити веома одлучни у томе, а на то поготово мора да указује испитивачева фацијална експресија; он не смије показати рањивост ни у једном тренутку. Примјера ради, може се испружити отворен длан према осумњиченом, и одлучно рећи: „стани, доста је било, да ли знате гдје се налазите; ми можемо одмах прекинути овај разговор, али мислим да вам то може ићи само на штету”, или да му се каже нешто слично.

По доласку осумњиченог, разговор започните темом за коју је осумњичени заинтересован. До сазнања о интересовањима осумњиченог се долази прикупљањем података у припремној фази. Изградите повјерење и пријатељство увлачењем осумњиченог у разговор о актуелностима (вријеме, ТВ емисије, спорт, скорашња дешавања). Показујте позитивне емоционалне реакције и избјегавајте изразе неодобравања. У почетку избјегавајте питања која осумњиченог могу навести на идеју да сумњате на њега као могућег извршиоца. Покажите заинтересованост и разумијевање за његову забринутост. Треба избјежавати омаловажавање и исмијавање осумњиченог, не покушавајте га импресионирати својим статусом, немојте свјесно давати лажна обећања, не вичите, не вријеђајте и не одбацујте осумњиченог⁶. Како би сам осумњичени кренуо да прича о разлогу доласка у полицију, није лоше питати га да ли зна зашто је овдје, и ако зна да вам исприча све што зна о томе. Веома је битно да га не прекидате док прича своју верзију догађаја, можете му постављати потпитања како би га само усмјерили, како не би одлутали од теме испитивања. Док лице прича, морате бити максимално сконцентрисани на њега, што значи да морате пратити шта говори, затим његово невербално понашање, морате маркирати дијелове изјаве за које знате сигурно да вас је слагао како би му касније током даљег разговора и исљеђивања то предочили. На основу тога можете веома често закључити о каквом се лицу ради, и какве су му намјере током давања изјаве. Веома је битно да том приликом ништа не записује-

6 Michael J. Jannigo, Испитивање и исљеђивање, Полиграфски институт министарства одбране САД, јуни 1991. године, стр. 26, 27.

Испитивање и ислеђивање осумњичених на околности извршења кривичних дјела

те, јер обично записивање затвара лице и оно ће бити обазриво приликом давања изјаве. Када се утврде све релевантне чињенице током разговора, најлакше је сачинити записник о испитивању.

ВЕРБАЛНО ПОНАШАЊЕ

Вербално понашање обухвата изговорене ријечи, гласност говора, избор употријебљених ријечи, тонове у гласу и брзину изговарања ријечи⁷.

Код вербалног понашања треба обратити пажњу на тон гласа, јасноћу и брзину говора (морамо да утврдимо узорак говора у природној ситуацији).

Искрени дају директан одговор у кратком временском интервалу послије постављања питања, говоре разумљиво, користе адекватне ријечи (не избјегавају термине "превара", "убијен", "силована"...), ријетко се позивају на непровјерљиве изворе.

Неискрени су често нејасни, неразумљиви, праве паузе, пребрзо или прекратко говоре, детаљишу, мумлају (рука око уста), негодују на почетку испитивања, често се позивају на непровјерљиве изворе, често користе неважне искрене детаље које повезује с лажним исказима, фокусирају се на неважне аспекте који нису од користи за истрагу, одликује их претјерана љубазност и поштовање, услужност. Трагају за промјенама понашања истражитеља, које показују да ли им вјерују или не. Затим постављају питања која су споредна у тренутку испитивања, као нпр.: "Како да се одавде вратим кући?" Знају се враћати у полицију с потпуно неважном информацијом, нпр. да исправе датум свог запослења или године стажа и слично. Одлагање одговора је симтом лагања, али је то и брз одговор на сложена питања која захтијевају размишљање. Карактерише их физичко понашање као што је кашљање, узимање даха, прочишћавање грла и друге радње, да би попунили вријеме док смишљају одговор. Понављају питања, као што и умјесто одговора постављају питања испитивачу, нпр.: "А да ли је о том догађају било синоћ на ТВ?" Знају често испитивачево питање интерпертирати као директну оптужбу: "Јел' ви то хоћете да кажете да сам ја лопов?" Дају мање значајна признања или имају упадљив, саркастичан и усиљен осмијех. Рјеђе, осумњичени ће уз смијех и изрећи признање: "Ха, ха, ха... да, ја сам га убио, па сам отишао да играм баскет... ха, ха, ха..." Показују памћење одређених догађаја до детаља; говоре да не разумију, наглашавају искреност: "Искрено..., мајке ми, Бог ми је сведок". Веома често помињу да су помагали у ранијим истрагама. Истрајно се држе свих елемената приче. Признају кривицу и нуде надокнаду: "Ако ће то да задовољи МУП РС, ја

⁷ David. E. Zulawski, Douglas E. Wicklander, Практични аспекти интервјуа и испитивања.

ћу да признам. Ја ћу да вратим те паре, да завршимо с тортуром целе фирме." Често им се дешавају омашке у говору: "Да, овај, не!" Често постављају питање шта ће бити с особом која је то урадила⁸.

НЕВЕРБАЛНО ПОНАШАЊЕ

Невербално понашање се састоји од фацијалне експресије, телесног става, позиционирања тела, и покрета који прате изговорене речи. У неким случајевима покрети и гестови (симболи) замењују речи⁹.

Код невербалног понашања веома је битно да приликом испитивања осумњиченог његово невербално понашање пратите спонтано, то јест да осумњичени не примијети на вама да гледате поједине дијелове његовог тијела, примјера ради, шта ради с рукама, ногама, трља ли нос и слично. Ако он то примијети почеће и сам да тактизира, поготово ако се ради о осумњиченим лицима која чешће бораве у полицији, што није риједак случај. Такође, зна се десити да крене вербално да приговара испитивачу што гледа у њихове руке, ноге и слично. Поготово када су у питању жене, нарочито оне које су чешће боравиле у полицији, сигурно ће то искористити како би вас компромитовале и довеле у неугодну ситуацију. Према томе, испитивач мора бити веома обазрив, јер нећете доћи до оних невербалних симптома који су карактеристични за извршиоца.

У овом раду нећемо се бавити појединим невербалним покретима, јер се у већини доступне литературе може прочитати који су то покрети и шта који значи¹⁰.

Током испитивања мора се покушати пратити већина невербалних покрета осумњиченог неупадљиво, и маркирати их, како би их се касније могло анализирати, то јест утврдити њихово значење. Да би били добри у читању невербалног понашања осумњичених, испитивачи морају готово свакодневно проучавати тјелесне ставове других, како и своје сопствене, да би могли почети користити ставове тијела за олакшавање приликом испитивања, то јест да својим невербалним покретима не би ометали комуникацију. При комуникацији, велики дио информација се преноси невербалним путем. Комуницирати можемо са свјесном намјером или без ње. Највећи дио информација које несвјесно шаљемо, преноси се невербалним

8 Мирко Матејић, МУП Републике Србије, Вербално понашање, Београд 2010. године.

9 David. E. Zulawski, Douglas E. Wicklander, Практични аспекти интервјуа и испитивања.

10 Примјер: Приликом испитивања осумњиченог за пљачку златаре, од самог уласка у просторију и током разговора исти се покушавао понашати опуштено, завалио се у столицу, ширио и скупљао кољена, другим ријечима покушао се понашати као да је у својој дневној соби. Веома ријетко ће неко доћи у полицију и бити потпуно опуштен, без обзира на врсту дјела за које се сумњичи, а поготово не за разбојништво. Наравно, за поменутог је утврђено да је учествовао у пљачки златаре, што му је и доказано, те је процесуиран.

Испитивање и ислеђивање осумњичених на околности извршења кривичних дјела

средствима. Важно је запамтити да вербална и невербална комуникација морају подржавати једна другу. Вјешти комуникатори ће покушати да контролишу своје невербалне поруке и да њима појачавају вербални садржај.

И Сигмунд Фројд је потврдио значај невербалног понашања у процјени укупног психичког стања и подсвјесних ефеката скривања тог стања: „Само онај ко нема очију да види или ушију да чује може себе убиједити да било који смртник може сачувати тајну. Ако су му усне тихе, он говори врховима прстију, издаја зрачи из сваке његове поре“.

ИСЛЕЂИВАЊЕ

Ислеђивање представља постављање формалних питања ради долажења до истине примјеном планираних или непланираних приступа и техника.

Добро би било да један полицијски службеник обавља и уводни разговор и само испитивање, док осумњичени са њим не успостави однос повјерења, док је у фази ислеђивања корисно да двојица полицијских службеника врше ислеђивање, јер један другог допуњавају. Исто тако техника „добар и лош полицајац“ је ефикасна у неким ситуацијама, али није препоручљиво да се њоме започиње рад.

Оно што је најбитније за ислеђивање јесте да не треба по сваку цијену настојати да осумњичени призна извршење одређеног кривичног дјела, и да се на томе заврши испитивање. Битније је да током испитивања дођемо до неких детаља и релевантних чињеница на основу којих бисмо били сигурни да је осумњичени извршио кривично дјело. Некада се зна десити да лице призна кривично дјело а да га није ни починило – да ли из страха или некаквих других мотива, а некад је и сам извршилац, а поготово ако је повратник, свјестан да само признање не значи ништа. Да бисмо некоме доказали учешће у кривичном дјелу, морамо прикупити материјалне и личне доказе, а то се само пуким признањем не може постићи. Све ово напријед наведено значи да је испитивачу све вријеме, током испитивања и ислеђивања, циљ доћи до истине, а то треба и предочити испитиваном лицу, а корисно је то и поновити неколико пута током разговора с осумњиченим. Најлакше је да почнете с ислеђивањем тако што ћете му предочити неку чињеницу која не мора бити везана за конкретно дјело, а коју је осумњичени слагао током испитивања, јер у том случају имате за шта да се ухватите. Треба ићи корак по корак, најбитније је да вам осумњичени за почетак нешто призна, на примјер да је био присутан на мјесту извршења кривичног дјела. Јер тада знате да сте на правом путу и да треба да наставите. И кад осумњичени признају, обично је то само један мали дио од оног што се стварно десило. Некада се зна десити да лице посредно призна кривично дјело, што треба веома озбиљно схватити. Мали је број оних који

ће да кажу да су у нешто умијешани, а да нису заиста умијешани у то, што значи да треба бити веома обазрив према таквим изјавама¹¹.

Добијено признање од посебног је значаја уколико се уклапа у већ утврђене чињенице, а посебно ако доприноси откривању и обезбјеђењу нових доказа и потпуном разјашњењу дјела и улоге осумњиченог и других лица у њему.

Понекад имамо и случајеве лажних признања. Тако је, на примјер, лажно признање дато у намјери да се неко заштити, да се за себе или другог остваре извјесне погодности, да се избјегне тренутна напетост или непријатност. Лажно признање не обилује детаљима, већ се своди на прихватање претходно, од полиције или неког другог лица, предочених чињеница и њихову накнадну интерпретацију. Исказ и тврдње осумњиченог треба веома пажљиво пратити и анализирати¹²

Постоји неколико истражничких приступа, као што су: директни приступ – најбоље га је користити у ситуацијама када је кривица осумњиченог готово сигурна. Истражник треба изградити атмосферу потпуне увјерености у кривицу осумњиченог; индиректни – најбоље га је користити у ситуацијама када кривица осумњиченог није сигурна. Дозволите осумњиченом да до детаља изнесе своју верзију приче. Уколико лаже, појавиће се противрјечности, искривљавања и изостављања; саосјећајни – примјењив у готово свим ситуацијама. Најчешће се користи ако је осумњичени емотивац. Истражник говори тише, дубљим гласом, показује разумијевање за осумњиченог; емотивни – примјењује се с циљем да изазива и „игра на карту” базичних емоција: „Шта ће твоја жена или дјеца мислити о овоме?” „Шта ће помислити твој шеф или пријатељи?”; логички приступ – сличан је директном приступу. Користи се када против осумњиченог имамо јаке посредне доказе и када је осумњичени емоционално хладан, агресивни – мора се примјењивати опрезно да не би била повријеђена права осумњиченог. Истражник треба да повиси глас, изгледа и понаша се агресивно (да прилагоди цјелокупно понашање овом приступу). Обично се користи код емотивних осумњичених. Ефикасно је смјењивање „саосјећајног” и „агресивног” истражника; комбиновани приступ – два истражника користе различите приступе или један истражник комбинује два или више приступа према конкретном осумњиченом; незаинтересовани приступ – истражник наступа као да му признање и није потребно јер је случај већ ријешен. Овај

11 Примјер: Госпођа од око педесет година, која је лажно пријавила разбојништво у раним јутарњим часовима у угоститељском објекту. Наравно, на почетку је све негирала, да би током истраживања посредно признала кривично дјело, наводећи „рецимо да сам измислила опис разбојника, рецимо да сам ја узела паре из касе, рецимо да сам ја отворила џубок шарафцигером”. Испитивач је све вријеме инсистирао да га занима само истина, а не признање, а осумњичена је и даље посредно признавала, јер се приказивала као жртва. Наравно, иста је на крају у потпуности признала наведено кривично дјело, наводећи све битне детаље о начину извршења.

12 Милан Жарковић, Криминалистика тактика, КПА Београд, 2009. године, стр. 135 и 138.

Испитивање и ислеђивање осумњичених на околности извршења кривичних дјела

приступ је ефикасан код осумњичених за које се процјењује да ће тешко дати признање; спаси образ приступ – иследник рационализује дјело, ствара „излаз” осумњиченом, којим му олакшава признање. „Излаз” не смије бити такав да би се могао користити за одбрану на суду; егоистични приступ – иследник „игра” на сујету осумњиченог, хвали његов изглед, интелигенцију, вјештину с којом је извршено кривично дјело или било шта друго што би осумњиченог понукало да призна како би задовољио свој его; претјеривачки” приступ – иследник преувеличава чињенице из кривичног дјела које се односе на осумњиченог или његове саучеснике, чиме наводи осумњиченог да рационализује или да се брани тако што признаје „мање” кривично дјело. На примјер, преувеличава се износ штете; алиби се разбија мањим признањем; приступ луд-збуњеног – суштина је у довођењу осумњиченог у стање такве збуњености да он буквално мора да каже истину, што захтијева одличне глумачке квалитете и изузетну концентрацију иследника; саучесник је већ признао – идеална ситуација је када је заиста добијено признање од саучесника. Међутим, обичан блеф ће често бити ефикасан, нарочито код младих и неискусних криминалаца¹³.

Прије отпочињања ислеђивања, требало би у глави имати припремљена барем три приступа.

ПРАВИЛА ИСПИТИВАЊА И ИСЛЕЂИВАЊА

Ова правила представљају битне смјернице које би полицијски службеник требало да поштује приликом испитивања и ислеђивања осумњиченог, првенствено како би успјешно дошао до жељеног циља. Оно што треба да ради јесте да буде опуштен и да покуша опустити осумњиченог, говор саобразити образовном нивоу саговорника. Формулисати питања тако да буду лако разумљива, понашати се професионално на почетку и на крају испитивања, покушати избјећи расправљање, прије испитивања размотрити све расположиве информације. Потребно је повремено се обраћати осумњиченом по имену, сазнати истину не допуштајући да вас узнемире ваши етички и морални принципи. Не би требало осуђивати осумњиченог, понижавати га, злостављати, омаловажавати и потцјењивати, доносити суд о особи након пар минута, бити нестрпљив обећавати нешто што не можете испунити или је противзаконито, псовати саговорника, бити изненађен признањем, одавати утисак преваранта, прерано одустати, бавити се неважним темама, сваку тему исцрпити прије преласка на следећу. Не треба питати оно што вам је већ познато, осим ако не провјеравате исказ или понашање

13, 14 Michael J. Janniro, Испитивање и ислеђивање, Полиграфски институт министарства одбране, јуни 1991. године, стр. 29–32, 35.

Такође, најуспјешнији ислѣдници истичу да је временски минимум за ислѣђивање два сата. Нека ислѣђивања се брзо окончају, а нека трају сати-ма. У вези с тим морате се ослонити на здрав разум.

ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ

Из свега горе наведеног може се уочити да је обављање разговора, односно испитивање и ислѣђивање осуњиченог веома сложен процес, и да би га службеници успјешно спроводили, неопходно је њихово стално усавршавање, како путем разних едукација, читањем литературе о овој теми, тако и практичним усавршавањем, кроз испитивање како осумњичених тако и других категорија лица.

Треба напоменути да се овај рад није бавио питањем испитивања оштећених, жртава, старијих лица, обављањем разговора са женама, малољетницима. За испитивање ових категорија лица постоје одређене специфичности, али и сличности са испитивањем осумњичених, што треба имати у виду приликом рада с наведеним категоријама лица.

Оно што је посебно битно, јесте да приликом испитивања и ислѣђивања осумњичених треба настојати свести субјективност на најмању могућу мјеру, јер је она мач са двије оштрице. Испитивач може бити у праву, а веома често и погријешити. Због тога је битно да се испитивач придржава методолошких стандарда приликом испитивања осумњичених, и да свој став о осумњиченом и његовом евентуалном учешћу у кривичном дјелу заснива на аргументима, чињеницама, доказима, а некада и детаљна анализа и логичко повезивање може дати позитиван резултат.

Такође, треба запамтити да, када желите да прекинете испитивање и ислѣђивање, наставите још 15 минута и повећаћете шансе за добијање признања.

Све ово може значајно подићи квалитет и професионалност полицијских службеника у обављању разговора, испитивању и ислѣђивању, као и смањити понекад беспотребну тортуру над испитиваним лицима, а поготово над осумњиченим.

КОРИШТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Michael J. Janniro, Испитивање и ислѣђивање, Полиграфски институт министарства одбране, јуни 1991. године,
2. Gordon Flajšer, Ефикасне технике вођења разговора и испитивања, Национална и универзитетска библиотека, Сарајево, 2004. године,
3. Даг Коларевић, Интервју, Београд, 2010. године,
4. David. E. Zulawski, Douglas E. Wicklander, Практични аспекти

Испитивање и ислеђивање осумњичених на околности извршења кривичних дјела

интервјуа и испитивања,

5. Милан Жарковић, Криминалистика тактика, КПА Београд, 2009. године,
6. Мирко Матејић, Вербално понашање, Београд 2010. године.

INVESTIGATION AND INTERROGATION OF SUSPECTS IN THE CIRCUMSTANCES OF THE CRIME

Goran Keleman

RS MUP, Team polygraph test

Abstract: This paper describes the concept, importance, nation tests and interrogation of suspects, the methodology that should be most police officers follow when they are interrogations, ranging from those which facilities should meet, verbal and nonverbal communication on both sides (Suspect - examiner), I the conversation, and taking statements, as well as some practical experience and recommendations that can dobrinjetei improving the quality of tests and interrogations.

Keywords: testing, Coronial approach, statements, deception, dishonesty

ОДНОС ПОЛИЦИЈЕ И ЈАВНОСТИ СА АСПЕКТА ПРИМЈЕНЕ КОНЦЕПТА РАДА ПОЛИЦИЈЕ У ЗАЈЕДНИЦИ

Мр Душко Пена,
директор ВШУП Бања Лука

Мр Борислав Ђукић
ВШУП Бања Лука
E-mail: bobandjukic70@gmail.com

Апстракт: Примјена концепта рада полиције у заједници условљена је бројним претпоставкама везано за обуку и селекцију кадра, обуку у примјени концепта у пракси, стварање адекватне организације полиције која подржава примјену концепта и друго. Једна од посебно битних претпоставки успешне примјене концепта везана је за изградњу односа повјерења између полиције и грађана, односно партнерског односа. У том смислу, градња односа полиције и јавности поставља се као нека врста претходне претпоставке за примјену концепта рада полиције у заједнице у правом смислу, онако како то овај концепт и подразумејева. Ради се, у ствари, о односима повјерења и међусобног уважавања једних од стране других, створених кроз стицање неке врсте угледа полиције у одређеној заједници. Само полиција коју јавност идентификује позитивним предзнаком, може рачунати да има реалне претпоставке да изгради концепт рада полиције у заједници на здравим основама. То је дугорочан и мукотрпан посао који подразумејева одговарајући статус полиције у заједници и са нивоа полицијске организације и са нивоа појединца – репрезента те организације у заједници. Те релације је неопходно стално дограђивати и обогаћивати, јер концепт рада полиције у заједници је креативан процес који тражи сталну надоградњу и нова и нова доказивања. За успешну примјену концепта рада полиције у заједнице не смије се дозволити луксуз да ти односи не буду добри, јер не само да се примјена концепта инхибира у пракси, већ се изграђено повјерење може потпуно нарушити до граница непроводивости концепта.

Кључне ријечи: полиција, рад полиције у заједници, јавност, информисање, контрола...

УВОД

Јавност и суд јавности су један од параметара успјешности и прихваћености било ког органа и институције у систему, при чему ни полицијска организација није изузетак. Због тога се и раде одређена истраживања јавности поводом рада полиције, а варијације резултата истраживања указују на виђење тренутног стања и потребу промјена у функционалном смислу. Са аспекта примјене концепта рада полиције у заједници овај однос посебно долази до изражаја, јер је полиција умногоме усмјерена на јавност у свакодневном раду, а јавност очекује од полиције беспријекорну, професионалну службу која пружа благовремене информације о безбједности и другим релевантним питањима која су од општег интереса. Полицијска дјелатност мора бити правилно презентована јавности, јер све недоумице и недоречености повлаче разне сумње и подозрење у погледу исправности и непристрасности полицијског дјеловања. Концепт рада полиције у заједници тако је замишљен да подразумејева сталне контакте и изграђене релације с јавношћу, а заузврат се од друге стране очекује да преузме свој дио одговорности поводом стања безбједности и других претпоставки егзистирања у свакој конкретној заједници. Те релације се стално настоје додатно надоградити и унаприједити, јер је то претпоставка успјешног провођења концепта рада полиције у заједници. Јавност је већ на том нивоу да није довољно само вршити информисање јавности о појавама и догађајима безбједносне природе, већ се јавност настоји на разне начине укључити у конкретне процесе остваривања безбједности у заједници. Оно о чему се посебно мора водити рачуна јесте потреба да се повјерење стално унапређује а полиција и њени припадници да буду цијењени чланови заједнице који се придржавају свих норми и начела којима се углед гради. Односе повјерења полиције и јавности је јако тешко изградити, али врло лако срушити, наизглед и безазленим потезима и реакцијама, при чему поновна градња добрих односа иде веома тешко и мукотрпно.

ОДНОС ПОЛИЦИЈЕ И ЈАВНОСТИ У КОНТЕКСТУ КОНЦЕПТА РАДА ПОЛИЦИЈЕ У ЗАЈЕДНИЦИ

Однос полиције и јавности је углавном везан за односе осталог дјела државне управе, с тим да је због специфичности полицијске службе и овај однос у том смислу другачији. Полиција има потребу да придобије јавност поготово у смислу провођења концепата типа рада полиције у заједници, али то није нимало лако због чињенице да полиција једина има ексклузивно законско право да примјењује и непопуларна средства физичке принуде. То често најлази на осуду јавности без обзира на оправданост тих активности, тако да је потребно много мудрости и труда да се и такве активности оправдају и да јавност спозна потребу таквих поступака у циљу остваривања безбједности.

Однос полиције и јавности са аспекта примјене концепта рада полиције у заједници

Успостављање односа полиције и јавности почело је одржавањем повремених контаката преко посебног службеника или портпарола, да би касније полиције у многим земаља развиле многобројне облике, начине и средстава комуницирања с јавношћу уопште и с појединим њеним сегментима. Користећи се различитим техникама, полицијске организације чине велике напоре за унапређење своје слике у јавности, настојећи заједницу придобити као партнера.

Међу активности које се најчешће везују за односе са јавношћу, сврстава се информисање грађана о полицији и криминалу, дакле о општој полицијској организацији и функционисању и о стању безбједности по појединим сегментима безбједности. Предмет информисања грађана о полицији јесу методе рада њених припадника, њена организација, опремљеност и друга интересантна питања, док се у вези с криминалом најчешће информације односе на актуелне мјере које полиција предузима према осумњиченим лицима за кривична дјела која највише интересују грађане (нпр. насилнички, организовани, привредни криминал), нове појавне облике криминала и најефикасније начине заштите грађана од учинилаца тих кривичних дјела или других девијантних појава у заједници. Модерна полиција најчешће информиса јавност преко својих посебних организационих јединица као што су бирои за односе са јавношћу, или посебних службеника, као што су официри за везу, портпароли, овлаштени полицијски службеници и слично. Поред тих, треба имати у виду и друге облике информисања грађана од стране полиције, као што су: непосредни контакти са грађанима у специјалним приликама (нпр. специјалне манифестације поводом Дана полиције или посјете грађана станицама полиције и другим организационим јединицама у оквиру Дана отворених врата), информисање путем средстава масовног информисања најчешће кроз специјалне емисије посвећене раду полиције или кроз организацију конференција за штампу, дистрибуцију штампаних публикација (летака, билтена) или презентације на интернету. Полиције у многим земљама развиле су велики број облика средстава за комуникацију са јавношћу и грађанима, и то су:

- Васпитни, превентивни и други програми – за чију реализацију се користе предавања, средства јавног информисања и друго,

- Савјетодавни полицијски органи и савјети грађана – чији је основни циљ превенција криминала и побољшање стања безбједности и повјерења између полиције и грађана,

- Укључивање грађана у послове полиције – представљају добровољна удружења грађана која помажу обављању полицијских послова, што је један вид развијеније сарадње полиције и јавности, и ово могу бити трајне форме,

- Посебна пажња посвећена одређеним категоријама становника – значи да полиција посвећује посебну пажњу криминогеним срединама, девијантним групама и групама које су склоне чешћим прекршајима или прекршајима одређене врсте,

- Промјене у начину рада на терену – настоји се вратити традиционалном начину патролирања, тј. да полицајци пјешнице обилазе насеље, квартал или рејон,

- Пропагандна средства – штампају се различити плакати, снимају филмови који популаришу полицију, користи се штампа, радио, ТВ, одржавају се предавања и организују дружења полиције и грађана,

- Политика отворених врата – омогућује јавности да обилази полицијске станице и лабораторије.¹

Посебно је значајан однос с угроженим и слабијим категоријама становништва као што су националне мањине, дјеца, малољетници, старије особе, жртве насиља и слично. Укључивање и дружење младих кроз разна спортска такмичења и манифестације вишеструко је корисно како са аспекта тренутног употпуњавања слободног времена младих и одвајања од потенцијалних опасности порока дрогирања, алкохолизма и слично, тако и са аспекта будућих ближих односа и сарадње на основама већ претходно изграђеног повјерења и релаксираних релација.

У оквиру напора за побољшање односа са јавношћу, сама полиција мијења начин рада на терену. Један од полицијских програма усмјерен на могуће жртве кривичних дјела јесте оснивање савјетодавних полицијских уреда, чији је основни задатак упознавање грађана са најприкладнијим мјерама безбједности за спречавање кривичних дјела. На крају, она води успостављању односа повјерења с грађанима, што и јесте бит полиције у заједници, јер она проводи проширене полицијске задатке. Значи, с провођењем модела и односа полиције у заједници, догађају се промјене не само на нивоу понашања полицијских службеника и грађана, већ се заправо ради о промјени ставова, вјеровања, вриједносног система и коначно самог идентитета.² Истраживањем јавног мњења повремено се провјерава исправност курса дјеловања полиције, мада се увијек мора бити опрезан у извођењу закључака из разлога што односи јавности могу бити тренутно пољуљани неким спорадичним догађајима типа пркомјерне употребе силе, корупције појединаца у полицији и слично. Ово се нарочито односи на ниво локалних заједница, поготово у нашим условима гдје се ради

1 Кешетовић, Ж.: *Односи полиције са јавношћу*, Виша школа унутрашњих послова, Београд, 2000. год., стр.147-154.

2 Пена, У.: *Рад полиције у заједници и његова имплементација са посебним освртом на БиХ*, ВШУП Бања Лука, 2006, стр 137.

Однос полиције и јавности са аспекта примјене концепта рада полиције у заједници

махом о мањим подручјима у којима се људи међусобно познају и гдје се вијести, посебно оне негативне, веома брзо шире. Међусобне везе и непосредно егзистирање на мањем простору требало би у ствари бити предност са аспекта остваривања безбједности а не мана у смислу преношења претежно лоших вијести о полицији.

Један од битних облика комуникације полиције и јавности односи се посебно на обавјештавање жртава кривичних дјела и других девијантних поступака о току и резултатима истраге, те санкционисању починилаца забрањених радњи. Позитиван приступ у том смислу ће задовољити жртву чак и када нема тренутних резултата, јер ће жртва осјећати да неко брине о њој и да покушава да санира посљедице штетне радње. Такве ствари жртве на задржавају само за себе, већ позитивна али и негативна искуства шире даље, што такође формира и утиче на релације полиције и јавности.

ОДЛИКЕ ПОЛИЦИЈЕ СА АСПЕКТА РАЗВИЈАЊА ОДНОСА СА ЈАВНОШЋУ

За развијање односа са јавношћу потребни су полицијски службеници с одређеним стручним, моралним, људским и другим квалитетима, јер је суд јавности сталан и вишезначан, чак и у ситуацијама које се не односе на конкретне догађаје. Дакле, полицајац мора да има „лик и дјело“, јер га јавност доживљава и као појаву и као службено лице које предузима одређене радње. Због тога постоје одређена правила која важе приликом обављања дјелатности полицајца у заједници, и то да он:

1. избјегава пристрасно поступање с грађанима, да буде уљудан и има разумијевања за свачији поступак, па чак и понизност према ауторитативним и јавним личностима,
2. буде свјестан да му униформа не даје право да поступа с људима по својој вољи,
3. да се труди да обезбјеђује спровођење правно санкционисаних норми понашања међу људима и да својом инвентивношћу на овом подручју помаже људима да схвате шта се од њих захтијева,
4. његова осјећања (добро и лоше расположење, замор, преоптерећеност на послу, непријатности из односа према другима, неуспјех у некој акцији или радњи, разочарење и слично) не смију да утичу тако да грубо, нехумано и некултурно, са сарказмом, ниподоштавањем, са висине, сурово, осветнички или на сличне начине поступа у неким догађајима при предузимању неких мјера и радњи,
5. да се ослободи склоности које би могле у поступку са другима да усмјеравају дјелатности које је дужан да извршава и да аверзија према појединим категоријама људи не смије негативно утицати на његову личност, а још мање на став и поступке,

6. да има на уму да га посматра много више људи него што их и сам види при обављању својих задатака и да га радознала јавност увијек посматра и вреднује по његовом спољашњем изгледу и понашању,
7. да му униформа сама по себи не даје осјећање важности, али да представља установу у којој је запослен,
8. да засићеност и умор при извршавању свакодневних послова дјелују негативно, изазивају раздражљивост, нагла узбуђења и сличне појаве које ремете адекватно понашање и анулирају уљудно, услужно, поуздано и досљедно понашање,
9. да не дозволи да га заведе непристојно, неуљудно, насилничко и уопште неодговарајуће понашање других људи,³
10. на крају, и у приватном животу полицајац мора бити узоран грађанин, добар муж и отац, непорочан и добар домаћин, јер суд јавности се не протеже само на дјеловање у служби већ и ван ње.

Подразумијева се да полицајац мора бити задовољан својом службом и збринут у егзистенцијалном и материјалном смислу, с одговарајућим друштвеним статусом. У супротном, многе од претпостављених норми понашања у служби и ван ње ће бити доведене у питање а односи са јавношћу постати посебно упитни, уз потенцијално бројне негативне конотације.

КОНТРОЛА ПОЛИЦИЈЕ ОД СТРАНЕ ЈАВНОСТИ

У погледу релација полиције и јавности у неким земљама се развијају концепти контроле полиције од стране грађана и укључивања грађана у послове полиције, све са циљем међусобног зближавања и стварања односа повјерења.

Сматра се да је контрола полиције од стране грађана нарочито потребна у срединама у којима влада неповјерење, у којима је висока стопа криминала и девијантних појава, као и у онима гдје се биљеже случајеви прекомјерне употребе силе или корупције међу полицајцима. Ово се оправдава чињеницом да, иако је законски прописано шта се предузима у поменутих случајевима против припадника службе, постоји могућност утицаја на непристрасну и фер истрагу од стране службе и тијела која су за то задужена и овлаштена. Одређени облици контроле су свакако потребни, али се с друге стране поставља питање њене оправданости у неким случајевима и могућег нарушавања интегритета и самосталности саме полицијске организације. Може се говорити о већем броју аргумената који се износе против оснивања одбора грађана за контролу полиције: могућ-

³ Крстић, О.: *Криминалистичка превенција и прогностика*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2005. год., стр. 240–241.

Однос полиције и јавности са аспекта примјене концепта рада полиције у заједници

ност смањивања ефикасности рада полиције због нарушавања принципа једностарјешинства у руковођењу (полицајци не могу бити сигурни да ће одбори грађана одобрити мјере и радње које су предузели по налогу претпостављеног, што може довести до избегавања службених задатака, пада морала и појаве стреса); страх да једнака или шира овлашћења одбора грађана од руководиоца полиције могу проузроковати нелегалне политичке утицаје на рад полиције; непознавање законских услова и тактике поступања полицајаца од стране грађана у одборима; неискуство у практичном обављању полицијских послова и задатака које би им омогућило да боље разумију поступке полицајаца у конкретним ситуацијама и неправедан однос чланова надзорног одбора према полицајцима против којих је поднијета представка, који се огледа кроз критику полицајаца за најмање пропусте у раду и одуговлачење поступка, што може изазвати стрес због неизвјесности око коначне одлуке у погледу њиховог статуса, нарочито ако су под суспензијом. Иако се приговори због непознавања овлашћења полиције и недостатка искуства могу дјелимично отклонити укључивањем полицајаца у састав надзорног одбора, обучавањем грађана чланова одбора или позивањем стручних лица (нпр. официра задужених за контролу законитости у раду) да појасне политику рада полиције и тактику извођења одређених акција, наведени разлози су утицали да одбори грађана углавном имају савјетодавну улогу у контроли поступка по представкама, а ријетко и право доношења коначне одлуке.⁴

У Републици Српској, везано за полицијску организацију, ова контрола се проводи преко Бироа за представке и жалбе грађана, као тијела у које улазе и грађани, а које прати поступке покренуте против припадника полиције и интервенише у случајевима гдје се сматра да процедура није адекватно проведена.

На нивоу локалних заједница не постоје било какви механизми контроле, сем што локалне скупштине разматрају извјештаје о раду организационих јединица полиције које дјелују на том подручју и достављају одређене препоруке које немају снагу обавезности. Не треба посебно наглашавати да, без обзира на први поглед изражену формалност у наведеном односу, постоји могућност политичке манипулације и злоупотребе у сврхе које немају везе са унапређењем односа полиције и грађана, односно унапређења безбједности у локалној заједници.

У неким земљама се већ одраније проводе концепти укључивања грађана у полицијске послове са основним циљем упознавања полицијских активности и продубљивања односа повјерења између грађана и полиције. То се нарочито односи на одређене административне послове и

⁴ Finn, P.: *Getting along with citizen oversight*, FBI Law Enforcement Bulletin 69 (8), 2000. год, стр. 22–23.

задатке који оптерећују свакодневни полицијски рад и одузимају вријеме које би боље било утрошено на терену у контакту са грађанима. Тако на примјер важећи Закон о полицији Републике Србије прописује могућност образовања помоћне полиције за извршавање полицијских задатака када треба надокнадити ангажовање великог броја полицијских службеника за извршавање задатака високог безбједносног ризика, у природним и другим несрећама, за обезбјеђивање државне границе, у другим случајевима када је теже угрожена унутрашња безбједност и за случај ванредног или ратног стања.⁵ У вези с тим, прописани су и услови које кандидат за помоћног полицајца треба да испуњава, као и ангажман на предвиђене полицијске послове с примјеном овлаштења. Законска легислатива код нас још увијек није на том нивоу, јер се ангажовање грађана у формалном смислу помиње тек Законом о унутрашњим пословима који предвиђа да се „Министарство унутрашњих послова у свом раду ослања на помоћ грађана у складу са одредбама Закона о кривичном поступку“.

Без обзира на наведено, може се закључити да постоји широк спектар могућности успостављања позитивних релација полиције са јавношћу, те да ефикасан полицијски рад умногоме зависи од јавности и њене подршке полицијској организацији. Оно што је битно са аспекта локалних заједница и полиције у локалним заједницама у Републици Српској, јесте чињеница да је могуће, без обзира на садашњу хијерархијску организацију полиције на више нивоа, изградити односе у оквиру заједнице који ће бити предуслов успостављања задовољавајућег нивоа безбједности.

МЕДИЈИ КАО СПОНА ОДНОСА ПОЛИЦИЈЕ И ЈАВНОСТИ

Медији као дио јавности јављају се као веома важан сегмент сваког друштва, па и у релацијама према полицији, посебно у контексту провођења концепта рада полиције у заједници. Према досадашњој спознаји мјеста и улоге средстава јавног информисања у друштву, њихов утицај на предупређење криминалних и других девијантних појава у друштву могли бисмо посматрати у свјетлу посредног и непосредног утицаја.

Посредан (можда често и ненамјеран) утицај медија огледа се у чињеници да поједини медијски садржаји (филмови, цртани филмови, емисије одређеног садржаја и слично), који нису директно везани за безбједносна питања, утичу на популацију која их конзумира на начин да долази до испољавања понашања која и те како имају везе са девијантним понашањима, односно безбједносном проблематиком. Филмови са сценама насиља, цртани филмови за најмлађи узраст са непримјереним садржајем и такође

⁵ Вуковић, С.: „Превенција криминала“, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2010. год., стр. 188.

Однос полиције и јавности са аспекта примјене концепта рада полиције у заједници

сценама насиља, емисије типа „Видимо се у читуљи“ које на експлицитан начин „популаризују“ криминално понашање и слично, могу продуковати појединце или читаве групе које ће опонашати протагонисте медијских садржаја на начин да ће и сами насилно дјеловати, чинити кривична дјела, прекршаје или испољити чак и самоубилачке намјере. Све наведено је и те како допринијело повећању малољетничке делинквенције, насиља над дјецом и међу дјецом и бројним другим безбједносним проблемима са којима се сусреће савремено друштво.

Непосредан утицај медија на безбједност везан је за одређене медијске садржаје који се директно тичу проблема безбједности, било да се ради о неким истраживањима јавног мњења поводом стања безбједности, емисија које су посвећене питањима безбједности, преношењу или коментарисању конкретних безбједносних појава и догађаја и слично. Емисије у којима се грађанима представљају нерасвијетљени злочини и упућује позив за помоћ полицији, показале су позитивне резултате. Заштићеним и анонимним позивима грађани су у прилици да помогну рјешавању неких злочина о којима имају информације и да на тај начин помогну субјектима безбједности. На тај начин се рјешавају неки случајеви, а грађани се истовремено осјећају као корисни чланови заједнице, чиме се постиже дупли ефекат и безбједност подиже објективно и субјективно на виши ниво. Превенција се постиже и тзв. кампањама за давање публицитета, гдје разликујемо двије врсте кампања у зависности од циљне групе према којима су усмјерене, и то: 1) кампање усмјерене ка потенцијалним жртвама и 2) кампање усмјерене ка потенцијалним учиниоцима. У кампањама усмјереним ка потенцијалним жртвама може се указивати на технике за самозаштиту (нпр. обиљежавање имовине), нове начине за пријаву кривичних дјела, локације полицијских објеката или ресурса, опасна мјеста, учиниоце кривичних дјела који живе у одређеном подручју (нпр. учиниоци сексуалних деликата) и проблемска кривична дјела у сусједству. С друге стране, у кампањама усмјереним ка учиниоцима кривичних дјела могу се емитовати технике рада полиције, казне или ризици за хапшење код одређених кривичних дјела, резултати ранијих полицијских акција, знања у вези с одређеним илегалним тржиштем или трговином дрогом и промјенама у законодавству. Кампање усмјерене ка одређеној врсти кривичних дјела на ужем географском подручју за које су локални становници забринути, обично су ефективније од кампања о превенцији криминала уопште. Ефективније су и кампање које указују на ризик од хапшења него кампање о правним посљедицама дјела, односно оне које садрже моралне апеле. Уз то, поруке треба емитовати на мјестима и у вријеме гдје их учиниоци могу видјети, односно чути.⁶

6 Barthe, E.: *Crime Prevention Publicity Campaigns*, Washington D.C.: U.S. Department of Justice, Office of Community Oriented Policing Services, 2006. год., стр. 5–11.

Из наведеног је видљива сва сложеност проблематике везане за средства јавне комуникације, као и позитивне и негативне стране с аспекта безбједности. Као императив се намеће проблем начина на који је могуће медијске активности пропатити и усмјерити у жељеном правцу а да се не наруше медијске слободе у приступу и објављивању информација. Уколико средства јавног информисања не располажу правовременим и тачним информацијама, доћи ће до спекулација које могу нанијети велике штете друштву у цјелини и у дужем периоду. С друге стране, давање сувише информација може бити погубно с аспекта успјешности субјеката безбједности у очувању безбједности. Зато се оправдано поставља питање гдје је та «фина линија прелаза» које се потребно држати када су средства јавног информисања у питању и гдје нагињати? Одговор на ово питање, бар када се ради о безбједности, није нимало лако дати. Средствима јавне комуникације се мора омогућити довољан и адекватан приступ релевантним информацијама ради креирања садржаја који ће промовисати безбједност и дјеловање субјеката безбједности и за то морају бити задужене едуковане и специјализоване службе. С друге стране, средства јавне комуникације не смију бити промотери очигледних криминалних и девијантних понашања у случајевима нпр. прикривеног рекламирања проституције, оглашавања криминалних услуга, па чак и убистава, и слично.

ЗАКЉУЧАК

Изграђивање односа полиције са јавношћу поставља се као кључни фактор успјешности концепта рада полиције у заједници. Без подршке јавности овом концепту и уопште полицији као субјекту безбједности, многи напори за унапређење стања у овој области ће остати узалудни. При томе се мора посебно обазрив бити према појединим категоријама грађана и развоју начина комуницирања са јавношћу односно грађанима. Као крајњи циљ поставља се потреба успостављања повјерења између полиције и јавности, као кључно достигнуће које гарантује успјех примјене концепта рада полиције у заједници.

За изграђивање односа полиције са јавношћу не само да је битна дјелатност и активности полиције као организације, већ и доживљавање појединаца-репрезентата полиције од стране јавности. Полицајци у заједници су предмет сталног посматрања и критике јавности, тако да њихове активности, професионализам, општи изглед и друго, како у служби тако и ван ње, представљају основу на којој јавност често гради свој став и према појединцу-припаднику службе и према цијелој полицијској организацији.

Омогућавање јавности одређених облика контроле полиције, послужиће у сврху разбијања бројних предрасуда према полицији и развијању

Однос полиције и јавности са аспекта примјене концепта рада полиције у заједници

односа полиције и јавности. Међутим, овдје се мора водити рачуна да се не угрози суштина полицијске дјелатности због необавијештености јавности о правним оквирима полицијског дјеловања. Укључивање грађана у неке облике полицијске дјелатности допринијело би подизању односа полиције и јавности на квалитативно виши ниво.

У релацијама полиције и јавности, медији се јављају као веома битан фактор који треба искористити у сврху промовисања овог односа. При томе је неопходно придржавати се одређених правила у комуникацији да се не наруши слобода медија, али и да се не угрози полицијска дјелатност неконтролисаним одливом информација.

На основу свега наведеног, јасно је да без адекватно изграђених односа полиције са јавношћу нема ни краткорочне подршке полицијском дјеловању, а о провођењу концепта какав је рад полиције у заједници, не би било ни говора.

ЛИТЕРАТУРА

1. Barthe, E. (2006), *Crime Prevention Publicity Campaigns*, Washington D.C.: U.S. Department of Justice, Office of Community Oriented Policing Services.
2. Вуковић, С. (2010), *Превенција криминала*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
3. Кешетовић, Ж. (2000). *Односи полиције са јавношћу*, Виша школа унутрашњих послова, Београд.
4. Крстић, О. (2007). *Превенција криминалитета*, Факултет за безбједност и заштиту, Бања Лука.
5. Пена, У. (2006). *Рад полиције у заједници и његова имплементација са посебним освртом на БиХ*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука.
6. Finn, P. (2000), *Getting along with citizen oversight*, *FBI Law Enforcement Bulletin* 69 (8), 2.

**RELATIONSHIP BETWEEN POLICE AND THE PUBLIC VIEW OF
APPLICATION OF THE CONCEPT OF COMMUNITY POLICING**

Dusko Pena, MA

Director of Internal Affairs College Banja Luka

Borislav Djukic, MA

Internal Affairs College Banja Luka

E-mail: bobandjukic70@gmail.com

Abstract: The application of the concept of the police work in the community is conditioned with numerous of assumptions regarding to training and selection of personnel, training in the application of the concept in practice, the creation of adequate police organization that supports the application of the concept and more. One of the most important prerequisites of successful applications of concepts is related to building a relationship of trust between the police and citizens and their partnership. In that sense, the construction of relations between the police and the public, there is a kind of previous assumption for the application of the concept of the police work in community in the real sense as proposed in the concept. It is in fact about the relationships of trust and mutual respect of each of the others, created through the acquisition of some sort of reputation of the police in the community. Only police that the public identifies with a positive sign, can count on a realistic assumptions to developed the concept of the police work in community on the "healthy" basis. It is a long and tedious job that includes the appropriate status of the police in community and from the level of police organization and the level of individual person - representative of that organization in the community. It is necessary to constantly update and expand these relations, because the concept of the police work in community is a creative process that requires constant upgrades and new and new evidence. For the successful implementation of the concept of the police work in community, should not be allowed the luxury that these relationships are not good, because not only inhibits the application of the concept in practice, but built trust can completely disrupt to the border unenforceability concept.

Keywords: police, community policing, public, information, control...

АНАЛИЗА ПРЕКРШАЈА ЕВИДЕНТИРАНИХ СТАЦИОНАРНИМ РАДАРСКИМ СИСТЕМОМ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Младен Марић, МА

Начелник Центра јавне безбједности Бања Лука

Милан Саламадија

Јединица за основну обуку – Полицијска академија Бања Лука

Апстракт: Тренд повећања броја саобраћајних незгода и тежине посљедица у Бањој Луци, тачније на западном транзиту, у улици Крајишких бригада, затим на дионици магистралног пута Бања Лука–Клашнице, те на источном транзиту, на раскрсници улица Булевар војводе Живојина Мишића и Булевар војводе Петра Бојовића, прекинут је 2010. године мјерама које су дале значајне ефекте. Наиме, на поменутим локацијама је постављен стационарни радарски систем који евидентира прекршаје прекорачења брзине и пролазак возилом кроз раскрсницу на црвено свјетло. Неспорно је да се успостављањем стационарног радарског система на поменутим локацијама утицало на смањење броја саобраћајних незгода и на повећање безбједности саобраћаја. Међутим, од 2010. године евидентан је тренд повећања прекршаја из области саобраћаја на све три локације и он је настављен и у првих девет мјесеци 2013. године. Стога, у раду су анализирани прекршаји евидентирани стационарним радарским системом за 2011, 2012. и првих девет мјесеци 2013. године. Поред анализе прекршаја по годинама, извршена је и њихова анализа по локацијама на којима се постављају активне системске јединице, као и по статусима по којима се заводе у Полицијској станици за праћење и обраду прекршаја евидентираних радарским системима.

Кључне ријечи: стационарни радарски систем, активна системска јединица, прекршаји, брзина, црвено свјетло, раскрсница.

УВОД

Брз развој технологије, у 21. вијеку, има огроман утицај на полицију. Технологија је побољшала комуникације и омогућила полицијским службеницима да користе своја возила као канцеларије, а такође им је пружила могућност да из канцеларије посматрају одвијање саобраћаја. Нове техно-

логије, такође, омогућавају благовременије сакупљање података и њихову размјену, као и евидентирање прекршаја које учесници у саобраћају почине.

Могућност да значајно смањи број саобраћајних прекршаја и број саобраћајних незгода у нашој заједници има технологија за примјену саобраћајних закона путем фотографисања. Наиме, ријеч је о два типа технологије за примјену закона која се заснива на фотографисању, а то су камере за снимање возила која се крећу већом брзином од дозвољене и камере за снимање возила која пролазе кроз раскрсницу на црвено свијетло. Концепт се односи на савремену радарску технологију са фотографском сликом високе резолуције. Овим се стварају јасне фотографије возила, са регистарским таблицама и возачем, које прекорачује дозвољену брзину или пролази кроз раскрсницу на црвено свијетло у вријеме и на мјесту гдје се врши документација.

Предности стационарних радарских система, у односу на традиционалне методе рада полиције, огледају се прије свега у омогућавању објективне примјене закона. Такође, ови системи могу да подрже систематски пораст вјероватноће откривања прекршаја, без значајног повећања броја полицијских службеника, а могу да се користе и за добијање тренутних повратних информација након откривања прекршаја. Потребно је истаћи и то да се употребом стационарних радарских система смањује административно оптерећење, откривају не толико чести, али ипак ризични прекршаји, повећава ефикасност достављања прекршајних налога и омогућује издавање великог броја прекршајних налога у кратком периоду.

Стационарни радарски системи омогућују повећање безбједности у саобраћају, утичу на смањење броја саобраћајних незгода, као и прекршаја на локацијама на којима су постављени. Дакле, стационарни радарски системи су ефективно средство на селектованим раскрсницама за смањење броја преступника који су ризични у саобраћајним незгодама на раскрсницама.

У циљу побољшања безбједности у саобраћају у Републици Српској, тачније у Бањој Луци, 1. јуна 2010. године успостављен је стационарни радарски систем „TraffiStar SR520 Robot“. Основна намјена овог стационарног радарског система је да региструје прекршаје прекорачења дозвољене брзине кретања возила и проласка на црвено свијетло. Систем је постављен на три локације у Бањој Луци, и то на магистралном путу Бања Лука–Клашнице, у улици Крајишких бригада и на раскрсници улица Булевар војводе Живојина Мишића и Булевар војводе Петра Бојовића, која је регулисана свјетлосном сигнализацијом. Иначе, ријеч је о локацијама на којима су се учестало догађале саобраћајне незгоде са посљедицама по лица, а чији су узроци били прекорачење дозвољене брзине кретања возила и пролазак кроз раскрсницу на црвено свијетло.

Анализа прекршаја евидентираних стационарним радарским системом у РС

Постављање стационарног радарског система на поменуте локације резултирало је смањењем број саобраћајних незгода. Међутим, оно што забрињава јесте то што је број евидентираних прекршаја и даље велики и поред тога што се зна да се на тим локацијама налази уређај који документује непоштовање саобраћајних прописа. Такође, велики проблем представља и то што возачи настављају да возе брзо након проласка поред мјеста гдје је постављен стационарни радарски систем.

1. ПРИКАЗ ПРЕКРШАЈА КОЈЕ ЕВИДЕНТИРА СТАЦИОНАРНИ РАДАРСКИ СИСТЕМ

Стационарни радарски системи у Републици Српској су превасходно намијењени за евидентирање прекршаја прекорачења дозвољене брзине и проласка кроз раскрсницу на црвено свијетло. Међутим, поред ових прекршаја, стационарни радарски системи пружају могућност откривања и низа других прекршаја из области саобраћаја.¹

На основу фотографије² забиљежене стационарним радарским системом, возачу, односно власнику возила, могу се изрећи сљедећи прекршаји по Закону о основама безбједности саобраћаја на путевима у Босни и Херцеговини:³

1. Члан 234. став 1. и 2. тачка 25.

Новчаном казном од 500,00 КМ до 5.000,00 КМ казниће се за прекршај предузеће или друго правно лице ако нареди или дозволи да у саобраћају на путу учествује његово моторно или прикључно возило послјије истека важења саобраћајне дозволе или потврде о коришћењу пробних таблица;

Новчаном казном од 500,00 до 1.000,00 КМ казниће се за прекршај и физичко лице које самостално обавља дјелатност;

2. Члан 234а. став 1. и 2. тачка 5.

Новчаном казном од 400,00 КМ до 1.000,00 КМ казниће се за прекршај возач који се возилом на путу у насељу креће брзином која је више од 50 км

1 Према члану 45. и члану 221. Закона о основама безбједности саобраћаја на путевима у Босни и Херцеговини, фотографија и видео-запис с подацима о утврђеној брзини, тахографски запис и записник о читању на радару служе као доказ о утврђеној брзини кретања возила. Такође, фотографија има доказну снагу приликом доказивања и других прекршаја из области саобраћаја, а који су евидентирани стационарним радарским системом.

2 Према Закону о кривичном поступку, под појмом фотографија се подразумијевају фотографски, дигитални и рендгенски снимци, видео-траке и филмови. У члану 289. наведеног закона наводи се да је за провјеру вјеродостојности писмена, записа или фотографије потребно оригинално писмено, запис или фотографија, осим ако није другачије прописано овим законом, и да се може користити као доказ и овјерена копија оригинала, као и копија која је потврђена као неизмијењена у односу на оригинал.

3 Закон о основама безбједности саобраћаја на путевима у Босни и Херцеговини („Службени гласник БиХ”, број 6/06).

на час већа од дозвољене брзине;

Возачу ће се уз казну изрећи заштитна мјера забране управљања моторним возилом у трајању од 2 мјесеца до 6 мјесеци и два казнена бода;

3. Члан 235. став 1, 2. и 4. тачка 3.

Новчаном казном од 100,00 КМ до 300,00 КМ казниће се за прекршај возач који се возилом на путу у насељу креће брзином која је за више од 30 до 50 км на час већа од дозвољене брзине, односно возач који се возилом на путу ван насеља креће брзином која је за више од 50 км на час већа од дозвољене брзине;

Возачу ће се уз казну изрећи заштитна мјера забране управљања моторним возилом у трајању од једног до четири мјесеца и два казнена бода;

4. Члан 235. став 1, 2. и 4. тачка 5.

Новчаном казном од 100,00 КМ до 300,00 КМ казниће се за прекршај возач који на мјесту на којем је саобраћај регулисан свјетлосним саобраћајним знаковима не заустави возило на знак црвеног свјетла;

Возачу ће се уз казну изрећи заштитна мјера забране управљања моторним возилом у трајању од једног до четири мјесеца и два казнена бода;

5. Члан 235. став 1. тачка 30.

Новчаном казном од 100,00 КМ до 300,00 КМ казниће се за прекршај возач који учествује у саобраћају са нерегистрованим возилом;

Возачу се уз казну може изрећи заштитна мјера забране управљања моторним возилом у трајању од једног до четири мјесеца и одређује се један казнени бод;

6. Члан 235. став 1. тачка 31.

Новчаном казном од 100,00 КМ до 300,00 КМ казниће се за прекршај возач који у саобраћају учествује са моторним или прикључним возилом које није регистровано;

Возачу се уз казну може изрећи заштитна мјера забране управљања моторним возилом у трајању од једног до четири мјесеца и одређује се један казнени бод;

7. Члан 235. став 1, 2. и 4. тачка 32.

Новчаном казном од 100,00 КМ до 300,00 КМ казниће се за прекршај возач који у саобраћају учествује с моторним или прикључним возилом после истека важења саобраћајне дозволе или потврде о коришћењу пробних таблица;

Возачу ће се уз казну изрећи заштитна мјера забране управљања моторним возилом у трајању од једног до четири мјесеца и два казнена бода;

8. Члан 236. став 1. и 3. тачка. 29.

Новчаном казном од 50,00 КМ до 250,00 КМ казниће се за прекршај власник

Анализа прекршаја евидентираних стационарним радарским системом у РС

возила ако у року од осам дана не врати регистарске таблице надлежном органу;

Осим новчане казне, возачу се одређује и један или два казнена бода.

9. Члан 236. став 1. и 3. тачка 30.

Новчаном казном од 50,00 КМ до 250,00 КМ казниће се за прекршај власник возила ако не продужи регистрацију возила у року од 30 дана од дана истицања важења потврде о регистрацији, а не врати регистарске таблице надлежном органу у року од 8 дана;

Осим новчане казне, возачу се одређује и један или два казнена бода.

10. Члан 237. став 1. тачка 3.

Новчаном казном од 50,00 КМ казниће се за прекршај возач који се возилом на путу у насељу креће брзином која је за више од 20 до 30 км на час већа од дозвољене брзине, односно возач који се возилом на путу ван насеља креће брзином која је од 30 до 50 км на час већа од дозвољене брзине;

11. Члан 238. став 1. тачка 7а.

Новчаном казном од 40,00 КМ казниће се за прекршај возач који се возилом на путу у насељу креће брзином која је од 10 до 20 км на час већа од дозвољене, односно возач који се возилом на путу ван насеља креће брзином која је од 20 до 30 км на час већа од дозвољене;

12. Члан 238. став 1. тачка 8.

Новчаном казном од 40,00 КМ казниће се за прекршај возач који приликом проласка кроз раскрсницу не заузме положај на довољној удаљености, на оној саобраћајној траци којом мора да прође кроз раскрсницу;

13. Члан 239. став 1. тачка 7.

Новчаном казном од 30,00 КМ казниће се за прекршај возач који се возилом на путу ван насеља креће брзином која је од 10 до 20 км на час већа од дозвољене брзине.

2. АНАЛИЗА ПРЕКРШАЈА ЕВИДЕНТИРАНИХ СТАЦИОНАРНИМ РАДАРСКИМ СИСТЕМОМ ПО ГОДИНАМА

Подаци о укупном броју прекршаја за 2011, 2012. и првих девет мјесеци 2013. године представљени су на сљедећој табели. Подаци у табели су разврстани по члановима. Наиме, на основу података о укупном броју прекршаја за наведене године, жели се утврдити који су прекршаји најчесталији и каква је структура тих прекршаја. Подаци који буду приказани у табели послужиће и за упоредну анализу с подацима који се односе на структуру и укупан број прекршаја, који су евидентирани на све три локације у наведеним годинама. Такође, подаци из табеле ће послужити и за анализу прекршаја по одређеним статусима.

Број	Прекршаји по члановима	Број прекршаја		
		2011. година	2012. година	2013. година -9 мјесеци-
1.	Члан 234. став 1. и 2. тачка 25.	0	0	0
2.	Члан 234а. став 1. и 2. тачка 5.	888	400	100
3.	Члан 235. став 1, 2. и 4. тачка 3.	9.216	3.550	986
4.	Члан 235. став 1, 2. и 4. тачка 5.	200	106	131
5.	Члан 235. став 1. тачка 30.	3	5	34
6.	Члан 235. став 1. тачка 31.	9	1	6
7.	Члан 235. став 1, 2. и 4. тачка 32.	92	205	125
8.	Члан 236. став 1. и 3. тачка 29.	5	2	1
9.	Члан 236. став 1. и 3. тачка 30.	53	131	56
10.	Члан 237. став 1. тачка 3.	4.642	12.015	3.343
11.	Члан 238. став 1. тачка 7а.	2.311	18.737	14.296
12.	Члан 238. став 1. тачка 8.	6	3	16
13.	Члан 239. став 1. тачка 7.	0	939	1
Укупно		17.425	36.094	19.095

Табела број 1 - Приказ прекршаја по годинама

Из табеле је видљиво да је у 2011. години најучесталији прекршај по члану 235. став 1, 2. и 4. тачка 3, преко 52,00%, што је забрињавајуће с обзиром на тежину прекршаја. На другом мјесту по учесталости, односно са удјелом од 26,63%, јесте прекршај по члану 237. став 1. тачка 3, а на трећем мјесту са удјелом од 13,26% је прекршај по члану 238. став 1. тачка 7а. Обесхрабрујући податак је да је стационарним радарским системом евидентирано 888 прекршаја који се односе на прекорачење брзине у насељу за више од 50 км/х, гдје је ризик за настанак посљедица по лица велик. У 200 случајева евидентиран је пролазак возача возилом на знак црвеног свјетла. С обзиром на то да се активна системска јединица поставља само на једну раскрсницу која је регулисана свјетлосним сигналним уређајем, број ових прекршаја је далеко већи, јер непоштовање свјетлосних сигналних уређаја је веома опасно и то у 99% случајева доводи до саобраћајне незгоде са тешким тјелесним повредама као и смртним посљедицама по учеснике. У 2012. години долази до промјене у структури прекршаја и до наглог повећања броја прекршаја, за 18.669 прекршаја је више него у 2011. години. Најучесталији прекршаји у 2012. години су прекршаји по члану 238. став 1. тачка 7а, члану 237. став 1. тачка 3. и члану 235. став 1, 2. и 4. тачка 3. За прекршаје по члану 235. став 1, 2. и 4. тачка 3, члану 234а. став 1. и 2. тачка 5. и члану 235. став 1, 2. и 4. тачка 5, можемо закључити да су знатно смањени у односу на 2011. годину. У првих девет мјесеци 2013. године је евидентирано 19.095 прекршаја и може се рећи да је одржан прилично исти тренд прекршаја као у 2012. години.

3. АНАЛИЗА ПРЕКРШАЈА ЕВИДЕНТИРАНИХ СТАЦИОНАРНИМ РАДАРСКИМ СИСТЕМОМ ПО ЛОКАЦИЈАМА

На сљедећој табели приказани су подаци о прекршајима по локацијама за 2012. годину и првих девет мјесеци 2013. године. Наиме, ријеч је о прекршајима који су евидентирани у раскрсници улица Булевар војводе Живојина Мишића и Булевар војводе Петра Бојовића (локација 1), у улици Крајишких бригада (локација 2) и на магистралном путу Бања Лука–Клашнице (локација 3). На основу приказаних података жели се указати на локације на којима се евидентира највећи број прекршаја, али и дати одговор на питање „да ли је тренд чињења прекршаја смањен, задржан или повећан у првих девет мјесеци 2013. године у односу на исти период из 2011. и 2012. године“.

Број прекршаја по локацијама							
Број	Прекршаји по члановима	Локација 1		Локација 2		Локација 3	
		2012. год. - год.	2013. год.- 9 мјесеци-	2012. год. - год.	2013. год.- 9 мјесеци-	2012. год. - год.	2013. год.- 9 мјесеци-
1.	Члан 234. став 1. и 2. тачка 25.	0	0	0	0	0	-
2.	Члан 234а. став 1. и 2. тачка 5.	54	42	342	61	1	-
3.	Члан 235. став 1, 2. и 4. тачка 3.	444	356	3.009	646	76	-
4.	Члан 235. став 1, 2. и 4. тачка 5.	97	140	0	0	0	-
5.	Члан 235. став 1. тачка 30.	0	14	5	20	0	-
6.	Члан 235. став 1. тачка 31.	0	4	1	2	0	-
7.	Члан 235. став 1, 2. и 4. тачка 32.	53	64	137	61	15	-
8.	Члан 236. став 1. и 3. тачка. 29.	0	1	2	0	0	-
9.	Члан 236. став 1. и 3. тачка 30.	32	29	93	27	6	-
10.	Члан 237. став 1. тачка 3.	1.255	1.265	10.008	2.141	670	-
11.	Члан 238. став 1. тачка 7а.	5.542	6.603	11.492	7.948	1.448	-
12.	Члан 238. став 1. тачка 8.	3	13	0	3	0	-
13.	Члан 239. став 1. тачка 7.	1	0	0	1	938	-
Укупно		7.481	8.531	25.089	10.910	3.154	-

Табела број 2 – Приказ прекршаја по локацијама

На основу ових показатеља, евидентно је да је непоштовање саобраћајних прописа на „локацији 2“ знатно више изражено него на „локацији 1“. Може се закључити да је на „локацији 2“ у посматраном периоду евидентирано 35.999 прекршаја, што је за 19.987 прекршаја више него на „локацији 1“, и поред тога што се на овој локацији евидентира прекорачење брзине и пролазак кроз раскрсницу на црвено свјетло. Такође, неопходно је указати и на то да је на „локацији 2“ активна системска јединица у току 2012. године

и првих девет мјесеци 2013. године била 318 дана мање распоређена у односу на „локацију 1“. Структура прекршаја на овим двијема локацијам је иста, међутим, велике су разлике у броју почињених прекршаја. Може се закључити да се на „локацији 2“ пуно слабије поштује ограничење брзине, да је велики број прекршаја који се односе на прекорачење брзине у насељу за више од 30 и 50 км на час и да је присутан знатно већи број возача који управљају нерегистрованим возилом у саобраћају. У односу на „локацију 1“, на „локацији 2“ евидентан је и далеко већи број прекршаја са статусима „видљива таблица – страни држављанин“, „иностранице таблице“, „нечитка таблица“ и „нема таблица“. На основу приказаних података може се закључити да су и остали прекршаји заступљенији на „локацији 2“ у односу на „локацију 1“.

У 2012. години на „локацији 3“ активна системска јединица је била постављена само 31 дан, док у првих девет мјесеци 2013. године није била уопште у функцији. На основу приказаних података може се закључити да је структура прекршаја на „локацији 3“ приближно иста као у претходне двије локације. Такође, потребно је истаћи да су на „локацији 3“ најзаступљенији прекршаји по члану 238. став. 1 тачка 7а. што није случај са друге двије локације. Наиме, код прве двије локације најзаступљенији су прекршаји прекорачења брзине од 10 до 20 км на час, а на трећој локацији ријеч је о прекорачењу брзине од 20 до 30 км на час. Може се претпоставити да се на овој локацији чини велики број прекршаја и да је он знатно већи од броја прекршаја на „локацији 1“, а приближан броју прекршаја на „локацији 2“.

4. АНАЛИЗА ПРЕКРШАЈА ЕВИДЕНТИРАНИХ СТАЦИОНАРНИМ РАДАРСКИМ СИСТЕМОМ ПО ОДРЕЂЕНИМ СТАТУСИМА

Подаци о прекршајима по одређеном статусу приказани су на следећој табели. Наиме ријеч је о прекршајима са статусом „видљива таблица – возач страни држављанин“,⁴ „иностранице таблице“,⁵ „дипломатско возило“ и „војно возило“. Овим подацима се прије свега жели указати на велики број прекршаја са статусом „иностранице таблице“ и статусом „видљива таблица – возач је страни држављанин“ и на проблем у вези са санкционисањем возача који су починили прекршаје с наведеним статусима.

4 Прекршаји са статусом „видљива таблица – возач је страни држављанин“ јесу прекршаји који су почињени возилима босанскохерцеговачких таблица којима су управљали страни држављани.

5 Прекршаји са статусом „иностранице таблице“ јесу прекршаји који су почињени возилима иностраних таблица, а возачи могу бити страни држављани или држављани Босне и Херцеговине.

Анализа прекршаја евидентираних стационарним радарским системом у РС

Број	Прекршаји по статусу	Број прекршаја по годинама		Укупно
		2012. год.	2013. год. – 9 мјесеци-	
1.	Видљива таблица – возач страни држављанин	191	88	279
2.	Иностране таблице	15.051	8.128	23.179
3.	Дипломатско возило	70	38	108
4.	Војно возило	20	8	28
5.	Нечитка таблица	832	365	1.197
6.	Нема таблица	76	30	106
Укупно		16.240	8.657	24.894

Табела број 3 – Приказ прекршаја по статусу

Из табеле је видљиво је да је у 2012. години евидентиран велики број прекршаја са статусом „иностране таблице“, тачније 15.051 прекршај (41,69%), а за девет мјесеци 2013. године прекршаја са оваквим статусом је било 8.128 (42,56%). Велики проблем код ове врсте прекршаја је мали проценат санкционисаних возача, а као возачи с иностраним таблицама не појављују се само страни држављани, већ и држављани Босне и Херцеговине који раде у иностранству. Једини могући начин откривања возача с оваквим прекршајима тренутно је контрола возача од стране полицијских службеника, који на лицу мјеста помоћу одговарајућег уређаја врше провјере за заустављено возило и на тај начин утврђују да ли је ријеч о возилу с иностраним таблицама које је починило прекршај. Са статусом „видљива таблица – возач страни држављанин“ у 2012. години је евидентиран 191 прекршај, а у првих девет мјесеци 2013. године 88 прекршаја. Такође, евидентан је проблем и с прекршајима који имају овакав статус. Наиме, власницима возила којим су починили прекршај, а који су држављани Босне и Херцеговине, остављена је могућност да се изјасне да ли су они управљали тим возилом или је управљала друга особа. На овакав начин пружена им је прилика да се изјасне да је тим возилом управљао страни држављанин и тако, у великом броју случајева, избјегавају могућност да буду кажњени за прекршај који су починили својим возилом. Са статусима „нечитка таблица“ у посматраном периоду евидентирано је 1.197 прекршаја, а са статусом „нема таблице“ 106 прекршаја. Дакле, и код ова два статуса се јавља проблем у погледу санкционисања возача. Са статусом „нечитка таблица“ возачи остају несанкционисани, док са статусом „нема таблице“ возачи могу бити санкционисани само ако буду заустављени и контролисани од стране полицијских службеника.

ЗАКЉУЧАК

Најзначајнији помак у побољшању стања безбједности у саобраћају на подручју Републике Српске, тачније на подручју града Бање Луке, постигнут је успостављањем стационарног радарског система. Иако су овом мјером обухваћене само три локације у Бањој Луци, може се рећи да је постигнут примарни циљ његовог увођења. Наиме, на поменутиим локацијама дошло је до смањења броја саобраћајних незгода и њихових посљедица. С обзиром на то да је уградњом стационарног радарског система обухваћена и једна раскрсница која је регулисана свијетлосним саобраћајним знаком (семафором), потребно је истаћи и то да је поред смањења броја саобраћајних незгода на њој смањен и број преступника који су ризични у саобраћајним незгодама на раскрсницама, јер је омогућено санкционисање возача који прекорачују дозвољену брзину, који пролазе кроз раскрсницу на црвено свијетло, или санкционисање за оба прекршаја.

У току 2012. године стационарни радарски систем је био у функцији 312 дана, рачунајући и прелазни период између 2012. и 2013. године. Од 312 дана активна системска јединица је провела 190 дана у раскрсници улица Булевар војводе Живојина Мишића и Булевар војводе Петра Бојовића, 91 дан у улици Крајишких бригада и 31 дан на магистралном путу Бања Лука–Клашнице. Број почињених прекршаја у 2012. години је 36.094, од чега је у улици Крајишких бригада евидентирано 25.089 прекршаја (69,51%), у раскрсници улица Булевар војводе Живојина Мишића и Булевар војводе Петра Бојовића 7.481 прекршај (20,72%) и на магистралном путу 3.154 прекршаја (8,73%). На основу изнесених података видљиво је да се највећи број прекршаја догодио у улици Крајишких бригада, без обзира што је на тој локације дупло мање била постављена активна системска јединица него у раскрсници улица Булевар војводе Живојина Мишића и Булевар војводе Петра Бојовића. Такође, може се претпоставити да би се на магистралном путу Бања Лука–Клашнице евидентирао већи број прекршаја него на поменутој раскрсници улица Булевар војводе Живојина Мишића и Булевар војводе Петра Бојовића да је стационарни радарски систем био у функцији и да је активна системска јединица на овом путу провела већи број дана од наведеног. Када је ријеч о структури прекршаја, може се констатовати да је она на све три локације приближно иста, а најзаступљенији су сљедећи прекршаји: члан 238. став 1. тачка 7а., члан 237. став 1. тачка 3. и члан 235. став 1, 2 и 4. тачка 3..

У току првих девет мјесеци 2013. године стационарни радарски систем је био у употреби 257 дана и за тај период евидентирано је 19.095 прекршаја. Од 257 дана, активна системска јединица је провела 238 дана у раскрсници улица Булевар војводе Живојина Мишића и Булевар војводе

Анализа прекршаја евидентираних стационарним радарским системом у РС

Петра Бојовића и за тај период је евидентиран 8.531 прекршај (44,67%). У улици Крајишких бригада за само 19 дана евидентирано је 10.910 прекршаја, што је 57,13% од укупног броја прекршаја у 2013. години. На основу ових показатеља, може се закључити да је у 2013. години настављен тренд биљежења већег броја прекршаја него на локацији у раскрсници улица Булевар војводе Живојина Мишића и Булевар војводе Петра Бојовића. Структура најчесталијих прекршаја задржана је као у 2012. години. Дакле, ако узмемо у обзир број прекршаја и дане које је активна системска јединица провела на ове двије локације, може се закључити да су и претходно наведени прекршаји доста израженији у улици Крајишких бригада.

На основу закључака који су произашли из овог истраживања, у циљу ефикасније примјене стационарних радарских система у Републици Српској, могу се диференцирати сљедеће препоруке:

- Вршити благовремено квалитативну и квантитативну анализу евидентираних прекршаја на све три локације;
- Потребно је да активна системска јединица више времена буде заступљена у улици Крајишких бригада него што је то до сад био случај;
- Потребно је квар на стационарном радарском систему на магистралном путу Бања Лука–Клашнице што прије отклонити, јер је ријеч о локацији на којој је евидентиран велики број прекршаја у односу на посматрани период;
- Неопходно је повећати капацитет Полицијске станице за праћење и обраду прекршаја евидентираних радарским системима, с обзиром на то да је евидентан велики број прекршаја и да долази до нагомилавања необрађених прекршаја. Управо је ово један од разлога због чега активна системска јединица проводи највише времена у раскрсници улица Булевар војводе Живојина Мишића и Булевар војводе Петра Бојовића, јер на овој локацији се евидентира пуно мањи број прекршаја у односу на друге двије локације.
- С обзиром на ефикасност примјене стационарних радарских система, неопходно је омогућити локалним заједницама да учествују у суфинансирању уградње стационарних радарских система, водећи рачуна да се дио новчаних средстава од евидентираних прекршаја дислоцира у локални буџет;
- Неопходно је стационарне радарске системе поставити и у друге градове у Републици Српској, с обзиром на то да су тренутно постављени само у Бањој Луци;
- Потребно је увезати интерне потражне системе Министарства унутрашњих послова и контролне интерне системе Граничне полиције, како возачи с иностраним таблицама и страни држављани не би мог-

ли избјећи санкционисање за почињене прекршаје који су евидентирани стационарним радарским системом;

- Неопходно је ову област регулисати адекватним подзаконским актима Министарства унутрашњих послова, у смислу изјашњавања о почињеном прекршају власника возила које је регистровано у Босни и Херцеговини, да је њиме управљао страни држављанин који нема пребивалиште у Босни и Херцеговини. Наиме, наведена лица, у већини случајева, на овај начин избјегавају санкцију за почињени прекршај, па је неопходно да се прекршаји евидентирани од стране стационарног радарског система евидентирају на власника возила. Овим би се смањила могућност избјегавања санкције, а имали би се и поузданији подаци о власницима возила.
- Потребно је спровести и друга истрживања која би потврдила резултате овог истрживања.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон о кривичном поступку Републике Српске („Службени гласник РС“, број 53/12).
2. Закон о основама безбједности саобраћаја на путевима у Босни и Херцеговини („Службени гласник БиХ“, број 6/06).
3. Правилник о начину обављања послова контроле и непосредног регулисања саобраћаја на путевима („Службени гласник Републике Српске“, број 122/11).
4. Упутство о раду радарских система, евиденцијама и поступку санкционисања прекршаја.
5. Извјештај Полицијске станице за праћење и обраду прекршаја евидентираних радарским системима.

ANALYSIS OF RECORDED OFFENSES CAUGHT BY STATIONARY RADAR SYSTEM IN THE REPUBLIC OF SRPSKA

Mladen Maric, MA

Cheaf of the Public Security in Banja Luka

Milan Salamadija

Police Academy, Banja Luka

Abstract: Increase in the number and of car accidents and the difficulty of consequences in Banja Luka, specifically in the western transit at Krajiskih Brigada street then the section of the highway Banja Luka - Klasnice and the eastern transit at the intersection of Zivojina Misica and boulevard of Petra Bojovica, had been interrupted in 2010th by the measures with significant effects. In fact, the said location is set stationary radar system that records violations of speeding and passing vehicles through the intersection at a red light. It is undisputed that the establishment of a stationary radar system at the aforementioned locations resulted in reducing the number of accidents and increased traffic safety. However, since 2010 there is an evident trend of increasing offenses in the area of traffic in all three locations, and he continued in the first nine months of 2013th year. Therefore, this paper analyzes the offenses recorded with stationary radar system in 2011th, 2012th and the first nine months of 2013th year. In addition to the analysis of violations per year, we conducted their analysis at locations that define the active system unit, as well as the status on which are recorded at the police station for monitoring and processing of offenses recorded by radar systems.

Key words: stationary radar system, active system unit, offenses, speed, red light, intersection.

ДИМЕНЗИЈЕ РАДНОГ ПОНАШАЊА И КОМПЕТЕНЦИЈСКИ ПРИСТУП У УПРАВЉАЊУ ЉУДСКИМ РЕСУРСИМА У ПОЛИЦИЈИ

Мр Едина Хелдић-Смаилагић¹

МУП РС – Висока школа
унутрашњих послова

Апстракт: Први дио рада има тежиште на најзначајнијим контрукти-ма за објашњење радног понашања: заокупљеност послом, задовољство у послу и оданост према организацији. Изучавање наведених конструката је важно у компетенцијском приступу у управљању људским ресурсима у полицији, чије су карактеристике и предности описане у другом дијелу рада.

Кључне ријечи: заокупљеност послом, задовољство у послу, оданост организацији, полиција, људски ресурси, компетенције

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

У савременим условима развоја кадрови имају све већи значај и улогу у борби нашег друштва за већу производњу и продуктивност, за економичност и ефикасност у раду, за већи доходак, и за остваривање циљева и мјера стабилизације у привреди. Кадрови својим знањем и радом утичу на токове друштвено-економске репродукције и јављају се као основни и одговорни чинилац у процесу проширене репродукције².

У разумијевању динамике и карактеристика одређене организације потребно је почети од кадрова, од саме личности, односно од личности особа које заузимају мјеста на хијерархијској лествици и преузимају улоге које им се намећу у радној организацији, али у исто вријеме почети изучавати организацијско понашање које је прикладно у тој организацији. Профил организације и организационо понашање представља резултанту личности и понашања њених чланова.

Радно понашање појединца је сложен механизам који можемо подијелити на неколико конструката, који сваки за себе оставља посебан печат на личности, а тиме оставља трага и на организацији. Говоримо о три кон-

¹ Магистар психолошких наука, докторандица Филозофског факултета Универзитета у Сарајеву.

² Лукић, Д.: *Људски ресурси у функцији планирања развоја*, 2009, стр. 98.

структа која су веома важна за објашњење радног понашања, а то су за- окупљеност послом, оданост организацији и задовољство у послу. Висок ниво ове три димензије радног понашања је повезан са продуктивности на послу, а самим тим и продуктивности радног тијела.

Просперитет једне организације овиси о правилном и адекватном управљању људским потенцијалима.

Управљање људским ресурсима је одлучујући фактор развоја, конку- рентске способности и опстанка организације, а конкретно за управљање у полицији се везује више значења. Према првом значењу, управљање људ- ским ресурсима у полицији је управљачка функција, која подразумева управљање активностима у области планирања, регрутовања, селекције, развоја, награђивања, мотивације, заштите и остваривања права запосле- них у полицији. Према другом значењу, на управљање људским ресурсима у полицији се гледа као на нову научну дисциплину, док се треће доживља- ва као својеврсна радна филозофија, којом се усмјерава нови, савремени и у основи хуманији однос према запосленима у полицији³. Тежиште рада је управо на овом трећем значењу термина, који за собом повлачи и савре- менији приступ регрутацији и селекцији радника, тј. компетенцијски при- ступ у управљању људским ресурсима у полицијским структурама.

Компетенцијски приступ у управљању људским ресурсима подразу- мијева изучавање компетенција, односно пожељних понашања, при чему је то понашање дефинисано кроз исходе којима су та понашања усмјерена, затим изучавање компетенцијског потенцијала, индивидуалних каракте- ристика особа које су нужне за реализацију жељених. Компетенцијски по- тенцијал се односи како на диспозицијски потенцијал (особине личности, мотиве, вриједности), тако и на лична постигнућа (знање, вјештине, ква- лификације и искуства). Најзначајније димензије радног понашања пред- стављају диспозицијски потенцијал, који би, уколико је добро истражен, могао дати добру основу за стабилну кадровску политику у полицији.

ДИМЕНЗИЈЕ РАДНОГ ПОНАШАЊА

Заокупљеност послом

Појединца који је „заокупљени послом“ лако препознајемо као особу којој рад, радно мјесто и постигнућа, заузимају важан дио живота и који је стално под утицајем онога што се збива на послу и у пословном-друштве- ном окружењу. С друге стране, појединци који нису заокупљени послом не уживљавају се у посао и покушавају да строго одвоје приватни и послов-

³ Амиџић, Г.: *Специфичности управљања људским ресурсима у полицији Републике Српске, Интернационална асоцијација криминалиста, Бања Лука, 2009, стр. 54 и 55.*

Димензије радног понашања и компетенцијски приступ у управљању људским....

ни свијет, те да сачувају свој идентитет од утицаја пословног окружења у којем се налазе.

Rabinowitz и Hall у свом прегледном раду изнијели су резултате истраживања који указују на то да појединци који су заокупљени својим послом показују склоност овим особинама⁴:

- а) вриједносна увјерења карактеристична за “протестантску етику” која веома цијени рад,
- б) старије су доби,
- ц) интерни „локус контроле“,
- д) снажне потребе вишег реда (интринзична мотивација),
- е) раде на потицајним пословима (које карактеризира самосталност, разноврсност, сложеност и повратна информација у раду),
- ф) имају више могућности за судјеловање и више судјелују у доношењу одлука,
- г) задовољнији су својим пословима и мање склони напуштању трговачког друштва,
- х) опћенито су више успеха у свом развојном путу имали запослени који су заокупљени својим послом, вјерују у радну етику, имају велику потребу за професионалним развојем и напредовањем и уживају у доношењу одлука, ријетко изостају, ријетко су уморни, више раде прековремено и настоје успјети у послу.

Потребно је нагласити да особине личности појединаца заокупљених послом, које су произашле из ових емпиријских студија, нису детерминанте радног понашања, те да се на њих никако не може гледати с аспекта узрочно-посљедичних веза.

Заокупљеност послом радника Министарства унутрашњих послова, тачније полицијских службеника можемо гледати кроз сљедеће аспекте:

1. Кроз однос између броја почињених кривичних дјела и броја расвијетљених кривичних случајева (када се, на примјер, ради о једном од циљева службе унутрашњих послова, односно о спречавању и откривању кривичних дјела);
2. Оцјењивање понашање и рада унутар организације од стране непосредног руководиоца и колега;
3. Писање извештаја и самооцјењивање;
4. Контрола рада од стране руководиоца у свим формама.

Ако би се горе наведени аспекти узели као универзални параметри за окупљености полицијским послом, могло би се рећи да је полицијски службеник заокупљен послом учествовао у расвјетљавању великог броја кри-

⁴ Шверко, 1991, према Богдановић, М.: Дијагностицирање организацијске климе, *Економски преглед*, 54 (9–10), 829–856, 2003.

вичних случајева, што је видљиво из извјештаја, да је најчешће оцијењен највишом оцјеном од стране руководиоца и да његово понашање и рад ни најмање не шкоди угледу Министарства унутрашњих послова. Увијек је расположен за нове обуке, курсеве и различите едукативне програме и осјећа се спремним да партиципира у одлучивању, обликовању и увођењу промјена, у рјешавању проблема и у постављању циљева организације. С друге стране, полицијски службеник недовољно заокупљен послом има циљеве који су опречни организационим циљевима, злоупотребљава овлашћења и службени положај ради испуњења личних потреба, стално је у сукобу са руководиоцима и колегама, као и са друштвеним окружењем.

Заокупљеност послом полицијских службеника се може провјерити контролом рада, чије се форме у систему безбједности свODE на сљедеће⁵: усмено реферисање, обиласци и присуство на мјесту рада, посредно праћење рада, смотре, радни састанци, увид у документацију и евиденције, провјера знања и способности и вођење разговора.

Када је ријеч о ефикасној контроли заокупљености послом над потчињеним у полицији, потребно је нагласити да они који врше контролу треба да буду способни да идентификују негативности које треба отклонити да би се унаприједио рад контролисане организационе јединице или појединца. То подразумијева посебну стручност и радно искуство, како би вршилац контроле могао да даје потребна упутства која ће омогућити да се уочени недостаци елиминишу⁶.

Задовољство у послу:

Задовољство послом је често употребљаван термин у многим теоријским и практичним подухватима, али и као такав дефинисан је другачије од аутора до аутора. Оно што је заједничко за већину аутора, а тиче се појма задовољства послом, јесте подјела на глобални и фацетни приступ.

Глобални приступ задовољство послом посматра као генерализовани став према послу, док фацетни приступ подразумијева испитивање релевантних аспеката посла који придоносе укупном задовољству на послу.

Најчешће факторе који утичу на задовољство послом можемо подијелити у три групе, као што су то учинили Porter и Miles⁷:

- Индивидуалне карактеристике које укључују интересе, ставове и потребе;
- Карактеристике посла као што су самосталност, сложеност задатка, повратна информација о успјешности и
- Карактеристике радне ситуације (положај, руковођење, пракса награђивања и организацијска култура)

5 Гаћеша, Д.: *Организација рада и руковођење у полицији*, Бијељина, 1996, стр. 73.

6 Јовичић, Д.: *Организација и надлежност полиције*, Бањалука, 2008, стр. 275.

7 Јаман, К.: *Модели валенције и задовољства на послу*, Филозофски факултет Загреб, 1985.

Димензије радног понашања и компетенцијски приступ у управљању људским....

Шверко истиче да је задовољство послом резултат мишљења радника о свим за њега релевантним, интринзичним и екстринзичним аспектима посла. Из тога јасно произлази да оно сазријева у тијеку одређеног времена на основи све већег броја информација које запосленици прикупљају о своме послу и о радној околини. Задовољство послом јест кључна одредница организацијског понашања.

Задовољство послом у полицији се може сагледати из више углова, али оно што је примијећено у полицијским структурама, а што може негативно да утиче на задовољство послом, јесте недостатак програма социјализације кадрова. У Министарству унутрашњих послова Републике Српске активности везаној за социјализацију нових кадрова се не посвећује довољна пажња од стране руководиоца, а и старијих колега који усљед незаинтересованости и страха од конкуренције не прилазе новим колегама како би им помогли да се адаптирају на услове и организациону климу која влада у радној средини⁸.

Демонстрирање пожељног стила менаџмента у полицијским структурама је један од најзначајнијих извора задовољства, односно незадовољства на послу. Демократски и консултативни стилови имају далеко повољнији утицај на радну мотивацију него аутократски стил менаџмента. Демократски оријентисани менаџери схватају да кроз јачање својих сарадника јачају и себе и организацију и да је успјех запослених и њихов успјех, у свом раду користе не само материјалне облике мотивације, него и нематеријалне стратегије подстицања⁹.

Највећи помак, у погледу раста задовољства у полицијским структурама, десио се увођењем модерног полицијског менаџмента који инкорпорира партиципацију запослених у одлучивању и рјешавању проблема, и то сљедеће облике партиципације¹⁰:

- Партиципација у одлучивању,
- Партиципација у обликовању и увођењу промјена,
- Партиципација у рјешавању проблема,
- Партиципација у постављању циљева.

Незадовољство послом у полицијским структурама ће се у неким случајевима смањити запошљавањем већег броја психолога, и то у свакој организационој јединици, пошто је примијећен недостатак тог кадра у полицијама, а с друге стране пораст стресних ситуација у којим се често нађу полицијски службеници. Истраживања понашања човјека у стресним

8 Амиџић, Г.; *Специфичност управљања људским ресурсима у полицији Републике Српске, 2009, стр. 37.*

9 Исто, стр. 108.

10 Исто, стр. 109.

ситуацијама показала су да на вријеме треба јачати емоционалну стабилност припадника полиције. Психолошком припремом људства јача се способност да се поднесу тешкоће, да се буде отпоран према опасностима и да се поднесе сваке емоционална напетост¹¹.

Организацијска оданост

Поред мотивације и задовољства у послу као конструктора који су од великог значаја за објашњења радног понашања, појављује се и конструкт оданости организацији који је са њима у блиској вези. За појединца оданост је темељ психолошког уговора са организацијом, док је то за организацију ниски аспентизам и флукуација.

Најутицајнији аутори на овом подручју (Porter, Steers, Mowday и Boulian) сматрају да организацијска оданост укључује прихватање организацијских циљева и система вриједности, спремност радника да уложи додатни напор у корист организације, те његову жељу да остане радити у тој организацији. Из тога произилази да би приврженост организацији требала бити добар предиктор важних аспеката радног понашања, као што су радни учинак и флукуација.

Мултидимензионални модел оданости претпоставља да се оданост састоји од три компоненте: афективне, инструменталне и нормативне¹². Афективна оданост се манифестира као запослеников осјећај привржености организацији, идентификација с организацијом и заокупљеност организацијом.

Инструментална оданост се односи на запосленикову свијест о цијени напуштања организације, док се нормативна односи на интернализирани осјећај моралне обвезе останка у организацији. Инструментална оданост представља потврду ранијег понашања, али исто тако укључује и однос размјене улагања добити између радника и организације.

Нормативна оданост се темељи на интернализираном осјећају моралне обвезе останка у организацији.

Радно понашање једног запосленика у односу на другог запосленика се разликује по интензитету ових компонената. Афективно одани запосленици раде у организацији јер то желе, они чија се везаност темељи на инструменталној оданости јер им је то потребно, а високо нормативно одани запосленици јер такво понашање виде као морално исправно.

Иако Меуер и Allen сматрају да радно понашање зависи од психо-

11 Миловановић, Р.: *Полицијска психологија*, 1995, Београд, стр. 15.

12 Aleen, Meuer, 1990, према Маслић-Сершић, Д.: Однос појединца и организације: истраживање модела оданости. Дисертација, Филозофски факултет Свеучилишта у Загребу, Одсјек за психологију, 1990.

Димензије радног понашања и компетенцијски приступ у управљању људским....

лошке природе везаности запосленика уз радну организацију, све компоненте оданости требале би бити негативно повезане с намјером напуштања организације. Радници са високом разином афективне оданости требали би бити мотивисани за остварење бољег радног учинка, те да су мање склони напуштању организације.

Инструментална оданост у одређеној мјери доприноси предикцији напуштања организације. Од радника који имају изражену инструменталну оданост послодовац не може очекивати високу мотивацију у раду и спремност на додатно улагање напора у остварењу циљева организације.

Најопширнију метаанализу дотад објављених резултата истраживања оданости провели су Matheu и Zajac (1990). Аутори су подијелили проматране варијабле у три скупине: узрочне факторе, корелате и посљедице организацијске оданости.

Узрочне факторе дијеле на пет скупина: индивидуалне карактеристике, карактеристике посла, карактеристике руковођења и међуљудских односа, карактеристике организације и особине улога.

Опћенито се показало да су индивидуалне карактеристике слаб предиктор оданости организације, односно да оне не могу успјешно предвидјети радно понашање. Од тих варијабли потребно је споменути варијаблу процјене властите компетентности, која је високо повезана са оданашћу организацији. Спол, брачни статус, способност и плата, као и обиљежја организације нису се показали као значајни предиктори.

Обиљежја организације такођер се нису показала као добар предиктор оданости запосленика. Резултати су показали да послови које радници перципирају као сложеније или обогаћене воде ка већој оданости.

Значајним предиктором оданости показале су се и особине руководиоца као што су комуникацијске особине, иницијативност, брига за запослене, могућност суодлучивања и давања повратних информација.

Резултати везани за радни учинак дали су најмање охрабрујуће резултате, будући да се повезаност између разине оданости и различитих субјективних и објективних мјера радног учинка показала као позитивна, али ипак ниска. Оданост организацији показала је највишу повезаност с двије мјере бихевиоралних намјера везаних уз напуштање организације: намјером напуштања организације и намјером тражења другог запослења.

Емпиријске студије показују да постоји значајна корелација између израженог незадовољства, намјере о напуштању радне организације и стварне, реализиране флукуације¹³.

Оно што је важно истаћи поводом ове опсежне студије, а у вези са

13 Гузина, М.: Кадровска психологија, Научна књига, Београд, 1980.

полицијским послом, јесте да је однос руководиоца према радницима важнији у полицији у односу на нека друга пословна окружења, и самим тим посебну пажњу је потребно усмјерити на избор руководиоца, односно на особине руководиоца које су се кроз велики број истраживања показале не само важне за функционисање организације, него су у уској вези са оданошћу радника организацији у којој ради. Главне особине лидера преко којих се на одређен начин остварује оданост према организацији јесу: интелигенција, самопоуздање, одлучност, интегритет и друштвеност¹⁴.

Мултидимензионални конструкт оданости је врло битан у полицијским структурама због свог неминовног утицаја на радно понашање с акцентом на радни учинак и флукуацију. Радни учинак који осликава радну успјешност је круцијални механизам управљања људским ресурсима, и гледајући из тог угла, конструкт оданост веома добија на важности. Конструкт оданост је повезан са флукуацијом, и ако се то сагледава из угла ове дефиниције, може се рећи да оданост детерминише задовољство на послу. Конструкт организацијска оданост утиче на многе аспекте радног понашања и као такав је основ за даља и обухватнија истраживања.

КОМПЕТЕНЦИЈСКИ ПРИСТУП УПРАВЉАЊУ ЉУДСКИМ РЕСУРСИМА

Компетенцијски приступ управљању људским ресурсима постаје све популарнији.

Задњих двадесетак година, откако се појавио појам компетенције, проучавање компетенција у теорији и примјена у пракси све су распрострањенији.

Овај приступ је нашао оправдао своје мјесто у полицији с обзиром на дјеловање полиције у претходним ауторитарним друштвено-политичким системима, које се негативно одразило на организациону структуру и филозофију функционисања полицијске организације. Због тога се показало да је неопходно провести промјене усмјерене према припадницима полиције, међуљудским односима и понашању у полицији, законским и подзаконским актима који прописују начин функционисања полицијске организације¹⁵. Основни принципи новог полицијског менаџмента јесу: замјена квантитативних циљева квалитативним, истицање важности повратног извјештавања, обавезна усавршавања радника, укључивање запослених у процес доношења одлука у вези са њиховим послом, развијање сарадње, подстицање тимског рада, награђивање вриједних и креативних радника и тако даље¹⁶.

14 Northaus, 2008, према Даничић, М.; Субошић, Д.: Безбједносни менаџмент – организација и одлучивање, Факултет за безбједност и заштиту, 2012.

15 Амићић, Г.: *Специфичности управљања људским ресурсима у полицији Републике Српске*, Бањалука, 2009, стр. 52.

16 Исто, стр. 53.

Димензије радног понашања и компетенцијски приступ у управљању људским....

Важну улогу у конкретном развоју компетенцијског приступа имала су 3 рада – радови McClelland, Bouatzis, Prahalada и Hamela.

Као алтернативу класичним тестовима интелигенције, McClelland предлаже тестирање компетенција, што према њему значи узимање узорака оних понашања која су саставни дио критерија за успјешност посла, то јест узимање узорака критеријских понашања. Bouatzis полази од претпоставке да постоји одређени, фиксан број компетенција па којима се сви разликују. На темељу истраживања утврђује 21 компетенцију важну за посао менаџера, које даље разликује у двије групе. Прву чине основне, граничне компетенције (на примјер Логичко размишљање, Тачна оцјена себе, Развој других, Спонтаност), које означавају минималне предуслове, оно што он мора имати да би успјешно могао обављати свој посао, но не осигуравају изврсност у обављању посла, нити утичу на њу. За то је потребна друга група, супериорне компетенције, које доводе до супериорног обављања посла, утврђене као оно што постиже један од десет менаџера. И Bouatzis и McClelland полазе од карактеристика појединца (особина, односно понашања) као одредница компетенција. За разлику од њих, Prahalad и Hamel полазе од организацијске разине и уводе кључне компетенције као јединствени скуп техничких вјештина које су виталне за учинковитост организације. То су компетенције организације, а не појединца.

Robertson, Callinan и Bartram 2002. године представљају савремени, потпуно понашајни модел компетенција. Разликују четири скупа варијабли битних за успјешно обављање посла – компетенцијски потенцијал, компетенције, контекст и резултате и исходе.

Компетенције су према њима скуп пожељних понашања, при чему је пожељно понашање дефинирано кроз исходе којима су та понашања усмјерена. Други важан конструкт је компетенцијски потенцијал, индивидуалне карактеристике особе нужне за реализирање жељених понашања. С једне стране он укључује диспозицијски потенцијал особе (особине личности, мотиве, вриједности), а с друге стране постигнућа (знања, вјештине, квалификације и искуства). Особине (овдје компетенцијски потенцијал) описују склоност особе да се понаша на одређени начин, што се не мора читовати увијек у понашању, овисно о утицају ситуацијских фактора. С друге стране, компетенције се темеље на доказима да се особа доиста тако понаша, то су опажљива понашања. Разлика између та два појма произлази из утицаја контекста, треће битне варијабле. Контекст се односи на ситуацијске факторе који одређују која су то понашања и исходи пожељни, дакле на компетенцијске захтјеве. Темеле се на карактеристикама организације и на карактеристикама социјалних односа у организацији. Те двије групе контекстуалних фактора могу дјеловати двојачко – могу олакшати жељена понашања, дјеловати као фацилитатори; или отежава-

ти, дјеловати као баријере, инхибитори. Стога иста особа може у једном окружењу дјеловати компетентно, а у другом не постизати резултате. Четврта варијабла њиховог модела су резултати и исходи којима су понашања усмјерена. Кроз интеракцију компетенцијског потенцијала с једне стране и контекстуалних утјецаја с друге, развијају се компетенције као учинковити одговори на захтјеве посла.

Двије су главне сврхе увођења компетенција у праксу управљања људским ресурсима. Прва је имплементација организацијских вриједности и стратегије (с циљем њиховог прихваћања од стране радника), а друга је да омогуће свима јасно разумијевање очекивања која се постављају пред раднике. Све компетенције одређене су као карактеристике појединаца, на индивидуалној разини, иако се дефиниције што су компетенције знатно разликују. Различити су и број компетенција у моделу, у распону од пет до неколико стотина; трајање развоја система (од четири мјесеца до двије године), као и колико их дуго користе – једна организација још није започела с кориштењем компетенција, а друга их користи већ пет година.

Компетенције се процјењују на три начина. Процјењује се учесталост понашања којима се компетенције операционализирају, развијеност сваког од тих понашања или развијеност саме компетенције. Користе се у два главна, међусобно повезана подручја у склопу процјењивања радне успјешности и као основа за професионално усавршавање. Оцјене компетенција добивене кроз процјењивање успјешности основа су за израду развојног плана запосленика, на чему се потом темеље одлуке о усавршавању. Дио организација користи их и у склопу селекције и за идентифицирање потенцијала за напредовање. Унаточ све већем увођењу и кориштењу у пракси, за компетенције се и даље вежу неслагања око њиховог дефинирања и проблеми мјерења, због чега су нужне даље научне разраде и провјере.

Компетенцијски приступ управљању људским потенцијалима се једним дијелом примјењује у Министарству унутрашњих послова, и то у дијелу селекције кандидата који су приступили тестовима интелигенције, личности, као и физичке спретности, при упису на Високу школу унутрашњих послова. Приступ овој селекцији би се требао модификовати у смислу ревидирања тестова, као и мјерења неких других диспозицијских потенцијала (особина личности), за које би се кроз једно опсежно истраживање унутар организационих јединица Министарства показало да су неопходни за успјешно обављање задатака у надлежности полиције. Затим, изучавање компетенција би дало одређене смјернице и стабилизовало кадровску политику, у смислу да би унапређења и премјештања добила мјерљиве и јасне критеријуме. Компетенцијски приступ би довео до заштите радника на послу, до повећаног задовољства, али, и што је најважније, и до повећане оданости организационој јединици у којој су те компетенције и најзначајније.

ЗАКЉУЧАК И ПРЕПОРУКЕ

У разумијевању природе и динамике сваке организације, па и Министарства унутрашњих послова, потребно је почети од кадрова и кадровске политике, која је одлучујући фактор развоја, стабилности и опстанка организације. Радно понашање, које је конструисано од три димензије (закупљеност послом, задовољство послом и оданост организацији), јесте изузетно важан домен који изискује дуга и опсежна истраживања. Изузетно важно је истраживање у области полицијске психологије и психологије рада, може се констатовати да је потребно истражити радно понашање припадника полиције, димензије које га чине и њихову међусобну везу; потребно је открити путем научне студије изворе незадовољства у полицијским редовима, степен закупљености послом и најчешћи облик оданости организацији, а потом утврдити превентивне стратегије које би водиле побољшању психолошког статуса радника. Такође, потребно је извести истраживање путем којег би се кроз практичне циљеве откриле нове компетенције потребне за рад у полицијским структурама.

Селекција кандидата на пријемном испиту на Високој школи унутрашњих послова би требало да буде побољшана у смислу ревидирања пријемног испита и увођења мјерења нових компетенција.

ЛИТЕРАТУРА

1. Амићић, Г.: Специфичности управљања људским ресурсима у полицији Републике Српске, Интернационална асоцијација криминалиста, Бања Лука, 2009.
2. Богдановић, М.: Дијагностицирање организацијске климе, Економски преглед, 54 (9–10), 829–856, 2003.
3. Гаћеша, Д.: Организација рада и руковођење у полицији, Бијељина, 1996.
4. Гузина, М.: Кадровска психологија, Научна књига, Београд, 1980.
5. Јаман, К.: Модели валенције и задовољства на послу, Филозофски факултет Загреб, 1985.
6. Јовичић, Д.: Организација и надлежност полиције, Факултет за безбједност и заштиту, Бањалука, 2008.
7. Лукић, Д.: Људски ресурси у функцији планирања развоја, Униграф, Бањалука, 2009.

8. Маслић-Сершић, Д.: Однос појединца и организације: истраживање модела оданости. Дисертација, Филозофски факултет Свеучилишта у Загребу, Одсјек за психологију, 1990.
9. Mathieu, J. E., Zajac, D. M., A Review and Meta-Analysis of the Anticident, Correlates and Consequences of Organizational Commitment, Psychological Bulletin, Vol. 108, No. 2, pg. 171–194
10. Миловановић, Р.: Полицијска психологија, Полицијска академија Београд, Београд, 1995.
11. Субошић, Д.; Даничић, М.: Безбједносни менаџмент – организација и одлучивање, Факултет за безбједност и заштиту, Бањалука, 2012.

DIMENSIONS OF WORKPLACE BEHAVIOR AND COMPETENCE-BASED APPROACH TO POLICE FORCE HUMAN RESOURCES MANAGEMENT

Edina Heldić-Smailagić, MSc

Ministry of the Interior College, Republika Srpska
Human Resources Management

Abstract: The paper leads off by setting store by the most consequential explanatory workplace behavior constructs: work engagement, work-generated satisfaction and organizational loyalty. The study of the aforementioned constructs is equally relevant in the competence-based approach to the management of police force human resources. The hallmarks and advantages of this approach are set out in the latter part of the paper.

Key words: work engagement, work-generated satisfaction, organizational loyalty, police force, human resources, competences.

АНАЛИЗА ПОВРЕДА НА РАДУ РАДНИКА МУП-а РС У 2012. ГОДИНИ И У КОМПАРАЦИЈИ СА 2004. ГОДИНОМ

Снежана Трнинић-Ђаковић

Јединица за здравствену превентиву радника МУП-а РС, Бања Лука, РС

Апстракт: Професионални трауматизам, особито код послова са повећаним ризиком, има значајно учешће у морбидитетном апсентизму и инвалидитету радника. Циљ рада је да се анализом повреда на раду сагледају фактори ризика повређивања и њихов утицај на здравствено стање радника, као и да се сагледа да ли се евиденција повреда на раду обавља у складу са законским прописима. Испитиване су повреде на раду радника МУП-а РС у 2012. години, а на основу анализе 92 извјештаја о повредама на раду, као и података о боловањима радника. Просјечна стопа инциденције повреда на раду је ниска (1,4%), али четвороструко већа код радника на полицијским пословима него код осталих радника (1,6% : 0,4%). И учешће повреда на раду радника на полицијским пословима у укупном броју ових повреда је значајно веће од њиховог учешћа у укупном броју запослених радника МУП-а (92,4% : 7,6%). Најчешће су се повреде на раду дешавале у јулу (16,3%), уторком (25,0%), у 19.00 h (9,8%) и 8 сати након почетка рада (20,7%). Већином је повређивана само једна особа (90,2%), а скоро сваки други повријеђени (45,6%) је био у доби од 30 до 39 година старости. Повреде верификоване као повреде на раду већином су се и дешавале на самом радном мјесту (75 или 81,5%), и то скоро све код радника на полицијским пословима, осим једне повреде код радника на осталим пословима. Анализирањем повреда радника на полицијским пословима задобијених на радном мјесту, нађено је да је чак скоро свака друга (њих 36 или 48,6%) задобијена на обавезном физичком тренингу СФО, физичким или оружаном нападом задобијено је 17,6%, а у саобраћајним незгодама 8,1% повреда. Подаци указују на висок професионални ризик радника на полицијским пословима, за разлику од радника на осталим пословима код којих уопште нису биле евидентиране ове врсте повреда. Ходање по..., удар о..., удар са... (42,4%) је најчешћи начин настанка повреде, а потом пад лица (34,8%) и претерано напрезање или погрешни покрети (21,7%). Најчешће су повређивани доњи (54,6%) и горњи (26,8%) екстремитети, па глава и врат (14,4%). По основу природе повреда најчешће су дисторзије (37,0%), потом контузије (29,0%) и фрактуре (19,0%).

Извјештаји о повредама на раду попуњавани су најчешће у периоду до десет дана након повреде (67,4%), и превасходно од стране породичних доктора (88,0 %). Уочена је несагласност између података о броју радника одсутних с посла због повреда на раду и броја попуњених извјештаја о повредама на раду. Од укупног броја попуњених извјештаја о повредама на раду, у 13,0% случајева уопште није било евидентирано боловање, а у 48,9 % случајева боловање је вођено као повреда ван рада. Не само да постоји несклад између попуњавања извјештаја о повреди на раду и евиденције о боловању радника, што указује на недовољну едукованост за евидентирање ових повреда, већ су констатовани и случајеви у којима постоје основане сумње да се ради о злоупотреби попуњавања извјештаја о повреди на раду. Потребно је предузети мјере за рјешавање уочених проблема у верификовању, праћењу и превенцији професионалног трауматизма. По ређењем резултата у 2012. години са резултатима из 2004. године, констатује се већа просјечна старост повријеђених радника МУП-а (38,50±7,81 година : 34,20±8,59 година); повећан број повреда на раду (стопа инциденције повреда на раду 1,4 : 1,0), особито полицијских службеника (инциденција повреда на раду код групе полицијских службеника четвороструко већа него код групе осталих радника у 2012. години, за разлику од 2004. године, када је била двоструко већа); веће учешће повреда полицијских службеника у укупном броју повреда на раду (92,4 : 87,3%), веће учешће повреда на раду полицијских службеника задобијених на СФО (48,6 : 31,6%) и нападом од стране другог лица (17,6 : 13,9%). У односу на 2004. годину, смањено је учешће повреда полицијских службеника у саобраћајним незгодама (8,1 : 10,1%). У 2012. години повреде су биле теже, најчешће дисторзије, за разлику од контузија у 2004. године. У 2012. години у 13,0% случајева уопште није било евидентирано боловање, док је у 2004. години оно било нађено код 29,1% случајева. Имајући у виду обим и тежину повреда задобијених на раду у 2012. години у односу на 2004. годину, констатује се повећање професионалног трауматизма полицијских службеника, али и мањи број уочених неправилности у евиденцији повреда на раду и боловања радника.

Кључне ријечи: фактори ризика полицијских послова, евиденција повреда на раду

УВОД

Послови у МУП-у су веома сложени и захтјевни, а дијеле се на полицијске послове, које обављају овлаштена службена лица, односно полицијски службеници, и остале послове, које обављају државни службеници и намјештеници. (1) Будући да су, обављајући полицијске послове, радници

Анализа повреда на раду радника муп-а рс у 2012. години и у компарацији...

изложени догађајима у којима постоји опасност од повређивања и могли би да буду угрожени њихов живот и здравље, полицијски послови припадају пословима с повећаним ризиком и због тога се стаж осигурања рачуна у увећаном трајању (бенефицирани радни стаж). (2)

Повреду на раду, према дефиницији у законодавству, представља свака повреда радника која се догодила у просторној, временској и узрочној повезаности са обављањем посла по основу кога је радник осигуран, проузрокована непосредним и краткотрајним механичким, физичким или хемијским дјеловањем, наглим промјенама положаја тијела или другим промјенама физиолошког стања организма. (3) Ове повреде су неминован пратилац рада и имају значајно учешће у боловањима и инвалидитету радника, особито код послова са повећаним ризиком. (4) Праћење и анализа повреда на раду је веома значајно за сагледавање обима и врсте повреда, њиховог утицаја на здравствено стање радника, али и за спровођење превентивних активности на очувању радне способности радника. (5)

ЦИЉ РАДА

Циљ рада је да се анализом повреда на раду сагледају фактори ризика повређивања и њихов утицај на здравствено стање радника, као и да се сагледа да ли се евиденција повреда на раду обавља у складу са законским прописима.

МЕТОДОЛОГИЈА РАДА

Испитивање је извршено на основу података из документације Јединице за здравствену превентиву МУП-а РС, а по методологији усвојеној у Институту медицине рада „Др Д. Карајовић“ из Београда. (6) Анализирани су подаци из 92 извјештаја о повреди на раду радника МУП-а РС из 2012. године, који су достављени у архиву Јединице, као и подаци о боловањима радника из персоналних листинга боловања радника, који се попуњавају у Јединици на основу података које континуирано достављају све надлежне организационе јединице министарства по основу хранаринских дознака о боловањима радника. (7) Према условима рада радници су, у смислу одредаба Закона о унутрашњим пословима (1), сврстани на раднике на полицијским пословима и раднике на осталим пословима.

Просјечна старост повријеђених радника МУП-а била је $38,50 \pm 7,81$ година, радника на полицијским пословима $37,50 \pm 7,20$ година, а код радника на осталим пословима $50,20 \pm 4,95$ година. Анализирана је структура повријеђених по врсти послова које обављају, врсти активности при настанку повреде, начину настанка повреде, врсти повреде, локализацији повреде, старости повријеђених, времену настанка повреде, као и подаци

о врсти службе и времену попуњавања извјештаја о повреди на раду, евидентирању и начину евидентирања боловања повријеђених.

Резултати анализе повреда на раду у 2012. години упоређени су са резултатима анализе повреда на раду радника МУП-а РС из 2004. године (4).

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

У 2012. години у Министарству унутрашњих послова су била запослена 6.784 радника, од чега 5.190 (76,5%) радника на полицијским пословима, а 1.594 (23,5%) радника на осталим пословима. У архиву Јединице за здравствену превентиву укупно су била достављена 92 попуњена обрасца извјештаја о повреди на раду радника Министарства у 2012. години, од чега 85 (или 92,4%) случајева код радника на полицијским пословима, а 7 (или 7,6%) код радника на осталим пословима (табела бр. 1).

ПОВРЕДЕ НА РАДУ РАДНИКА МУП-а РС У 2012. ГОДИНИ У ОДНОСУ НА ЗАПОСЛЕНЕ РАДНИКЕ ПРЕМА ВРСТИ ПОСЛА

Табела бр.1

ВРСТА ПОСЛОВА	ЗАПОСЛЕНИ РАДНИЦИ		ПОВРЕДЕ НА РАДУ	
	број	%	број	%
Полицијски послови*	5.190	76,5	85	92,4
Остали послови	1.594	23,5	7	7,6
УКУПНО	6.784	100,0	92	100,0

*Полицијски послови – послови овлашћених службених лица

ИНЦИДЕНЦИЈА ПОВРЕДА НА РАДУ РАДНИКА МУП-а РС У 2012. ГОДИНИ

Табела бр.2

ВРСТА ПОСЛОВА	БРОЈ ЕКСПОНИРАНИХ РАДНИКА	БРОЈ ПОВРЕДА НА РАДУ	СТОПА ИНИЦИДЕНЦИЈЕ ПОВРЕДА НА РАДУ
Полицијски послови*	5.190	85	1,6
Остали послови	1.594	7	0,4
УКУПНО	6.784	92	1,4

* полицијски послови – послови овлашћених службених лица

Анализа повреда на раду радника муп-а рс у 2012. години и у компарацији...

Иако је просјечна стопа инциденције повреда на раду била ниска (1,4%), она је четвороструко већа код радника који раде на полицијским пословима (1,6% : 0,4%) (табела бр. 2). (6)

И учешће повреда на раду радника на полицијским пословима у укупном броју повреда на раду је значајно веће од учешћа ових радника у укупном броју запослених у МУП-у (92,4% : 76,5) (табела бр. 1), што указује на то да су полицијски послови обиловали са више ризика за професионални трауматизам.

ПОВРЕДЕ НА РАДУ РАДНИКА МУП-а РС У 2012. ГОДИНИ ПО МЈЕСТУ НАСТАНКА ПОВРЕДЕ И ВРСТИ ПОСЛОВА

Табела бр.3

	НА РАДНОМ МЈЕСТУ					ВАН РАДНОГ МЈЕСТА* (на путу од стана до посла и друго)				
	На СФО**	Физич/ оруж. напад	Саобраћ. незгода	Остале околности	Укупно	Физич оруж. напад	Саобраћ незгода	Остале околности	Укупно	Укупно
	Бр(%)	Бр (%)	Бр(%)	Бр(%)	Бр(%)	Бр(%)	Бр(%)	Бр(%)	Бр (%)	Бр (%)
Полицијски посл.***	36 (41,9)	13 (39,1)	6(7,0)	19(22,1)	74 (86,0)	1(1,2)	5(5,8)	6(7,0)	12 (14,0)	86 (100,0)
Остали послови	- (-)	- (-)	- (-)	1(16,7)	1 (16,7)	-(-)	-(-)	5(83,3)	5 (83,3)	6 (100,0)
УКУПНО	36 (39,1)	13 (14,1)	6(6,5)	20(21,7)	75 (81,5)	1(1,1)	5(5,4)	11(12,0)	17 (18,5)	92 (100,0)

*Повреде на путу од куће до посла или од посла до куће

** Специјално физичко образовање

***Полицијски послови – послови овлашћених службених лица

ПОВРЕДЕ НА РАДУ РАДНИКА МУП-а РС У 2012. ГОДИНИ ПО ВРСТИ ПОСЛОВА И ВРСТИ АКТИВНОСТИ ПРИ НАСТАНКУ ПОВРЕДА

Табела бр. 3а

ПОВРЕДЕ НА РАДУ	РАДНИЦИ НА ПОЛИЦИЈСКИМ ПОСЛОВИМА*			ОСТАЛИ РАДНИЦИ			УКУПНО		
	На раду	Ван рада**	Укупно	На раду	Ван рада**	Укупно	На раду	Ван рада**	Укупно
	Бр (%)	Бр (%)	Бр(%)	Бр (%)	Бр(%)	Бр(%)	Бр(%)	Бр(%)	Бр(%)
*** На СФО	36 (48,6)	-	36 (41,9)	-	-	-	36(48,0)	-	36(39,1)
Физич/ оружнапад	13 (17,6)	1 (8,3)	14 (16,3)	-	-	-	13(17,3)	1(5,9)	14(15,2)
Саобраћ. незгода	6 (8,1)	5 (4,7)	11 (12,8)	-	-	-	6(8,0)	5(29,4)	11(12,0)
Остале околности	19 (25,7)	6 (50,0)	25 (29,0)	1 (100,0)	5(100,0)	6(100,0)	20(26,7)	11(64,7)	31(33,7)
Укупно	74 (100,0)	12 (100,0)	86 (100,0)	1 (100,0)	5(100,0)	6(100,0)	75(100,0)	17(100,0)	92(100,0)

* Полицијски послови – послови овлашћених службених лица

**Повреде на путу од куће до посла или од посла до куће

***Специјално физичко образовање

Повреде верификоване као повреде на раду су се већином и дешавале на самом радном мјесту (75 или 81,5%), и то скоро све код радника на полицијским пословима, осим једне повреде код радника на осталим пословима. Повреде на раду задобијене у околностима приликом доласка од стана до посла или повратка од посла до стана анализирали смо као повреде ван радног мјеста, а евидентиране су код 14,0% полицијских службеника и 83,3% осталих радника. (табела бр. 3).

Анализом повреда задобијених на радном мјесту групе радника на полицијским пословима уочава се да је, од укупног броја ових повреда, чак скоро свака друга (њих 36 или 48,6%) задобијена на обавезном физичком тренингу СФО. Будући да су истом изложени само радници на полицијским пословима а имајући у виду чињеницу да се специјално физичко образовање по начину организовања, условима и контроли обављања значајно разликује по појединачним организационим јединицама МУП-а, дискутабилан је и начин евидентирања ових повреда, у смислу да ли су оне задобијене у складу са дефиницијама у законодавству које се односе на повреде на раду. Подаци о повредама које су се десиле у 2012. години на радном мјесту, а задобијене су физичким или оружаним нападом (у 17,6% случајева) и саобраћајним незгодама (у 8,1% случајева) и нађене у групи радника на полицијским пословима, указују на то колико су ови радници изложени ризику од повређивања. У прилог овоме казује и чињеница да у групи радника на осталим пословима није уопште било повреда узрокованих нападом од стране других лица или повреда задобијених у саобраћајном удесу. (табела бр. 3а).

ПОВРЕДЕ НА РАДУ РАДНИКА МУП-А РС У 2012. ГОДИНИ ПО НАЧИНУ НАСТАНКА ПОВРЕДЕ

Табела бр.4

Начин настанка повреде	ПОВРЕДЕ НА РАДУ								
	РАДНИЦИ НА ПОЛИЦИЈСКИМ ПОСЛОВИМА*			ОСТАЛИ РАДНИЦИ			УКУПНО		
	На раду	Ван рада**	Укупно	На раду	Ван рада**	Укупно	На раду	Ван рада**	Укупно
	Бр (%)	Бр (%)	Бр(%)	Бр (%)	Бр(%)	Бр(%)	Бр(%)	Бр(%)	Бр(%)
Пад лица	23 (31,1)	4 (33,3)	27(31,4)	1(100,0)	4(80,0)	5(83,3)	24 (32,0)	8(47,1)	32(34,8)
Ходање по..., удар о..., удар са...	33 (44,6)	6 (5,0)	39(45,3)	- (-)	- (-)	- (-)	33 (44,0)	6(35,3)	39(42,4)
Прегјер, напрезање, погрешни покрети	17 (23,0)	2 (16,7)	19(22,1)	- (-)	1(20,0)	1(16,7)	17 (22,7)	3(17,6)	20(21,7)
Излагање нечему, додир са нечим	1 (1,4)	- (-)	1(1,2)	- (-)	- (-)	- (-)	1(13,3)	- (-)	1(1,1)
Остало	- (-)	- (-)	- (-)	- (-)	- (-)	- (-)	- (-)	- (-)	- (-)
Укупно	74 (100,0)	12 (100,0)	86 (100,0)	1 (100,0)	5 (100,0)	6 (100,0)	75 (100,0)	17 (100,0)	92 (100,0)

* Полицијски послови – послови овлашћених службених лица

**Повреде на путу од куће до посла или од посла до куће

Анализа повреда на раду радника муп-а рс у 2012. години и у компарацији...

Најчешћи начин настанка повреда је „ходање по..., удар о..., удар са...“ (у 42,4% случајева), а потом пад лица (34,8% случајева) и претјерано напрезање или погрешни покрети (у 21,7% случајева). (табела бр. 4).

ПОВРЕДЕ НА РАДУ РАДНИКА МУП-а РС У 2012. ГОДИНИ ПО ОСНОВУ ВРСТЕ ПОВРЕДА

Табела бр.5

ПОВРЕДЕ НА РАДУ	ВРСТА ПОВРЕДЕ						УКУПАН БРОЈ ПОВРЕДА
	Фрактура	Контузија	Дисторзија	Руптура тетива и мишића	Отворене ране	Остало	
број	19	29	37	8	5	2	100
%	19,0	29,0	37,0	8,0	5,0	2,0	100,0

По основу врсте повреда најчешће су дисторзије (37,0%), а потом контузије (29,0%) и фрактуре (19,0%). Руптуре тетива и мишића су евидентне ране код 8,0%, а отворене ране код 5,0% повреда. Значајно учешће тежих повреда указује на висок професионални ризик. (табела бр. 5)

ПОВРЕДЕ НА РАДУ РАДНИКА МУП-а РС У 2012. ПО ЛОКАЛИЗАЦИЈИ ПОВРЕДА

Табела бр.6

ПОВРЕДЕ НА РАДУ	ЛОКАЛИЗАЦИЈА ПОВРЕДЕ					УКУПАН БРОЈ ПОВРЕДА
	Глава и врат	Грудни кош	Кичмени стуб	Доњи екстремитети	Горњи екстремитети	
број	14	3	1	53	26	97
%	14,4	3,1	1,0	54,6	26,8	100,0

Најчешће су повређивани доњи (54,6%) и горњи екстремитети (26,8%), па глава и врат (14,4%). (табела бр. 6).

ПОВРЕДЕ НА РАДУ РАДНИКА МУП-а РС У 2012.ГОДИНИ ПО ГОДИНАМА СТАРОСТИ

Табела бр.7

ПОВРЕДЕ НА РАДУ	ГОДИНЕ СТАРОСТИ				УКУПНО
	20-29	30-39	40-49	> 50	
број	10	42	33	7	92
%	10,9	45,6	35,9	7,6	100,0

Највише повријеђених (45,6%) је било у доби од 30 до 39 година, потом у групи од 40 до 49 година (35,9%). У доби од 20 до 29 година је било 10,9% повријеђених, а њих 7,6% је било старије од 50 година (табела бр. 7).

Трнинић Снежана, Безбједност - Полиција - Грађани, година IX, број 3-4/13

УКУПАН БРОЈ ПОВРИЈЕЂЕНИХ У ПОЈЕДИНАЧНИМ НЕСРЕЋАМА НА РАДУ РАДНИКА МУП-а РС У 2012. ГОДИНИ

Табела бр.8

ПОВРЕДЕ НА РАДУ	БРОЈ ПОВРИЈЕЂЕНИХ ОСОБА			УКУПАН БРОЈ ПОВРЕДА
	1	2	3 и више	
Број	83	3	6	92
%	90,2	3,3	6,5	100,0

У несрећама на раду радника МУП-а већином је повређивана само једна особа (у 90,2% случајева) (табела бр. 8).

ПОВРЕДЕ НА РАДУ РАДНИКА МУП-А ПО ВРЕМЕНУ ДОГАЂАЊА

Табела бр.9

ПОВРЕДЕ НА РАДУ	ПО МЈЕСЕЦИМА												УКУПНО
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
број	10	6	9	4	6	9	15	6	6	6	8	7	92
%	10,9	6,5	9,8	4,3	6,5	9,8	16,3	6,5	6,5	6,5	8,7	7,6	100,0

Табела бр.9а

ПОВРЕДЕ НА РАДУ	ПО ДАНИМА У СЕДМИЦИ							УКУПНО
	ПОНЕ-ДЈЕЉАК	УТО-РАК	СРИ-ЈЕДА	ЧЕТ-ВРТАК	ПЕТАК	СУ-БОТА	НЕ-ДЈЕЉА	
број	13	23	8	15	16	8	9	92
%	14,1	25,0	8,7	16,3	17,4	8,7	9,8	100,0

Табела бр.9б

ПОВРЕДЕ НА РАДУ	САТИ У ТОКУ ДАНА															
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
број	1	-	1	-	1	3	6	7	5	4	6	4	8	5	2	5
%	1,1	-	1,1	-	1,1	3,3	6,5	7,6	5,4	4,3	6,5	4,3	8,7	5,4	2,2	5,4

ПОВРЕДЕ НА РАДУ	САТИ У ТОКУ ДАНА									УКУПНО
	17	18	19	20	21	22	23	24		
број	4	7	9	3	3	5	3	-	92	
%	4,3	7,6	9,8	3,3	3,3	5,4	3,3	-	100,0	

Табела бр.9ц

ПОВРЕДЕ НА РАДУ	САТИ НАКОН ПОЧЕТКА РАДА															УКУПНО
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	14	Непозн.	
број	13	10	8	6	11	2	3	4	19	1	1	-	10	1	3	92
%	14,1	10,9	8,7	6,5	12,0	2,2	3,3	4,3	20,7	1,1	1,1	-	10,9	1,1	3,3	100,0

Из табела бр. 9, 9а, 9б и 9ц видимо децидиране податке о времену догађања повреда на раду.

Анализа повреда на раду радника муп-а рс у 2012. години и у компарацији...

По мјесецима, најчесталије повреде на раду су се дешавале у јулу (16,3%), а потом у јануару (10,9%) и јуну(9,8%). Најмање повреда је било у априлу (4,3%). У току седмице највише повреда на раду је било уторком (25,0%), а потом петком (17,4%). Скоро свака пета повреда је задобијена викендом (18,5%), од чега је суботом регистровано 8,7% повреда на раду, а недјељом 9,8%. У току дана повреде на раду су се најчешће дешавале у 19 h (9,8%), а потом у 13 h (8,7%) и 8 h (7,6%).

Повреде су се најчешће дешавале 8 часова након почетка рада (у 20,7% случајева). Учено је да је приликом доласка на посао тј. прије почетка рада задобијена свака седма повреда (14,1%), а да у 3,3% случајева нема података када је по основу времена проведеног на раду дошло до повреде радника.

ПОВРЕДЕ НА РАДУ РАДНИКА МУП-а а РС У 2012. ГОДИНИ ПРЕМА ВРСТИ СЛУЖБЕ КОЈА ПОПУЊАВА ПРИЈАВЕ О НЕСРЕЋИ НА ПОСЛУ

Табела бр.10

ПОВРЕДЕ НА РАДУ	ВРСТА ЗДРАВСТВЕНЕ СЛУЖБЕ			УКУПНО
	Породични љекар	Спец. медицине рада	Остали специјалисти	
Број	81	1	10	92
%	88,0	1,1	10,9	100,0

Пријаве несрећа на раду попуњавали су углавном породични доктори (88,0%). Специјалиста медицине рада је само у једном случају попунио образац извјештаја о повреди на раду, док су у 10,9% случајева то учинили лекари других специјалности (педијатри, гинеколози и др). (табела бр. 10).

ПОВРЕДЕ НА РАДУ РАДНИКА МУП-а РС У 2012. ГОДИНИ ПРЕМА ВРЕМЕНУ ПРИЈАВЉИВАЊА

Табела бр.11

ПОВРЕДЕ НА РАДУ	ВРИЈЕМЕ ПОПУЊАВАЊА ПРИЈАВЕ НА РАДУ НАКОН ПОВРЕДЕ					УКУПНО
	До 10 дана	11–20 дана	21–30 дана	>30 дана	Нема датума попуне	
број	62	13	6	6	5	92
%	67,4	14,1	6,5	6,5	5,4	100,0

Највећи број извјештаја о повреди на раду је попуњаван у првих десет дана након повреде (67,4%), а потом у периоду од 11 до 20 дана (14,1%). За 5,4% случајева повреда на раду нема података о датуму попуње обрасца (табела бр. 11).

ПОВРЕДЕ НА РАДУ РАДНИКА МУП-а РС У 2012. ГОДИНИ ПРЕМА ПРИЈАВАМА О НЕСРЕЋИ НА ПОСЛУ И ЕВИДЕНТИРАЊУ БОЛОВАЊА

Табела бр.12

ПОВРЕДЕ НА РАДУ	Попуњен извјештај повреде на раду и боловање евидентирано као повреда на раду	Попуњен извјештај повреде на раду, али боловање евидентирано као повреда ван рада	Попуњен извјештај повреде на раду, али није евидентирано боловање	УКУПНО
Број	35	45	12	92
%	38,0	48,9	13,0	100,0

Поређењем извјештаја о повредама на раду са подацима о боловањима радника из персоналних листинга боловања радника, нађено да код највећег броја радника (њих 45 или 48,9%) боловање није било евидентирано као повреда на раду већ као повреда ван рада, иако су имали попуњене извјештаје о повреди на раду. То значи да надлежне службе Министарства, које достављају мјесечне извјештаје о боловању радника у архиву Јединице нису, у складу са издатим дознакама, доставили тачне податке о основу кориштења боловања, те приликом анализе узрока морбидитета и узрока боловања радника не можемо добити објективне податке. Код 13,0% случајева попуњених извјештаја о повреди на раду боловање уопште није ни било евидентирано. (табела бр. 12).

Не само да постоји несклад између попуњавања извјештаја о повреди на раду и евиденције о боловању радника, него су констатовани случајеви у којима постоје основане сумње да се ради о злоупотреби попуњавања извјештаја о повреди на раду (попуњен образац по основу тешке повреде на раду, фрактура кости или руптура лигамената, а да уопште радник није био на боловању; попуњавани извјештаји и боловање отворено по основу повреде на раду тек након десетак дана или чак 2 мјесеца од наводне повреде; повреде исте локализације и тежине код 2 радника исте полицијске станице само са разликом 10 минута у времену догађања; повреда рамена регистрована на спортском турниру као повреда на раду, а радник је већ десет дана био на боловању управо због тегоба код истог рамена и сл.).

У табели број 13 дат је упоредни приказ анализа повреда на раду радника МУП-а РС у 2004. и 2012. години.

УПОРЕДНИ ПРИКАЗ АНАЛИЗА ПОВРЕДА НА РАДУ РАДНИКА МУП-а РС У 2004. И 2012. ГОДИНИ

Табела бр.13 УПОРЕДНИ ПРИКАЗ НЕКИХ ПАРАМЕТАРА ПОВРЕДА НА РАДУ

Повреде на раду	Просјечна старост повријеђених	Просјечна стопа инциденције повреда	Однос просјеч. стопе инциденције повреда пол. служб. и осталих	Учешће повреда пол. служб. задобијених на радном мјесту у односу на број полиц. служб.
2004.	34,20 ± 8,59 год.	1,0%	1,1% : 0,5%	87,3%
2012.	38,50 ± 7,81 год.	1,4%	1,6% : 0,4%	92,4%

Анализа повреда на раду радника муп-а рс у 2012. години и у компарацији...

ПОВРЕДЕ НА РАДУ ПО НАЧИНУ НАСТАНКА ПОВРЕДЕ

Повреде на раду	Пад лица	Ходање по..., удар о..., удар са...	Претјер. напрезање, погрешни покрети	Излагање нечему, додир са нечим	Остало	Укупно
2004.	40,5	35,4	17,7	1,3	5,0	100,0
2012.	34,8	42,4	21,7	1,1	-	100,0

ПОВРЕДЕ НА РАДУ ПО ОСНОВУ ВРСТЕ ПОВРЕДА

Повреде на раду	Фрактура	Контузија	Дисторзија	Руптура тетива и мишића	Отворене ране	Остало
2004.	21,5	36,7	20,3	7,6	12,7	1,3
2012.	19,0	29,0	37,0	8,0	5,0	2,0

ПОВРЕДЕ НА РАДУ ПО НАЧИНУ ПОВРЕЂИВАЊА

Повреде на раду	На СФО	Физич/ оружани напад	Саобраћ. незгода	Остале околности	Укупно
2004.	37,3	16,4	11,9	34,3	100,0
2012.	48,0	17,3	8,0	26,7	100,0

ПОВРЕДЕ НА РАДУ ПО ОСНОВУ ЛОКАЛИЗАЦИЈЕ ПОВРЕДА

Повреде на раду	Глава и врат	Грудни кош	Кичмени стуб	Доњи екстремитети	Горњи екстремитети
2004.	17,7	2,5	1,3	40,5	38,0
2012.	14,4	3,1	1,0	54,6	26,8

ПОВРЕДЕ НА РАДУ ПО ГОДИНАМА СТАРОСТИ

Повреде на раду	20-29	30-39	40-49	> 50
2004.	34,2	39,2	21,5	5,1
2012.	10,9	45,6	35,9	7,6

ПОВРЕДЕ НА РАДУ ПРЕМА ВРСТИ СЛУЖБЕ КОЈА ПОПУЊАВА ПРИЈАВЕ О НЕСРЕЂИ НА ПОСЛУ

Повреде на раду	Попуњавање од доктора			Укупно
	Опште медицине	Специјалиста медицине рада	Други специјалисти	
2004.	43,0	39,3	17,7	100,0
2012.	88,0	1,1	10,9	100,0

ПОВРЕДЕ НА РАДУ ПРЕМА ВРЕМЕНУ ПОПУЊАВАЊА ИЗВЈЕШТАЈА

Повреде на раду	Вријеме попуњавања обрасца о повреди на раду након повреде					Укупно
	до 10 дана	11-20 дана	21-30 дана	>30 дана	нема датума попуње	
2004.	36,7	19,0	19,0	16,5	8,9	100,0
2012.	67,4	14,1	6,5	6,5	5,4	100,0

ПОВРЕДЕ НА РАДУ ПРЕМА ПРИЈАВАМА О НЕСРЕЂИ НА ПОСЛУ И ЕВИДЕНТИРАЊУ БОЛОВАЊА

Повреде на раду	Попуњен извјештај о повреди на раду и боловање евидентирано као повреда на раду	Попуњен извјештај о повреди на раду, али боловање евидентирано као повреда ван рада	Попуњен извјештај о повреди на раду, али није евидентирано боловање	Укупно
2004.	36,7	34,2	29,1	100,0
2012.	38,0	48,9	13,0	100,0

Поређењем резултата у 2012. години са резултатима из 2004. године констатује се већа просјечна старост повријеђених радника МУП-а ($38,50 \pm 7,81$ година : $34,20 \pm 8,59$ година); повећан број повреда на раду (стопа инциденције повреда на раду 1,4 : 1,0), особито полицијских службеника (инциденција повреда на раду код групе полицијских службеника четвороструко већа од групе осталих радника у 2012. години, за разлику од 2004. године, када је била двоструко већа); веће учешће повреда полицијских службеника у укупном броју повреда на раду (92,4 : 87,3%), веће учешће повреда на раду полицијских службеника задобијених на СФО (48,6 : 31,6%) и нападом од стране другог лица (17,6 : 13,9%). У односу на 2004. годину смањено је учешће повреда полицијских службеника у саобраћајним незгодама (8,1 : 10,1%). У 2012. години повреде на раду су биле теже, најчешће дисторзије, за разлику од контузија у 2004. године. У 2012. години у 13,0% случајева уопште није било евидентирано боловање, док је у 2004. години исто било нађено код 29,1% случајева.

Имајући у виду обим и тежину повреда задобијених на раду у 2012. години у односу на 2004. годину, констатује се повећање професионалног трауматизма полицијских службеника, али и мањи број уочених неправилности у евиденцији повреда на раду и боловања радника.

ЗАКЉУЧЦИ

У Јединицу за здравствену превентиву радника укупно су била достављена 92 попуњена обрасца извјештаја о повреди на раду радника Министарства у 2012. години, од чега 85 (или 92,4%) код радника на полицијским пословима а 7 (или 7,6%) код радника на осталим пословима. Анализом је констатовано да је просјечна стопа инциденције повреда на раду била ниска (1,4%), али да је четвороструко већа код радника који раде на полицијским пословима (1,6% : 0,4%). Учешће повреда на раду радника на полицијским пословима у укупном броју повреда на раду значајно је веће од учешћа ових радника у укупном броју запослених у МУП-у (92,4% : 76,5%). Повреде су се већином дешавале на самом радном мјесту (75 или 81,5%), и то скоро све код радника на полицијским пословима, осим једне повреде код радника на осталим пословима. Повреде на раду задобијене у околностима приликом доласка од стана до посла или повратка од посла до стана анализирали смо као повреде ван радног мјеста, а евидентирани су код 14,0% полицијских службеника и 83,3% осталих радника. Анализом повреда радника на полицијским пословима задобијених на радном мјесту, нађено је да је чак скоро свака друга (њих 36 или 48,6%) задобијена на обавезном физичком тренингу СФО, физичким или оружаним нападом задобијено је 17,6%, а у саобраћајним незгодама 8,1% повреда. Подаци

Анализа повреда на раду радника муп-а рс у 2012. години и у компарацији...

указују на висок професионални ризик радника на полицијским пословима, за разлику од радника на осталим пословима, код којих уопште нису биле евидентиране ове врсте повреда.

Ходање по..., удар о..., удар са... (42,4%) је био најчешћи начин настанка повреде, а потом пад лица (34,8%) и претерано напрезање или погрешни покрети (21,7%). Најчешће су повређивани доњи (54,6%) и горњи (26,8%) екстремитети, па глава и врат (14,4%). По основу природе повреда најчешће су дисторзије (37,0%), потом контузије (29,0%) и фрактуре (19,0%). Најчешће су се повреде дешавале у јулу (16,3%), уторком (25,0%), у 19 h (9,8%) и 8 сати након почетка рада (20,7%). Већином је повређивана само једна особа (90,2%), а скоро сваки други повријеђени (45,6%) је био у доби од 30 до 39 година.

Извјештаји о повредама на раду попуњавани су најчешће у периоду до десет дана након повреде (67,4%), и преваходно од стране породичних доктора (88,0%). Уочена је несагласност између података о броју радника одсутних с посла због повреда на раду и броја попуњених извјештаја о повредама на раду. Од укупног броја попуњених извјештаја о повредама на раду, у 13,0% случајева уопште није било евидентирано боловање, а у 48,9% случајева боловање је вођено као повреда ван рада. Не само да постоји несклад између попуњавања извјештаја о повреди на раду и евиденције о боловању радника, што указује на недовољну едукованост за евидентирање ових повреда, већ су констатовани и случајеви у којима постоје основане сумње да се ради о злоупотреби попуњавања извјештаја о повреди на раду.

Подаци указују на то да су повреде учесталије и теже код радника на полицијским пословима, на чијим радним мјестима постоји и већина ризика, као и да је потребно предузети мјере за рјешавање уочених проблема у верификовању, праћењу и превенцији професионалног трауматизма.

Поређењем резултата у 2012. години са резултатима из 2004. године констатује се већа просјечна старост повријеђених радника МУП-а ($38,50 \pm 7,81$ година : $34,20 \pm 8,59$ година); повећан број повреда на раду (стопа инциденције повреда на раду 1,4 : 1,0), особито полицијских службеника (инциденција повреда на раду код групе полицијских службеника четвороструко већа од групе осталих радника у 2012. години, за разлику од 2004. године, када је била двоструко већа); веће учешће повреда полицијских службеника у укупном броју повреда на раду (92,4 : 87,3%), веће учешће повреда на раду полицијских службеника задобијених на СФО (48,6 : 31,6%) и нападом од стране другог лица (17,6 : 13,9%). У односу на 2004. годину смањено је учешће повреда полицијских службеника у саобраћајним незгодама (8,1 : 10,1%). У 2012. години повреде су биле теже, најчешће дисторзије, за разлику од контузија у 2004. години. У 2012. години у 13,0%

случајева уопште није било евидентирано боловање, док је у 2004. години исто било нађено код 29,1% случајева.

С обзиром на обим и тежину повреда задобијених на раду у 2012. години у односу на 2004. годину, констатује се повећање професионалног трауматизма полицијских службеника, али и мањи број уочених неправилности у евиденцији повреда на раду и боловања радника.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Закон о унутрашњим пословима. Сл. гласник Републике Српске бр. 4/12.
2. Закон о заштити на раду. Сл. гласник Републике Српске бр. 01/08.
3. Закон о пензијском и инвалидском осигурању. Сл. гласник Републике Српске бр.106/05.
4. Трнинић-Ђаковић, С.; Којовић, Ј. Повреде на раду и фактори ризика. У: Свет рада. Часопис за питања безбедности и заштите здравља на раду, медицине рада и заштите животне средине за Југоисточну Европу. Београд, 3/2004 : 422–423.
5. Трнинић-Ђаковић С.; Којовић, Ј. Морбидитетни апсентизам, хронични стрес и хроничне масовне болести радника МУП-а РС. У: Безбедност-Полиција-Грађани. Часопис Министарства унутрашњих послова Републике Српске. Бања Лука, 2705 : 362–375.
6. Ђорђевић, В. Биостатистика у медицини рада. У: Видаковић, А. Уредник Медицина рада I. Београд: КЦС Институт за медицину рада и радиолошку заштиту „ Др Драгомир Карајовић“, 1996 : 508–525.
7. Правилник о садржају и начину издавања обрасца извјештаја о повреди на раду, професионалном обољењу и обољењу у вези са радом. Сл. гласник Републике Српске бр. 66/08.

ANALYSIS OF RS MOI EMPLOYEES' OCCUPATIONAL INJURIES IN 2012 COMPARED TO 2004

Prim. Dr. Snezana Trninic-Djakovic

Unit for Health Prevention of the RS MOI Employees, Banja Luka, RS

Abstract: Professional traumatization, especially in work positions carrying increased risk, has significant involvement in morbidity absenteeism and disability of workers. The purpose of the paper is to use analysis of injuries in order to consider risk factor for injuries and their influence to health condition

of the worker, as well as to see if the records of occupational injuries are kept in accordance with the legal regulations. Occupational injuries of RS MoI employees in 2012 have been analysed based on analysis of 92 reports on occupational injuries and data on employees' sick-leave. Average rate of occupational injuries incidence is low (1,4%), but it is four times higher in employees performing police duties than other employees (1,6% : 0,4%). Also, occupational injuries of employees performing police duties in the total number of these injuries is significantly higher than their involvement in the total number of MoI employees (92,4% : 7 6,5%). Most often occupational injuries happened in July (16,3%), on Tuesday (25,0%), at 7 p.m. (9,8%) and 8 hours after the work start (20,7%). In most cases only one person was injured (90,2%), and almost every second injured person (46,5%) was between 30 and 39 years old. Injuries identified as occupational injuries mostly happened in the work place (75 injuries or 81,5%), almost all of them were injuries of employees performing police duties, except for one injury of employee performing other activities. Analysis of occupational injuries of employees performing police duties that happened in the work place indicated that almost every second (36 injuries or 48,6%) happened during mandatory physical training (Special Physical Education or SPE), 17,6% happened during physical or armed assault and 8,1% in traffic accidents. Data point out to high professional risk of the employees performing police duties as opposed to employees performing other duties where there are no records on such injuries. Walking on..., struck against..., struck by... (42,4%) is the most common cause of injury, followed by fall (34,8%) and overexertion or wrong motions (21,7%). Part of the body that were most often injured were lower (54,6%) and upper (26,8%) limbs, followed by head and neck (14,4%). Based on nature of the injuries, the most common one is distortion (37,0%), followed by concussions (29,0%) and fractures (19,0%). Reports on occupational injuries were most often completed within ten days after the injury (67,4%) and mainly by the family doctor (88,0%). We have identified inconsistency between the data regarding the number of employees who were not present at work due to occupational injuries and the number of submitted reports on occupational injuries. Out of the total number of submitted reports on occupational injuries, in 13% of cases not even sick-leave was recorded, and in 48,9% of cases sick-leave was recorded as injury outside work. Not only there is discrepancy between completion of reports on occupational injuries and sick-leave records (which points out to insufficient knowledge for recording such injuries), but there are cases in which there are grounds for suspicion on abuse of submission of occupational injuries reports. It is necessary to undertake measures in order to solve the problems that were identified in verification, monitoring and prevention of professional traumatization. Comparing the results in 2012 with the ones in 2004, we have confirmed the following: the average age of injured employees of RS

MoI is higher ($38,50 \pm 7,81$ years : $34,20 \pm 8,59$ years); increased number of occupational injuries (occupational injuries incidence rate 1,4 : 1,0) especially in police officers (occupational injuries incidence for a group of police officers is four times higher than for other employees in 2012, as opposed to 2004 when it was twice higher); higher involvement of occupational injuries of police officers in the total number of occupational injuries (92,4 : 87,3%), higher involvement of occupational injuries of police officers that happened during SPE (48,6 : 31,6%) and by assault of another person (17,6 : 13,9%). Compared to 2004, there has been a decrease in the involvement of injuries of police officers in traffic accidents (8,1 : 10,1%). The injuries were more severe in 2012, mostly distortions as opposed to concussions in 2004. Sick-leave was not recorded in 2012 in 13% of cases, whereas in 2004 this number was 29,1%. Having in mind the scope and the severity of occupational injuries that happened in 2012 compared to 2004, we have identified an increase of professional traumatization of police officers, but a decrease in the number of deficiencies in keeping records on occupational injuries and sick-leave.

Key words: risk factors of police duties, occupational injuries records

КРИЈУМЧАРЕЊЕ И ИЛЕГАЛНО УНОШЕЊЕ НУКЛЕАРНОГ МАТЕРИЈАЛА И РАДИОАКТИВНОГ ОТПАДА КАО ОБЛИК УГРОЖАВАЊА ЕКОЛОШКЕ БЕЗБЕДНОСТИ

*Др Горан Амиџић¹
Дарко Ћулум²*

Апстракт: Сведоци смо интензивног развоја науке и технике и великих могућности коришћења њихових достигнућа у многим сферама друштвеног живота. Управо, примена научних и техничких достигнућа утицала је на развој производних снага, изградњу савремених индустријских постројења и објеката, модерну урбанизацију, откривање нових енергетских извора, чиме су се и стварали повољни услови за живот и рад човека. Међутим, сваки напредак у развоју човечанства има и своју негативну страну која се, са криминалног аспекта, испољава у стварању нових и повољнијих услова који, као криминогени фактори, погодују настајању нових појавних облика криминалитета. С обзиром на узроке, прилагодљивост и прикривеност, веома је тешко откривати нове појавне облике криминала и обезбеђивати личне и материјалне доказе. У истом контексту не сме се занемарити чињеница да технолошки развој такође омогућава човеку да мења природу и прилагођава је својим потребама, што он у многим ситуацијама чини нерационално, уништавајући основне вредности природе и угрожавајући еколошку безбедност разноврсним криминалним радњама, што се манифестује кроз разноврсне облике еколошког криминала. Кријумчарење хемијског или другог опасног материјала и отпада, биолошких агенаса, нафте и њихово складиштење на недозвољеним местима или на недозвољен начин озбиљан су вид еколошког криминала. Такође, нови видови еколошког криминала испољавају се и као еколошки тероризам који је дошао до изражаја у ратовима вођеним на просторима бивше Југославије.

Кључне ријечи: кријумчарење, нуклеарни материјал, радиоактивни отпад, животна средина, еколошка безбедност, еколошки криминал.

УВОД

Актуелни развој ситуације у погледу организованог криминала, на

¹ Замјеник начелника Управе за полицијско образовање

² Начелник Управе полиције

простору земаља насталих распадом бивше Југославије, чини се никада није био сложенији. Тешко је издвојити у једној реченици који су све то примарни елементи који детерминишу комплексност актуелне ситуације. С једне стране, имамо снаге организованог криминала које већ дуги низ година доживљавају невероватну експанзију, како у планирању, припремању и вршењу кривичних дела, уклањању или подметању трагова, тако и у располагању неограниченим финансијским средствима. С друге стране, имамо позитивне снаге друштва, које кроз своје различите институције треба да се супротстављају снагама организованог криминала.

Као и све државе које се налазе у процесу транзиције и привредне трансформације, и Босна и Херцеговина је изложена бројним безбедносним ризицима, међу којима је посебно значајан организовани криминал. Испољава се у свим областима, а нарочито у финансијској сфери, али и у области трговине људима, кријумчарења наркотика, психотропних супстанци и оружја. Последњих година све се више испољава и у области високотехнолошког криминала. Посебан безбедносни изазов представља и корупција, са којом се сусрећу и много развијеније земље Европе и света, и то посебно у делу у којем се ослања на организовани криминал и тако угрожава темељне вредности друштва и успорава интеграционе процесе транзиције.

Такође, деловање организованог криминала је у последње време све деструктивније по еколошку безбедност. Кријумчарење хемијског или другог опасног материјала и отпада, биолошких агенаса, нафте и њихово складиштење на недозвољеним местима или на недозвољен начин озбиљан је вид еколошког криминала. Опасност еколошког криминала је утолико већа у односу на остале облике криминала што поприма глобалне размере како у смислу брзе експанзије и масовности тако и у ширини и тежини последица које може проузроковати. Наиме, последице које проузрокује еколошки криминал су непоправљиве у највећем броју случајева.

Узроци организованог криминала у Босни и Херцеговини могу се тражити у ратном и послератном периоду, као и појавама и процесима који су пратили наведени период. Заправо, све нелегалне радње које су се одвијале у току рата наставиле су се одвијати и након завршетка рата. На овакву ситуацију су утицали многи фактори, а неки од њих су: завршени ратни сукоб на овим просторима, економска криза, криминално спроведена приватизација, социјална угроженост становништва, чести избори, претећа међународна изолација и неуспех реформи. Међу те факторе убрајају се и криминализација економије, недовољно развијен банкарски систем, слаба или никаква институционална контрола, корупција, избегавање плаћања пореза, незаинтересованост страних улагача и дестимулација инвестирања у земљи. Основни капитал који се улаже у инвестиције јесте капитал који је нелегално стечен и на тај начин се легализује. Фактори везани за период после рата и транзицију, као што је промена имовинских

права, економски пад и ослањање на трговину, омогућили су другу врсту прилика. Трансформација економског система у Босни и Херцеговини је спроведена кроз процес промене власништва од друштвене ка приватној својини. Такав вид трансформације погодује стварању слободног тржишта и функционисању закона понуде и потражње. Све то се дешавало у држави која је у економској кризи и која није била у фактичкој могућности да усмерава одређене економске законитости и да у потпуности контролише тржиште. То је оставило слободан простор за деловање организованог криминала, који својим начином деловања настоји да преузме контролу и да усмерава ток слободног тржишта.

ПОЈАМ ЕКОЛОШКЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Под појмом еколошка безбедност подразумева се одсуство претњи, нашошења штете природној средини и здрављу становништва. Она обухвата:

- комплекс стања, појава и дејстава који обезбеђују еколошки баланс на Земљи на локалном, регионалном и глобалном нивоу;
- искључивање било које делатности човека која штетно делује на окружујућу средину;
- ситуација у којој постоји одсуство опасности нашошења губитака природној средини и здрављу становништва.

Еколошка безбедност је безбедност грађана од:

- неодговорног загађивања ваздуха, земљишта, биљног и животињског света;
- неодговорног коришћења природних богатстава;
- неефикасних институција за спровођење закона и
- самих људи у понашању према природи, животној средини и окружењу.

Данас безбедност у области заштите и очувања животне средине представља један од најважнијих фактора безбедности савременог света. Еколошка безбедност не зависи само од човека и његове активности. Наиме, еколошку безбедност могу угрозити и природне катастрофе, као што су земљотреси, вулкани, оркански вјетрови, поплаве, клизишта и сл. Међутим, сагледавањем укупног стања еколошке безбедности код нас и у свету, може се закључити да су данас њени главни носиоци угрожавања људи и то њихова колективна или појединачна чињења или нечињења.

Угрожавање еколошке безбедности према начину угрожавања може бити: директно или индиректно. Својствено човеку као најзначајнијем субјекту, угрожавање може бити намерно или ненамерно. Временски посматрано, угрожавање може бити краткорочно и дугорочно. Сходно томе, и последице угрожавања могу се испољавати као краткорочне и дугорочне.³

³ Опширније: Врањеш, Н.: Глобални аспекти еколошке безбедности, у: Еколошка безбедност у постмодерном амбијенту, зборник радова, Бања Лука, 2009. година, стр. 185–193.

НАЧИНИ УНОШЕЊА НУКЛЕАРНОГ МАТЕРИЈАЛА, РАДИОАКТИВНОГ ОТПАДА И ДРУГИХ ОПАСНИХ МАТЕРИЈА

Основни начин уношења ових опасних материја у Босну и Херцеговину је кријумчарење, где организовани криминал предузима низ организационих, техничких, безбедносних и других мера, слично као и када је у питању кријумчарење дроге и друге робе. Такође се користе сва превозна средства, одговарајућа преносна и друга средства.

Поред кријумчарења, присутна је и појава нетачног пријављивања и декларисања врсте робе и њеног порекла приликом увоза. Уз пратећу фалсификовану документацију којом се приказује да се увози нека друга роба из неке друге земље, у ствари се увози радиоактивна или нека друга опасна материја.

Као један од начина уношења ових материја на просторима Босне и Херцеговине су и разни притисци које страни партнер, у својству продавца, врши на домаћег купца, тако што га уцењује да ће му продати тражену робу, и то по повољним условима, уколико, користећи фалсификовану документацију, у земљу унесе извесну количину опасних материја.

Присутан је још један специфичан начин који указује на сналажљивост развијених земаља у намери да се ослободе ових опасних материја. Наиме, теретни бродови натоварени разним врстама опасних материја плове океанима, морима и рекама, чекајући упутства пошиљаоца о дестинацији или тражећи zgodну прилику да се ослободе непожељног товара, не водећи рачуна о последицама по живот људи, заштити животне средине и еколошке безбедности, с тим што овакав начин није карактеристичан за Босну и Херцеговину.

Извесно је претпоставити да ће организовани криминал пронаћи и друге одговарајуће начине уношења нуклеарног материјала, радиоактивног отпада и других опасних материја, тим пре што ће постојати захтеви развијених земаља које ће у ту сврху улагати и део свог капитала.⁴

УКЉУЧЕНОСТ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА У КРИЈУМЧАРЕЊЕ И ИЛЕГАЛНО УНОШЕЊЕ НУКЛЕАРНОГ МАТЕРИЈАЛА, РАДИОАКТИВНОГ ОТПАДА И ДРУГИХ ОПАСНИХ МАТЕРИЈА

Технички и технолошки напредак и нагли индустријски развој довели су до тога да неке развијене земље имају велике проблеме са смештајем и складиштењем радиоактивног отпада, других опасних материја или отпа-

4 Бошковић, М.: *Транснационални организовани криминалитет*, Полицијска академија, Београд, 2003. година, стр. 189.

Кријумчарење и илегално уношење нуклеарног материјала и радиоактивног...

дака штетних по живот или здравље људи. Суочене с тим проблемом, који с даљим развојем постаје све израженији, развијене земље настоје да се ослободе радиоактивних и других опасних материја, и то пре свега изношењем из своје и уношењем у неке друге земље, пре свега неразвијене, при чему се служе многим недозвољеним средствима. Пошто се ради о посебним облицима кријумчарења ових материја односно њиховог илегалног, а понекад и легалног уношења у друге земље, а у питању је посао који се добро плаћа, то организовани криминал све више обухвата и ову криминалну делатност. Она му доноси велику зараду, одвија се уз знање развијених земаља, мањи је ризик да криминална делатност буде откривена, а и казне су много блаже него код кријумчарења других врста робе (дрога, оружје и др.).⁵

С обзиром на све то, може се рећи да је кријумчарење и илегално уношење нуклеарног материјала, радиоактивног отпада и других опасних материја делатност организованог криминала која је нарочито опасна, нарочито због опасних својстава предмета ове врсте кријумчарења, а то су: нуклеарни материјали, радиоактивни отпад и друге опасне материје. Најпогоднија нуклеарна средства за кријумчарење и илегалну трговину јесу: фисионо нуклеарно гориво, пројектили веома мале снаге, фисионог порекла (ручне израде или набављени на „црном“ тржишту) и, евентуално, неутронско оружје. Поред тога, врло често се кријумчаре: Уранијум U – 235, који је најефикаснија фисиона материја за атомске бомбе и реч је о високо обогаћеном уранијуму, који се још назива борбени уранијум; Плутонијум Pu – 239 је, такође, ефикасан фисиони материјал који се производи у нуклеарним реакторима; Радиоактивни/нуклеарни отпад је опасан и непожељан производ нуклеарне технологије, делимично или потпуно неупотребљив, али и даље с високим степеном радиоактивности. Посебно је опасна релативно мала количина високоактивног отпада који настаје у реакторима нуклеарних електрана. Радиоактивни отпад може се искористити у терористичке сврхе, било да се нападне складишта радиоактивног отпада или да се радиоактивни отпад искористи за терористички напад; Цезијум Ce – 137 је нуклеарни нуспроизвод који се налази у нуклеарном медицинском отпаду, који је високо радиоактиван и као такав доступан на црном тржишту; Осиромашени уранијум OU – 238 је радиоактивни нуклеарни отпад чијим сагоревањем настају продукти који су радиоактивни и отровни, те делују штетно на здравље и живот људи и осталог живог света, штетни ефекти се манифестују и на потомство, наносе патњу и тешке повреде. Поред наведених нуклеарних материјала, постоје и други материјали који се, због својих карактеристика дуготрајности и радиоактивног

⁵ Бошковић, М.: *Организовани криминалитет и корупција*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2004. година, стр. 165.

зрачења, могу користити за кријумчарење и илегалну трговину.⁶

Кривичним законом Босне и Херцеговине инкриминисана су два кривична дела везана за кријумчарење нуклеарног материјала, радиоактивног отпада и других опасних материја, и то: Неовлаштено прибављање и располагање нуклеарним материјалом (члан 194. КЗ БиХ) и Уношење опасних материја у Босну и Херцеговину (члан 166. КЗ БиХ). Прво кривично дело чини онај ко нуклеарни материјал неовлаштено прибавља, поседује, користи, превози, складишти, мења, одлаже или распростањује, или ко нуклеарни материјал силом или претњом директног напада на живот или тело друге особе или на било који други противправан начин отуђи у циљу да га противправно присвоји, или у истом циљу противправно присвоји нуклеарни материјал који му је поверен, или у истом циљу дође до нуклеарног материјала доводећи некога у заблуду лажним приказивањем или прикривањем чињеница или га одржавајући у заблуди, или силом, претњом или било којим другим начином застрашивања захтева нуклеарни материјал, или прети његовом употребом ради проузроковања смрти или озбиљне повреде људи или озбиљне имовинске штете, или даје такав материјал другој особи или јој омогућује да дође у посед таквог материјала. Посебан, квалификовани облик овог кривичног дела постоји ако је радња чињења претња употребом нуклеарног материјала ради угрожавања живота људи или имовине већих размера. То је, дакле, свака радња којом се ставља у изглед таква употреба нуклеарног материјала којом ће се довести у опасност живот људи или имовина већих размера. Друго кривично дело састоји се у, противно прописима Босне и Херцеговине, уношењу у Босну и Херцеговину за живот или здравље људи штетне радиоактивне или друге опасне материје или отпадака. Тежи облик дела постоји ако је лице злоупотребом свог положаја или овлашћења омогућило извршење овог дела, односно уношење наведених материја у земљу, које такође мора бити противно прописима Босне и Херцеговине.⁷

Кривични закон Републике Српске предвиђа кривично дело Уношење опасних материја у Републику Српску (члан 429. КЗ РС), које се састоји у противпрописном уношењу у Републику Српску радиоактивних или других материја или отпадака штетних за живот или здравље људи. Уношење наведених материја у Републику Српску подразумева њихово доношење односно допремање у Републику Српску с подручја које се налази изван Републике Српске. Други облик овог кривичног дела чини онај ко злоупотребом свог положаја или овлашћења противно прописима омогући да

6 Пена, У; Шикман, М.: Феноменолошка димензија организованог криминалитета, *Правна реч*, бр. 19/2009, Удружење правника Републике Српске, Бања Лука, 2009. година, стр. 10.

7 Кривични закон Босне и Херцеговине („Службени гласник Босне и Херцеговине“, бр. 37/03, 54/04, 61/04, 30/05).

се у Републику Српску унесу материје или отпаци штетни за живот или здравље људи. Радња чињења овог кривичног дела јесте омогућење другогме уношења у Републику Српску радиоактивне или друге материје или отпадака штетних за живот или здравље. То може бити било која радња којом се стварају услови или отклањају препреке за уношење наведених материја у Републику Српску. Да би та радња представљала радњу чињења овог кривичног дела, потребно је да се она чини злоупотребом положаја или овлашћења и да представља противпрописно омогућење уноса тих материја у Републику Српску. С обзиром на овако одређени начин извршења радње чињења, учинилац овог кривичног дела може бити само службено или одговорно лице.⁸

Организовани криминал сваким даном све више шири ову делатност. У овом послу учествују и трговци, руководећи кадар и инжењери средњих и великих предузећа, који вешто планирају и суптилно изводе своја недела против животне средине, користећи при том најмодернију компјутерску и информациону технику. Поред тога, посебну опасност представља могућност повезивања организованих криминалних група и терористичких организација у кријумчарењу наведених материја, што криминалним организацијама доноси профит, а терористичким организацијама оружја за масовно уништење која могу употребити у терористичке сврхе. Нуклеарне крађе се дешавају и далеко су озбиљнији проблем него што се то обично представља, док се у многим случајевима кријумчаре медицински радиоактивни изотопи или други извори радиоактивности.

УКЉУЧЕНОСТ ТЕРОРИСТИЧКИХ ГРУПА У КРИЈУМЧАРЕЊЕ НУКЛЕАРНОГ МАТЕРИЈАЛА, РАДИОАКТИВНОГ ОТПАДА И ДРУГИХ ОПАСНИХ МАТЕРИЈА

У последње време је изражена веза између тероризма и организованог криминала, која добија значајну научну пажњу и често се приказује као нова и повећана претња безбедности. Новонастале околности, као и свакодневни примери деловања организованих криминалних и терористичких група и појединаца, почели су да усађују страх да веза организованог криминала и тероризма може прерасти у озбиљну и реалну претњу безбедности сваке државе, па и Босне и Херцеговине. Неки сматрају да је овај страх претеран, док други ипак тврде да је ова претња веома стварна. Опасност од ових претњи је реална, јер недвосмислено постоји велики број активности у које истовремено могу бити укључене организоване криминалне и терористичке групе. Постоје такође неке сличности у коришћењу одређених метода, што асоцира на могућност нових начина сарадње између ове

⁸ Кривични закон Републике Српске („Службени гласник Републике Српске“, бр. 49/03 и 108/04).

две групе, при чему је искључена могућност да ове групе нестану.

Неспорно је да су на просторима Босне и Херцеговине постојали и да постоје разноврсни облици тероризма и организованог криминала. Они су у појединим фазама развоја у узрочно-последичном односу: тероризам условљава и поспешује поједине облике криминалног деловања; они, опет, имају повратно дејство на целокупну терористичку активност, јер се углавном и врше у циљу омогућавања даље терористичке делатности.

Дакле, кријумчарење и илегално уношење нуклеарног материјала, радиоактивног отпада и других опасних материја је делатност организованог криминала, али и терористичких организација. Посебну опасност представља могућност повезивања организованих криминалних група и терористичких организација у кријумчарењу нуклеарног материјала, радиоактивног отпада и других опасних материја, што криминалним организацијама доноси профит, а терористичким организацијама оружја за масовно уништење која могу употребити у терористичке сврхе.

Постоје велика практична ограничења која објашњавају релативну досадашњу малу бројност "нуклеарних" терориста. У првом реду, нуклеарно оружје, и стратешко и тактичко, налази се под строгим надзором власти. Његова сигурност примарна је одговорност снага сигурности и тајних служби свих нуклеарних сила. Надаље, због саме његове нарави, његова је употреба заштићена сложеним кодом тајних процедура за откључавање оружја и његово довођење у бојну готовост. Ако немају сараднике у нуклеарним војним снагама дотичне државе, терористи не могу руковати таквим оружјем. Исто је тако јасно да ниједна нуклеарна сила, чак ни она која би могла спонзорисати тероризам, не би добровољно допустила да део њеног нуклеарног арсенала дође у руке терористичког покрета. Опасност од тога да тај покрет лакоумно покрене нуклеарни сукоб или већи ограничени рат или да државу спонзора уцени кориштењем нуклеарног оружја, обесхрабрила би сваки такав авантуризам.⁹

Иако је употреба нуклеарног оружја (нуклеарне и термонуклеарне бомбе) мање вероватна, постоје различити начини коришћења нуклеарних средстава у терористичке сврхе, првенствено могућност коришћења нуклеарних материјала и радиоактивног отпада у терористичке сврхе. Због недовољно квалификованих кадрова, недовољних техничко-технолошких и финансијских средстава, мале су могућности да одређени терористички колективитети израде нуклеарну бомбу. Зато би терористи могли покушати да купе или украду готову нуклеарну бојеву главу. Међутим, тада они, без поседовања средстава за лансирање, неће бити у могућности да употребе конкретно нуклеарно оружје, што наводи на закључак да је најреалније да терористи користе извесне количине нуклеарних материјала и радиоактивног отпада у терористичке сврхе.

9 Premec, S.: *Terorizam protiv demokracije – odgovor liberalne države*, Zagreb, 2002, str. 117.

Импровизоване нуклеарне направе могу се направити од појединих нуклеарних материјала и радиоактивног отпада, те се као такве могу користити у терористичке сврхе. Поједине нуклеарне материјале и радиоактивни отпад, као и друге врсте радиоактивних материјала много је лакше набавити од конкретног нуклеарног оружја. Ти нуклеарни материјали и радиоактивни отпад могу се набавити, углавном, на тзв. "црном тржишту", те се уз помоћ одређених стручњака могу искористити за терористичке сврхе. Ако се узме у обзир да терористичке организације располажу знатним финансијским средствима, може се закључити да оне могу да купе неке од нуклеарних материјала који су им неопходни за конструисање импровизоване нуклеарне направе. "Прљава бомба" или радиолошка распрскавајућа направа је импровизирана експлозивна направа која се састоји од два дела: радиоактивних материјала у облику праха или куглица и класичних експлозива различитих врста. Основна намена кориштења "прљаве бомбе" у терористичке сврхе јесте да изложи зрачењу и застраши што већи број људи, а објекте и земљиште учини неподесним за употребу у дужем периоду. Поред наведених последица, обим изазваног страха сигурно би превазишао све досадашње терористичке акте, што би додатно отежало успостављање нормалног стања. Могућности употребе импровизоване нуклеарне направе или прљаве бомбе у терористичке сврхе јесу разноврсне.¹⁰

Реално постоје три сценарија по којима нуклеарни материјал може да буде коришћен у сврхе тероризма. Први је детонација термонуклеарне направе или бомбе. Други тип потенцијалног нуклеарног тероризма укључује коришћење конвенционалне експлозивне направе да би се распршио нуклеарни материјал. Терористи могу да изабере и трећи облик нуклеарног тероризма постављајући за циљеве објекте који садрже нуклеарни материјал. У те објекте спадају војне инсталације, бродови на нуклеарни погон, нуклеарне електране, објекти за нуклеарни отпад, фабрике за прераду горива, истраживачка одељења универзитета и установе за развој оружја.¹¹

Такође, овај вид кријумчарења карактерише и чињеница да поједине фирме и компаније, избегавајући велике трошкове за прописно одлагање и складиштење овог материјала, уз много мању надокнаду га се ослобађају, предајући га различитим организованим криминалним групама или терористичким организацијама које га транспортују у неразвијене земље и тамо одлажу. Наравно, то успевају зато што је у тим земљама иначе контрола у том сегменту много слабија, али и уз подмићивање високопозиционираних функционера у тим земљама.¹²

10 Шикман, М.: *Организовани криминалитет – кривични, процесни, криминалистички аспект*, Дефендологија центар за безбедносна, социолошка и криминолошка истраживања, Бања Лука, 2010. година, стр. 183.

11 Burke, R.: *Counter-Terrorism for Emergency Responders*, Lewis Publishers, New York, 2000, pp. 139–164.

12 Stumpe, A.: *Internationale Kriminalität im Umbruch*, Die Polizei, 1992, p. 337.

Кријумчарење нуклеарног и радиоактивног материјала од стране терористичких група у Босни и Херцеговини није заступљено, што је и за очекивање, јер она нема нуклеарна постројења и нуклеарно наоружање које би било интересантно за терористе. Оно што се за Босну и Херцеговину може рећи јесте да је она после ратних дешавања била место где се илегално одлагао радиоактивни отпад из других држава, првенствено из Француске. Међутим, то не искључује могућност да се такве сличне ствари неће десити и у будућности, јер се томе у Босни и Херцеговини не придаје велики значај, а и не постоји адекватна контрола ни законска регулатива која би уредила ову област.

ЗАКЉУЧАК

На основу изложеног може се закључити да су фактори који доприносе угрожавању еколошке безбедности и који се појављују као узроци еколошког криминала многобројни. Међу њима су најзначајнији: парцијална и непотпуна правна регулатива, расцепканост надлежности и овлашћења на разне органе, нестручност кадрова за еколошку проблематику, недовољна техничка опремљеност органа, незадовољавајућа превентивна и репресивна активност надлежних органа, као и разни утицаји и притисци политичких и економских субјеката, без правног основа. Неоспорно је да сви ти фактори у одређеном обиму и интензитету утичу на еколошку безбедност и представљају узроке еколошког криминала. Њиховом елиминацијом би се створили повољнији услови за ефикаснију заштиту еколошке безбедности, а самим тим би се утицало и на смањење броја извршених еколошких кривичних дела. Међутим, то не значи да би се остварила и потпуна заштита еколошке безбедности и отклонили узроци еколошког криминала, јер наведени фактори нису и основни узроци угрожавања еколошке безбедности и настајања еколошког криминала. Главни и основни узроци су у економским односима, у усвојеном начину производње где нема уравнотежености између привредног развоја и заштите еколошке безбедности, у лошем просторном и урбанистичком планирању, у вођеним ратовима и у разним политичким интересима.

Заштита еколошке безбедности сваким даном постаје све израженији проблем, па, сходно томе, и еколошка кривична дела су актуелнија. Надлежни органи посебну пажњу морају посветити превенцији еколошког криминала, с обзиром на покушаје неких индустријски развијених земаља да се ослободе радиоактивног отпада извозом у друге неразвијене земље, при чему се служе свим недозвољеним средствима. Међународни еколошки криминал има запажено место, пошто се посебне организације баве извозом радиоактивних и других опасних материја. Нова пословна грана организованог криминала која се бави извозом тих материја сваким даном се шири доносећи велику зараду свим учесницима у овом послу који рас-

полажу снажним аргументима, често и извесном друштвеном моћи, раде потајно, максимизирајући своје зараде и не обазирајући се на штету коју наносе еколошкој безбедности. Свакако, такав степен организованости и начин рада стварају низ тешкоћа у покушајима да се дође до релевантних информација које би омогућавале прикупљање чињеница које би указивале на сумњу у постојање еколошких кривичних дела.

Ако у том контексту сагледамо стање у нашој земљи, можемо закључити да се није водило довољно рачуна о заштити еколошке безбедности, већ да се у планирању привредног развоја и изградње објеката који су били потенцијални загађивачи, искључиво имало у виду постизање економских ефеката, што је и проузроковало увоз застареле технологије, уз одређене накнадне услове и уступке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бошковић, М.: Транснационални организовани криминалитет, Полицијска академија, Београд, 2003.
2. Бошковић, М.: Организовани криминалитет и корупција, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2004.
3. Burke, R.: Counter-Terrorism for Emergency Responders, Lewis Publishers, New York, 2000.
4. Врањеш, Н.: Глобални аспекти еколошке безбедности, у: Еколошка безбедност у постмодерном амбијенту, зборник радова, Бања Лука, 2009.
5. Пена, У; Шикман, М.: Феноменолошка димензија организованог криминалитета, Правна реч, бр. 19/2009, Удружење правника Републике Српске, Бања Лука, 2009.
6. Premec, S.: Terorizam protiv demokracije – odgovor liberalne države, Zagreb, 2002.
7. Stumper, A.: Internationale Kriminalitaet im Umbruch, Die Polizei, 1992.
8. Шикман, М.: Организовани криминалитет – кривични, процесни, криминалистички аспект, Дефендологија центар за безбедносна, социолошка и криминолошка истраживања, Бања Лука, 2010.
9. Кривични закон Босне и Херцеговине („Службени гласник Босне и Херцеговине“, бр. 37/03, 54/04, 61/04, 30/05).
10. Кривични закон Републике Српске („Службени гласник Републике Српске“, бр. 49/03 и 108/04).

TRAFFICKING AND ILLEGAL IMPORT OF NUCLEAR MATERIALS AND RADIOACTIVE WASTE AS A FORM OF VIOLATION OF ENVIRONMENTAL SECURITY

*Goran Amidzic, Ph.D.*¹³

*Darko Culum*¹⁴

Abstract: We have witnessed an intensive development of science and technology and high usability of their achievements in many spheres of social life. This application of scientific and technical developments influenced the development of the productive forces, modern industrial plants and facilities, modern urbanization and development of new energy sources, which have also created favorable conditions for life and work of man. However, any progress in the development of mankind has its downside, which, from the criminal aspect, manifested in the creation of new and more favorable conditions which are favoring the emergence of new forms of crime. With regard to the causes, adaptability and concealment, it is very difficult to discover new forms of crime and provide personal and material evidence. In this context we must not neglect the fact that technological development also enables man to change the nature and adapt it to his needs, and he is doing it irrational in many situations, destroying the core values of nature and threatening the environmental safety, which is manifested through various forms of environmental crime. The effects of organized crime in recent times are extremely destructive for environmental safety. The smuggling of chemical or other hazardous materials and wastes, biological agents and oil, storing in prohibited places or on inappropriate way are serious forms of environmental crime. Also, new types of environmental crime are also expressed as ecological terrorism that came to the fore during the wars in the former Yugoslavia.

Keywords: smuggling, nuclear material, radioactive waste, environment, environmental safety, environmental crime.

¹³ Deputy Chief of the Directorate for Police Education

¹⁴ Chief of Police Directorate

**СТАНДАРДИ ЕВРОПСКОГ КОМИТЕТА ЗА СПРЕЧАВАЊЕ
МУЧЕЊА И НЕЧОВЈЕЧНОГ ИЛИ ПОНИЖАВАЈУЋЕГ
ПОСТУПАЊА ИЛИ КАЖЊАВАЊА, С ОСВРТОМ НА ЊИХОВУ
ПРИМЈЕНУ У ВЕЗИ С ПОЛИЦИЈСКИМ ПРИТВОРОМ И
ЗАТВОРСКИМ СЛУЖБАМА У БиХ**

*Доц. др Славиша Бјелогрлић¹
Доц. др Стево Иветић²*

Апстракт: Рад садржи преглед систематизованих Стандарда Европског комитета за спречавање мучења и нечовјечног или понижавајућег поступања или кажњавања (2002 – рев. 2011) који се односе на области полицијски притвор и затворске службе, као и поједине препоруке Комитета везане за наведене области садржане у извјештајима о посјетама државама уговорницама Европске конвенције о спречавању мучења и нечовјечног или понижавајућег поступања или кажњавања. Рад се осврће и на суштинске препоруке Комитета у вези с наведеним стандардима упућене БиХ, садржане у извјештајима о посјети БиХ 2012. и 2013.

Кључне ријечи: Европска конвенција о спречавању мучења и нечовјечног или понижавајућег поступања или кажњавања, стандарди Европског комитета за спречавање мучења и нечовјечног или понижавајућег поступања или кажњавања, злостављање, лица лишена слободе.

1. УВОД

Лица лишена слободе представљају посебно осјетљиву категорију која је изложена повећаном ризику од злостављања. Европска конвенција о спречавању мучења и нечовјечног или понижавајућег поступања или кажњавања³ (у даљем тексту: Конвенција) је првенствено намијењена заштити физичког интегритета и људског достојанства лица којима је ускраћена слобода. Конвенција успоставља Европски комитет за спречавање мучења и не-

1 Доц. др Славиша Бјелогрлић, Агенција за школовање и стручно усавршавање кадрова, Министарство безбједности БиХ; e-mail: slavisa.bjelogrlic@gmail.com.

2 Доц. др Стево Иветић, Висока школа унутрашњих послова Бања Лука, МУП РС; e-mail: stevoivetic@gmail.com.

3 Усвојена од стране Комитета министара Савјета Европе 26.06.1987, ступила на снагу 01.02.1989.

човјечног или понижавајућег поступања или кажњавања (у даљем тексту: Комитет), као вансудски механизам превентивног карактера, који путем посјета лицима лишеним слободе испитује како се према њима поступа, са циљем да се, уколико је то потребно, повећа заштита тих лица од мучења и нечовјечних или понижавајућих поступања или кажњавања.⁴

Конвенција, позивајући се на забрану злостављања садржану у Европској конвенцији о људским правима⁵, наводи да јуриспруденција Европског суда и Комисије о људским правима у примјени дате одредбе обезбјеђује смјернице за дјеловање Комитета⁶ (при чему се Комитет не смије мијешати у тумачење и примјену дате одредбе Европске конвенције о људским правима). С друге стране, Европски суд за људска права се у све већем броју предмета у којима расправља наводе злостављања лица лишених слободе позива на извјештаје и стандарде Комитета: „Данас, већина пресуда Европског суда за људска права које се односе на услове заточења је подржана од стране извјештаја, општих извјештаја и извјештаја који се односе на конкретну државу сачињених од стране Европског комитета за спречавање мучења и нечовјечних или понижавајућих казни или поступака.“⁷

За извјештаје Комитета се често наводи да они не представљају крај него

4 Свака држава уговорница Конвенције је заступљена у Комитету са једним чланом који је изабран од стране Комитета министара Савјета Европе. Чланови Комитета су избрани у личном својству и од њих се захтијева да буду независни и непристрасни у своме раду. Основни мандат Комитета састоји се у организовању посјета лицима која су јавне власти лишиле слободе у било којем мјесту које се налази у оквиру њихове надлежности: полицијским станицама, затворима, мјестима издржавања административних казни лишења слободе, психијатријским болницама, транзитним центрима на аеродромима, војним објектима, имиграционим центрима и сл. Државе уговорнице су дужне да делегацији Комитета обезбиједе: приступ и путовања без ограничења на њиховој територији; потпуне информације о свим мјестима у којима се налазе лица лишена слободе; неограничен приступ свим мјестима у којима се налазе лица лишена слободе, укључујући и право на слободно кретање унутар тих мјеста; и остале информације које су неопходне да би Комитет обављао своје задатке. Комитет након обављене посјете саставља извештај о посјети који се најчешће састоји из два дијела: из описа посјете, утврђеног чињеничног стања и податка о консултацијама са надлежним органима државе уговорнице; док други дио извјештаја садржи препоруке Комитета упућене држави уговорници у питању. Комитет има могућност да објави свој извештај (уз коментаре државе уговорнице у питању) у свим ситуацијама у којима то од њега држава уговорница затражи. У случају да држава уговорница одбије да сарађује/побољша ситуацију сходно препорукама Комитета (након што је имала прилику да изнесе своје ставове поводом препорука), Комитет, одлуком донесеном двотрећинском већином својих чланова, може одлучити да обавијести јавност у погледу датог питања. Подршку раду Комитету пружа Секретаријат Комитета који организационо припада Генералном директорату за људска права и правне послове СЕ.

5 Забрана мучења и нечовјечних или понижавајућих поступања или кажњавања је међународни стандард прихваћен у многим међународним инструментима људских права, укључујући и Европску конвенцију о заштити људских права и основних слобода: *Нико неће бити подвргнут мучењу, нечовјечном или понижавајућем поступку или кажњавању* (члан 3).

6 СРТ/Inf/C (2002) 1: European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, Text of the Convention and Explanatory Report, para.26; www.cpt.coe.int/en/documents/eng-convention.pdf

7 Marochini, M., *The Ill-treatment of prisoners in Europe: A disease diagnosed but not cured?* Зборник Правног факултета Свеучилишта у Риједи (1991) в. 30, бр. 2 (2009), стр. 1120.

Стандарди европског комитета за спречавање мучења и нечовјечног или...

почетак процеса остваривања циљева предвиђених Конвенцијом, како извјештаји Комитета представљају основ за дијалог и консултације између Комитета и државе уговорнице у питању.⁸ Циљ таквог дијалога није осуђивање држава уговорница него договарање заједничких активности усмјерених на будућу превенцију мучења и злостављања.⁹ У начелу, препоруке/стандарди Комитета нису правно обавезујуће, али у складу са начелом сарадње на коме се заснива мандат Комитета „...државе уговорнице су дужне да њима поклоне озбиљну пажњу и да покушају да их спроведу у највећој могућој мјери.“¹⁰

Током своје праксе, Комитет је на основу општих и појединачних извјештаја развио властите стандарде, које систематизује и обједињује у форми Стандарда Комитета (CPT Standards). Стандарди садрже ставове односно препоруке Комитета (минималне и пожељне) у вези с низом питања која се односе на поступања према лицима лишеним слободе, материјалне услове њиховог заточења и остваривање њихових социјалних потреба.

Тема забране мучења и других облика злостављања је актуелна и у Босни и Херцеговини, те бављење њоме представља допринос напорима усмјереним ка сузбијању ове друштвено опасне и штетне појаве.¹¹ Како друштвена стварност показује, и у БиХ постоје забрињавајуће појаве кршења наведене забране, загарантоване важећим националним прописима и међународним инструментима људских права који се примјењују у БиХ.

Рад садржи преглед најзначајнијих дијелова систематизованих Стандарда Комитета (из 2002 – ревидиране 2011)¹² који се односе на области полицијски притвор и затворске службе, као и карактеристичне препоруке Комитета везане за наведене области, садржане у извјештајима о посјетама државама уговорницама Конвенције. У наведеном контексту, рад се осврће и на суштинске препоруке Комитета садржане у његовим извјештајима упућене властима БиХ из 2012.¹³ и 2013.¹⁴

8 Morgan, R., Malcolm D. Evans д.М., Protecting Prisoners, the Standards of the European Committee for the Prevention of Torture in Context, Oxford University Press, 1999, стр. 4.

9 Kriebaum, U., Prevention of Torture in Europe, CPT Modus Operandi, APT, Geneva, 2002, стр. 43.

10 Bernath, B., The Prevention of Torture in Europe, The CPT: History, Mandate and Composition, APT, Geneva, 1999, стр. 32.

11 БиХ је постала чланица СЕ 24.2.2002, а рад СЕ прати Стално представништво БиХ при СЕ у Стразбуру, Француска. БиХ је ратификовала Европску конвенцију за спречавање мучења или нечовјечног или понижавајућег поступања или кажњавања 12.07.2002, ступила је на снагу 01.11.2002. Конвенцију је ратификовало 47 држава чланица СЕ и она је отворена за потписивање и осталим будућим државама чланицама, али и државама нечланицама по позиву Комитета министара СЕ.

12 European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT): CPT Standards, CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2011; <http://www.cpt.coe.int/en/documents/eng-standards.pdf>

13 CPT/Inf (2012) 15: Report to the Government of Bosnia and Herzegovina on the visit to Bosnia and Herzegovina carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 5 to 14 April 2011; <http://www.cpt.coe.int/documents/bih/2012-15-inf-eng.htm>

14 CPT/Inf (2013) 25, Report to the Government of Bosnia and Herzegovina on the visit to Bosnia and Herze-

2. СТАНДАРДИ (2002 – РЕВ. 2011)

2.1. ПОЛИЦИЈСКИ ПРИТВОР

Ризици злостављања лица лишених слободе, како пракса показује, највећи су у периоду непосредно након лишавања слободе. Приликом полицијског притварања, Комитет посебну пажњу поклања: праву обавјештавања трећих лица о лишењу слободе, праву на правну помоћ и праву на љекарски преглед лица лишених слободе.

Лицу лишеном слободе у полицијском притвору припада право да о ускраћивању слободе обавијести трећа лица: чланове породице, пријатеље, дипломатско-конзуларно представништво и такво право, у принципу, треба да буде омогућено од самог почетка притвора. Комитет дозвољава и одређена ограничења овога права уколико се ради о заштити интереса полицијске истраге али такви изузеци морају бити јасно дефинисани, временски ограничени и писмено евидентирани.

Право на правну помоћ лица лишеног слободе укључује право на остваривање контакта са браниоцем/адвокатом у циљу пружања правне помоћи (које укључује право на посјете од стране адвоката и његовог присуства испитивању). Комитет је изричит да право на правну помоћ не би требало зависити од тежине и врсте кривичног дјела због чијег је извршења осумњичено лице притворено, како је примијећено да су лица осумњичена за почињење озбиљних дјела била изложена већем ризику од злостављања. Комитет се противи одлагању пружања правне помоћи лицима која су осумњичена за посебне врсте кривичних дјела (нпр. тероризма), те препоручује да питање рестрикција у погледу датог права треба разматрати у сваком случају посебно.

Лицима лишеним слободе која се налазе у полицијском притвору припада и право на љекарски преглед. Према мишљењу Комитета, полицијски органи су дужни да позову љекара без одлагања уколико то захтијева лице лишено слободе, при чему полицији не припада дискреционо право у погледу кориштења таквог права притвореника. У таквим ситуацијама притвореник има право на избор љекара, ако је то могуће. Резултати љекарског прегледа требају бити достављени лицу лишеном слободе и његовом адвокату, при чему преглед не би требало обављати у току испитивања (осим на захтјев љекара) и требало би га вршити без присуства полиције, при чему повјерљивост љекарских налаза мора бити загарантована.

govina carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 5 to 11 December 2012; <http://www.cpt.coe.int/documents/bih/2013-25-inf-eng.htm>

Стандарди европског комитета за спречавање мучења и нечовјечног или...

Комитет се у оквиру својих посјета БиХ¹⁵ редовно изјашњавао о кориштењу споменутих права лица лишених слободе, да би у својим извјештајима скренуо пажњу надлежним институцијама у БиХ на недостатке у вези с њиховом примјеном у пракси. С тим у вези он даје сљедеће препоруке: 1. Сва притворена лица требају имати могућност да о својој ситуацији обавијесте блиског рођака или треће лице по њиховом избору (уз право на добијање повратне информације), те да им такво право припада од самог момента лишавања слободе. Остваривање датог права би се могло ограничити само у случају заштите истраге (предвиђено законом, уз примјену одговарајућих заштитних мјера), и оно мора бити строго временски ограничено. 2. Право на приступ адвокату укључује и слободу разговора насамо са адвокатом након привођења у полицијску станицу и такво право би требало бити омогућено у било коме моменту трајања притвора. 3. У погледу права на љекарски преглед, Комитет позива БиХ на усвајање посебних законских одредаба по којима би, између осталог, у ситуацијама када притворено лице захтијева љекарски преглед, љекар морао бити позван или би исто требало бити одведено у здравствену установу без одлагања; поред прегледа од стране љекара позваног од стране полиције, притвореник има право и на преглед од стране љекара по свом избору; љекарски прегледи се обављају без присуства полиције; резултати прегледа требају бити садржани у писменој форми и доступни притворенику и његовом адвокату.

Комитет се осврће и на третман притворених лица током њиховог испитивања, сматрајући да би испитивање требало имати за циљ првенствено прибављање тачних и поузданих информација о предмету истраге, а не добијање признања од некога кога службена лица унапријед сматрају кривим. У вези са застрашивањем и физичким злостављањем у циљу добијања признања, Комитет наглашава: „...кривичноправни систем који се највише ослања на признање као доказни материјал ствара стимуланс за службена лица која истражују кривично дјело – а која су често под притиском да покажу резултате – да користе физичку или психолошку присилу“, те у циљу спречавања злостављања у датим ситуацијама предлаже употребу додатних мјера којима би се смањили ризици истог: електронско (аудио или видео) снимање полицијских информативних разговора; одговарајућу опремљеност соба за испитивање; забрану стављања повеза преко очију испитиваним лицима и сл.

Комитет, свјестан чињенице да лица лишена слободе немају већу корист од загарантованих права уколико она нису обавијештена о могућности њиховог постојања и кориштења, препоручује да лица која се налазе у полицијском притвору буду, без одлагања, упозната са својим правима

¹⁵ Комитет је у оквиру свог мандата посјетио релевантне институције у БиХ 2003, 2004, 2007, 2009, 2011. и 2012.

достављањем формулара који садржи иста.

Значајно је напоменути да се у овом питању Комитет негативно осврће на праксу полицијских органа у БиХ, по којој скоро сва лица са којима се састала делегација Комитета нису била обавијештена вербално о својим правима непосредно по хапшењу. Због тога Комитет позива органе власти у БиХ да осигурају да сва притворена лица буду информисана о својим основним правима на језику који разумију, од момента хапшења.

Иначе, Комитет је приликом својих посјета БиХ посвећивао значајну пажњу наводима злостављања током полицијског притварања. Током својих посјета БиХ 2011. и 2012, Комитет је добио значајан број вјеродостојних оптужби о озбиљном физичком злостављању које је вршила полиција и други службеници који раде на спровођењу закона (наводи злостављања су се углавном односили на ударце ногама и рукама по разним дијеловима тијела, ударце полицијским палицама и бејзбол палицама; везање 'лисицама' у незгодном положају у дужем времену, стављању пластичних кеса преко главе осумњичених, примјени електричних шокова и сл.). У циљу онемогућавања наведених облика понашања у будућности, Комитет препоручује да министри унутрашњих послова и полицијски комесари пошаљу снажну поруку да је злостављање притворених особа незаконито, непрофесионално и да ће такви акти бити предмет озбиљних санкција. Надлежни органи би требали обезбиједити спровођење истрага поводом сваког навода почињеног злостављања и утврдити евентуалну одговорност виших службеника по руководећој линији. Комитет подсећа да злостављање вршено од стране полицијских службеника представља кривично дјело, те позива органе власти у БиХ, да у циљу спречавања датих појава, поставе строге критерије приликом запошљавања полицијских службеника и да обезбиједи адекватну стручну обуку истих.¹⁶

2.2. ЗАТВОРСКЕ СЛУЖБЕ

Комитет посвећује значајну пажњу околностима у којима бораве осуђена лица, а посебно односе затворског особља и затвореника, међусобне односе затвореника, систем здравствене његе затвореника и материјалне услове њихова заточења.

Комитет полази од тога да темељ хуманог затворског система представља правилно одабрано и обучено особље, које своју дужност схвата више као позив, неголи само као посао. Професионализам затворског особља захтијева опхођење са затвореницима на пристојан и човјечан начин, док постојање конструктивних и позитивних односа између особља и

16 CPT/Inf (2013) 25, Bosnia and Herzegovina, para. 18.

Стандарди европског комитета за спречавање мучења и нечовјечног или...

затвореника смањује ризик од злостављања а истовремено повећава степен безбједности у оквиру затвора.

Комитет константно наглашава да затворско особље не смије предузимати никакве поступке (укључујући и дисциплинске мјере) који имају облик физичког или душевног злостављања (батинање, ударање, псовање или друге облике вријеђања), односно "...физичку силу и посебна средства (принуде) никада не треба примјењивати као казну." Комитет се руководи ставом Европског суда за људска права, по коме физичко злостављање затвореника представља дјело мучења.¹⁷

Ипак, Комитет је свјестан да је употребу силе у затворима у одређеним околностима практично немогуће избјећи, посебно у ситуацијама обуздавања затвореника у циљу њихове заштите, заштите других затвореника или у случајевима самоодбране. Ријеч је о ситуацијама високог безбједносног ризика са потенцијалном могућношћу нарушавања физичког интегритета затвореника, за које износи низ препорука за затворско особље (нпр. о употреби силе мора се сачинити писмени извјештај; затвореник против кога се користила принуда мора имати право да буде одмах прегледан од стране љекара; средства физичког спутавања треба уклонити чим се за то укаже могућност, при чему се иста не смију користити као средства кажњавања и сл.).

Комитет приликом својих задњих посјета БиХ није утврдио постојање систематског злостављања затвореника, али је након сагледавања стања у затворским установама у БиХ ипак дао одређене препоруке везане за његов мандат, од којих су најзначајније сљедеће: да надлежни органи пошаљу јасну поруку свом одговорном особљу да злостављање затвореника није прихватљиво и да је строго кажњиво; да се изradi јединствена стратегија борбе против насиља између затвореника; да се преиспитају постојеће процедуре у свим затворима у БиХ како би се осигурало да се у свим ситуацијама у којима љекари евидентирају повреде, које су према наводима затвореника посљедица злостављања (или које, чак и без оптужби указују на злостављање), систематски скрене пажњу надлежном тужиоцу (без обзира на став лица у питању); када су наводи о злостављању које врши затворско особље предмет истраге, потребно је да се особље у питању премјести на дужности које не захтијевају свакодневни контакт са затвореницима до завршетка истраге и сл.

Комитет посвећује и дужну пажњу појави насиља међу затвореницима, наглашавајући посебну одговорност затворског особља у обављању надзора и спречавању датих појава: „Постојање позитивних односа између особља и затвореника које се заснива на идејама безбједног затвора и чу-

¹⁷ Видјети предмете: Aydın v. Turkey (1997); Mikheyev v. Russia (2006); Dedovskiy and Others v. Russia (2008), etc.

вања, представља пресудан фактор у овом контексту.“ Комитет је у једном од својих извјештаја о БиХ изнио и препоруке у вези с истим питањем, које укључују: осигурање одговарајућег (потребног) броја особља у свим затворским јединицама у току читавог дана; потребу организовања обуке особља у вези с начином рјешавања датих иницијената; одговарајућу процјену, категоризацију и разврставање затвореника; откривање и праћења случајева насиља; развој одговарајућег затворског режима и сл.

Приликом својих посјета затворима, Комитет процјењује и затворске услове у којима бораве затвореници везане за: број затвореника у собама/ћелијама; димензије, освијетљеност и загријаност затворских просторија; хигијенске и санитарне услове смјештаја; програме активности затвореника; квалитет њихових контаката са спољним свијетом и сл.

Проблем претрпаности затвора присутан у већини затворских система држава уговорница Конвенције се често појављује у извјештајима Комитета. С обзиром на то да се ради о превеликој употреби притвора као мјере обезбјеђења присуства окривљеног у кривичном поступку,¹⁸ пренатрпаност у затвору (или његовом дијелу), сама по себи може представљати нечовјечан или понижавајући третман, док кумулативно постојање незадовољавајућих затворских услова, уз претрпаност, може стећи природу нечовјечног или понижавајућег поступања и кажњавања а поготову уколико такве околности трају дужи период (неколико мјесеци). У погледу начина рјешавања наведеног проблема, Комитет предлаже различите методе, од изградње нових затвора и повећања капацитета постојећих, до промјена казнене политике (рестриктивна политика изрицања затворских казни или политика фаворизовања условних казни).

Комитет је, разматрајући материјалне услове у затворима, постављао и одговарајуће (минималне и пожељне) стандарде смјештаја. Нпр.: препоручени минимални стандард у погледу простора по затворенику у групној ћелији био би 4 м², док би идеални стандард за ћелију у којој се налази један затвореник требао бити 9 м²;¹⁹ свака ћелија би требала имати прозор који омогућава доступност природног свјетла и ваздуха али и одговарајуће вјештачко освјетљење које треба да омогући читање и друге активности без сметњи;²⁰ свака ћелија би требала имати тоалет и текућу воду (при чему се савјетује укидање канти или других посуда за вршење нужде унутар ћелије)²¹, док су управе затвора дужне да обезбиједи основна средства одржавања личне хигијене.

18 Детаљније, Јанковић, И.: *Забрана злостављања*, Приручник за полицију и затворско особље, Београдски центар за људска права, Београд, 2010, стр. 170-171; 196.

19 СРТ/Inf (2001) 29, Slovak Republic, para. 62.

20 СРТ/Inf (2009) 13, Portugal, para. 54.

21 СРТ/Inf (1995) 14, Ireland, para. 100.

Стандарди европског комитета за спречавање мучења и нечовјечног или...

У извјештају Комитета након посјете БиХ 2012, тражи се да одговорне институције предузму потребне мјере да притворске просторије буду чисте, с одговарајућим освјетљењем и вентилацијом, уз адекватно загријавање и опремљеност просторија за одмор.²² Комитет препоручује да се предузму и неопходне мјере како би се осигурало да се канцеларије не користе као импровизовани притвор, те да притворена лица не буду везана за радијаторе или намјештај, имајући у виду принцип по коме притвореници требају бити смјештени у просторијама/ћелијама намијењеним искључиво за ту сврху, које испуњавају одговарајуће стандарде безбједности.²³

Комитет током својих посјета редовно показује и интерес за организацију радних, образовних и рекреативних активности у затворима, дајући и одговарајуће пожељне стандарде у вези с истима. Тако сматра да би требало настојати осигурати да притвореници у истражним затворима буду у могућности да проведу одговарајући дио дана (8 сати или више) изван својих ћелија, укључени у сврсисходне активности различитог карактера²⁴ или да би сви затвореници без изузетка (укључујући и оне који се налазе у изолацији) требали имати могућност да свакодневно вјежбају на отвореном простору (најмање један сат у току дана).²⁵ Уз то, вањски простори намијењени за рекреацију требају бити довољно пространи како би омогућили физичко напрезање у што већој мјери (за разлику од затвореног простора) и треба да буду на земљи.²⁶

Осврћући се на стање у вези с датим питањем у БиХ, Комитет сматра да, у принципу, затворске управе у БиХ нису осигурале да затвореници (укључујући и притворенике) проведу разумни дио дана (најмање 8 сати) изван својих ћелија укључени у разне образовне, спортске активности, те позива надлежне органе да предузму радикалне кораке у циљу побољшања/омогућавања датих активности.²⁷

Будући да је успостављање и одржавање редовних контаката са спољним свијетом један од битних елемената ресоцијализације лица лишених слободе, Комитет говори о потреби омогућавања истих, нарочито оних са члановима породице и блиским пријатељима, прецизирајући да такво право припада свим затвореницима без обзира на природу почињеног кривичног дјела.²⁸ Ријеч је о кореспонденцији, систему посјета, употреби телефона, интернета и других средстава комуникације. Такви контакти

22 CPT/Inf (2013) 25, Bosnia and Herzegovina, para. 33.

23 Ibid., para. 34.

24 CPT Standards: Extract from the 2nd General Report, para. 47.

25 Ibid., para. 47–48

26 CPT/Inf (2009) 34, Sweden, para. 48.

27 CPT/Inf (2012) 15, Bosnia and Herzegovina, para. 55.

28 CPT/Inf (2009) 28, Azerbaijan, para. 54.

би се могли ограничити искључиво због разлога безбједности или због оскудности расположивих средстава,²⁹ те се приликом рестрикција наведене врсте мора донијети посебна (писмена) одлука са правом на жалбу.³⁰ Истовремено, затвореницима не би требало ограничавати могућност физичког контакта са посјетиоцима, осим у случају постојања безбједносних ризика.³¹

Када је ријеч о босанскохерцеговачким приликама, Комитет препоручује да надлежни органи у појединим затворским установама преиспитају режим посјета у смислу продужења времена предвиђеног за посјете приговорним и осуђеним лицима.³²

Комитет се бави и природом изречених дисциплинских казни затвореницима. Према схватању Комитета, ефикасни жалбени и инспекцијски поступци који се спроводе у затворима представљају један од најбољих начина заштите права на слободу од злостављања. Комитет полази од става да изречене дисциплинске казне требају бити предвиђене у закону, да се изричу у законом предвиђеном дисциплинском поступку, при чему наглашава неприхватљивост колективног кажњавања затвореника (нпр. дисциплинске казне ускраћивања хране, воде или шетње³³). Осуђеним лицима би током дисциплинског поступка требала бити гарантована сљедећа права: да буду информисана о прекршају који им се ставља на терет (уз давање разумног периода за припрему одбране), право на одбрану и право на правни лијек.³⁴

Комитет је посебно методичан у погледу изречених дисциплинских мјера самице, сматрајући да затварање у самицу може, под одређеним околностима, представљати нечовјечно или понижавајуће поступање,³⁵ те указује на посебну пажњу приликом изрицања такве мјере и услова њеног издржавања.³⁶ Свјестан могућих штетних посљедица изрицања речене мјере, Комитет, као заштитни механизам, предвиђа обавезу надлежних органа да обезбиједи љекарски преглед лица које борави у самици неопходно по његовом захтјеву, док истовремено сматра да је и дужност затворских органа да такво лице буде свакога дана посјеђивано од стране медицинског особља.³⁷ Додатно, таква мјера могла би се изрицати само у изузетним ситуацијама, као посљедње неопходно средство и требала би

29 CPT Standards: Extract from the 2nd General Report, para. 51.

30 CPT/Inf (2006) 3, Iceland, para. 58.

31 CPT/Inf (2009) 13, Portugal, para. 99.

32 CPT/Inf (2012) 15, Bosnia and Herzegovina, para. 75.

33 CPT/Inf (2007) 47, Armenia, para. 51.

34 CPT/Inf (1999) 15, Ireland, para. 81.

35 Ibid., para. 56.

36 Препоручује се да самица треба имати површину од најмање 6 м², основне хигијенске услове, адекватно освјетљење и загријаност просторије (CPT/Inf (2007) 47, Armenia, para. 97).

37 CPT/Inf (2008) 2, Netherlands (Aruba), para. 43.

трајати најкраће могуће вријеме (не дуже од 14 дана).³⁸

Комитет је у своје Стандарде уврстио и здравствену његу у затворима, свјестан да њен незадовољавајући ниво може брзо довести до ситуација које спадају у домен нечовјечног или понижавајућег поступања.³⁹ Током посјета Комитет обично разматра могућности приступа љекару, једнакост његе, пацијентов пристанак на његу, повјерљивост третмана пацијената, превентивну здравствену заштиту и професионалну стручност медицинског особља.

У начелу, лицима лишеним слободе припада право на исти ниво здравствене његе као и лицима која живе на слободи у оквиру исте заједнице, с обзиром на то да се ради о принципу инхерентном основним правима човјека, при чему би затвореници требали да имају право приступа љекару у било ком моменту (без обзира на режим лишења слободе), и без непотребног одлагања.⁴⁰

Комитет, након посјета БиХ, наглашава улогу затворских здравствених служби у превенцији злостављања лица лишених слободе, примарно кроз системско евидентирање повреда, а у одређеним ситуацијама и слања информација надлежним органима. Ријеч је о потреби вођења евиденција љекарских прегледа затвореника (новопридошлих или учесника у насилном инциденту у затвору) које би требале садржавати: изјаву лица у питању (укључујући и наводе о злостављању), љекарски налаз и закључак у вези с евентуалном повезаношћу изјаве о злостављању и здравственог стања затвореника.⁴¹ У разматраном контексту, Комитет наглашава поштовање начела повјерљивости, дајући препоруку по којој би се љекарски прегледи затвореника требали обављати без присуства затворског особља и ван његовог видокруга (осим ако љекар не захтијева другачије).⁴²

3. ЗАКЉУЧАК

Систем посјета мјестима у којима се налазе лица лишена слободе успостављен Конвенцијом омогућава да се један посебно осјетљив сегмент безбједности ставља и под (дјелимичан) међународни надзор. Дугогодишњи резултати у борби против злостављања лица лишених слободе показују да је такав систем један од најдјелотворнијих начина спречавања злостављања наведене категорије лица. При томе, важно је истаћи да Комитет није истражни орган, већ међународни вансудски превентивни механизам

38 CPT Standards: Extract from the 21st General Report [CPT/Inf (2011) 28], para. 56.

39 CPT Standards: Extract from the 3rd General Report [CPT/Inf (93) 12], para. 30.

40 Ibid., para. 31.

41 CPT/Inf (2013) 25, Bosnia and Herzegovina, para. 49.

42 Ibid., para. 50.

којим се допуњује дјелатност Европског суда за људска права.

С правом се може констатовати да су досадашње дјелатности Комитета оличене у његовим (систематизованим) Стандардима допринијеле укупном побољшању заштите права лица лишених слободе у државама чланицама Савјета Европе.

Значај Стандарда се огледа и у томе што они служе и као средство даљег уједначавања заштите лица лишених слободе у правним системима држава уговорница Конвенције и у међународном систему људских права уопште.

Стандарди заштите лица лишених слободе (поједини чак и повољнији од стандарда предвиђених неким другим међународним документима људских права) корисни су и за рад других међународних и националних организација које се баве заштитом права лица у питању, о чему најбоље говори већ уобичајена пракса Европског суда за људска права, који се у већем броју пресуда у којима је утврђивао повреду права лица лишених слободе на слободу од злостављања, користио Стандардима и извјештајима Комитета.

Иако Стандарди нису правно обавезујући, из горепомнутих разлога било би пожељно да их државе уговорнице Конвенције примјењују у највећој могућој мјери и да поступају у складу са њима у доброј вјери, имајући у виду да они представљају сегмент права на слободу од злостављања, права које у међународном праву људских права ужива најширу заштиту.

Охрабрујуће је примјетити да појаве мучења и других облика злостављања лица лишених слободе нису системски присутне у БиХ. Анализом (сукцесивних) извјештаја Комитета о посјетама БиХ, учоава се све већи степен спремности надлежних институција БиХ да Стандарде Комитета примјењују у пракси, како кроз усвајање прописа којима се унапређује правна заштита лица лишених слободе тако и кроз побољшање материјалних услова њиховог заточења. Међутим, и поред уоченог, постепеног унапређења права/положаја лица лишених слободе у БиХ, надлежне институције у држави и ентитетима би требале предузети низ додатних мјера у циљу даљег побољшања статуса предметне категорије лица, у складу са Стандардима/препуракама Комитета. Прије свега, потребно је да БиХ јавно објави извјештај Комитета и свој одговор на извјештај, што би свједочило у прилог транспарентности и развоју позитивних демократских промјена у БиХ.

ЛИТЕРАТУРА

1. Bernath, B.: The Prevention of Torture in Europe, The CPT: History, Mandate and Composition, APT, Geneva, 1999.
2. Јанковић, И.: Забрана злостављања, Приручник за полицију и затворско особље, Београдски центар за људска права, Београд, 2010.

Стандарди европског комитета за спречавање мучења и нечовјечног или...

3. Kriebaum, U.: *Prevention of Torture in Europe*, CPT Modus Operandi, APT, Geneva, 2002.
4. Marochini, M.: *The Ill-treatment of prisoners in Europe: A disease diagnosed but not cured?* Зборник Правног факултета Свеучилишта у Ријеци (1991) в. 30, бр. 2 (2009).
5. Morgan, R., Evans M.D.: *Protecting Prisoners, the Standards of the European Committee for the Prevention of Turture in Context*, Oxford University Press, 1999.
6. CPT/Inf/C (2002) 1: *European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment Text of the Convention and Explanatory Report*.
7. *European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT): CPT Standards, CPT/Inf/E (2002) 1 – rev. 2011. CPT/Inf (2012) 15, Report to the Government of Bosnia and Herzegovina on the visit to Bosnia and Herzegovina carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 5 to 14 April 2011. CPT/Inf (2013) 25, Report to the Government of Bosnia and Herzegovina on the visit to Bosnia and Herzegovina carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 5 to 11 December 2012.*
8. CPT/Inf (2007) 47, Armenia; CPT/Inf (2009) 28, Azerbaijan; CPT/Inf (2009) 25, Bosnia and Herzegovina; CPT/Inf (2010) 27, Georgia; CPT/Inf (2006) 20, Hungary; CPT/Inf (2006) 3, Iceland; CPT/Inf (1995) 14, Ireland; CPT/Inf (1999) 15, Ireland; CPT/Inf (2009) 22, Lithuania; CPT/Inf (2011) 17, Lithuania; CPT/Inf (2007) 37, Malta; CPT/Inf (2008) 2, Netherlands (Aruba); CPT/Inf (2008) 2, Netherlands; CPT/Inf (2011) 20, Poland; CPT/Inf (2009) 13, Portugal; CPT/Inf (2001) 29, Slovak Republic; CPT/Inf (2009) 34, Sweden; CPT/Inf (2008) 33, Switzerland; CPT/Inf (2005) 18, Turkey; CPT/Inf (2010) 35, United Kingdom (Jersey); CPT/Inf (2009) 30, United Kingdom.

STANDARDS OF THE EUROPEAN COMMITTEE FOR THE PREVENTION OF TORTURE AND INHUMAN OR DEGRADING TREATMENT OR PUNISHMENT CONSIDERED WITH A VIEW TO THEIR APPLICATION IN BIH

Slavisa Bjelogrljic, Ph. D
Stevo Ivetic, Ph. D

Abstract: The paper provides an overview of the systematized Standards of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment of 2002 – rev.2011 relating to the following areas: Law enforcement agencies, Prisons, Psychiatric establishments, Immigration detention, Juveniles deprived of their liberty, Women deprived of their liberty, Combating impunity, Electrical discharge weapons, as well as some recommendations of the Committee with regard to the stated areas, contained in the reports on the visits to signatory states European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. This paper also provides a review of the key recommendations of the Committee as regards the stated standards delivered to BiH, which are contained in the reports on the visit to BiH of 2012 и 2013.

Key words: European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, Standards of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, ill-treatment, persons deprived of liberty.

**ПОЛНИ ДИМОРФИЗАМ АНТРОПОЛОШКОГ ПРОФИЛА
СТУДЕНАТА ВИСОКЕ ШКОЛЕ УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА У
ФУНКЦИЈИ РЈЕШАВАЊА ПРОБЛЕМСКИХ СИТУАЦИЈА ИЗ
СПЕЦИЈАЛНОГ ФИЗИЧКОГ ОБРАЗОВАЊА**

Др Дарко Паспаљ

Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука

Апстракт: Циљ рада је дефинисање разлика код различитих индикатора за процјену антрополошког профила студената Високе школе унутрашњих послова у односу на пол. Узорак испитаника састојао се од седамдесет студената треће године Високе школе унутрашњих послова у Бањој Луци, распоређених у двије групе према полу: Н = 26, жене и Н = 44, мушкарци. Узорак варијабли био је састављен од тестова за процјену морфолошких и конативних карактеристика и тестова за процјену когнитивних и моторичких способности. У истраживање су укључене и варијабле за процјену квалитета рјешавања проблемских ситуација из програма Специјалног физичког образовања. Тестирање статистичких разлика у антрополошком профилу, с обзиром на пол испитаника, извршено је примјеном т – теста за независне узорке. На основу добијених резултата може се закључити да постоји статистички значајна разлика између женске и мушке групе испитаника код варијабле тест спацијализације из простора когнитивних способности и код свих варијабли за процјену морфолошких карактеристикама, као и код варијабли: скок удаљ из мјеста, трчање 20 метара летећим стартом, кораци у страну, окретност на тлу, бубњање ногама и рукама, тапинг руком, максималан број склекова за 10 секунди, максималан број подизања трупа за 30 секунди и Куперов тест трчања 12 минута из простора моторичких способности у корист испитаника мушке групе, на основу чега можемо претпоставити да су наведене варијабле предиктивне за успјешно рјешавање проблемских ситуација из програма СФО-а и да постоји њихова велика повезаност са квалитетом рјешавања проблемских ситуација: савладавање отпора када се лице држи са обје руке за предмет, одбрана од покушаја напада хватом са обје руке за врат сприједа, ослобађање од напада хватом са обје руке за врат сприједа, одбрана од напада ударцем руком у главу и одбрана од напада ударцем штапом одозго

надоље у правцу главе. Добијене разлике у антрополошком профилу студената свакако су потврда неопходности различитог приступа планирању и програмирању тренажног рада у склопу ситуационе обуке, нарочито када је у питању индивидуалан приступ усавршавању карактеристика и способности које доминантно утичу на рјешавања проблемских ситуација из програма Специјалног физичког образовања.

Кључне ријечи: Висока школа унутрашњих послова, студенти, пол, антрополошки профил, специјално физичко образовање, разлике

УВОД

Савремени развој друштва, науке и технике битно намеће потребу за ангажовањем високообразованих кадрова и примјеном научних чињеница и сазнања у школовању припадника органа унутрашњих послова. Карактер послова које полицијски службеници обављају претпоставља директан контакт са грађанима различитог профила, а у извјесним случајевима имплицира и физичке контакте у смислу превенције или репресије према појединцима или групама у складу са законским овлашћењима, при чему такав начин дјеловања захтијева усаглашавање психофизичких квалитета сваког радника службе понаособ са психофизичким квалитетима других лица, јер успјех у рјешавању проблемских ситуација са којима се радници сусрећу зависи од већег броја антрополошких димензија чији су односи различити, из чега се може доћи до закључка да они треба да поседују и одговарајућа специфична знања и умијења. Имајући у виду чињеницу да човјек као систем заузима централно мијесто, како у остваривању циљева службе тако и у остваривању циљева Специјалног физичког образовања (СФО), да би се смислено могло утицати на његов развој веома је битно да се сагледа развој свих антрополошких вриједности кроз које се човјек као јединка манифестује, при чему је потребно утврдити његову структуру, начин функционисања и адаптивне карактеристике¹. Дефинисањем структуре моторичких својстава милиционара, моделирањем тренажног процеса и моделирањем и управљањем системом самоодбране на принципима кибернетике (Милошевић, М., 1985; Милошевић, М., Гавриловић, П. и Иванчевић, В., 1988), СФО се утемељује као посебна наставнонаучна област². Будући да је психосоцијални и соматомоторички статус човјека мултидимензионалан, праћење статуса појединца у овој области могуће је само под условом да се човјек прати цјеловито и да се третира као јединствен ентитет. Дјелујући позитивно кроз наставне садржаје СФО-а, мијењају се одговарајући нивои способности сваког појединца, који ће при провођењу службених радњи омогућити ефи-

1 Милошевић, М.; Зулић, М.; Божић, С. (1989). Специјално физичко образовање. Београд, стр. 35.

2 Амановић, Ђ. (2012). Специјално физичко образовање – технике полуга, КПА Београд, стр. 29.

касније рјешавање радних задатака. Интелектуализација разних задатака у наставном процесу директно доводи до квалитативних промјена у понашању студената, што се посебно манифестује у ситуационим реаговањима, правовременим постављањем и брзим изналагањем рјешења. Програмске активности СФО-а спадају у полиструктуралне ацикличне активности које карактерише мноштво техничких елемената, богата тактика поступања, разноликост покрета цијелог тијела и појединих његових дијелова у различитим правцима са промјењивом јачином и темпом дјеловања, при чему резултат примјене ових активности у конкретним радним ситуацијама може да се сажме на бинарну варијаблу успех – неуспјех са циљем контроле или деструкције противника, у чему значајно мјесто заузимају моторичке и когнитивне способности и морфолошке и конативне карактеристике. Когнитивне способности имају утицаја на формирање програма по којима функционишу регулациони механизми за програмирање и репрограмирање моторичких алгоритама одговорних за правовремену, прецизну и брзу примјену средстава силе, јер нигдје толико као у директној борби при рјешавању проблемских ситуација не долазе до изражаја интелектуалне способности појединца, при чему се ефикасност функционисања појединих процесора може процијенити правовременим и адекватним доношењем одлука о дјеловању у условима када могу да се примијене технике захвата за привођење, одбране од наоружаног и ненаоружаног нападача, употреба средстава за везивање, службене палице, ватреног оружја и осталих средстава силе, којом приликом долази до уске сарадње највиших ареала централног нервног система одговорних за пријем и прераду информација и доношење одлука о подузимању акције³. Конативне карактеристике обухватају структуре психолошких особина неког појединца које су одговорне за различите модалитете његовог понашања и оне посредно дјелују на ефикасност извршавања послова изазивајући таква понашања која нису у складу са захтјевима и законским овлашћењима или поспјешују одређене процесе који их чине ефикаснијима, што од полицијских службеника захтијева изразито развијену самодоминацију, у шта је укључена и могућност подношења фрустрација уз повишену и контролисану агресивност и смањену анксиозност, из чега произлази да су за успјешно вођење борбе потребне ефикасне и уравнотежене функције система за регулацију и контролу одбрамбених реакција, система за интеграцију регулативних функција, система за регулацију и контролу органских функција, система за хомеостатичку регулацију, система за регулацију и контролу реакција напада, система за регулацију ексцитаторно-инхибиторних процеса и система за интеграцију у социјално поље⁴. Како је структуре техника различите сложености могуће

3 Милошевић, М.; Зулић, М.; Божић, С. (1989). Специјално физичко образовање. Београд, стр. 48.

4 Милошевић, М. и сар. (2005). Конституисање система за управљање тренутним и

манифестовати једино преко извршног подсистема, ефикасност примјене програмских активности СФО-а је великим дијелом одређена и морфолошким карактеристикама извођача, из чега произлази да ефикасност са једне стране зависи од дужине полуга, угаоне брзине и масе тијела, односно висине и стабилности тежишта тијела, а са друге стране од латентних димензија морфологије које утичу на квалитет програма по којима функционишу регулациони механизми, при чему посебан значај за активности у борби имају фактор лонгитудиналних и трансферзалних димензионалности, фактор волуминозности тијела и фактор физичког тјелесног састава⁵. Доминантну улогу над осталим адаптивним карактеристикама имају моторичке способности, при чему су за ефикасност примјене разних врста одбране и напада од велике важности посебни видови силе, брзине, координације, прецизности и флексибилности. Досадашња истраживања указују на значајне везе између механизма за структурирање моторичког алгорита и механизма одговорних за максимално манифестовање мишићне силе, за брзину укључења мишића и за истовремено испољавање механизма одговорних за брзо укључење мишића и за реализацију сила при великим брзинама контракције мишића. Такође је установљено да постоје значајне везе између механизма за брзо репрограмирање моторичког алгорита и механизма за селективну контролу и регулацију фацитације и инхибиције еферентних моторичких путева⁶ и механизма одговорних за брзину укључења мишића, за испољавање силе при великим брзинама контракције мишића, за енергетску економичност и за максималну и рационалну мобилизацију енергије из примарних енергетских извора. Развој физичких и радних способности студената Високе школе унутрашњих послова, сетовима едукативно тренажних програма, спада у домен сложених проблема управљања, због чега треба одредити начине и методологију дизајнирања едукативно тренажних програма како би се постигли планирани ефекти. С обзиром на резултате досадашњих истраживања и чињеницу да актуелним моделом едукације у СФО-у није обезбијеђено рјешење проблема ефикасности наставе, оправдано је извршити истраживање постојања разлика морфолошких карактеристика и психомоторичких способности везано за полни диморфизам студената Високе школе унутрашњих послова, из чега произлази да је основни циљ истраживања да се дефинишу квантитативне разлике у морфолошким карактеристикама и психомоторичким способностима између студената и студенткиња Високе школе унутрашњих посло-

кумулятивним едукативним и тренажним ефектима (управљање у СФО-у). Монографија, Београд, стр. 18.

5 Милошевић, М. и сар. (2005). Конституисање система за управљање тренутним и кумулативним едукативним и тренажним ефектима (управљање у СФО-у). Монографија, Београд, стр. 18.

6 Милошевић, М.; Зулић, М.; Божић, С. (1989). Специјално физичко образовање. Београд, стр. 40.

ва код рјешавања проблемских ситуација из програма СФО-а. Полазећи од дефинисаног циља истраживања, може се поставити хипотеза да постоје статистички значајне разлике у простору морфолошких карактеристика и психомоторичких способности, и да ће разлике између студената и студенткиња у наведеним просторима условити и разлике у квалитету рјешавања проблемских ситуација из програма СФО-а.

МЕТОДЕ

Узорак испитаника

Ефектив узорка испитаника чинило је седамдесет студената распо-ређених у двије групе према полу (група сачињена од испитаника женског пола $N = 26$ и група сачињена од испитаника мушког пола $N = 44$). Испитаници су представљали популацију физички активних особа (студенти треће године Високе школе унутрашњих послова из Бање Луке), старости између 21 и 23 године, клинички здравих, без видљивих тјелесних недостатака или морфолошких аберација.

Узорак варијабли

У истраживању су коришћена 23 индикатора за процјену антрополошког статуса и 5 индикатора за процјену рјешавања проблемских ситуација из програма СФО-а. Узорак варијабли био је састављен од тестова за процјену морфолошких и конативних карактеристика и тестова за процјену когнитивних и моторичких способности, те ситуационих тестова рјешавања проблемских ситуација из програма СФО-а. Од морфолошких карактеристика мјерени су: тјелесна висина (ТВ) и тјелесна тежина (ТТ), те је израчунат индекс тјелесне масе (БМИ). За процјену когнитивних способности коришћена је батерија КОГ 3⁷, која има сљедеће факторе: фактор перцептивног резоновања или ефикасност инпут процесора, који је дефинисан као латентна димензија одговорна за пријем и обраду информација и рјешавање оних проблема чији су елементи непосредно дати у пољу перцепције а процјењиван је тестом ИТ1; фактор симболичког резоновања или ефикасност серијалног процесора, који је дефинисан као латентна димензија одговорна за процесе апстракције и генерализације и рјешавање оних проблема чији су елементи дати у облику вербалних симбола а процјењиван је тестом АЛ4; фактор едукције релација и корелата или ефикасност паралелног процесора, који је дефинисан као латентна димензија за утврђивање релација између елемената код којих су процеси утврђивања

7 Волф, Б.; Момировић, К.; Џамоња, З. (1992). КОГ 3, Батерија тестова интелигенције, Београд, Савез друштва психолога Србије. Центар за примјењену психологију.

и реструктурирања независни од претходно стечене количине информација а процјењиван је тестом С1. Конативне карактеристике процјењиване су на основу тестова из батерије КОН 6⁸, која има сљедеће факторе: тест интро-екстровежности (ЕПСИЛОН) коришћен за процјену ефикасности регулатора активитета, тест конверзивности (ХИ) коришћен за процјену ефикасности регулатора органских функција, тест анксиозности (АЛФА) коришћен за процјену ефикасности регулатора реакција одбране, тест агресивности (СИГМА) коришћен за процјену ефикасности регулатора реакција напада, тест психочитизма (ДЕЛТА) коришћен за процјену ефикасности система за координацију регулативних функција и тест социјалне неинтегрисаности (ЕТА) коришћен за процјену ефикасности система за интеграцију регулативних функција. Моторичке способности биле су мјерене сљедећим тестовима: скок удаљ из мјеста (МСДМ), коришћеним за процјену експлозивне снаге, трчање 20 метара летећим стартом (М20Л) коришћеним за процјену брзине, кораца у страну (МКУС) – коришћеним за процјену агилности, окретност на тлу (МОНТ) – коришћеним за процјену координације, бубњање ногама и рукама (МТГП) – коришћеним за процјену реализације ритмичких структура, тапинг руком (МТАП) – коришћеним за процјену фреквенције покрета руком, тапинг ногама о зид (МТАЗ) – коришћеним за процјену фреквенције покрета ногом, максималан број склекова за 10 секунди (МБСК) – коришћеним за процјену снаге руку и раменог појаса, максималан број подизања трупа за 30 секунди (МБПТ) – коришћеним за процјену снаге трупа, претклон на клупи (МПРК) – коришћеним за процјену флексибилности и Куперов тест трчања 12 минута (М12К) – коришћеним за процјену издржљивости. Сви моторички тестови у истраживању посједују потребне метријске карактеристике⁹. За процјену рјешавања проблемских ситуација из програма Специјалног физичког образовања коришћене су сљедеће варијабле: савладавање отпора када се лице држи са обје руке за предмет (ПЛДП), одбрана од покушаја напада хватом са обје руке за врат сприједом (ППХВ), ослобађање од напада хватом са обје руке за врат сприједом (ПХВЗ), одбрана од напада ударцем руком у главу (ПНРГ) и одбрана од напада ударцем штапом одозго надоље у правцу главе (ПНШО). Ефикасност рјешавања проблемских ситуација утврђена је експертском оцјеном од стране пет експерата који предају СФО, а темељила се на индивидуалним способностима и разликама које подразумевају усклађивање морфолошких карактеристика, когнитивних способности, конативних карактеристика и моторичких способности са оптималним рјешењима проблемских ситуација.

8 Момировић, К.; Волф, Б.; Џамоња, З. (1992). КОН 6, Кибернетичка батерија конативних тестова, Београд. Савез друштва психолога Србије. Центар за примјењену психологију.

9 Метикош, Д.; Хофман, Е.; Пинтар, Ж.; Ореб, Г. (1989). Мјерење базичних моторичких димензија спорташа. Загреб, Факултет за физичку културу Свеучилишта у Загребу.

Методe обраде података

Статистичка обрада података урађена је на РС рачунару Пентијум IV, уз употребу апликационог статистичког програма SPSS (верзија 20,00).

Тестирање статистичких разлика у антрополошком профилу с обзиром на пол испитаника, извршено је примјеном Студентовог т – теста за независне узорке.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Табела 1. Т-тест морфолошких карактеристика за женску и мушку групу испитаника

Варијабле	Група	Н	Средња вриједност	Станд. девијација	Ф тест	Број степени слободе	Значајност (2-смјерна)	Разлика средњих вриједности
БМИ	ж	26	21.0646	1.72195	1.998	68	.000	-3.59811
	м	44	24.6627	2.10998		61.085	.000	-3.59811
ТВ	ж	26	169.846	5.58349	.518	68	.000	-11.63112
	м	44	181.4773	5.60518		52.763	.000	-11.63112
ТТ	ж	26	60.6538	5.66351	2.826	68	.000	-20.57343
	м	44	81.2273	9.07812		67.747	.000	-20.57343

Анализом резултата т-теста приказаних у Табели 1 може се видјети да је присутна статистички значајна разлика у свим варијаблама којима се процјењују морфолошке карактеристике у корист испитаника мушке групе.

Табела 2. Т-тест когнитивних способности за женску и мушку групу испитаника

Варијабле	Група	Н	Средња вриједност	Станд. девијација	Ф тест	Број степени слободе	Значајност (2-смјерна)	Разлика средњих вриједности
ИТ1	ж	26	20.35	3.463	.084	68	.273	-.995
	м	44	21.34	3.741		55.908	.265	-.995
АЛ4	ж	26	33.50	4.226	8.338	68	.314	1.386
	м	44	32.11	6.154		66.343	.269	1.386
С1	ж	26	21.31	4.297	.679	68	.003	-3.215
	м	44	24.52	4.100		50.624	.003	-3.215

Табела 2 садржи резултате т-теста когнитивних способности женске и мушке групе испитаника. Након анализе добијених резултата закључује се да постоји статистички значајна разлика код варијабле тест специјализације (С1) у корист испитаника мушке групе, док код осталих варијабли за процјену когнитивних способности не постоји статистички значајна разлика између праћених група.

Табела 3. *T-тест конативних карактеристика за женску и мушку групу испитаника*

Варијабле	Група	Н	Средња вриједност	Станд. девијација	Ф тест	Број степени слободе	Значајност (2-смјерна)	Разлика средњих вриједности
КНЕП	ж	26	115.92	16.378	1.300	68	.939	.287
	м	44	115.64	14.343		47.163	.941	.287
КНХИ	ж	26	40.00	11.268	4.761	68	.628	1.068
	м	44	38.93	7.092		36.899	.666	1.068
КНАЛ	ж	26	60.46	21.964	3.815	68	.997	-.016
	м	44	60.48	17.253		43.213	.998	-.016
КНСИ	ж	26	75.65	17.225	.691	68	.497	-2.551
	м	44	78.20	13.726		43.702	.523	-2.551
КНДЕ	ж	26	39.85	8.912	.157	68	.978	-.063
	м	44	39.91	9.230		54.103	.978	-.063
КНЕТ	ж	26	48.69	13.772	.456	68	.441	2.351
	м	44	46.34	11.289		44.697	.465	2.351

Анализом резултата т-теста приказаних у Табели 3 може се закључити да између женске и мушке групе испитаника не постоји статистички значајна разлика у тестовима којима се процјењују конативне карактеристике.

Табела 4. *T-тест моторичких способности за женску и мушку групу испитаника*

Варијабле	Група	Н	Средња вриједност	Станд. девијација	Ф тест	Број степени слободе	Значајност (2-смјерна)	Разлика средњих вриједности
МСДМ	ж	26	197.92	16.007	.079	68	.000	-44.191
	м	44	242.11	15.655		51.652	.000	-44.191
М20Л	ж	26	3.0446	.25434	5.399	68	.000	.45598
	м	44	2.5886	.16128		37.075	.000	.45598
МКУС	ж	26	9.9858	1.26813	1.418	68	.000	1.06531
	м	44	8.9205	1.09487		46.616	.001	1.06531
МОНТ	ж	26	16.6523	2.84532	.924	68	.000	3.17390
	м	44	13.4784	2.45393		46.575	.000	3.17390
МБНР	ж	26	12.85	1.933	7.658	68	.017	-1.608
	м	44	14.45	2.984		67.346	.008	-1.608
МТАП	ж	26	45.65	3.498	.596	68	.000	-5.119
	м	44	50.77	2.964		45.908	.000	-5.119
МТАЗ	ж	26	22.42	4.022	.155	68	.069	-1.759
	м	44	24.18	3.737		49.525	.076	-1.759
МСКЛ	ж	26	4.69	2.462	14.14	68	.000	-7.603
	м	44	12.30	1.622		38.018	.000	-7.603
МПТР	ж	26	24.46	3.203	.060	68	.000	-4.652
	м	44	29.11	3.142		51.778	.000	-4.652
МПРК	ж	26	56.50	6.790	.076	68	.001	5.909
	м	44	50.59	6.923		53.426	.001	5.909
М12К	ж	26	2068.85	178.579	.137	68	.000	-546.836
	м	44	2615.68	171.483		50.883	.000	-546.836

Полни диморфизам антрополошког профила студената високе школе...

Инспекцијом резултата приказаних у Табели 4 могу се уочити разлике у централним и дисперзивним параметрима између испитаника женске и мушке групе када су у питању моторичке способности. Из опсервираних резултата може се видјети да испитаници мушке групе показују боље вриједности резултата у десет од једанаест примијењених тестова за процјену моторичких способности, док су испитаници женске групе остварили бољи резултат у тесту претклон на клупи (МПРК). На основу добијених резултата т-теста може се закључити да се резултати субузорака значајно разликују у девет тестова којима се процјењују моторичке способности: скок удаљ из мјеста (МСДМ), трчање на 20 м летећим стартом (М20Л), кораци у страну (МКУС), окретност на тлу (МОНТ), бубњање ногама и рукама (МБРН), тапинг руком (МТАП), максималан број склекова за 10 секунди (МСКЛ), максималан број подизања трупа за 30 секунди (МПТР) и Куперов тест трчања 12 минута (М12К) у корист испитаника мушке групе. Код теста претклон на клупи (МПРК) забиљежена је статистички значајна разлика у корист женске групе испитаника, док код теста тапинг ногама о зид (МТАЗ), иако су испитаници мушке групе остварили бољи резултат, не постоји статистички значајна разлика између посматраних група. Утврђено је да се испитаници разликују у експлозивној снази, брзини, агилности, координацији, реализацији ритмичких структура руку и ногу, фреквенцији покрета руку, динамичкој снази руку, динамичкој снази трупа, флексибилности и издржљивости.

Табела 5. Т-тест проблемских ситуација за женску и мушку групу испитаника

Варијабле	Група	Н	Средња вриједност	Станд. девијација	Ф тест	Број степени слободе	Значајност (2-смјерна)	Разлика средњих вриједности
ПЛДП	ж	26	6.7231	.67664	.488	68	.000	-.97238
	м	44	7.6955	.69079		53.482	.000	-.97238
ППХВ	ж	26	6.7000	.82219	2.594	68	.000	-.92273
	м	44	7.6227	1.03539		62.102	.000	-.92273
ПХВЗ	ж	26	6.8692	.80785	.251	68	.000	-.87622
	м	44	7.7455	.81994		53.232	.000	-.87622
ПНРГ	ж	26	6.5923	.83996	.112	68	.000	-1.11678
	м	44	7.7091	.87705		54.449	.000	-1.11678
ПНШО	ж	26	6.3923	.75574	2.354	68	.000	-1.29406
	м	44	7.6864	.97064		62.800	.000	-1.29406

У Табели 5 приказани су резултати т-теста између два наведена узорка испитаника за варијабле: савладавање отпора када се лице држи са обје руке за предмет (ПЛДП), одбрана од покушаја напада хватом са обје руке за врат сприједом (ППХВ), ослобађање од напада хватом са обје руке за врат сприједом (ПХВЗ), одбрана од напада ударцем руком у главу (ПНРГ) и одбрана од напада ударцем штапом одозго надоље у правцу главе (ПНШО).

На основу оцјена експерата из области СФО-а, видљиво је да су испитаници мушке групе добили боље просјечне оцјене код свих испитиваних варијабли у односу на испитанике женске групе. Претпоставља се да је то вјероватно резултат разлике у морфолошким карактеристикама и моторичким способностима, јер је наставу за све испитанике реализовао исти наставник, према истом наставном плану и програму, са истим фондом наставних часова под истим условима и са истом методологијом обраде наставних садржаја.

ЗАКЉУЧАК

На основу добијених резултата и њихове дискусије закључује се да постоје статистички значајне разлике у морфолошким карактеристикама и моторичким способностима и варијабле тест спацијализације из простора когнитивних способности између женске и мушке групе испитаника у корист мушке групе испитаника, док код осталих тестова когнитивних способности и конативних карактеристика није установљена статистички значајна разлика између испитаника женске и мушке групе. Такође је установљено да постоји и статистички значајна разлика у ефикасности рјешавања испитиваних проблемских ситуација из програма СФО, у корист мушке групе испитаника. Добијене разлике у овим варијаблама можемо објаснити разликом у моторичким способностима и морфолошким карактеристикама испитаника и варијабли тест спацијализације из простора когнитивних способности. С обзиром на то да су испитаници све проблемске ситуације рјешавали из припремног положаја са основне дистанце у складу са предвиђеним принципима, којом приликом до изражаја долази способност за добро опажање одређеног простора, распореда и положаја особа у простору, предвиђања њиховог кретања, формирања адекватних програма за реакцију који садрже брзе промјене правца кретања, брзе промјене ставова и гардова, брзо и истовремено извођење кретања, удараца, чишћења, бацања и полуга, претпоставља се да су се тест спацијализације намијењен за процјену ефикасности паралелног процесора когнитивних способности, моторичке способности и морфолошке карактеристике испитаника показале значајнима за доношење одлука и извођење техника при рјешавању проблемских ситуација из програма СФО. Код осталих тестова за процјену когнитивних способности и конативних карактеристика није забиљежена статистички значајна разлика између женске и мушке групе испитаника, јер су сви испитаници приликом процеса селекције кандидата за упис у Високу школу унутрашњих послова морали са успјехом проћи процес селекције, који је обухватао и провјеру когнитивних способности и конативних карактеристика испитаника, што претпоставља да

су изабрани кандидати били уједначени по способностима и карактеристикама. На основу досадашњих истраживања може се претпоставити да се когнитивне способности и конативне карактеристике нису показале пресуднима у рјешавању проблемских ситуација из програма СФО-а, јер су испитаници проблемске ситуације рјешавали у познатим условима, при чему су примјењивали већ усвојена рјешења, што указује на постојање опште способности прилагођавања проблемској ситуацији, којом приликом су испитаници при рјешавању проблемских ситуација преферирали „сигурније“ технике које носе мањи ризик приликом њихове реализације. Ово истраживање својеврсни је допринос бољој организацији тренажног рада у склопу ситуационе обуке, нарочито када је у питању индивидуалан приступ усавршавању моторичких способности које доминантно утичу на рјешавање проблемских ситуација из програма СФО-а. Такође треба узети у обзир и чињеницу да је унутар МУП-а Републике Српске, на пословима и радним задацима који код провођења полицијских овлашћења захтијевају и непосредну примјену силе, посљедњих година у порасту запошљавање припадница женског пола, које у склопу службених послова и задатака обављају једнако сложене послове и задатке као и њихове колеге мушког пола, чиме су стављене у неравноправан положај (с обзиром на структуру њихових морфолошких карактеристика и моторичких способности), аутор је мишљења да је њих, у складу са одредбама члана 27. Закона о полицијским службеницима Републике Српске, потребно наоружати средствима на бази електрицитета (при чему се превасходно мисли на електрични пиштољ „теизер“), чиме би се побољшала њихова безбједност и ефикасност при обављању полицијских послова који захтијевају примјену силе. Ако се има у виду чињеница да је веома мало истраживања која су третирали ову проблематику, може се рећи да је допринос овог рада и у томе што подстиче на друге научноистраживачке пројекте у којима би се сагледавали и проучавали сви аспекти који условљавају ефикасно рјешавање проблемских ситуација са којима се сусрећу полицијски службеници.

Отворена питања, дилеме и нове идеје које настану читањем овога рада нека буду смјернице за нова истраживања из подручја Специјалног физичког образовања.

ЛИТЕРАТУРА

1. Амановић, Ђ.; Мудрић, Р.; Јовановић, С. (2002). Развој различитих видова силе под утицајем програма Специјалног физичког образовања код студената Више школе унутрашњих послова. Зборник радова наставника ВШУП 6, 53–70.
2. Благојевић, М. (1996). Утицај морфолошких и моторичких карактеристика полицајаца на ефикасност џудо техника. Калиграф, Београд.
3. Божић, С.; Милошевић, М.; Зулић, М. (1990). Утицај неких антрополошких карактеристика радника на структурирање моторичких алгоритама у Специјалном физичком образовању, Београд, 13 Мај, 2: 128–135.
4. Допсај, М.; Милошевић, М.; Благојевић, М.; Вучковић, Г. (2002). Евалуација ваљаности тестова за процјену контрактилног потенцијала мишића руку код полицајаца. Безбједност, 44 (3), 434–444.
5. Гужвица, М. (2003). Релације морфолошких и моторичких карактеристика и ефикасности примјене појединих борилачких техника из програма Специјалног физичког образовања. Физичка култура, (57–58), 41– 9.
6. Метикош, Д.; Хофман, Е.; Прот, Ф.; Пинтар, Ж.; Ореб, Г. (1989). Мјерење базичних моторичких димензија спорташа. Факултет за физичку културу, Загреб.
7. Милошевић, М. (1985). Одређивање структуре моторичких својстава милиционера. ВШУП, Земун.
8. Милошевић, М.; Гавриловић, П.; Иванчевић, Б. (1988). Моделирање и управљање системом самоодбране. Научна књига, Београд.
9. Милошевић, М.; Милић, З.; Стефановић, Ђ. (1998). Одређивање структуре брзине специфичних кретања полицајаца. Безбједност, 4: 661–675.
10. Милошевић, М.; Зулић, М.; Божић, С. (1989). Специјално физичко образовање. Београд.
11. Милошевић, М.; Мудрић, Р.; Јовановић, С.; Амановић, Ђ.; Допсај, М. (2005). Конституисање система за управљање тренутним и кумулативним едукативним и тренажним ефектима (управљање у СФО-у). Монографија из истраживачког пројекта. Београд.

Полни диморфизам антрополошког профила студената високе школе...

12. Момировић, К.; Боснар, К.; Хорга, С. (1982): Кибернетички модел когнитивног функционисања: покушај синтезе неких теорија о структури когнитивних способности. Кинезиологија, 14: 5, 83–108.
13. Момировић, К.; Волф, Б.; Џамоња, З. (1992). КОН-6; Кибернетичка батерија конативних тестова. Београд. Савез друштва психолога Србије. Центар за примијенјену психологију.
14. Мудрић, Р. и сар. (1998). Резултати праћења базичних моторичких способности студената ВШУП у Земуну, Зборник радова ВШУП Земун, 1. 217–225.
15. Паспаљ, Д. (2011). Морфолошке карактеристике и психомоторичке способности студената Високе школе унутрашњих послова у функцији рјешавања проблемских ситуација. Необјављена докторска дисертација. Бања Лука, Факултет физичког васпитања и спорта Универзитета у Бањој Луци.
16. Волф, Б.; Момировић, К.; Џамоња, З. (1992). КОГ-3; Батерија тестова интелигенције. Београд. Савез друштва психолога Србије. Центар за примијењену психологију.

GENDER DIMORPHISM OF THE ANTHROPOLOGICAL PROFILE OF STUDENTS OF THE INTERNAL AFFAIRS COLLEGE IN THE FUNCTION OF SOLVING PROBLEM SITUATIONS AND THE SPECIAL PHYSICAL EDUCATION

Darko Paspalj, PhD
Internal Affairs College,
Banja Luka

Summary: The aim is to define the difference between different indicators for assessing the anthropological profile of students of the Internal Affairs College according to their gender . The sample consisted of seventy third year students of the Internal Affairs College in Banja Luka , divided into two groups according to their gender : N = 26 , women and N = 44,men. The sample of variables was composed of tests to evaluate the morphological and conative characteristics and tests for the assessment of cognitive and motor skills. Also in the research were included variables for assessing the quality of problem-solving situations in the special physical education program. The testing of the statistical difference in the anthropological profile with the regard to the gender of subjects was performed using t - test for independent samples . Based on the obtained results it can be concluded that there is a statistically significant differ-

ence between male and female groups of subjects with variable tests of specializing in areas of cognitive abilities and in all variables to assess the morphological characteristics as variables jump out of place , running 20 meters with flying start , side steps , agility on the ground, pounding feet and hands , hand tapping , the maximum number of push-ups in 10 seconds , max lifting troops for 30 seconds, Cooper test run 12 minutes of motor skills in the favor of the male group , and this makes us assume that these variables are predictive for the successful resolution of problem situations from the program SPE and there is a connection with the quality of resolving problem situations: overcoming resistance when a person holds the case with both hands, the defense against an attempted attack grip with both hands by the neck from the front, the release of the attack grip with both hands by the neck from the front, defending against attacks by punches to the head and a defense against attacks with a stick shot from the top down in the direction of the head. The obtained differences in the anthropological profile of students certainly are a confirmation of the need for different approaches in the planning and programming of training in the situational training, especially when it comes to an individual approach for improving performance and capabilities that predominantly affect the resolution of problem situations of the special physical education program.

Keywords: Internal Affairs College, students, gender, anthropological profile, special physical education, the differences

ЕФИКАСНОСТ МИНИСТАРСТВА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ У БОРБИ ПРОТИВ ТРГОВИНЕ ЉУДИМА -ИЗАЗОВИ И ПРЕПРЕКЕ-

Дражан Бојић, мр ¹

Апстракт: Предмет анализе у овом раду је улога Министарства унутрашњих послова Републике Српске (МУП РС) у борби против трговине људима као безбједносне пријетње. У раду се апострофирају могући недостаци и проблеми који се појављују у раду МУП-а РС у борби против тог криминала у свим његовим појавним облицима. Потенцијални проблеми и потешкоће у раду МУП-а РС, структурног су и законодавног карактера, због постојећих недостатака у кривичноправном и институционалном смислу. На крају, за постизање већег степена успјешности МУП РС у борби против трговине људима, на основу анализе и изведених логичких закључака, предложени су одређени кораци и препоруке.

Кључне ријечи: трговина људима, институција, законодавство, безбједносна пријетња, узроци.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Трговина људима је већ одавно у свијету препозната као глобални феномен и веома опасан облик организованог криминала и сматра се једном од три најпрофитабилније криминалне активности, уз трговину дрогом и илегалну трговину оружјем. Присутна је у цијелом свијету, без обзира да ли се ради о територији "јаких" или "слабих" држава. Функционише на принципу понуде и потражње.

С једне стране, незапосленост, сиромаштво, социјална искљученост, ратови, политичка нестабилност, насиље у породици и дискриминација

¹ Полицијски службеник у Управи криминалистичке полиције МУП-а Републике Српске. Докторанд на трећој години докторских студија политикологије – међународне и европске студије, Факултета политичких наука, Универзитет у Београду. Дужи период радио на откривању и спречавању случајева трговине људима, за шта је награђиван од министра унутрашњих послова Републике Српске. Од министра унутрашњих послова Републике Српске био именован за члана "Ударне групе за борбу против трговине људима и организоване илегалне миграције у БиХ" на нивоу БиХ у периоду од 2007. до 2011. године. Учесник и предавач на свим домаћим и бројним међународним конференцијама у вези са трговином људима.

утичу на људе да, у потрази за бољим животом или чак само у борби за опстанак, потраже посао, наставе школовање или изграде живот у неком другом граду или земљи. С друге стране, у ери глобализације, у развијеним и богатијим земљама постоји растућа потражња за јефтиним производима, јефтиним радом и јефтиним услугама. За адекватну борбу против трговине људима, поред политичке воље једне земље, неопходно је постојање адекватног законодавног оквира који препознаје трговину људима у свим њеним облицима, као и постојање хомогене и организоване институције са свим неопходним инструментима.

У овом раду се настојало указати на досадашње искуство Министарства унутрашњих послова Републике Српске (МУП РС) у борби против трговине људима, те да ли су постојећи законодавни и институционални механизми у Републици Српској адекватни да се супротставе трговини људима у свим њеним појавним облицима. Меритум рада је конципиран кроз три дијела.

Први дио се односи на теоријски осврт и појмовно одређење појма "безбједности", као и суштинских обиљежја "трговине људима" као облика угрожавања безбједности.

У другом дијелу анализирано је досадашње искуство МУП-а РС у борби против трговине људима. Затим, указано је на неке новије потенцијалне индикаторе у пракси са подручја Републике Српске, који алудирају на могуће постојање недостатака и препрека у борби против трговине људима. Сагледавањем тих индикатора, изведена су и описана два потенцијална логичка узрока који можда доводе до постојећег стања.

Трећи дио се односи на закључак у којем је изведена мања синтеза суштине рада, те су предложени могући кораци за постизање успјешније борбе МУП-а РС у борби против трговине људима.

ТРГОВИНА ЉУДИМА КАО ОБЛИК УГРОЖАВАЊА БЕЗБЈЕДНОСТИ

При самом дефинисању појма "безбједност", постоје већ познате тешкоће у одређивању његовог поузданог и тачног значењског садржаја. Никада се поуздано не зна, уколико се претходно не разјасни, на који се релевантни објекат безбједности мисли: на државу као установу у ужем смислу, на етнички одређен и по правилу већински народ у њој, на политичку заједницу свих држављана, или, што је најпожељније, на све грађане, чланове друштва о коме је ријеч, независно од њихове етничке, вјерске, социјеталне и идеолошке припадности. Појам безбједности неки истраживачи дефинишу на сљедећи начин:

- безбједност је, у објективном погледу, одсуство пријетњи усвоје-

Ефикасност министарства унутрашњих послова републике српске у борби...

ним вриједностима, а у субјективном погледу значи одсуство страха да ће те вриједности бити нападнуте (Arnold Wolfers);

- у случају безбједности, разговор се води о тежњи ка слободи без пријетњи. Када се ова расправа тиче међународног система, безбједност се односи на способност држава и друштава да очувају њихову независну самобитност и њихов функционални интегритет (Barry Buzan);
- постојану безбједност могу да достигну само они људи и групе који је не ускраћују другима; безбједност се може достићи ако се разумије као процес еманципације (Booth and Wheeler)².

Конститутивни елементи безбједности су:

- Опасност: изазов, ризик, пријетња, повредивост итд. Може долазити изнутра или споља. Може бити актер или процес;
- Референтни објекат: појединац, друштво, држава, нација, регион, глобални поредак;
- Субјекти безбједности: полиција, војска, обавјештајне службе, међународне организације, приватне фирме за обезбјеђење, приватне војске, криминалне групе, терористичке организације итд. Може бити државни или недржавни актер.

Другим ријечима, суштину безбједности чине основни појмови, као што су опасност (оно што угрожава), референтни објекат безбједности (оно што је угрожено), субјекат безбједности (онај који штити), и средства, односно мјере безбједности (начин на који се штити).³

Ситуације које погодују трговини људима су многобројне. Потакнуте економским неједнакостима, високим постотком незапослености и/или лошим друштвеним стањем у земљама из којих долазе, особе које падају социјално угроженим категоријама бивају привучене могућношћу остварења боље будућности и обмануте обећањима о добро плаћеним пословима у богатијим земљама. Међутим, те особе заврше у условима ropства или покорности и бивају подвргнуте озбиљном физичком и менталном насиљу ради експлоатисања кроз проституцију, принудни рад, ради изузимања људских органа, и друге сличне насилне активности. Сваке године идентификује се забрињавајуће велики број жртава трговине људима, међу којима су дјеца (новорођена, па до границе пунољетства), жене и мушкарци. Према подацима Канцеларије Уједињених нација за дрогу и криминал (UNODC-United Nations Office on Drugs and Crime), у 2011. години

2 Драган Р. Симић, *Наука о безбедности – савремени приступи безбедности*, ЈП Службени лист СРЈ, Факултет политичких наука, Београд, 2002, стр. 29–30.

3 Филип Ејдус, *Међународна безбедност: Теорије, сектори и нивои*, ЈП Службени гласник и Београдски центар за безбедносну политику, Београд, 2012, стр. 36.

идентификовано је 2,4 милиона жртава трговине људима (не узимајући у обзир тамну бројку). У истом извјештају наводи се да је годишња зарада бескрупулозних криминалаца који користе мреже трговине људима 32 милијарде долара, а гдје су двије, од сваке три жртве жене.⁴ Према извјештају „Free the Slaves“⁵, данас има 27 милиона људи широм свијета који су у ропству. Сваке године, са 800 хиљада људи буде „трговано“ преко међународних граница.⁶ Затим, 1 милион дјеце буде сваке године злоупотријебљено у глобалној комерцијалној секс-трговини.⁷ Међутим, актуелне статистике су често недоступне, а неке могу бити и контрадикторне због тајне природе злочина, невидљивости жртава и високог нивоа непријављивања.

У складу са већ наведеним описом феномена трговине људима и прихватајући наведене дефиниције у вези са безбједношћу, у сваком случају може се констатовати да трговина људима има штетни утицај на државу као и на окружење, што само по себи одређује карактер безбједносне пријетње⁸. Трговина људима, можда не може директно да утиче на безбједност државе, у смислу да непосредно произведе озбиљне посљедице по њену стабилност, државни поредак и институције. Међутим, уколико се сагледа кумулативни ефекат посљедица свих појединачних случајева трговине људима и њихове интеракције са другим облицима криминала, како на унутрашњем, тако и на међународном нивоу земље, онда се могу препознати ефекти и утицаји ове деструктивне појаве.

Такође, трговина људима може индиректно довести до дезинтеграције, онемогућавања или отежавања интеграције државе у одређене међународне институције и организације, увођења одређених облика санкција, интервенција међународне заједнице или великих сила којима се угрожава интегритет земље, као и осуде међународне заједнице због неспособности владе да се супротстави трговини људима, или њене подршке носиоцима ове појаве, што свакако има утицаја на безбједност земље. Наведене посљедице по безбједност државе имају све елементе политичких и економских притисака.

4 Yuri Fedotov, шеф Канцеларије УН за дрогу и криминал – UNODC, представио је Извјештај стања о трговини људима на једнодневной сједници Скупштине. Више на интернету: <http://usatoday30.usatoday.com/news/world/story/2012-04-03/human-trafficking-sex-UN/53982026/1>. (8.6.2013. у 14.00).

5 Више на: <http://www.freetheslaves.net/>

6 U. S. Department of State, *Trafficking in Persons Report*: 2007.

7 U. S. Department of State, *The Facts About Child Sex Tourism*: 2005.

8 *Рационалистичке школе мишљења*: Пријетње су објективне материјалне опасности које постоје независно од наше перцепције и које се могу објективно утврдити и процијенити. Према рационалистичкој класификацији опасности бр 1, пријетња се одређује као изражена намјера да се повриједи, уништи, казни итд.

УЛОГА МИНИСТАРСТВА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ У БОРБИ ПРОТИВ ТРГОВИНЕ ЉУДИМА

У Републици Српској, као и у Босни и Херцеговини, први случајеви трговине људима регистровани су крајем 1996. године. Приступ овом проблему значајно се уозбиљио када је ова појава попримила међународне размјере, тј. приликом идентификовања страних држављанки као жртава трговине људима у бројним ноћним клубовима и сличним угостиољским објектима. Жртве су „долазиле“ илегалним путевима, најчешће из Украјине, Молдавије, Румуније, Русије и других земаља источне Европе. У откривању и спречавању ових случајева, припадници Министарства унутрашњих послова Републике Српске (МУП РС) су поступали у складу са својим постојећим овлашћењима и надлежностима и у сарадњи са Тужилаштвом Босне и Херцеговине и тужилаштвима у Републици Српској. У томе су постигнути значајни резултати, по оцјенама релевантних домаћих и међународних фактора. У досадашњем периоду трговина људима је највише била присутна ради сексуалне експлоатације, кроз присилну проституцију. За разлику од ранијих периода када се проституција одвијала у оквиру угостиољских објеката, данас се та ситуација промијенила у погледу начина извршења (*modus operandi*) тих кривичних дјела.

Када се ради о трговини људима с циљем сексуалне експлоатације, начини врбовања и транспорта жртава трговине људима су обично исти, али се експлоатација врши на различитим локацијама као што су: станови који су у власништву трговаца људима или су привремено изнајмљени, изнајмљене собе у хотелима или мотелима, у превозним средствима (аутомобили, камиони), викенд одмаралишта и сл. Жртве трговине људима су у највећем броју дјеца која немају једног или оба родитеља, особе са слабом породичном и социјалном анамнезом, особе са одређеним инвалидитетом, као и друге категорије особа које су на сличне начине рањиве.

Међутим, трговина људима не подразумеијева само експлоатацију кроз проституцију, него и низ других појавних облика као што су: присилни рад, просјачење, одузимање људских органа, порнографија (посебно дјечија порнографија), искоришћавање за извршење кривичних дјела и др. Овај став дијеле научна теорија⁹ и релевантни међународни правни акти.

Конвенција Савјета Европе о борби против трговине људима је најновији међународни документ који је допунио дефиницију из УН-овог, тзв. Палермо протокола, тако да се у члану 4. Конвенције Савјета Европе о борби/акцији против трговине људима утврђује¹⁰:

⁹ О одређењу појма и дефинисању трговине људима опширније видјети у: Саша Мијалковић, *Трговина људима*, БеоСинг-Београд, Београд, 2005, стр. 20–75.

¹⁰ Конвенција Савјета Европе о борби против трговине људима ратификована је Одлуком Пред-

- а) израз "трговина људима" ће означавати регрутовање, превоз, премјештај, настањивање или примање лица, користећи се пријетњом или употребом силе или других облика присиле, отмице, преваре, обмањивања, злоупотребе власти или стања угрожености, давања или примања новца или бенифиција за добивање пристанка лица које има контролу над неким другим лицем, у сврху експлоатације. Експлоатација укључује, у најмањој мјери, искоришћавање проституције других или друге облике сексуалног искоришћавања, присилни рад или услуге, ропство или праксу сличну ропству, покорност или узимање органа;
- б) сагласност жртве трговине људима на намјеравану експлоатацију изложену у тачки а) ове одредбе биће неважна када је употребљено било које средство изложено у тачки а);
- в) регрутовање, транспорт, трансфер, скривање или прихват дјетета ради експлоатације сматраће се "трговином људима" чак и када не укључује ниједно средство предвиђено тачком а) ове одредбе;
- г) "дијете" значи лице испод осамнаест година старости;
- д) термин "жртва" означава свако лице које је приморано на трговину људима као што је наведено у овој одредби.

Пажњу заслужује то што су у скорој прошлости (послијератни период) на подручју Републике Српске евидентирани одређени догађаји на штету безбједности грађана Републике Српске а који се по својој суштини и обиљежју могу окарактерисати и процесуирати као кривично дјело трговине људима у другим појавним облицима који не подразумевају проституцију. Међутим, у тим случајевима дешава се да буде изостављено ангажовање МУП-а РС, као носиоца планске и организоване истраге. А у ситуацијама када он поступа, спроводе се службене активности по основу кривичних дјела која нису трговина људима, што ствара оправдану бојазан да се у таквим ситуацијама, уколико се ради о трговини људима, трговци људима могу "амнестирати" тиме што ће бити другачије третирани и блаже кажњени него када би били санкционисани по основу трговине људима. Уколико би се таква пракса усталила, с једне стране, постоји вјероватноћа да би се на одређен начин трговци људима прећутно "охрабривали" за даље бављење трговином људима, док с друге стране, потенцијалне и идентификоване жртве би могле имати неповјерење у надлежне институције и установе у Републици Српској, што би довело до њиховог обесхра-

сједништва Босне и Херцеговине на 26. сједници, одржаној 12. новембра 2007. године у Сарајеву, објављено у Службеном гласнику БиХ бр. 14 /07, Сарајево, 2007. Измјенама и допунама Кривичног закона Босне и Херцеговине (Службени гласник Босне и Херцеговине број 8/10) у члану 69. реализована је измјена и допуна кривичног дјела "Трговина људима", чиме је извршена хармонизација и усклађивање с Конвенцијом.

Ефикасност министарства унутрашњих послова републике српске у борби...

брења за сарадњу са полицијским службеницима МУП РС, као и до могуће ревиктимизације.

Тачније, у новије вријеме у средствима јавног информисања у Републици Српској (штампа, телевизија, интернет) појављују се информације којима се указује на саучесништво полицијских службеника МУП-а у организовању и спровођењу проституције, базирајући се на исказима појединих лица која су се бавила пружањем сексуалних услуга, а која су имала статус свједока и жртава на јавним суђењима у надлежним судовима, као и на темељу других судских списа који су транспарентног карактера.¹¹ Међутим, неопходно је истовремено имати у виду и правну пресумпцију невиности, али у сваком случају, такве ситуације и информације би требале бити предмет рада МУП-а РС.

Затим, евидентиран је случај у којем је службеник Центра за социјални рад злоупотребио службени положај над штићеником малољетним дјечаком, тако што га је, заједно са још два саучесника, сексуално злостављао и искоришћавао у више наврата. Тај службеник је као првооптужени осуђен неправоснажном предудом на казну затвора у трајању од 6 година, али за кривична дјела против полног интегритета. Његов саучесник осуђен је за блаже кривично дјело и то на казну затвора у трајању од 1 године, док је за трећеоптуженог раздвојен поступак и није му још изречена никаква казна.¹² Овдје је посебно потребно задржати пажњу, стога што се види да се предмет процесуирао против осумњичених лица по основу блажих кривичних дјела која су дефинисана Кривичним законом Републике Српске (КЗ РС), иако обиљежја дјела, бар на основу транспарентних чињеница које су до сад предочене, оправдавају постојање трговине људима у сврху сексуалног искоришћавања дјетета и искориштавања ради дјечије порнографије. Осим тога, треба нагласити да се у опису кривичног дјела трговине људима који је усклађен са Конвенцијом Савјета Европе о борби против трговине људима, посебно одређује извршење дјела и казна уколико је службено лице учествовало или извршило то дјело.¹³ Уколико би описани случај био процесуиран као трговина људима, уз оправдане основне сумње, епилог би требао бити доста позитивнији из угла задовољења правде, а што би се огледало кроз квалификовање оптужнице за трговину људима за сва осумњичена лица, кроз веће запријеђене казне, и на крају

11 Више видјети на: <http://www.nezavisne.com/novosti/hronika/Inspektor-Kos-mora-biti-pod-istragom-189753.html> (20.10.2013.године).

12 Детаљније на: <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:417067-Banjaluca-Sest-godina-pedofilu--socijalnom-radniku> (18.10.2013.године).

13 Измјенама и допунама Кривичног закона Босне и Херцеговине (Службени гласник Босне и Херцеговине број 8/10) у члану 69. став 3) се наводи: *"Ако је кривично дјело из става 1) и 2) овог члана извршило службено лице приликом обављања службене дужности, починилац ће се казнити казном затвора од најмање 5 година"*.

можда најбитније, оштећени малољетник би добио статус жртве трговине људима, што би му омогућило пролазак кроз процес ресоцијализације, рехабилитације и реинтеграције од надлежних институција, кроз које иначе пролазе жртве трговине људима. Ово је само један од примјера који алудира на постојање трговине људима, а да се у бити није процесуирао као то кривично дјело.¹⁴

Дакле, из овога произилази да постоји одређена вјероватноћа да МУП РС, и поред досад евидентних резултата у борби против трговине људима, има одређене потешкоће за још успјешнију борбу против овог негативног феномена данашњице. Могући узроци који доприносе тим потешкоћама, могу се одредити као узроци структурног и законодавног карактера.

Структурни узроци

Наиме, МУП РС у складу са одређеним околностима, током више од двије деценије улаже напоре у борби против трговине људима, што је дало резултате готово искључиво на идентификовању појавних облика проституције. Када су у питању други облици експлоатације у трговини људима, неопходно је констатовати да су резултати незадовољавајући, чак и негативни. Тако ни данас у овој институцији, у постојећој организацији, структури и систематизацији радних мјеста не постоји ниједан сегмент (тим, одсјек, одјељење) чија би примарна функција била борба против трговине људима. У оквиру неких јединица постоји само по једно или два радна мјеста која су предвиђена за рад на овој проблематици. Досадашња пракса је показала да се у ситуацијама када је задужен један радник на одређеној проблематици која је по природи доста сложена, углавном завршава ретроактивним дјеловањем. Односно, поступа се по одређеном кривичном дјелу тек када се уочи посљедица. Међутим, као што је и предочено, трговина људима је један комплексан, веома опасан и организован облик угрожавања који доводи до најтежих облика злостављања и ропства којим се крше основна људска права и слободе које су загарантоване домаћим и међународним правним актима. Једна од основних функција и надлежности МУП-а РС јесте пружање заштите и безбједности грађанима од таквих и сличних угрожавања. Отуда произилази питање да ли МУП РС с постојећом систематизацијом може да у потпуности успјешно одговори на овакав тежак безбједносни изазов?

14 Постоји још доста сличних догађаја, посебно у области просјачења, као и принудне радне експлоатације, као што је био примјер одвођења наших грађана на рад у Авганистан, након чега су били експлоатисани и онемогућен им је био одлазак кући. И у овом случају МУП РС није спроводио истрагу јер је то кривично дјело у надлежности КЗ БиХ и институција Босне и Херцеговине. Епилог истраге још није транспарентно познат. Грађани који су били предмет тог догађаја, данас имају регистровано своје удружење под називом "Нови почетак". Више на: <http://www.ebiz.ba/Firme/Prikaz/128832-NOVI-POCETAK-UdRUZENJE-NOVA-TOPOLA-GRADISKA>.

Ефикасност министарства унутрашњих послова републике српске у борби...

У складу с постојећом европском и свјетском праксом релевантних земаља и организација, борба против трговине људима захтијева један, прије свега, проактиван приступ и институционалне напоре који се огледају у системском организовању и стратешком планирању и дјеловању.¹⁵ Полиције земаља у окружењу али и шире, у оквиру своје организације имају државне координаторе и организационе јединице чија је надлежност искључиво борба против трговине људима. У Србији постоји државни координатор за борбу против трговине људима, а који је уједно и начелник Одјељења за сузбијање прекограничног криминала и криминалистичко-обавјештајне послове у Управи граничне полиције.¹⁶ У Хрватској постоји владина канцеларија за сузбијање трговања људима и национални координатор за сузбијање трговања људима.¹⁷ У Црној Гори постоји Канцеларија за борбу против трговине људима која је била у оквиру МУП-а Црне Горе, а сада је у оквиру Генералног секретаријата Владе Црне Горе.¹⁸

Координатори ових земаља и њихова тијела за борбу против трговине раде на доношењу и спровођењу националних стратегија, у којима су укључене полицијске агенције. Осим тога, ради се на анализи постојећег стања и у складу са тим предлажу се измјене или доношење нових формалноправних аката, систематизације, одређују се посебни буџети за активности које се односе на превенцију трговине људима, заштиту жртава трговине људима, као и за унапређење оспособљености и опремљености полицијских тијела, као и све друге битне околности за ефикасан рад. Дакле, у овим примјерима се може препознати присуство државних политика које су дале велик значај у борби против трговине људима, а што се огледа у њиховим стратешким напорима и институционалним тијелима.

Затим, чињеница је да и у Босни и Херцеговини постоји државни координатор за борбу против трговине људима, као и Одсјек за борбу против трговине људима при Министарству безбједности Босне и Херцеговине (БиХ).¹⁹ Постојао је и Акциони план за спречавање трговине људима у БиХ за период од 2008. до 2012. године коју је спроводила Канцеларија државног координатора.²⁰ План је обухватао области системске подршке,

15 Министарство спољних послова Сједињених Америчких Држава (U.S. Department of State) сваке године у оквиру свог извјештаја о стању трговине људима у свијету, препоручује парадигму "ЗП" плус "П", односно, Превенцију (*Prevention*), Заштиту (*Protection*), Кривично гоњење (*Prosecution*) и Партнерство (*Partnerships*). Више на: <http://www.state.gov/j/tip/index.htm> (15.10.2013.године).

16 Видјети на: http://www.mup.gov.rs/cms_lat/sadrzaj.nsf/republicki-tim-za-borbu-protiv-trgovine-ljudima.h (12.07.2013.године).

17 Видјети на: <http://www.mup.hr/main.aspx?id=31>; и <http://www.ljudskaprava.vladarh.hr/Default.aspx?sec=30> (15.10.2013.године).

18 Видјети на: <http://www.portalanalitika.me/drustvo/vijesti/115421-kancelarija-za-borbu-protiv-trgovine-ljudima-vie-nije-u-sklopu-mup-a> (21.10.2013.године).

19 Видјети на: <http://www.msb.gov.ba/onama/default.aspx?id=1661&langTag=bs-BA> (20.10.2013.године)

20 Видјети на: http://www.msb.gov.ba/anti_trafficking/dokumenti/planovi/Archive.aspx?lang-

превенције, заштите жртава и свједока, кривично гоњење и међународну сарадњу. Постоји и "Ударна група за борбу против трговине људима и организована илегалне миграције" при Тужилаштву БиХ, у коју су именовани и представници МУП-а РС. Затим, припадници МУП-а РС су у предходном периоду присуствовали свим едукацијама, семинарима и тренинзима у организацији државног координатора.

Међутим, потребно се осврнути на фактичко стање, политичко-безбједносну констелацију у БиХ, у којој је МУП РС безбједносна институција надлежна за територију Републике Српске и као таква подређена Влади Републике Српске. С друге стране, Министарство безбједности БиХ при којем се налази државни координатор као и Одсјек за борбу против трговине људима, јесте институција на нивоу БиХ која не посједује ингеренције у односу на МУП РС у контексту борбе против трговине људима, а и уопште. Другим ријечима, овим акцентом се жели указати да је у оваквим околностима тешко могуће успоставити стварно и ефикасно спровођење стратегије против трговине људима, гдје де јуре постоји стратегија којом је убухвањена Република Српска а де факто се она не спроводи, јер МУП РС не посједује тијело које би системски и организовано поступало по питању трговине људима на подручју Републике Српске, као што има тијела и за све друге видове криминалних опасности (тероризам, организовани криминал, корупцију и др.).

Законодавни узроци

У Кривичном закону Републике Српске (КЗРС) област трговине људима први пут је дефинисана 2003. године, у члану 198. "Трговина људима ради вршења проституције".²¹ Овај члан се односи само на једну врсту експлоатације у трговини људима, док су остали облици изостављени. Међутим, и данас је ситуација иста, осим једне мање измјене у том члану, гдје је је у ставовима 1), 2) и 3), послије ријечи "зарада" додато "или друге користи".²² Радило се о томе да је и у овом кривичном дјелу веома тешко било доказати некеме да је организовао проституцију ради зараде, јер је чињеница да криминогена лица такву нелегалну зараду вјешто скривају. Овом измјеном се доста олакшало полицији и тужиластву у погледу доказивања дјела и оптуживања. Међутим, ни до данас у КЗРС не постоји дефинисано кривично дјело трговине људима које обухвата све појавне облике у складу са Конвенцијом Савјета Европе о борби против трговине људима, коју је БиХ потписала и ратификовала. Дакле, то је још једна отежавајућа околност за ефикасан рад МУП-а РС у тој области, иако је у КЗ БиХ то усклађи-

Tag=bs-BA&template_id=104&pageIndex=1 (20.10.2013.године).

21 "Службени гласник Републике Српске" број 49, од 25. јуна 2003. године.

22 "Службени гласник Републике Српске" број 7,3 од 30. јула 2010. године.

Ефикасност министарства унутрашњих послова републике српске у борби...

вање кривичног дјела извршено. Односно, МУП РС у случајевима других облика трговине људима има избор да се обраћа и да сарађује само са Тужилаштвом БиХ по КЗ БиХ, што се и збило више пута у досадашњој пракси.

Цијењећи чињеницу да у таквим истрагама радници МУП-а РС могу да иду само у сједиште Тужилаштва БиХ (Сарајево), јасно је да такав рад прати доста отежавајућих околности, као што су: већа географска дистанца у односу на мјесто локалног тужилаштва; користи се већи број људских ресурса, као и других материјално-техничких ресурса (возила, гориво, дневнице, смјештај...); доста тежа кореспонденција са поступајућим тужиоцем због даљине (хитне наредбе, проширење истраге...); ризичније спровођење осумњичених лица; ризичније одвођење жртава трговине људима; немогућност присуства поступајућег тужиоца у битним моментима (претреси, лишења слободе..), и друге сличне отежавајуће околности.

Осим тога, када би у КЗРС било дефинисано кривично дјело трговине људима са свим њеним појавним облицима, с вјероватноћом се може очекивати да би актуелни догађаји у посљедње вријеме били процесуирани под тим дјелом а не дјелима из области полног насиља. Затим, учествовање појединих службених лица у тим криминалним активностима било би такође окарактерисано на прави начин као трговина људима, како је већ и описано у самом раду. Такође, с измијењеним КЗРС, у погледу допуњавања кривичног дјела трговине људима, сва тужилаштва и судови у Републици Српској би имали надлежност у поступању за све појавне облике, што би доста олакшало поступање припадника МУП-а РС на цијелој територији. Поред тога, не смије се занемарити и потцијенити способност криминогених лица која веома вјешто прате и идентификују пропусте у постојећим законским и другим актима, након чега их злоупотријебе кроз веома пажљиво бирање мјеста извршења кривичних дјела, па на одређен начин, територија Републике Српске може бити и привлачна за њихове активности које нису препознате у КЗРС.

Дакле, за успјешан рад МУП-а РС на сузбијању трговине људима у цијелости, чини се непоходним што скорије ускладити постојећи КЗРС са Конвенцијом Савјета Европе о борби против трговине људима, у дијелу који се односи на трговину људима, као и са измијењеним КЗ БиХ.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У раду се настојало указати на потенцијалне изазове и препреке које се појављују пред Министарством унутрашњих послова Републике Српске (МУП РС) у ефикасној борби против трговине људима у свим њеним облицима. Када се узме у обзир почетак борбе ове институције против трговине људима, када је она искључиво била присутна као појавни облик проституције,

може се оцијенити да је успјешна. Међутим, данас се тај феномен појављује у разним облицима и са новијим начинима извршавања који изискују адекватнији и обухватнији законодавни оквир у кривичноправном смислу као и институционалну спремност у организационом смислу.

Када се посматра садашњи кривичноправни оквир Републике Српске, трговина људима јесте инкриминисана, али не у потпуности. Министарство препознаје овај феномен кроз своју организациону структуру и систематизацију, али чини се, са мањим потенцијалима. То не значи да се са оваквим статусом неће успјети супротставити трговини људима у одређеним случајевима, али постоји оправдана бојазан да би можда у неким случајевима трговина људима остала препозната или би се подвела под блажа кривична дјела, а постоји потенцијална могућност и да се случајеви трговине људима рјешавају ретроактивно због недостатка јачег институционалног тијела.

За још успјешнију борбу у будућности против овог негативног феномена на подручју Републике Српске, а која би обухватала проактивне истраге и откривање извршилаца кривичних дјела, максималну заштиту потенцијалних и идентификованих жртава трговине људима, правично кривично гоњење и судску праксу, и унапређење формалноправног оквира (закони, подзаконски акти, база података за жртве...), намећу се два потенцијална рјешења.

Прво, покретање иницијативе за измјену и допуну постојећег кривичног дјела Трговина људима ради вршења проституције које је дефинисано у члану 198. КЗРС, с циљем његовог усаглашавања са дефиницијом трговине људима из Конвенције Савјета Европе за борбу против трговине људима, или да се усклади с измијењеним и допуњеним описом кривичног дјела трговине људима у КЗ БиХ. Тиме би у КЗРС били инкриминисани сви појавни облици трговине људима, као и службена лица која су саучесници у извршењу, те дефинисан термин дијете у контексту трговине људима, под којим се подразумијева свако лице млађе од 18 година.

Друго, за функционалнију и сврсисходнију борбу МУП-а РС против трговине људима, чини се прихватљивим формирање једног систематизованог тијела за борбу против трговине људима у самом Министарству (тим, одсјек, одјељење), којим би управљало одређено лице са статусом "републичког/националног координатора". Тиме би се преузела одговорност и унаприједило спровођење Стратегије за борбу против трговине људима за подручје Републике Српске, а што подразумијева унапређење стратешког и планског рада на побољшању превенције и раног откривања случајева трговине људима, едукацији, оспособљавању и изградњи полицијских и других службеника који поступају по трговини људима, заштити жртава трговине људима, унапређењу формалноправног оквира, сарадња са домаћим инсти-

туцијама, друштвеном заједницом, као и релевантним тијелима држава региона и шире, те свих других битних сегмената.

ЛИТЕРАТУРА

1. Anna M. Agathangelou, *The Global political Economy of Sex: Desire, Violence, and Insecurity in Mediterranean Nation States*, Palgrave Macmillan, New York, 2004.
2. Драган Р. Симић, Наука о безбедности – савремени приступи безбедности, ЈП Службени лист СРЈ, Факултет политичких наука, Београд, 2002.
3. Драган Р. Симић, Наука о безбедности, Службени лист СРЈ, Факултет политичких наука, Београд, 2002.
4. Ken Booth, *Security and Emancipation*, Review of International Studies, Vol. 17, No. 4, Cambridge University Press, 1991.
5. Мићо Бошковић, Транснационални организовани криминалитет, Полицијска академија, Београд, 2003.
6. Мићо Бошковић, Организовани криминалитет и корупција, Висока школа унутрашњих послова Бања Лука, Бања Лука, 2004.
7. Саша Мијалковић, Трговина људима, БеоСинг-Београд, Београд, 2005.
8. Филип Ејдус, Међународна безбедност: Теорије, сектори и нивои, ЈП Службени гласник и Београдски центар за безбедносну политику, Београд, 2012.
9. Claudia Aradau, *Rethinking Trafficking in Women: Politics out of Security, Unmaking Security: Desecuritization, Emancipation, Ethics*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2008.
10. Конвенција Савјета Европе о борби против трговине људима, Варшава, 16.05.2005 године.
11. Конвенција УН-а против транснационалног организованог криминала усвојена је од стране Генералне скупштине УН-а 15. новембра 2000. године.
12. Протокол за спречавање, заустављање и кажњавање трговине људима, посебно женама и дјецом, којим се допуњује Конвенција УН-а против транснационалног организованог криминала.
13. Кривични закон Републике Српске (Службени гласник Републике Српске број 49/2003).
14. Измјене и допуне Кривичног закона Републике Српске (Службени гласник Републике Српске број 73/2010).
15. Кривични закон Босне и Херцеговине (Службени гласник БиХ број 37/2003)
16. Измјене и допуне Кривичног закона Босне и Херцеговине (Службени гласник Босне и Херцеговине број 8/10).
17. <http://usatoday30.usatoday.com/news/world/story/2012-04-03/human-trafficking-sex-UN/53982026/1>. (8.6.2013, у 14,00).
18. <http://www.freetheslaves.net/>

19. <http://www.nezavisne.com/novosti/hronika/Inspektor-Kos-mora-biti-pod-istragom-189753.html> (20.10.2013.године).
20. <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:417067-Banjaluca-Sest-godina-pedofilu--socijalnom-radniku> (18.10.2013.године).
21. <http://www.state.gov/j/tip/index.htm>
22. http://www.mup.gov.rs/cms_lat/sadrzaj.nsf/republicki-tim-za-borbu-protiv-trgovine-ljudima.h
23. <http://www.mup.hr/main.aspx?id=31>; и <http://www.ljudskaprava.vladarh.hr/Default.aspx?sec=30>
24. <http://www.portalanalitika.me/drustvo/vijesti/115421-kancelarija-za-borbu-protiv-trgovine-ljudima-vie-nije-u-sklopu-mup-a> (21.10.2013.године).
25. <http://www.msb.gov.ba/onama/default.aspx?id=1661&langTag=bs-BA>

EFFICIENCY OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF THE REPUBLIC OF SRPSKA IN THE FIGHT AGAINST HUMAN TRAFFICKING - CHALLENGES AND BARRIERS -

*Dražan Bojić, MA*²³

Abstract: This paper analyzes the role of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Srpska (RS MUP) in combating the phenomenon of trafficking in human beings, which is imposed as a security threat. The paper emphasizes the potential problems and issues that arise in the work of the RS Ministry of Interior when combating all forms of this phenomenon. The potential causes that make the work of the RS MUP more difficult are those of structural and legislative character, since there are certain deficiencies in the criminal justice and institutional fields. Finally, in order to achieve a higher degree of success of the RS Ministry of Interior in combating human trafficking, the paper suggests specific steps and recommendations on the basis of the logical conclusions.

Key words: human trafficking, institutions, legislation, security threats, challenges, causes.

²³ Dražan Bojić is a police officer in the Administration of Criminal Police of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Srpska. He is, also, a PhD student in the third year of doctoral politicalology studies-International and European Studies, Faculty of Political Sciences, University of Belgrade. He was working for a long period of time on the detection and prevention of human trafficking cases, which he was awarded by the Minister of Interior of the Republic of Srpska for. He was appointed on behalf of the Minister of Internal Affairs of the Republic of Srpska as a member of the "Task Force to combat human trafficking and organized illegal immigration in BiH", at the level of B&H in the period from 2007 to 2011. Participant and speaker at numerous national and international conferences related to human trafficking.

ДИРЕКТНА СТРАНА УЛАГАЊА И ЕФЕКТИ НА РАЗВОЈ*Др Српко Косорић*

Висока школа унутрашњих послова

Бања Лука

Апстракт: Директна страна улагања као облик међународног кретања капитала представљају допринос ефикаснијем пословању привреде, излазак на међународно тржиште, подизање животног стандарда друштва. У том контексту вредновање ефикасности инвестиција представља основу доношења одлука о инвестирању, из једне у другу земљу, у циљу унапређења пословања привреде. Страна улагања представљају кључни развојни фактор у савременој привреди, уз трговину, најзначајније средство пословања предузећа, организовање производње, снабдијевање робом и услугама у свјетским размјерама. Код директних страних улагања не ради се само о трансферу капитала из једне земље у другу, већ о инвестиционом пакету који садржи нове технологије, менаџерска знања, нова тржишта. Директна страна улагања су аутономне трансакције дугорочног кретања капитала мотивисане економским интересима, међу којима је на првом мјесту профит.

Кључне ријечи: Капитал, БДП, улагања, размјена, инвестиције, привредни раст, профит.

УВОД

У данашњим условима пословања, директна страна улагања остварују значајне ефекте на привреду земље домаћина. Њихов значај евидентира се по два основа: квантитативни раст, који се мјери стањем и укупним токовима, превазилази друштвени производ, извоз и домаће инвестиције, и квалитативно, преносећи на земље домаћина инвестиције, трговину, технологију и финансијске токове. Одредити ефекте директних страних улагања на економски раст земље домаћина није једноставно, због тога што постоји велики број промјенљивих, гдје су ефекти везани за специ-

фичност земље¹, секторе привреде и инвестирања. Могу се посматрати са два аспекта, првог – допуњавају домаће факторе производње и креирају услове за нову запосленост, другог – стимулишу раст земље домаћина путем трансфера технологије, обуке радне снаге, успостављају везу са локалном привредом, и омогућавају домаћим предузећима наступ на свјетском тржишту. Ефекти директних страних улагања зависе од фазе економског развоја земље, гдје постоје четири (4) фазе². У првој фази најважнију улогу имају природни ресурси, и у овој фази земља домаћин нема значајних ефеката. Друга фаза повећава домаће инвестиције, инвестира се у јавна добра, комуникације и транспорт. Држава своје интересе помјера од природних ресурса ка производњи радноинтензивних добара, а ефекти зависе од инфраструктуре и макроекономске политике. Трећа фаза обухвата период развоја подржаног иновацијама, менаџерским знањима, организационим предностима, рационализацијом производње и инвестицијама које имају ефекте на јачање конкурентности домаћих компанија и наступа на новим тржиштима. Четврта фаза је највећа фаза економског развоја и представља постиндустријско-сервисно друштво. Производи се састоје од директних услуга, а прекограничне везе постају интензивније. Ефекти директних страних улагања на привредни развој земље домаћина зависе од тога да ли држава примјењује увозно супститутивну развојну стратегију или извозно развојну стратегију. Истраживања су показала да су инвестиције изузетно важне за привредни раст, гдје желимо да докажемо: Да ли прилив директних страних улагања повећава укупне инвестиције у земљи домаћину или их смањује? Ако директна страна улагања улазе у сектор у којем постоји конкуренција домаћих компанија, јавља се конкурентска борба чије посљедице су одгађање инвестиција, и излазак одређених компанија из сектора, што смањује укупне инвестиције у сектору а тиме у цијелој привреди. Када директна страна улагања улазе у нови сектор (примарни, секундарни, терцијарни), тада се укупне инвестиције земље повећавају.

1. УТИЦАЈ ДИРЕКТНИХ СТРАНИХ УЛАГАЊА НА ДОМАЋЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ

Основни циљ земље домаћина је остварење дугорочног привредног раста који се заснива на повећању инвестиција, нових технологија, повећање конкурентности производа на свјетском тржишту. Истраживања су показала да се привредни раст најефикасније може реализовати кроз гринфилд (greenfield) инвестиције, на које се земља домаћин највише

1 OLI парадигма: На основу специфичних предности инвеститора и у складу с предностима локације земље, компанија предузима директна страна улагања (O – opportunity, L – location, I – investment).

2 Dunning, 1992, 265–284.

оријентише у привлачењу страних инвестиција. Инвестиције за обнављање и увећање домаћег капитала, одржавање корака с новим технологијама, представљају неопходан елемент за остварање дугорочног раста. Директна страна улагања сматрају се најповољнијим извором капитала, и имају предност у односу на остале изворе капитала, као што су задужење, портфолио инвестиције и страна помоћ. Директна страна улагања се односе на улагања у фиксну имовину и представљају дугорочно инвестирање. Анализа финансијских ефеката³ показују да страна улагања представљају прилив страних ресурса који повећавају укупне инвестиције у земљи домаћину. Њихово учешће у укупним домаћим инвестицијама се повећава, посебно код земаља у транзицији. Поред основног (иницијалног) прилива капитала, директна страна улагања чини и реинвестирани профит филијала страних компанија. Од облика улагања у земљи домаћину зависе ефекти на укупне инвестиције у земљи. Гринфилд⁴ (greenfield) улагањима сматрамо страна улагања у оснивању новог предузећа, менаџери и аквизиције (M&A) су процес припајања (спајања) домаћег предузећа са страним. Улагања имају већи ефекат на повећање укупних инвестиција од менаџера и аквизиције, чија је суштина промјена власништва над постојећим ресурсима а не креирање нових. Менаџери и аквизиције (M&A) имају утицај на повећање укупних инвестиција уколико инвеститори (страни улагачи) буду улагали у нове објекте својих филијала. Наведени облици улагања утичу на повећање укупних инвестиција у случају да као резултат основног улагања страних компанија дође до повећања улагања из осталих страних компанија, или ако дође до повећања домаћих инвестиција на следећи начин: прво, директна страна улагања могу повећати улазак осталих транснационалних компанија (ТНК) које су у пословним везама са инцијалним улагачем, и које га слиједе на свим другим тржиштима; друго, улагање једне компаније сигнализира осталим ТНК да постоји повољна инвестициона клима у земљи домаћину, и да се смањује ризик улагања. Треће, директна страна улагања стимулишу домаће инвестиције уколико постоји комплементарност у производњи домаћих компанија и филијала. У таквом окружењу стране филијале и домаће компаније успостављају стабилне везе, из којих домаће компаније стварају додатни мотив да реализују нове пројекте и улажу додатна средства. Четврто, искуства земље домаћина показују да филијале страних компанија имају већу склоност ка инвестирању него домаће, те на тај начин повећавају инвестиције у земљи домаћину. Анализирани облици улагања повећавају укупне инвестиције у земљи домаћину, тако што један (1) еуро директних страних улагања повећава укупне инвестиције за више од једног (1) еура, односно

³ Више о томе може се видјети у: OECD (2002), *Foreign Direct Investment for Development*, Paris.

⁴ UNCTAD, „*World Investment Report 2002*“, стр. 319–327.

обим ефеката (crowding-in) креће се у распону 1,5–2,3 еура. Разлика у ефектима постоји зависно од тога о којој се земљи ради, и у који сектор се инвестира. Кркоска је анализирао утицај страних улагања на инвестиције транзицијских земаља и закључио да директна страна улагања подстичу инвестиције у земљама домаћина. Домаће инвестиције⁵ су у функцији страног капитала и привредног раста.

$$DI = f(\text{Страни капитал, БДП})$$

Једначина представља везу зависне промјенљиве (домаће инвестиције) од двије независне промјенљиве (стопе прилива страног капитала и стопе раста бруто друштвеног производа). Такву везу представљавамо коефицијентима: ако је коефицијент прилива страног капитала 0,25 ($DI=0,25 + 0,40$), то значи да у одређеном периоду повећање прилива страног капитала у бруто друштвеном производу за 1% у просјеку повећава удио домаћих инвестиција у бруто друштвеном производу за 0,25%.

2. ОТВОРЕНОСТ ПРИВРЕДЕ, КОМПАРАТИВНА ПРЕДНОСТ, СПЕЦИЈАЛИЗАЦИЈА И ДИРЕКТНА СТРАНА

Отвореност привреде обухвата инволвираност привреде у међународној размјени робе и капитала. Показатељ отворености привреде је кретање дијела извоза и увоза у бруто друштвеном производу, који је значајан у кретању директних страних улагања. Промјене у структури робне размјене, везане за страна улагања, анализирамо RCA-коефицијентом (Revealed Comparative Advantage). Када анализирамо овај коефицијент, производе можемо разврстати у четири групе: 1. производи интензивни сировинама, 2. радно интензивни производи, 3. капитално интензивни производи, 4. производи интензивни знањем.

Позитивна вриједност RCA-показатеља за поједину групу производа показује да земља домаћин има компаративну предност у производњи и размјени те групе производа. Многе земље су од локалних тржишта успјеле да се укључе у производњу транснационалних компанија, што је убрзало привредни раст, захваљујући савременој технологији и организацији производних процеса, тако да дијелове производње обављају засебна предузећа. Анализа међународне размјене показала је да је размјена дијелова унутар сектора најбржи сегмент међународне размјене; она износи 30%. Размјена унутар појединог сектора привреде је нови тренд у међународној робној размјени и директних страних улагања. Из такве ситуације произилази већа интегрисаност сектора и цијеле привреде у међународно тржиште. Степен специјализације у међународним размјерама пред-

5 Ж. Ловринчевић, Г. Бутурац, З. Марић, "Прилив иноземног капитала", Економски преглед, 55 (11-12), 894-934. (2004).

стављамо TO-indexom (Trade Overlap Index). Поред тога што мјери степен специјализације у међународној размјени унутар сектора у односу на међународну размјену између различитих сектора, такође показује степен укључености привреде земаља у међународно тржиште. TO-index креће се у распону 0–1, ако је ближи јединици (1) држава показује већу специјализацију у размјени робе унутар сектора. Већи степен размјене унутар сектора подразумијева већу укљученост привреде земље у размјену добара са осталим државама.

Босна и Херцеговина показује низак ниво укључености на међународно тржиште и унутарсекторску размјену (специјализацију), као и недовољно интегрисање привредних структура. Шта нам то говори? Већа специјализација у унутарсекторској размјени и већа интегрисаност у међународне токове робе корелира с позитивним промјенама структуре робне размјене. Босна и Херцеговина има највећу специјализацију у унутарсекторској размјени код радноинтензивних производа, а најмању код капиталноинтензивних производа. Сљедеће питање које постављамо, гласи: Да ли специјализација у унутарсекторској размјени води бољој структури робне размјене или се ради о независним правцима и не утиче на прилив директних страних улагања? Наведену везу можемо представити Пирсоновим коефицијентом корелације⁶, који се креће у распону од -1 до +1. Ако је коефицијент ближи 1, веза је јача, а ближи нули (0), веза је слаба. Ако је вриједност коефицијента 0,60, веза је средње величине, што значи да пораст специјализације у унутарсекторској размјени и већа интегрисаност у међународно тржиште побољшава структуру робне размјене. Босна и Херцеговина нема одговарајућу структуру робне размјене у односу на остале земље у окружењу, због тога што је степен специјализације у унутарсекторској размјени низак.

Закључујемо да су директна страна улагања главни покретач повећања компаративних предности и унутарсекторске размјене. Пораст директних страних улагања позитивно утиче на раст интегрисаности привреде у међународно тржиште. Пирсонов коефицијент за Босну и Херцеговину показује да је веза директних страних улагања и интеграције њене привреде у међународно тржиште недовољна. Супротно томе, паралелно са растом страних улагања и домаћих инвестиција дошло је до смањења специјализације у унутарсекторској размјени. Босна и Херцеговина због нивоа директних страних улагања није остварила промјене у структу-

6 Пирсонов коефицијент корелације користи се у случајевима када између варијабли проматраног модела постоји линеарна повезаност и непрекидна нормална дистрибуција. Предзнак коефицијента нас упућује на смјер корелације – да ли је позитивна или негативна, али нас не упућује на снагу корелације. Пирсонов коефицијент корелације базира се на поређењу стварног утицаја проматраних варијабли једне на другу у односу на максимални могући утицај двију варијабли. Означава се малим латиничким словом *p*.

ри робне размјене, специјализацију производње, тиме и укључивање у међународне технолошке привредне циклусе. Мада је забиљежила одређени раст страних улагања у досадашњем периоду (у 2007. износили су 1,5 млрд КМ), није успјела повећати специјализацију нити структуру робне размјене. Закључујемо да се ради о сљедећим карактеристикама и ефектима улагања на привреду Босне и Херцеговине:

1. Директна страна улагања, у периоду 1998–2011, имала су карактер куповине домаћег тржишта.

2. Улагања се односе на банкарски сектор, трговину, обнову инфраструктуре државе.

3. Изостала су страна улагања у производњу усмјерена на извоз, посебно метални сектор.

Због тога Босна и Херцеговина треба да ствара услове који привлаче стране улагаче у производни сектор.

Анализа ефеката директних страних улагања показује да је најзначајнији ефекат да таква улагања подстакну домаће инвестиције. Земље које су се недавно прикључиле Европској унији, повећањем директних страних улагања у бруто друштвеном производу за 1%, повећале су домаће инвестиције у бруто производу за 0,32%. У структури робне размјене у БиХ доминирају производи интензивни сировинама и радноинтензивни производи у односу на капиталноинтензивне производе и производе интензивне знањем. За разлику од других држава, Босна и Херцеговина не постиже директну везу директних страних улагања, домаћих инвестиција, структуре робне размјене и интегрисаности у међународно тржиште.

3. ДИРЕКТНА СТРАНА УЛАГАЊА И ЕФИКАСНОСТ ДОМАЋИХ ПРОИЗВОДА

Велики број аутора наглашава значај директних страних улагања за привредни раст земаља домаћина, и истичу сљедеће ефекте: убрзан трансфер технологије, раст продуктивности и извоза, укључивање привреде у глобална робна и финансијска тржишта. Одређени број земаља постигао је високе стопе раста привреде уз повећано страно задуживање и могућности сервисирања страног дуга. Друге државе су значајно повећале продуктивност привреде, поред недовољног прилива страних улагања. Када анализирамо Босну и Херцеговину и ефикасност страних улагања, постављамо питање: Шта је с њеном ефикасношћу инвестиција? Овдје под инвестицијама подразумевамо бруто инвестиције, гдје спадају домаћа и страна улагања. Ефикасност инвестиција можемо мјерити разним показатељима, а један од њих је коефицијент ефикасности инвестиција, ICOR (Incremental Capital Output Ratio). Да ли су стопе раста привреде посљедица

већег дијела инвестиција у бруто друштвеном производу или су последица веће ефикасности? ICOR је однос између стопе инвестирања, која представља удио инвестиција у бруто друштвеном производу, и стопе раста реалног бруто друштвеног производа

$$\text{ICOR} = \frac{\text{Бруто-инвестиције у фиксни капитал у постотку БДП}}{\text{Стопа раста реалног БДП}}$$

ICOR мјери потребну стопу повећања дијела инвестиција у бруто друштвеном производу (БДП) да би се остварио пораст стопе раста реалног БДП за 1%, уз дату ефикасност. Не користимо га само за пројекцију привредног раста, већ и за мјерење ефикасности инвестиција. Већа вриједност коефицијента представља нижу ефикасност инвестиција, зато што је за исту стопу раста реалног БДП потребан већи удио инвестиција у БДП. Супротно, нижи износ коефицијента значи већу ефикасност инвестиција, јер за исту стопу раста реалног БДП потребан је мањи удио инвестиција у БДП.

Државе које имају највећу ефикасност инвестиција у индустријским секторима и сектору услуга, за разлику од сектора пољопривреде и инфраструктуре, остварују највећу стопу раста бруто друштвеног производа. Закључак је да су најнефикасније инвестиције и директна страна улагања у индустрији (ICOR=2,5) и услугама (ICOR= 2,5), а најмања у сектору пољопривреде (ICOR=7,3), јавним услугама и инфраструктури (ICOR=10,9). Да ли постоји директна веза између ефикасности инвестиција и учешћа директних страних улагања у бруто друштвеном производу? На основу Спирмановог коефицијента корелације ранга закључујемо да не постоји корелација укупног прилива директних страних улагања у бруто друштвеном производу и ефикасности инвестиција. Код ефикасности страних улагања, значајан је њихов распоред по секторима привреде земље домаћина. У пракси многих земаља показало се да зависно од структуре директних страних улагања зависи и ефикасност улагања, висина привредног раста. На основу такве праксе постављамо питање: Да ли разлике у ефикасности инвестиција произилази из структуре улагања у појединим привредама? Према UNCTAD-овој методологији секторе привреде групишемо на: примарни, секундарни и терцијарни. Као што постоје три (3) сектора привреде, тако смо одредили структуру директних страних улагања на примарни, секундарни, и терцијарни сектор, гдје страна улагања зависно од тога у којем сектору се улаже имају различите ефекте. Рангираћемо привреде по ефикасности и учешћу директних страних улагања у терцијарном сектору у укупним страним улагањима 0–1, гдје један представља највећи удио директних страних улагања у терцијарном сектору. Ако коефицијент износи 0,60, закључујемо да постоји корелација

учешћа укупног прилива директних страних улагања у терцијарни сектор и ефикасности улагања. Ефикасност инвестиција корелира с висином укупног прилива директних страних улагања у терцијарни сектор, тако да што је удио тог прилива већи то је ефикасност мања.

4. МЕТОДЕ ОЦЈЕНЕ ЕФИКАСНОСТИ ДИРЕКТНИХ СТРАНИХ УЛАГАЊА

Оцјена оправданости реализације пројеката у оквиру страних улагања представља сложен поступак, који обухвата све ефекте који се постижу реализацијом улагања. Ефекти улагања представљају мјеру остваривања постављених циљева, те служе као критериј за оцјену ваљаности пројекта и избор најефикаснијег облика директних страних улагања. Оцјену улагања која обухваћају директне економске ефекте који остају инвеститору, називамо финансијско-тржишна оцјена. Приликом оцјене оправданости улагања, постоје индиректни ефекти које пројект доноси земљи домаћину инвестирања.

Такву оцјену називамо друштвено-економска оцјена. У свијету се користе методологије међународних институција за оцјену пројеката, а најпознатије су:

- UNIDO-методологија,
- OECD-методологија,
- Методологија Свјетске банке.

Економска наука се при доношењу одлука о улагањима бави питањем избора како ограничене ресурсе употријебити на најбољи начин ако постоји могућност њиховог алтернативног коришћења. Ако политичари одреде циљеве које треба, одређеним ресурсима, постићи, онда је задатак економиста да пружи анализе из којих ће се видјети импликације алтернативних избора. Основна оцјена ефеката улагања је да се израчуна величина профита који пројект може да оствари. Данас се оспорава примат таквог циља у свим случајевима. Поједини пројекти, у оквиру директних страних улагања, добиће позитивну оцјену ако уз профит обезбиједи нову технологију, додатно запошљавање, еколошку заштиту, и остале аспекте оцјене улагања.

5. МОТИВИ МЕЂУНАРОДНОГ КРЕТАЊА КАПИТАЛА

Мотиви међународног кретања капитала зависе од облика у коме се капитал улаже. Различити мотиви, на примјер, одређују приватне у односу на јавне токове капитала, а постоје разлике и између појединих видова приватног и јавног капитала, с тим да се, у принципу, приватни капитал креће према економским мотивима, а јавни капитал на основу ширих друштвено-политичких интереса. Остваривање већег профита или

неког другог прихода од уложеног капитала (камата, дивиденда) основни је мотив извоза капитала, док су остали мотиви најчешће посредни и у функцији овог главног мотива⁷. Ови други мотиви би се могли груписати у неколико категорија. Ту је мотив коришћења богатијих и јефтинијих ресурса у иностранству у односу на оне којима располаже земља извозница капитала, као што су: јефтинија радна снага, ниже цијене сировина и енергије, што је посебно битно код радно и сировински интензивних производних процеса. Поред трошкова производње, освајање тржишта одређене земље је врло чест мотив за извоз капитала, због величине тог тржишта и могућности пласмана, при чему се користе локални извори снабдијевања, смањују транспортни и други трошкови, а уједно се користи и заштићени статус домаће производње у оквиру царинског система те земље. Један број производа, а прије свега капитална добра (опрема, машине, постројења, бродови), због своје високе јединичне цене не могу се на међународном тржишту продати без одговарајућих кредитних услова, а читав низ неразвијених земаља које имају велике потребе за овим производима нема потребну платежно способну тражњу, тако да је извозно кредитирање, које представља облик извоза капитала, економска нужност за испоручиоце. Међутим, због значаја извоза за националну привреду, извозни кредити, односно систем њиховог финансирања, почивају на држави и њеним специјализованим агенцијама за кредитирање извоза. Мотив извоза капитала може бити и намјера да се обезбиједи одређени политички утицај у некој земљи, што је углавном присутно код пласмана капитала из јавних извора, прије свега код разних програма помоћи, али и "омекшавањем" комерцијалних услова пласмана приватног капитала кроз разне јавне субвенције. Иначе, инвестиције јавног капитала су добрим дијелом усмјерене и на то да се олакшају инвестиције приватног капитала. Мотив међународних развојних институција код пласмана капитала је унапређење привредног и друштвеног развоја земље корисника и да се допринесе складнијем развоју свјетске привреде. Основни мотив за увоз капитала, са становишта предузећа или земље корисника, јесте обезбјеђење недостајућих средстава за пословање и развој, односно реализацију одређених пројеката и програма, а у условима када за то нема довољно сопствених средстава, односно домаће акумулације, или су услови њеног ангажовања неповољни. На макроплану, увозом капитала се покрива дефицит платног (и спољнотрговинског) биланса, побољшава снабдјевеност домаћег тржишта, остварује пораст запослености и производње, врши трансфер технологије итд., што све има утицаја на привредни раст и развој земље. Увоз капитала, а посебно ако од тога национална привреда превише зависи, временом доводи, поред економске, и до разних врста политичке зависности, са читавим низом негативних реперкусија.

⁷ Извор: UNCTAD/United Nations, „World Investment Report 2009“ ,New York and Geneva, 2009, стр. 268.

6. СВЈЕТСКА ИСКУСТВА МЕЂУНАРОДНОГ КРЕТАЊА КАПИТАЛА

Кина је најбољи примјер како директне инвестиције у иностранству могу да буду мач са двије оштрице односно како претјеривање у давању повластица страним инвеститорима може да угрози домаћу производњу. Кина тренутно има највеће стопе привредног раста на свијету и има највећи ниво директних инвестиција, па је 2002. године престигла и САД⁸. Међутим, у Кини се претјерује с повластицама страним инвеститорима и на тај начин дискриминише сопствена производња. Ово ће у дугом року довести до распада домаће индустрије и Кина ће изгубити многе компаративне предности које сада има. Кина је достигла довољан ниво развоја, па сада треба укидати повластице страним инвеститорима и довести их на ниво домаћих предузећа како би се појачала конкуренција. У супротном, превише инвестиција ће уништити Кину. Доказ је однос домаћих инвестиција према страним инвестицијама који је у овој земљи четири до пет пута мањи од просјека земаља у развоју. Директне инвестиције су добре за економију и један од најзаслужнијих фактора зашто је Кина данас на нивоу на ком се тренутно налази. Једини проблем је да сада треба прилагодити правни оквир и правила игре постојећој ситуацији. За разлику од САД и европских кључних инвеститора, Велике Британије и Њемачке, које свој капитал углавном пласирају на релацији развијене земље – развијене земље (између 60 до 80 одсто), Јапан усмјерава своје директне инвестиције према земљама у развоју. У те сврхе користи око 60 одсто свог извозног инвестиционог капитала. На овај начин Јапан жели да обезбиједи јефтине сировине, радну снагу и да дислоцира прљаве технологије са својих подручја, за шта су земље у развоју биле најповољније. У почетку, Јапан је свој капитал усмјеравао у гране које могу да пруже подршку регуларном извозу јапанске робе (дистрибуција, транспорт, сервис), па отуда тумачење да су јапанске инвестиције биле tradeoriented. Ипак, у посљедње вријеме, Јапан је промијенио своју tradeoriented стратегију, па су јапанске директне инвестиције усмјерене ка Европи, САД и динамичним земљама Азије, и иду у индустријске гране као што су аутомобилска индустрија и електроника, с циљем опслуживања локалног тржишта. Својом новом инвестиционом стратегијом Јапан жели да у свакој чланици Тријаде изради регионално интегрисану мрежу афилијација, која је независна и самодовољна. Циљ Јапана је да изградњом такве мреже стекне статус “инсајдера” или присутног члана у сва три крака – Европа, САД и Азија, и тако обезбиједи приступ тржишту.

⁸ Извор: Huang, Yasheng, (2000), „*Why is foreign direct investment too much of a good thing for China*“, Harvard University Asia Center, February, стр. 11.

ЗАКЉУЧАК

Директна страна улагања су облик улагања код којих страни инвеститор обезбјеђује право власништва, контроле и управљања предузећем, ради дугорочног економског интереса. У ужем смислу подразумијевају улагање ради профитабилне дјелатности на територији друге државе. Као облик међународног кретања капитала, утичу на економски раст државе, сматрају се важним извором капитала, а ефекти зависе од облика и локације улагања. Зашто долази до раста директних страних улагања? Код страних улагања не ради се о класичном трансферу капитала из једне у другу земљу, већ о инвестицијама које обезбјеђују нову технологију, запосленост, тржиште. Омогућују најбржи развој земље, а путем њих владе подстичу производњу, инфраструктуру и смањење сиромаштва. Представљају прилив ресурса који повећавају инвестиције у земљи домаћину, а од облика улагања зависе ефекти на укупне инвестиције. Истраживања су показала да је најчешћи облик улагања преузимање и спајање (мерџери и аквизиције) предузећа, док су нова (гринфилд) улагања мање заступљена. Да ли ће страни улагач инвестирати у одређену земљу и облик зависи од величине профита, дугорочности пословања, инвестиционе климе. Основни циљ земље домаћина јесте остварење дугорочног привредног раста, заснованог на инвестицијама, знању и повећању конкурентности на тржишту. Истраживања су показала да се дугорочни привредни раст најбрже реализује кроз гринфилд улагања. Таква улагања имају већи ефект на укупне инвестиције од мерџера и аквизиција (M&A), чија је суштина у промјени власништва над ресурсима. M&A могу повећати укупне инвестиције уколико инвеститори улажу у нове објекте филијала, кроз унапређење пословања купљених предузећа. Најефикаснији облици страних улагања утичу на прилив капитала из осталих транснационалних компанија и раст домаћих инвестиција. Основни циљ страног улагача је максимализација профита, и зависно од тога постоји неколико мотива улагања: искоришћавање природних богастава, нова тржишта, ефикасност рада. Мотиви земље домаћина састоје се у поређењу друштвених користи и трошкова које проузрокују улагања, с циљем да друштвена корист буде већа од трошкова. Ефекти директних страних улагања могу бити директни, који се одражавају на макроплану, и индиректни, који утичу на структуру привреде.

ЛИТЕРАТУРА

1. Булат, С., „Новац, инфлација и стабилизација“, Београд, 2009.
2. Бутурац, Г.; Ловринчевић, Ж.; Марић, З., „Прилив иноземног капитала“, Економски преглед, 55 (11-12), 894-934 (2004).
3. 3. Huang, Yasheng (2000), „Why is foreign direct investment too much of a good thing for
4. China“, Harvard University Asia Center, February, str.11, 2013.
5. Илић, Б., „Макроекономија“, Београд, 2002.
6. Једнак, Ј., „Основи економије“, Београдска пословна школа, 2003.
7. Комазец, С.; Ристић, Ж., „Економија капитала и финансирање развоја“, Београд, 2009.
8. Мркушић, Ж., „Економски разлози за увоз иностраног капитала, Тржиште-новац- капитал“, Институт за спољну трговину, Београд, бр. 5, 1974.
9. OECD, Foreign Direct Investment for Development, Paris, 2002.
10. Ристић, Ж., „Тржиште капитала – теорија и пракса“, Привредни преглед, Београд, 1990.
11. Унковић, М., „Међународно кретање капитала и положај Југославије“, Научна књига, Београд, 1980.
12. United Nations/UNIDO, „The Least Development Countries 2009 Report“, New York and Geneva, 2000.
13. 12. Видас-Бубања, М., „Методе и детерминанте страних директних инвестиција“, Институт економских наука, Београд, 1998.
14. www.ekonomit.co.yu,
15. <http://www.ecb.europa.eu/ecb/orga/capital/html/index.hr.html>

DIRECT FOREIGN INVESTMENTS AND THEIR IMPACT ON DEVELOPMENT

PhD. Srpko Kosoric
College of Internal Affairs
Banja Luka

Abstract: Direct foreign investments, as a shape of international transfer of capital, represent contribution to more efficient economy management, coming - out on international market and raising of life standard in society. In that context evaluation of investment efficiency represents basis for enactment of decisions on investment from one country to another in order to improve economy management. Foreign investments are key development factor in modern economy, with trade, the most important mean of company management, organisation of production, providing for merchandise and services world wide. Direct foreign investments are not just about transferring of capital from one country to another; they are also investment package which contains new technologies, management skills, new markets. Direct foreign investements are autonomous longterm transactions of capital motivated by economic interests, among which profit is on the first place.

Key words: Capital, GDP, investement, transaction, economic growth, profit.

КОМПОНЕНТЕ УЗРАСТА И СТАРОСНЕ ГРАНИЦЕ У МАЛОЉЕТНИЧКОМ КРИВИЧНОМ ПРАВУ

Др Николина Грбић Павловић

Висока школа унутрашњих послова

Бања Лука

Апстракт: Малољетник је лице одређеног старосног узраста, посебних биопсихичких особина, које се разликује од дјецe и одраслих у степeну емоционалне и интелектуалне зрелости. Појам „малољетник“ је настао и тијесно је везан за кривичноправну проблематику противдруштвеног понашања младих. Он се у кривичном праву (али и прекршајном праву) углавном одређује лимитирањем граница узраста учинилаца кривичних дјела. С обзиром на то да се на основу узраста одређује да ли ће неко лице одговорати за учињено кривично дјело, који поступак ће се водити против њега, које санкције му се могу изрећи и друго, у раду ће се најприје дати основне одреднице о појму малољетника (како у међународним документима, тако и према домаћим прописима), затим одредити компоненте узраста и приказати старосне границе малољетника у упоредним малољетничким кривичноправним системима. На крају, одредиће се појам малољетника и старосне границе малољетства у малољетничком кривичном праву Републике Српске.

Кључне ријечи: малољетници, старосне границе.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Специфичности преступничког понашања лица, недовољне биопсихичке и социјалне зрелости, одражавале су се, у току дугог историјског периода, на кривичноправни и процесни статус малољетних лица. Припадници покољења младих, за разлику од одраслих, зрелих личности, одликују се наглашеним биопсихичким промјенама, чија динамичност пружа знатне могућности за васпитање, социјализацију итд., али како је млада личност недовољно изграђена, она је у тој фази развоја прилично осјетљива и на утицаје који њен развој и понашање могу усмјерити у асоцијалном

и антисоцијалном смијеру. То су личности у развоју, у критичном раздобљу између дјетињства и зрелости, које карактерише физиолошка нестабилност, душевна напетост, психичка нестабилност и превелика осјетљивост.¹ Стога, млади, као још недовољно обликоване личности, имају знатно умањену одговорност у правном и моралном смислу.²

Период малољетства у кривичноправном смислу углавном се поклапа са периодом који се у психологији и психијатрији означава појмом адолесценција (лат. *adolescere* – расти), односно посебно осјетљивим развојним раздобљем које „започиње репродуктивном способношћу, а завршава се успоравањем физичког развоја”³ и које се најчешће описује као период у којем млада особа треба да се одвоји од породице, индивидуализује, тј. створи темеље кохерентном идентитету, усвоји адекватне обрасце функционисања у личним и социјалним односима и ухвати у коштац са новим вриједностима и нормама, по правилу „кроз вртлог бурних испољавања”⁴

ОДЛИКЕ МАЛОЉЕТСТВА (АДОЛЕСЦЕНЦИЈЕ) И ПОЈАМ МАЛОЉЕТНИКА

У далекој прошлости, у примитивнијим друштвима, адолесцентни период означавао је крај дјетињства и улазак у свијет одраслих. Преузимајући дужности, млади човјек је тада преузимао и права одраслих. У таквим друштвима, анатомско-физиолошка и полна зрелост подударале су се са психолошком и социјалном зрелошћу. У оквирима релативно једноставне организације друштва, то је било реалније него у нашим, савременим условима. Живот младих у савременом друштву је неизмјерно сложенији, па сама чињеница да је адолесцент анатомски и физиолошки зрео не говори неминовно о његовој психолошкој зрелости, а посебно не о његовој социјалној зрелости и економској самосталности.⁵ За доњу границу адолесценције данас се узима узраст од 11 година, док у погледу горње границе не постоји сагласност у релевантним научним дисциплинама, при чему већина аутора прихвата узраст од 25 година као улазак у одрасло доба.⁶

Консензуса нема ни када је ријеч о „неизбјежности” бурног проласка кроз ову развојну фазу. Рани психоаналитички радови су упућивали на

1 Бабић, М.: *Кривично право-Општи и посебни дио*, Правни факултет, Бања Лука, 2008, стр. 193.

2 Сингер, М., Микшај-Тодоровић, Љ.: *Делинквенција младих*, Глобус, Загреб, 1993, стр. 10–11.

3 Хрњица, С.: *Општа психологија са психологијом личности*, Научна књига, Београд, 1990, стр.122–123; Смиљанић, В., Толичич, И.: *Дечја психологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1986, стр. 34.

4 Види шире: Алексић, О., Пејовић-Милованчевић, М.: *Адолесценција – митови, стереотипи, реалност*, *Зборник радова Унутрашња и спољашња реалност адолесцената*, ИП Жарко Албуљ, Београд, 2005, стр. 47.

5 Ђирић, З., Димитријевић, Б., *Основи судске психијатрије и психологије*, Студентски културни центар, Ниш, 2009, стр.186.

6 Алексић, О., Пејовић-Милованчевић, М., *op. cit.*, стр. 47.

Компоненте узраста и старосне границе у малољетничком кривичном праву

неизбјежну психопатологију у периоду адолесценције, док су психолошке студије из раних седамдесетих година XX вијека констатовале одсуство значајних психолошких тешкоћа код већине адолесцената.⁷ Најчешћа хетеро-агресивна понашања у периоду адолесценције су импулсивна понашања. То су напади бијеса и љутње праћени пражњењем, кроз покрете дијелова тијела или тијела у цјелини. Присутни су и вегетативни симптоми са могућим сужењем свијести. Овај облик понашања показатељ је дубљег назадовања у психичком функционисању и одвија се нагло, експлозивно, уз снажно афективно пражњење. Млада особа није у стању да на другачији начин испразни своју негативну енергију, нити је у стању да је контролише вишим дијеловима личности. У таквом стању нападају се објекти, живи или неживи, у околини. Наглост у деструктивним радњама може довести и до тешких кривичних дјела, до веома опасног и застрашујућег понашања.⁸

Дилеме око тога да ли је адолесценција неизбежно период „буре и стреса“ у развоју сваке просјечне јединке, да ли су неурофизиолошка неразвијеност мозга или одсуство емоционалне зрелости оно што битно разликује младе од одраслих, или је пак наглашавање бура адолесценције резултат својеврсног мита „о периоду који рађа потпуно ново биће“,⁹ и те како се реперкутују на плану друштвеног реаговања на малољетничку делинквенцију. Савремена кривична законодавства уважавају ову чињеницу, и својим нормама диференцирано приступају друштвеној реакцији према малољетним делинквентима. Такав приступ се одражава на начин утврђивања кривице малољетника, на избор кривичних санкција, на дефинисање сврхе санкција, али и на специфичности кривичног поступка и начина извршења кривичних санкција према малољетницима.¹⁰

Свакој култури, сваком народу, у складу са његовим особеностима, начином привређивања, друштвеном организацијом и системом идеала и вриједности, али и религијским схватањима, одговара особено схватање појма дјетета и његовог развоја.¹¹ Не постоји универзална и јединствена дефиниција дјетета и није је лако наћи. Она се често изводи посредно, на основу одредаба којима се постављају старосне границе за, на примјер, запошљавање, мобилизацију у оружане снаге, закључење брака или заснивање радног односа, па се дефиниција дјетета у међународном праву заснива на утврђивању узраста за уживање неког права или заштите права дјетета.¹²

⁷ *Ibidem*, стр. 47–48.

⁸ Ђирић, З., Димитријевић, Б., *op. cit.*, стр.188.

⁹ Види шире: Алексић, О., Пејовић-Милованчевић, М., *op. cit.*, стр. 49–50.

¹⁰ Кнежевић, С.: *Малолетничко кривично право-материјално, процесно и извршно*, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш, 2010, стр. 25.

¹¹ ⁶⁵ Види шире: Требјешанин, Ж.: *Представа о детету у српској култури*, Југословенски центар за права детета, Београд, 2000, стр. 297.

¹² ⁶⁶ Вучковић-Шаховић, Н.: *Права детета и међународно право*, Југословенски центар за права

Статус малољетника може се одредити прецизирањем старосних граница, или пак препуштањем надлежним државним органима да процјењују биопсихичку и социјалну зрелост сваког младог преступника. Прихватањем овог другог приступа, у поступак утврђивања зрелости малољетника укључили би се ванправни експерти, а због недостатка стриктних критеријума, отворио би се простор за арбитрерно поступање.¹³ Сходно томе, у кривичноправним законодавствима највећег броја земаља, утврђују се старосне границе, којима се малољетни извршиоци кривичних дјела издвајају од пунољетних учинилаца кривичних дјела, а утврђивањем доње границе малољетства постављају се границе кривичне одговорности.

Прије законског дефинисања појма малољетник (енгл. *juvenile*), потребно је утврдити однос између појмова дијете и малољетник, како у међународним документима, тако и у националном законодавству. Према члану 1. Конвенције о правима дјетета¹⁴: „дијете је свако људско биће млађе од 18 година, уколико се према законима који се односе на дијете пунољетство не стиче раније“.¹⁵ Из наведеног произилази да Конвенција поистовјеђује дијете са малољетним, а одраслу особу са пунољетним лицем. Стандардна минимална правила за уређење малољетничког правосуђа, познатија као Пекиншка правила,¹⁶ дефинишу сљедеће појмове: малољетник, преступ и малољетни преступник. Малољетник је дијете или млада особа која се, према дотичном правном систему, може у погледу преступа третирати друкчије од одраслих (Пекиншко правило 2.2 (а)). Према Пекиншком правилу 2.2 (б), преступ је свако понашање (поступање или пропуштање) које је кажњиво по дотичном правном систему. Малољетни преступник је дијете или млада особа за коју се тврди да је извршила или за коју је утврђено да је извршила преступ (Пекиншко правило 2.2 (в)). На овај начин се под појмом малољетник подразумевају особе различитог узраста, од седам до 18 година старости и више.

Из свега претходно наведеног произилази да не постоји међународни документ који дефинише појам малољетника путем критеријума узраста. Ипак, Конвенција о правима дјетета одредбом из члана 41. подстиче стране уговорнице да увијек примјењују виши стандард од онога утврђеног Конвенцијом, без обзира да ли је такав стандард постављен њиховим унутрашњим правом или међународним правом које је за дату државу обавезујуће.¹⁷

детета Београд, 2000, стр. 82.

13 Шкулић, М.: *Малолетници као учиниоци и као жртве кривичних дела*, Досије, Београд, 2003, стр. 80.

14 Convention on the Rights of the Child, усвојена од Генералне скупштине УН Резолуцијом број 44/25, од 20. новембра 1989. године.

15 Види шире: Петровић, М., Вучковић-Шаховић, Н., Стевановић, И.: *Права детета у Србији 2006. године*, Центар за права детета, Београд, 2007.

16 *United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice – The Beijing Rules*, усвојена од Генералне скупштине УН Резолуцијом број 40/33 од 29. новембра 1985. године.

17 Види шире: Вучковић-Шаховић, Н.: *Малолетничко правосуђе у међународном праву са посеб-*

Компоненте узраста и старосне границе у малољетничком кривичном праву

Основна идеја аутора Пекиншких правила је била да се створе правила која би се примјењивала на сва људска бића млађа од 18 година, пошто постоји могућност да се дијете млађе од 18 година, према неким националним законодавствима, сматра пунољетним. Проблем је донекле и језичке природе. „Juvenile”, како се користи у енглеском језику, не користи се тако често у француском или неким другим језицима. „Juvenile” је на одређени начин ближи изразу „young – млад”. У домаћем законодавству термин млад нема правно значење.¹⁸

Појмови малољетник, млађи малољетник и старији малољетник у овом раду ће се користити сходно законским дефиницијама из Закона о заштити и поступању са дјецом и малољетницима у кривичном поступку Републике Српске¹⁹, а о њима ће више ријечи бити у оквиру наслова који се односи на појмовно одређење малољетника у малољетничком кривичном праву Републике Српске.

СТАРΟΣНЕ ГРАНИЦЕ МАЛОЉЕТСТВА И ЊИХОВ КРИВИЧНОПРАВНИ ЗНАЧАЈ

Граница с којом малољетник, у кривичноправном смислу, постаје одговоран, подразумијева узраст у коме просјечан малољетник има довољан капацитет зрелости да може разликовати прихватљиво од неприхватљивог понашања према стандардима ужег и ширег социјалног окружења у коме живи. У том смислу одређивање старосне границе одговорности малољетника за учињено кривично дјело сматрамо само дјелимично кривичноправним питањем, и придајемо му и један шири, социјални садржај, у коме се са правима и заштитом коју малољетници треба да уживају и као учиниоци кривичног дјела, повезује нужност да са достизањем одређеног степена зрелости, преузимају и сносе одговорност за своје поступке.²⁰

Концепт старосне границе за кривичну одговорност односи се на узраст у коме лице посједује менталне способности да разликује добро и

ним освртом на малолетне (младе) делинквенте, *Југословенска ревија за међународно право*, год. 44, бр. 2–3, 1997, стр. 463–478.

18 *Ibidem*.

19 Закон о заштити и поступању са дјецом и малољетницима у кривичном поступку (Службени гласник Републике Српске, број 13/10; 61/13); У даљем тексту: Закон.

20 У литератури се посебна пажња поклања управо питању односа између права која су дјечи загарантована Конвенцијом о правима дјетета и одговорности коју треба да сносе за своје поступке. Указује се да процес учења и сазријевања подразумијева да дјеца постепено морају да преузимају одговорност за своје поступке. Тај процес у коме малољетник са сазријевањем развија капацитете за индивидуално и рационално доношење одлука, одражава се на другој страни и кроз постепено јачање његове моралне, али и законске одговорности за сопствене поступке. Треба имати у виду да се ради о процесу сазријевања који није довршен, па малољетници имају право да се њихова одговорност која се развија разматра од стране судија за малољетнике и пред посебним малољетничким судовима. Види: Cipriani, D. J.: *Children, their Rights, and the Beginning of Criminal Responsibility - An International Children's Rights Perspective*, Draft Ph.D. Dissertation, Vrije Universiteit Faculty of Law, Amsterdam, 2007, pp. 22–26.

лоше, односно да може да схвати значај посљедица свог дјела и да поступа у складу са таквим разумијевањем. То су године у којима лица имају способност да врше злочине и да прихватају одговорност за своје поступке, а сходно томе и да буду кривично гоњена и да им се изричу формалне кривичне санкције.²¹ Старосне границе, између осталог, подразумевају примјену различитог законодавства за малољетнике и за одрасле.²²

Најзначајнији међународноправни акт о питању узраста малољетника и њихове кривичне одговорности јесте Конвенција о правима дјетета (1989). У члану 1. Конвенције о правима дјетета наводи се да се за потребе те Конвенције дјететом сматра свако људско биће које није навршило 18 година живота, уколико се према закону који се на дијете примјењује пунољетство не стиче раније. Такође је важан члан 40. став 3. наведене Конвенције којим је предвиђено да ће стране уговорнице настојати да подстичу стварање закона, поступака, органа и установа који се изричито односе на дјецу и који се баве дјецом за коју се тврди да су оптужена или за коју је утврђено да су прекршила кривични закон, а посебно докумената којима би се утврдила најнижа старосна граница испод које дјеца не могу бити сматрана одговорном за кршење кривичног закона. Управо остављањем на вољу свакој држави да одлучи о минималној старосној граници одговорности, резултирало је великим диспаратом приликом одређивања доње старосне границе за кривичну одговорност.

Тако и Пекиншка правила, између осталог, предвиђају „минимални узраст за кривичну одговорност“. Према правилу 4.1, у правним системима који познају појам минималног узраста за кривичну одговорност малољетника, та граница не би требало да буде везана за сувише рани узраст. Савремени приступ подразумева да се размотри да ли дијете може да одговори моралним и психолошким елементима кривичне одговорности, односно да ли се дијете, по природи своје индивидуалне способности расуђивања и разумијевања, може сматрати одговорним за, у суштини, асоцијално понашање. Стога, потребно је уложити напоре како би се усагласила разумна најнижа старосна граница која је међународно примјењива.

Доња старосна граница је граница испод које се сматра да лица немају менталне способности за кршење кривичног права. Истраживања су показала да кривичноправни систем нема у потпуности одговарајуће рјешење

21 Види шире: Ramages, K. A.: *Investigating the Minimum Age of Criminal Responsibility in African Legal Systems*, University of the Western Cape, Faculty of Law, Bellville, 2008, p. 3-4.

22 Перић, О.: *Кривичноправни положај малолетника*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 1975, стр. 45. Даље, Перић наводи да старосна граница, односно узраст, нису од важности само за кривично право. Одређени узраст је потребан такође и за ступање у брак, за заснивање радног односа, за обављање појединих функција, за вршење гласачког права итд. Очигледно је да се чак у истој земљи веома ријетко поклапају грађанско и кривично пунољетство, а још мања подударност постоји у осталим случајевима.

Компоненте узраста и старосне границе у малољетничком кривичном праву

за поступање са малољетним учиниоцима кривичних дјела. Показало се да је потребно да правни системи имају одређене заштитне мјере којима би се штитили интереси дјеце која се нађу у овој непожељној позицији.²³ Управо једна од мјера којом се директно штити интерес дјетета, а што је предвиђено и Конвенцијом о правима дјетета и другим стандардима Уједињених нација, јесте да малољетни учиниоци кривичних дјела требају имати право на доњу старосну границу кривичне одговорности.

Тако, уколико кривично дјело изврши лице узраста испод доње старосне границе дефинисане од стране законодавца неке земље, биће изузето из материјалног и процесног кривичноправног режима, односно такво лице се не може сматрати кривично одговорним. Уколико се, ипак, деси да лице узраста испод доње старосне границе изврши кривично дјело, политика малољетничког правосуђа треба да интегрише механизме алтернативног гоњења. Ове алтернативне мјере су најчешће мјере социјалне заштите којима се настоји избјећи кривична одговорност лица испод доње старосне границе.

Поред тога што законодавац утврђује доњу старосну границу одговорности малољетника, дефинише се и горња старосна граница одговорности малољетника. Што се тиче одређивања горње границе кривичне одговорности малољетника, ситуација је свуда скоро иста, и она је углавном постављена на 18 година. Међутим, нова тенденција, која је све више уочљива, успоставља још једну категорију кривично одговорних лица, а то су млађа пунољетна лица. Ово је категорија око које не постоје још увијек сасвим јединствени ставови. Не постоји, између осталог, истовјетно гледиште ни око старосног доба, нарочито горње старосне границе, нити када се ради о режиму који се примјењује према овој групи делинквената. Ту се наилази на право шаренило у рјешењима појединих држава, пошто се полази од посебног поступања током издржавања казне лишења слободе, па све до посебног кривичноправног режима.²⁴

У кривичном праву се уочавају три могућности за одређивање старосних граница: једна је чисто формална и односи се на календарски узраст који се манифестује у броју достигнутих година; друга је према достигнутом биопсихичком развоју, а трећа могућност се односи на социјалну зрелост малољетника.²⁵ За старосне границе могу бити од значаја још и историјски разлози (нпр. традиција), затим културни, а често су од утицаја и разлози криминалне политике. У новије вријеме социјална зрелост као критеријум за одређивање старосних граница углавном не долази до изра-

²³ Види шире: Ramages, K. A., *op. cit.*, p. 3.

²⁴ Види шире: Перић, О.: *Кривичноправни положај малолетника*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 1975.

²⁵ *Ibidem*, стр. 29.

жаја, без обзира што је то најпотпунији критеријум. Најчешће се прибјегава комбиновању прва два критеријума, и то на начин да се у оквиру календарски одређених граница врши испитивање достигнутог биопсихичког развоја малољетника.²⁶

Одређивање старосне границе кривичне одговорности малољетних лица у првом реду представља одређивање узраста од кога се малољетници могу кривично процесуирати због учињеног кривичног дјела и узраста од кога им могу бити изречене кривичне санкције или алтернативне мјере прописане за малољетнике. Утврђивањем старосне границе одговорности малољетника, законодавац дефинише доњу и горњу границу унутар које учиниоци кривичних дјела имају кривичноправни статус малољетника.²⁷

Концепт старосних граница је први пут представљен у Француској, на прелазу из деветнаестог вијека, у Наполеоновом закону, и сада скоро све земље имају старосне границе за кривичну одговорност (изузеци су Панама, Брунеји и Саудијска Арабија).²⁸

Када се анализирају позитивноправна рјешења о старосној граници од које почиње одговорност малољетника за учињено кривично дјело, уочавају се значајне разлике између земаља. Та граница се креће од веома ниског узраста од 6, 7 или 8 година, па све до високог узраста од 14 до 18 година старости. Треба имати у виду да постојеће разлике морају бити схваћене у контексту многих фактора, укључујући и традицију и религију, које у појединим друштвима имају не само неформални, него и формални утицај на положај (малољетних) учинилаца кривичних дјела. У таквим друштвима је по правилу минимални узраст кривичне одговорности веома низак (6, 7, 9, 10 година), али се рани узраст кривичне одговорности среће и у друштвима у којима религија и традиција немају битан уплив на ово питање.²⁹

С обзиром на то да у Конвенцији о правима дјетета нема јасних смјерница у погледу доње старосне границе, у упоредним законодавствима постоје велике разлике приликом њеног одређивања. Ово потврђује и одлука Европског суда за људска права у предмету V. против УК.³⁰ Наиме,

26 Није тешко закључити колико су старосне границе вјештачка творевина. У кривичном праву се, на примјер (уз ријетке изузетке), не води рачуна о томе да дјевојчице раније сазријевају од дјечака. Исто тако, понекад може бити пресудно да ли је једно лице извршило кривично дјело дан прије пунољетства, или дан послје пунољетства (у првом случају, према извршиоцу кривичног дјела примјењују се кривичноправне одредбе намијењене малољетницима, а у другом случају према извршиоцу кривичног дјела примјењују се опште одредбе које важе за пунољетна лица).

27 Радуловић, Љ.: *Малолетничко кривично право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2010, стр. 45–46.

28 Hazel, N.: *Cross-national comparison of youth justice*, Youth Justice Board (YJB), London, 2008, p. 30. Доступно на: www.yjb.gov.uk

29 Радуловић, Љ.: *Малолетничко кривично право*, стр. 46–47.

30 (Представка број 24888/94, пресуда од 16. децембра 1999. године). Наведено према: Симовић, М., Јовашевић, Д., Митровић, Љ., Симовић-Нишевић, М.: *Коментар Закона о заштити и поступању*

Компоненте узраста и старосне границе у малољетничком кривичном праву

у овом случају Европски суд за људска права је прво разматрао да ли је приписивање кривичне одговорности подносиоцу представке у свјетлу дјела која је починио у узрасту од десет година само по себи изазвало повреду члана 3. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода. Чинећи ово, Европски суд је, с обзиром на то да је Конвенција живи инструмент, цијенио начело које је већ добро укоријењено у његовом прецедентном праву да је код одлучивања да ли је нека мјера прихватљива на темељу неке од одредаба Конвенције, легитимно узети у обзир стандарде који преовлађују међу државама чланицама Савјета Европе. У вези са овим, Европски суд за људска права примјеђује да, до данашњег дана, у Европи још није постигнут заједнички прихваћен минимални узраст за кривичну одговорност, те да у овој фази не постоји заједнички стандард међу државама чланицама Савјета Европе о овом питању. Иако су Енглеска и Велс европске државе са ниском старосном границом, за узраст од десет година не може се рећи да је толико низак да би се непропорционално разликовао од осталих европских држава.³¹

Према подацима за 90 земаља широм свијета учава се да доња граница кривичне одговорности варира од шест до 18 година.³² У поређењу са европским земљама, доња граница кривичне одговорности је нижа у земљама Блиског Истока и у Азији. Најнижа доња граница кривичне одговорности јесте шест година у Мексику. Генерално посматрано, бивше британске колоније имају нижу доњу границу кривичне одговорности (Канада – 12, Нови Зеланд – 10, Аустралија – 10, САД – 6+/нема³³). Највиша доња граница кривичне одговорности износи 18 година старости у Колумбији. Највећи број савремених кривичноправних система доњу границу малољетства одређују са навршених 14 година у вријеме извршења кривичног дјела (Јерменија, Аустрија, Кина, Бугарска, Данска, Италија, Њемачка, Јапан, Украјина и друге). Уколико посматрамо и земље које немају одређене старосне границе за кривичну одговорност, видимо да просјечна година старости износи приближно 12 година. Уколико се ове земље не узимају у обзир приликом одређивања просјечне године старости, оцјена је много боља и износи 13,5 година.

Код већине европских земаља доња граница кривичне одговорности је одређена између 14 и 16 година, изузев Француске, у којој је граница

са дјецом и малољетницима у кривичном поступку, Међународно удружење научних радника - AIS, Бања Лука, 2010, стр. 51.

31 Симовић, М., Јовашевић, Д., Митровић, Љ., Симовић-Нишевић, М., *op. cit.*, стр. 51–52.

32 Сви подаци који слиједе о доњој и горњој старосној граници кривичне одговорности малољетника преузети су из: Hazel, N., *op.cit.* p. 35 и даље.

33 Већина америчких држава немају одређену минималну границу старости за кривичну одговорност. Види шире: Griffin, P., Szymanski, L., King, M.: *National Overviews, State Juvenile Justice Profiles*, National Center for Juvenile Justice, Pittsburgh, 2006. Доступно на: <http://www.ncjj.org>

кривичне одговорности постављена на 13 година. Најнижа доња граница кривичне одговорности европских земаља је седам година у Швајцарској и Кипру. Посебно висока доња старосна граница за кривичну одговорност карактеристика је централне и источне Европе (нпр. Русија – 16).³⁴ Највећа доња граница кривичне одговорности је у Луксембургу, и износи 18 година старости.

Упркос неодређености доње старосне границе кривичне одговорности у међународним документима и различитим рјешењима у великом броју земаља, дошло је до тренда у земљама широм свијета да се доња старосна граница за кривичну одговорност повећава.³⁵

Горња старосна граница кривичне одговорности малољетника, односно година када почиње кривичноправно пунољетство, у земљама широм свијета такође је одређена на различит начин. У већини земаља ова граница је углавном постављена на 18 година.³⁶ Ова чињеница није у потпуности случајна ако се у обзир узме да је управо Конвенцијом о правима дјетета предвиђено да је 18 година граница када одређено лице, према међународним стандардима, више није дијете. Међутим, одређене земље су наставиле препознавати специфичности младих људи, те су горњу границу малољетства повећале изнад 18 година старости (нпр. Шведска – 21 година, Финска – 20 година, Кина – 25 година). Супротно томе, у неким земљама, као што су Аустралија и Нови Зеланд, на учиниоца кривичног дјела опште кривично законодавство примјењује се већ са 17 година.

Неке од најнижих горњих граница кривичне одговорности када се на учиниоца кривичног дјела примењује кривично законодавство за пунољетна лица јесу у Сингапуру са 12 година, у Јамајки са 14 година, у Турској са 15 година, у Украјини са 16 година и др. Уколико код оваквих примјера посматрамо и доњу границу кривичне одговорности, видјећемо да је и распон малољетства у овим земљама веома различит (нпр. распон малољетства у Сингапуру износи од 7 до 12 година, у Јамајки износи од 7

34 Види шире: Asquith, S.: *Juvenile Justice and Juvenile Delinquency in Central and Eastern Europe*, *Childrens Legal Rights Journal*, vol. 18, no. 1, 1998, pp.38–49; Muncie, J.: *The Globalization of crime control - the case of youth and juvenile justice: Neoliberalism, policy convergence and international conventions*, *Theoretical Criminology*, vol. 9, no.1, 2005, pp. 35–64.

35 На примјер: 1977. године у Израелу је та граница са девет повећана на 13 година старости; 1979. године у Куби је та граница са 12 повећана на 16 година старости; 1984. године у Канади доња граница кривичне одговорности је повећана са седам на 12 година; 1983. у Аргентини је граница повећана са 14 на 16 година; 1987. године у Норвешкој доња граница је повећана са 14 на 15 година старости. Види шире: Hallett, C., Hazel, N.: *The Evaluation of Children's Hearings in Scotland: Volume 2: The International Context*, Scottish Office, Edinburgh, 1998. У скорије вријеме, и то 2001. године, Ирска је повећала доњу старосну границу за кривичну одговорност са седам на 12 година, а Шпанија са 12 на 14 година старости.

36 Шуловић, З.: *Узраст малолетника као услов њихове кривичноправне одговорности*, Зборник радова, Кривичноправна питања малолетничке делинквенције, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2008, стр. 101– 108.

Компоненте узраста и старосне границе у малољетничком кривичном праву

до 14 година, у Турској од 12 до 15 година, у Украјини од 14 до 16 година).

На промјене у правцу подизања узраста кривичне одговорности младих, велики значај имају одређени међународни правни документи који регулишу питања положаја малољетних учинилаца кривичних дјела. Истовремено са овим процесом, у појединим срединама, а у вези са све чешћим извршењем тешких кривичних дјела од стране дјеце у раном узрасту, постоји притисак политичара, јавног мњења, као и одређених професионалних кругова, да се снизи узраст кривичне одговорности или уведе систем „двоструког колосијека“, на основу кога ће се одредити нижи узраст одговорности за учиниоце тешких кривичних дјела.³⁷

Рјешења која познају сва кривична законодавства настала на територији бивше СФР Југославије, било да кривичноправни положај малољетника одређују у кривичном закону (законику) или у посебном „малољетничком“ кривичном закону, веома су слична. Наиме, малољетник је лице које је у вријеме извршења кривичног дјела навршило 14, а није навршило 18 година. Такође, законски текстови ових земаља разликују три категорије малољетних лица: дијете (лице које није навршило 14 година не подлијеже кривичној одговорности), млађи малољетник (лице узраста од навршених 14 до ненавршених 16 година – према коме се могу изрицати само васпитне (одгојне) мјере) и старији малољетник (лице које је навршило 16, али није навршило 18 година, према коме се могу изрицати васпитне мјере и казна малољетничког затвора).³⁸

Међутим, новодонијети Закон за малолетничку правду Републике Македоније³⁹ познаје и једну специфичност у поређењу са законима других земаља бивше СФР Југославије. Наведени Закон одређује да се лица која су у вријеме извршења кривичног дјела у узрасту од навршених седам до

37 Види шире: Лазин, Ђ.: *Посебни и помоћни кривични поступци*, Култура, Београд, 1996, стр. 51.

38 Члан 3. *Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица* (Службени гласник Републике Србије, број 85/05); члан 4. *Закон о судовима за младеж Републике Хрватске* (Народне новине Републике Хрватске, број 111/97, 27/98 и 12/2002); члан 2. и 3. *Закон о поступању према малољетницима у кривичном поступку* (Службени лист Црне Горе, број 64/2011); члан 12. *Закон за малолетничку правду Републике Македоније* (Службени весник на Република Македонија, број 87/2007, 103/2008, 161/2008 и 145/2010). Када је у питању Република Словенија иако је на снагу ступио нови Кривични закон (*Kaznenski zakonik, Uradni list RS, št. 55/2008*), одредаба о малољетницима и посебних кривичних санкција за ову категорију учинилаца кривичних дјела у општем дијелу овог Закона више нема. За сада је у прелазним и завршним одребама важећег закона, у члану 375. предвиђена употреба ранијег Кривичног закона (*Kaznenski zakonik, Uradni list RS, št. 63/1994, 70/1994-popr., 23/1999-KZ-A, 40/2004-KZ-B, 95/2004-UPB1*) до доношења посебног кривичног закона за малољетнике. Тако су у члану 71. предвиђене категорије малолетних лица као и у законодавствима осталих држава бивше СФР Југославије. Види шире: Корошец, Д.: Предлог најновијег словенског Кривичног законика са посебним освртом на децу и малолетнике као починитеље кривичног дела, *Зборник радова Кривичноправна питања малолетничке делинквенције*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2008, стр. 83.

39 Закон за малолетничка правда (Службени весник на Република Македонија, број 87/2007, 103/2008, 161/2008 и 145/2010).

ненавршених 14 година називају “дјеца у ризику”. То су лица која су извршила кривично дјело или прекршај усљед зависности од употребе опојних дрога, психотропних супстанција или алкохола, дјеца која су ометена у развоју, дјеца жртве насиља, васпитно или социјално запуштена дјеца која су се нашла у ситуацији која отежава или онемогућава остваривање васпитне функције породице или дјеца која нису укључена у систем образовања или васпитања или дјеца која су се одала пићу, скитничењу или проституцији и која су због таквих својстава дошла или могу да дођу у сукоб са законом. Ова лица не одговарају за учињено кривично дјело. Према овим лицима, њиховој породици или стараоцу суд или други надлежни државни орган (центар за социјални рад, јавно тужилаштво, орган унутрашњих послова и установа за извршење санкција за малољетнике) могу да примијене мјере помоћи и заштите (члан 13. Закона за малолетничку правду) које се састоје у одузимању или ограничавању слобода и права дјетета.⁴⁰

МАЛОЉЕТНИЦИ И ГРАНИЦЕ МАЛОЉЕТСТВА У МАЛОЉЕТНИЧКОМ КРИВИЧНОМ ПРАВУ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Казнено право⁴¹ Републике Српске (али и Босне и Херцеговине) од свог настанка полази од специфичности малољетника и на посебан начин регулише њихов положај.

Према Закону, у члановима 2. и 3. дефинисани су појмови дијете и малољетник, као и границе малољетства у Републици Српској. У складу са Законом, дијете је свако лице које није навршило 18 година живота (члан 2. став 1). Лице које није навршило 14 година Закон назива дијете и према њему се не може покренути нити водити кривични поступак, нити му се може изрећи кривична санкција без обзира на врсту, природу и карактер учињеног кривичног дјела (што значи да узраст у оваквом случају представља процесну сметњу). То значи да ова лица не могу да буду активни субјект кривичног дјела.

Појмови малољетник, млађи малољетник и старији малољетник су дефинисани у члану 3. Закона. Под појмом малољетник се подразумијева лице које је у вријеме извршења кривичног дјела навршило 14, а није навршило 18 година. Надаље, узраст малољетника је дефинисан на начин да се малољетници као учиниоци кривичних дјела дијеле на двије категорије, и то на: млађе малољетнике и старије малољетнике. Млађи малољетници су лица узраста од навршених 14 до ненавршених 16 година, док су старији малољетници лица која су навршила 16, али нису навршила 18 година. Одређени број година једног лица навршава се протеком оног дана

40 Симовић М., Јовашевић, Д., Митровић, Љ., Симовић-Нишевић, М., *op. cit.*, стр. 49.

41 Под казним правом подразумијевамо кривично и прекршајно право.

Компоненте узраста и старосне границе у малољетничком кривичном праву

последње године који по свом броју одговара дану његова рођења.⁴²

Млађи малољетници се налазе на граници између дјеце (према којима се не примјењују никакве кривичне санкције) и старијих малољетника и њима се могу изрећи васпитне мјере. Степен њихове зрелости, психичке и социјалне, јесте такав да изрицање тежих санкција не би било оправдано. Код старијих малољетника степен душевне развијености је знатно виши и он се приближава душевној развијености пунољетних лица. Због тога се према овим лицима може изрећи и најтежа санкција предвиђена за малољетне извршиоце кривичних дјела, а то је казна малољетничког затвора.

ЛИТЕРАТУРА

1. Asquith, S.: Juvenile Justice and Juvenile Delinquency in Central and Eastern Europe, *Childrens Legal Rights Journal*, vol. 18, no. 1, 1998, pp.38–49; Muncie, J.: The Globalization of crime control - the case of youth and juvenile justice: Neoliberalism, policy convergence and international conventions, *Theoretical Criminology*, vol. 9, no.1, 2005, pp. 35–64.
2. Cipriani, D. J.: Children, their Rights, and the Beginning of Criminal Responsibility - An International Children's Rights Perspective, Draft Ph.D. Dissertation, Vrije Universiteit Faculty of Law, Amsterdam, 2007, pp. 22–26.
3. Griffin, P., Szymanski, L., King, M.: National Overviews, State Juvenile Justice Profiles, National Center for Juvenile Justice, Pittsburgh, 2006. Доступно на: <http://www.ncjj.org>
4. Hallett, C., Hazel, N.: The Evaluation of Children's Hearings in Scotland: Volume 2: The International Context, Scottish Office, Edinburgh, 1998.
5. Hazel, N.: Cross-national comparison of youth justice, Youth Justice Board (YJB), London, 2008, p. 30. Доступно на: www.yjb.gov.uk
6. Ramages, K. A.: Investigating the Minimum Age of Criminal Responsibility in African Legal Systems, University of the Western Cape, Faculty of Law, Bellville, 2008, p. 3–4.
7. Алексић, О., Пејовић-Милованчевић, М.: Адолесценција – митови, стереотипи, реалност, Зборник радова Унутрашња и спољашња реалност адолесцената, ИП Жарко Албуљ, Београд, 2005, стр. 47.
8. Бабић, М.: Кривично право-Општи и посебни дио, Правни факултет, Бања Лука, 2008, стр. 193.
9. Вучковић-Шаховић, Н.: Малолетничко правосуђе у међународном праву са посебним освртом на малолетне (младе) делинквенте, Југословенска ревија за међународно право, год. 44, бр. 2–3, 1997.
10. Вучковић-Шаховић, Н.: Права детета и међународно право,

⁴² Митровић, Љ.: *Коментар Закона о прекршајима Републике Српске*, Comesgrafika, Бања Лука, 2006, стр. 42–43.

- Југословенски центар за права детета Београд, 2000, стр. 82.
11. Ђирић, З., Димитријевић, Б., Основи судске психијатрије и психологије, Студентски културни центар, Ниш, 2009, стр.186.
 12. Кнежевић, С.: Малолетничко кривично право-материјално, процесно и извршно, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш, 2010, стр. 25.
 13. Корошец, Д.: Предлог најновијег словенског Кривичног законика са посебним освртом на децу и малолетнике као починитеље кривичног дела, Зборник радова Кривичноправна питања малолетничке делинквенције, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2008, стр. 83.
 14. Лазин, Ђ.: Посебни и помоћни кривични поступци, Култура, Београд, 1996, стр. 51.
 15. Митровић, Љ.: Коментар Закона о прекршајима Републике Српске, Comesgrafika, Бања Лука, 2006, стр. 42–43.
 16. Перић, О.: Кривичноправни положај малолетника, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 1975, стр. 45.
 17. Петровић, М., Вучковић-Шаховић, Н., Стевановић, И.: Права детета у Србији 2006. године, Центар за права детета, Београд, 2007.
 18. Радловић, Љ.: Малолетничко кривично право, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2010, стр. 45–46.
 19. Симовић, М., Јовашевић, Д., Митровић, Љ., Симовић-Нишевић, М.: Коментар Закона о заштити и поступању са дјецом и малолетницима у кривичном поступку, Међународно удружење научних радника - AIS, Бања Лука, 2010, стр. 51.
 20. Сингер, М., Микшај-Тодоровић, Љ.: Делинквенција младих, Глобус, Загреб, 1993, стр. 10–11.
 21. Смиљанић, В., Толичич, И.: Дечја психологија, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1986, стр. 34.
 22. Требјешанин, Ж.: Представа о детету у српској култури, Југословенски центар за права детета, Београд, 2000, стр. 297.
 23. Хрњица, С.: Општа психологија са психологијом личности, Научна књига, Београд, 1990, стр.122–123;
 24. Шкулић, М.: Малолетници као учиниоци и као жртве кривичних дела, Досије, Београд, 2003, стр. 80.
 25. Шуловић, З.: Узраст малолетника као услов њихове кривичноправне одговорности, Зборник радова, Кривичноправна питања малолетничке делинквенције, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2008, стр. 101– 108.
 26. Convention on the Rights of the Child, усвојена од Генералне скупштине УН Резолуцијом број 44/25, од 20. новембра 1989. године.
 27. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of

Компоненте узраста и старосне границе у малољетничком кривичном праву

- Juvenile Justice – The Beijing Rules, усвојена од Генералне скупштине УН Резолуцијом број 40/33 од 29. новембра 1985. године.
28. Kaznenski zakonik (Uradni list RS, št. 63/1994,70/1994-попр., 23/1999-KZ-A, 40/2004-KZ-B, 95/2004-UPB1).
 29. Kaznenski zakonik (Uradni list RS, št. 55/2008).
 30. Закон за малолетничка правда (Службени весник на Република Македонија, број 87/2007, 103/2008, 161/2008 и 145/2010).
 31. Закон о заштити и поступању са дјецом и малољетницима у кривичном поступку (Службени гласник Републике Српске, број 13/10; 61/13).
 32. Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (Службени гласник Републике Србије, број 85/05).
 33. Закон о поступању према малољетницима у кривичном поступку (Службени лист Црне Горе, број 64/2011).
 34. Закон о судовима за младеж Републике Хрватске (Народне новине Републике Хрватске, број 111/97, 27/98 и 12/2002).

AGE COMPONENTS AND AGE LIMITS IN JUVENILE CRIMINAL LAW

Nikolina Grbic Pavlovic, Ph.D.

College of Internal Affairs

Banja Luka

Abstract: A juvenile is a person in a certain age, having specific biological and physical characteristics, differing from children and adults in the level of emotional and intellectual maturity. The term 'juvenile' is in close connection to criminal and legal matters of anti-social behaviour of adolescents. In criminal law (as well as offence law), it is most often determined using age limitations of perpetrators. Since age is used as a determinant in deciding whether a person will be charged for a committed criminal offence, in what kind of procedure and the possible sanctions, this paper will provide basic facts about the term juvenile (both in international documents and local regulations), and then determine the age components and provide age limits of juveniles in comparative juvenile criminal and legal systems. In the end, the term juvenile and age limits of juvenility in juvenile criminal law of Republic of Srpska will be determined.

Key words: juveniles, age limits.

ПСИХИЈАТРИЈСКО ВЈЕШТАЧЕЊЕ УРАЧУЊИВОСТИ

мр Свјетлана Драговић,

Висока школа унутрашњих послова

Апстракт: Најстарије, најпознатије и најчешће психијатријско вјештачење у кривичном поступку јесте психијатријско вјештачење урачунљивости учиниоца кривичног дјела. Психијатријско вјештачење урачунљивости се састоји у процјењивању душевног здравља учиниоца кривичног дјела у односу на извршено кривично дјело. С обзиром на то да овај вид вјештачења припада граничном подручју права и психијатрије, у раду ће бити представљено психијатријско вјештачење урачунљивости и са правног и са психијатријског аспекта.

Кључне ријечи: Урачунљивост, психијатријско вјештачење урачунљивости.

1. ПОЈАМ ПСИХИЈАТРИЈСКОГ ВЈЕШТАЧЕЊА УРАЧУЊИВОСТИ

Унутар тзв., како истиче Д. Ковачић–Козарић, „криминалног колача“, поред нормалних учинилаца, постоје и ментално поремећени учиниоци кривичних дјела. Како даље наводи овај аутор, код ових учинилаца, психијатријским вјештачењем треба издиференцирати шта припада психопатологији, шта преморбидној структури личности, а шта припада психосоцијалним узрочним факторима. Циљ психијатријског вјештачења урачунљивости јесте да одвоји болесно од психолошког и социјалног, при чему је мотивација кључни елемент. Ако преовладавају нормални мотиви, говори се о психолошкој мотивацији, а ако преовладавају психопатолошки мотиви, онда је у питању психопатолошки мотивисано или немотивисано кривично дјело.¹

Према Р. Ковачевићу, психијатријско вјештачење представља „процењивање душевног здравља (личности, способности и понашања) неке особе у односу на одређени правни пропис“.² Из овога произилази да психијатријско

1 Ковачић – Козарић, Д.: *Форензичка психијатрија* (друго, измијењено и допуњено издање); Медицинска наклада; Загреб; 2005; стр. 3–5.

2 Ковачевић, Р.: *Правна медицина*; Правни факултет у Бањој Луци; Бања Лука; 2002.; стр. 257.

вјештачење урачунљивости представља процјену душевног здравља учиниоца кривичног дјела, у односу на извршено кривично дјело. Нужно је из разлога што суд не располаже знањима која су му потребна за ову процјену.

Некада се није ни правила разлика између урачунљивих и неурачунљивих учинилаца. Правила понашања су се кршила и у преддржавним заједницама, и нема сумње да је међу онима који су кршили та правила било и лица са душевним поремећајима. Међутим, са њима се поступало на исти начин као и са здравим учиниоцима, не зато што се о болестима и поремећајима ништа није знало, него што су се примјењивали принципи објективне и колективне одговорности. Хамурабијев законик, из периода старог вијека, такође није правио разлику између урачунљивих и неурачунљивих учинилаца. Кривичноправна регулатива тог периода је била на самом почетку развоја и сводила се само на прописивање кривичних дјела и казни. Остали институти кривичног права, као што су урачунљивост, кривица и др., нису постојали.

Највећи напредак у вези са овим питањем, остварен је у периоду Грчке и Рима. Развој медицине у Грчкој измијенио је схватања о душевној болести и указао да су душевне болести производ, не натприродних, него природних сила (порођај, крварења, тровање, старост и др.). Оваква схватања, допуњена истим гледиштима и доктора старог Рима, допринијела су хуманијем положају душевних болесника, али нису промијенила став према душевно болесним учиниоцима кривичних дјела. Принцип објективне одговорности није дозвољавао посебан статус душевно болесним учиниоцима, нити њихово одвајање од осталих, нормалних, учинилаца. Душевно болесни учиниоци добијају „посебан статус“ први пут у Јустинијановој кодификацији *Corpus juris civilis*. Ту је прописано да душевно болесни учиниоци нису урачунљиви и као такви нису способни за кривицу. Нпр.: „ако неко душевно болестан убије родитеље, неће бити кажњен јер је довољно кажњен самим својим лудилом“ – Д. 48, 9, 9, 2.³

Средњовјековно кривично право је било под утицајем цркве, достигнућа античке медицине су забрањена, дошло је до поновног схваћања да је душевни болесник опседнут демонима, те су поново оживјеле примитивне методе физичког уништења душевних болесника (стављање у окове, спаљивање на ломачи и др.). Иако су поједини љекари захтијевали хуманији третман душевних болесника, званичан став државе и цркве није дозвољавао било какве промјене, што је имало видљиве посљедице и на право. Наиме, кривичноправна регулатива није посвећивала ни најмању пажњу душевно болесним учиниоцима кривичних дјела. Овакво стање се задржало све до краја средњег вијека, када се уочава одређени напредак.

³ Ковачић-Козарић, Д.:*op. cit.*; стр. 16.

Прописују се правила која предвиђају адекватнији третман према душевно болесним учиниоцима, јер „кажњавање човјека који је лишен разума и разумијевања не може бити примјер за друге”.⁴

Већ од XVI вијека, када млада буржоазија почиње да се бори за ограничавање политичке моћи, за права и слободе, кривичноправне одредбе почињу да трпе промјене. Врши се либерализација кривичног права, његова секуларизација, односно ослобађање од вјерских утицаја, одбацују се застрашивање и одмазда. Основни захтјеви у кривичном праву су били сљедећи: уклањање вјерских утицаја, законитост, везаност судије за закон, усмјеравање кривичног права према превентивним циљевима, уклањање арбитрарности у кажњавању, ублажавање казни и ограничење смртне казне, укидање тјелесних казни уз јачање казни лишења слободе.⁵ По завршетку Француске буржоаске револуције долази до значајног напретка када је у питању статус душевно болесних учинилаца кривичних дјела. Наполеонов кривични закон, тзв. Code penal (из 1810. год.) прописује да нема кривичног дјела ако је учинилац у вријеме извршења био у стању лудила. Нешто касније (1902. год.) Кривични закон Норвешке, уважавајући некажњавање неурачунљивих учинилаца, као посебну кривичну санкцију уводи мјеру безбједности судско одређивање присилног боравка у посебном смјештају ради спречавања опасности од тих особа. Каснијим законима, којима је предвиђен дуалистички систем кажњавања, у потпуности се дефинише статус неурачунљивих учинилаца и за њих се предвиђају посебне кривичноправне санкције. Дакле, тек крајем XIX и почетком XX вијека неурачунљиви учиниоци кривичних дјела добијају посебан статус, према њима се не примјењују казне, него се уводе мјере безбједности медицинског карактера.

Да би суд могао да донесе одлуку, односно да би неко лице могао да прогласи неурачунљивим, неопходно је психијатријско вјештачење урачунљивости. Међутим, важно је напоменути да се психијатријско вјештачење учиниоца не врши само из разлога да се види да ли је учинилац у вријеме извршења кривичног дјела био урачунљив, односно да ли је могао да схвати значај свога дјела и да ли је могао да управља својим поступцима. Психијатријско вјештачење је неопходно и у случајевима када треба утврдити чињенице неопходне за правну квалификацију кривичног дјела убиства на мах или кривичног дјела тешке тјелесне повреде на мах, када се мора утврдити постојање афекта, односно стања јаке раздражености које представља један од елемената за постојање ових кривичних дјела. Психијатријска вјештачења се примјењују и код института нужне одбране, којим је прописано да се учинилац који је прекорачио границе нужне одбране може блаже казнити, а ако је до прекорачења дошло због јаке раздра-

⁴ Исто; стр. 18, а према Линдман, 1962.

⁵ Опширније у: Бачић, Ф.: *Казнено право – опћи дио (пето прерађено и проширено издање)*; Информатор; Загреб; 1998; стр. 46.

жености или препасти изазване нападом, може се и ослободити од казне.

Као што се види, психијатријска вјештачења имају вишеструку примјену, међутим, најчешћу примјену имају код оцјене урачунљивости, односно, оцјене душевног стања учиниоца у вријеме извршења кривичног дјела.⁶

2. ПРАВНИ АСПЕКТ ПСИХИЈАТРИЈСКОГ ВЈЕШТАЧЕЊА УРАЧУЊИВОСТИ

Психијатријско вјештачење урачунљивости, односно вјештачење душевног стања учиниоца кривичног дјела одређује се онда када постоји сумња у његову урачунљивост, односно када се сумња да је урачунљивост учиниоца у вријеме извршења кривичног дјела била искључена или у неком облику смањена (у зависности од тога како закони појединих земаља прописују). Степен, односно интензитет сумње да је учинилац у вријеме извршења кривичног дјела био неурачунљив, смањено урачунљив или битно смањено урачунљив, може бити различит, тако да суд, у сваком конкретном случају, приликом утврђивања ове околности може затражити помоћ љекара психијатра. Правилно утврђивање постојања сумње у урачунљивост учиниоца је веома важно, јер од тога зависи колико ће се често одређивати психијатријско вјештачење. Сувише екстензивно тумачење сумње у урачунљивост учиниоца, повлачи за собом већи број психијатријских вјештачења, а самим тим доводи до одуговлачења поступка.⁷

Процесни закони појединих земаља различито одређују основе за психијатријско вјештачење урачунљивости. *ЗКП Републике Српске* предвиђа психијатријско вјештачење „ако се појави сумња да је искључена или смањена урачунљивост осумњиченог, односно оптуженог или да је осумњичени, односно оптужени учинио кривично дјело због зависности од алкохола или опојних дрога или да због душевних сметњи није способан да учествује у поступку“ (члан 175. став 1)⁸.

6 Поред психијатријских вјештачења урачунљивости (дакле, психијатријског вјештачења учиниоца кривичног дјела), треба напоменути да постоје психијатријска вјештачења жртве и психијатријска вјештачења свједока. *Психијатријско вјештачење жртве* је веома значајно, јер је, нарочито код појединих деликата, и улога жртве значајна. Жртва својим понашањем може, прије свега, да изазове деликт, а затим и да утиче на његов ток и сам исход. Оно што је задатак психијатријског вјештака када су у питању жртве, јесте да објасни интелектуалне и емоционалне особине жртве, односно њене могућности да процијени своје понашање и понашање учиниоца. Када су у питању сексуални деликти, вјештак психијатар треба да одговори на питање да ли је жртва, с обзиром на тјелесне и психичке могућности, могла да пружи адекватан отпор нападачу. Када је у питању *психијатријско вјештачење свједока*, вјештак психијатар треба да процијени душевно стање свједока у вријеме критичног догађаја, његове способности опажања и репродукције, интелигенцију и евентуалну склоност ка измишљању догађаја. Видјети: Ковачевић, Р.: *Правна...op. cit.*; стр. 265–266.

7 Видјети: Стевановић, Ч., Ђурђић, В.: *Кривично процесно право – општи део*; Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Нишу; Ниш; 2006; стр. 266–268.

8 Закон о кривичном поступку Републике Српске („Службени гласник Републике Српске“, бр. 50/03, 111/04, 115/04, 29/07, 68/07, 119/08, 55/09, 80/09, 88/09, 92/09, 100/09).

Дакле, када говоримо о психијатријском вјештачењу урачунљивости, треба истаћи да се оно врши у случају сумње да је урачунљивост осумњиченог, односно оптуженог искључена или смањена.

Ако се у току истраге осумњичени добровољно не подвргне психијатријском прегледу ради вјештачења или ако је према мишљењу вјештака потребно дуже посматрање, осумњичени ће се послати на психијатријски преглед, односно на посматрање у одговарајућу здравствену установу. Рјешење о томе доноси судија за претходни поступак на приједлог тужиоца. Посматрање не може трајати дуже од два мјесеца (члан 175. став 2). У члану 175. став 3. је прописано да, ако вјештаци установе да је душевно стање осумњиченог, односно оптуженог поремећено, њихов задатак је да одреде: (а) природу, (б) врсту, (в) степен и (г) трајност поремећености и дају своје мишљење о томе какав је утицај такво душевно стање имало и какав још има на схватање и поступке осумњиченог, односно оптуженог, као и да ли је и у којој мјери поремећај душевног стања постојао у вријеме извршења кривичног дјела. Ако се у здравствену установу упућује осумњичени, односно оптужени који се налази у притвору, судија ће обавијестити ту установу о разлозима због којих је одређен притвор, да би се предузеле мјере потребне за обезбјеђење сврхе притвора (члан 175. став 4). На основу става 5. члана 175. вријеме проведено у здравственој установи урачунаће се осумњиченом, односно оптуженом у притвор, односно у казну, ако буде изречена.

3. ПСИХИЈАТРИЈСКИ АСПЕКТ ПСИХИЈАТРИЈСКОГ ВЈЕШТАЧЕЊА УРАЧУЊИВОСТИ

Унутрашњу страну вјештачења, самим тим и психијатријског вјештачења, закони не прописују, него је та страна вјештачења прописана правилима одређене науке. Психијатријско вјештачење урачунљивости се састоји од низа медицинских радњи које имају за циљ да вјештак психијатар објасни суду душевно здравље учиниоца у вријеме извршења кривичног дјела. Ставови судова о потреби психијатријских вјештачења се разликују. Поједини судови заступају мишљење да треба што чешће проводити психијатријско вјештачење, а има и оних који су мишљења да се психијатријска вјештачења често проводе и у случајевима када није потребно.

Да би се отклониле недоумице око овога, постављене су индикације за одређивање психијатријских вјештачења урачунљивости, којих се судови придржавају када одлучују о одређивању психијатријског вјештачења. Најчешће индикације које упућују на потребу психијатријског вјештачења урачунљивости учиниоца су: раније психијатријско лијечење, односно постојање података да је лице раније боловало од неког психијатријског

обољења или да је неко од његових најближих сродника душевни болесник, необично и упадљиво понашање осумњиченог у току поступка, кривично дјело учињено у алкохолисаном стању које одудара од уобичајеног пијанства или је дјело учињено на такав начин да упућује да је учинилац морао бити у стању неког душевног поремећаја. Значајна индикација је и необичан мотив или несразмјер између мотива дјела и његових посљедица. Рецидивизам, односно вршење кривичних дјела у више наврата, такође је индикација која указује на потребу одређивања психијатријског вјештачења. Због честих дилема да ли треба одредити психијатријско вјештачење или не, у судској пракси неких земаља (нпр. у Црној Гори) су уведени тзв. претходни психијатријски прегледи које врши психијатријски вјештак. И, након што се упозна са подацима из списка, психијатар даје мишљење да ли је психијатријско вјештачење потребно или није.

Један од основних услова за успјешно психијатријско вјештачење јесте добар однос између вјештака психијатра и вјештачене особе. Између њих мора да се успостави однос повјерења и искрености, али у границама које дозвољава однос љекар – пацијент. Не смије се стварати однос пријатељства, нити вјештак психијатар смије вршити притисак на лице које се вјештачи, нити давати било каква обећања у погледу исхода вјештачења.

Психијатријско вјештачење започиње првим контактом између вјештака и осумњиченог, када психијатар од осумњиченог узима податке о његовом животу, прележаним болестима, његовој породици, навикама и склоностима. Нарочито се испитује психомоторни развој у првим мјесецима и годинама живота, затим посебно период адолесценције (начин живота, дружење са вршњацима, евентуални поремећаји у понашању). Веома је важан и однос лица према породици и браку. Посебно се анализирају ранија психијатријска лијечења, разлози лијечења, клиничке слике и њихове посљедице. Важан податак представљају и евентуалне болести зависности (алкохолизам и наркоманија). Породица, односи у породици, евентуалне душевне болести или болести зависности родитеља заслужују посебну пажњу, с обзиром на то да се управо ту налази извор одређених психопатолошких садржаја у личности осумњиченог. У циљу откривања евентуалних аномалија, врши се и тјелесни преглед лица. На крају психијатријског вјештачења утврђује се психички статус осумњиченог, када вјештак психијатар испитује сваку психичку функцију посебно и њихове међусобне везе и односе. Посебно се анализира емоционална, интелектуална и вољнонагонска сфера личности. Сви ови подаци до којих психијатар вјештак дође током вјештачења чине тзв. анамнезу. Саставни дио психијатријског вјештачења су и резултати прегледа других стручњака (прије свега, психолога, интерниста), затим резултати лабораторијских анализа,

радиолошких снимања, неурофизиолошких испитивања и др.⁹

Б. Капамаџија, као главне приступе процјени урачунљивости, наводи сљедеће: прво, врши се процјена актуелног психичког здравља учиниоца кривичног дјела амбулантним прегледом, стационарним испитивањем и посматрањем окривљеног; друго, врши се анализа психичког стања учиниоца *tempore criminis*, анализом судских списа и свих чињеница које су доступне, а односе се на учиниоца и његово понашање у вријеме извршења дјела; треће, врши се процјена мотивације, да ли су мотиви били нормалнопсихолошке или психопатолошке природе; четврто, процјењује се личност учиниоца дјела, да ли је дјело страно личности или није; пето, анализира се радња кривичног дјела, утврђује да ли је дјело резултат вољне активности, или је у питању афективно-импулсивна радња или реакција кратког споја и шесто, анализира се само кривично дјело, прије свега начин, смисао и циљ извршења.¹⁰

Колико ће прегледа вјештак психијатар да изврши, зависи од конкрет-ног случаја. Ако су у питању једноставнији случајеви, довољан је и само један. Ако је у питању компликован случај, неопходно је извршити више прегледа. Психијатријско вјештачење може да врши вјештак појединац или више њих. Ако се ради о сложенијим вјештачењима која захтијевају свестрану и тимску обраду, одговарајућу техничку опрему, вјештачење може да се повјери и стручној установи. Ако се вјештачење повјери стручној установи, одговорна особа у установи одређује једног или више психијатара који ће да изврше вјештачење. У оваквим случајевима, налаз и мишљење потписују вјештаци који су извршили вјештачење и они се појављују пред судом да изложе налаз и мишљење. Законом о измјенама и допунама Закона о вјештацима РС¹¹ је прописано да вјештак обавља послове вјештачења самостално или у име стручне установе, правног лица или државног органа регистрованог за послове вјештачења (члан 1).

По обављеном вјештачењу, вјештак психијатар подноси писмени извјештај, психијатријску експертизу, која треба да садржи информације које произилазе из утврђених медицинских чињеница. У експертизи вјештак треба да да свој налаз и мишљење у складу са психијатријском науком, стручно и савјесно, узимајући у обзир све посљедице које проистичу из вјештачења, како за особу која се вјештачи, тако и за друге заинтересоване особе. Приликом писања експертизе, вјештак мора да има на уму да

9 Више о овоме: Ковачевић, Р.: *Форензичка психијатрија*; Правни факултет у Бањој Луци – Центар за публикације; Београд; 2000; стр. 185–186.

10 Опширније о овоме: Капамаџија, Б.: *Судска психијатрија*; Матица Српска; Нови Сад; 1972; стр. 146–153.

11 *Закон о измјенама и допунама Закона о вјештацима РС* („Службени гласник Републике Српске“, бр. 65/08).

је експертиза, прије свега, намијењена правницима, те стручне термине мора да прилагоди и описно објасни. Свака експертиза мора да има уводни дио, налаз и мишљење. Уводни дио експертизе садржи назив суда коме се експертиза упућује, број предмета суда на основу којег је одређено вјештачење, генералије особе која се вјештачи, имена вјештака (једног или више) који су извршили вјештачење, односно назив институције у којој је вјештачење реализовано. У уводном дијелу експертизе се још наводи и датум, односно период у коме је вјештачење спроведено. Налаз се састоји из извода из судског списка, властитог психијатријског испитивања и налаза других стручњака које је вјештак користио у спровођењу вјештачења. У изводу из списка се одређеним редослиједом уписује све што је битно за само вјештачење. Обавезно се наводи медицинска документација о евентуалним ранијим лијечењима, те искази како вјештачене особе, тако и свједока који описују психичко стање вјештачене особе у вријеме извршења кривичног дјела, или њено психичко стање уопште. Извод из списка се не смије свести на једноставно преписивање судског списка. Како наводи Р. Ковачевић, правило ја да „вештак одабира и презентује оне садржаје списка које сматра важним и на којима ће темељити своје мишљење. Вештак не преписује спис већ само узима кључне делове који имају форензички значај.“¹²Властито психијатријско испитивање укључује прегледе и претраге које обухватају детаљну анамнезу, детаљни тјелесни, неуролошки, психолошки и психијатријски преглед. Властито психијатријско испитивање обухвата, по потреби, и хетероанамнезу, с тим што у погледу прикупљања хетероанамнестичких података треба навести како се до њих дошло. Мора се узети у обзир и вриједност извора података. Такође, треба навести и податке који су контрадикторни. Након психијатријског клиничког налаза, слиједи клинички неуролошки и соматски налаз. Уколико су били ангажовани други медицински стручњаци (најчешће психолози, интернисти, офтамолози, гинеколози), треба навести који су прегледи учињени, а налазе који одступају од уобичајеног, треба цитирати. Такође, вјештак је дужан да наведе имена, стручна звања и занимања стручњака чије је налазе цитирао. Мишљење је средишњи и уједно главни дио експертизе, који се темељи на цјелокупној психијатријској обради. Састоји се из два дијела: клиничког и психијатријског. У клиничком дијелу психијатријске експертизе, вјештак даје властито стручно мишљење о процјени психичког стања испитаника. Процјена треба да обухвати ранији живот испитаника, његово психичко стање у вријеме извршења радње због које је испитаник предмет вјештачења и, на крају, психичко стање испитаника у вријеме вјештачења. Мишљење треба да буде прецизно, аргументовано и јасно изложено. Уколико у налазу постоје евентуалне контрадикторности, у клиничком дијелу

¹² Ковачевић, Р.: *Форензичка...*, *op. cit.*; стр. 197.

мишљења вјештак мора да их расправи и да своје мишљење о њима. Након клиничког описа психичког стања испитаника, вјештак даје и форензички опис психичког стања, односно процјењује психичко стање вјештачене особе у односу на правни захтјев из наредбе за вјештачење. Уколико је у наредби за вјештачење суд вјештаку поставио и нека посебна питања, вјештак треба и на њих да одговори. Уколико није у могућности да одговори на та питања, мора да образложи разлоге томе. На крају мишљења вјештак даје закључак, који представља синтезу клиничке и форензичке процјене психичког стања вјештачене особе. Како наводи Р. Ковачевић, у закључку се вјештак изјашњава о сљедећим елементима:

- о личности испитаника и њеним интелектуалним способностима, као и о евентуалном постојању неког психијатријског ентитета;
- о душевном стању испитаника у вријеме извршења дјела;
- о односу испитаника према дјелу које му се ставља на терет;
- о евентуално опасном понашању према околини;
- о потреби предузимања мјера безбједности медицинског карактера.¹³

Дакле, психијатријска експертиза, са психијатријског аспекта представља писмени извјештај који саставља вјештак након обављеног вјештачења, а са правног аспекта представља доказно средство у судском поступку. Да би се испунили захтјеви и психијатрије и права, психијатријска експертиза има тачно одређену форму и садржину. Односно, психијатријска експертиза, у тачно одређеној форми, треба да садржи информације о вјештаченој особи, које произилазе из утврђених медицинских чињеница, које морају бити саопштене на начин који је суду потпуно разумљив. Правило је да се приликом писања експертизе вјештак строго придржава питања која му је суд поставио у наредби за вјештачење и да одговара искључиво на постављена питања.¹⁴

Поступак који је описан представља основно психијатријско вјештачење. Међутим, уколико у психијатријској експертизи постоје нејасни или контрадикторни садржаји, суд ће затражити допуну налаза у писаној форми или ће затражити поновно вјештачење од истог или од других вјештака. То се зове допунско психијатријско вјештачење или поновно психија-

¹³ Исто; стр. 198.

¹⁴ Поједини аутори истичу да ово правило важи за класичну психијатријску експертизу, те да данас постоји тенденција да психијатријска експертиза о урачунљивости треба да садржи што темељитију анализу личности учиниоца кривичног дјела. Како истиче С. Милић, ради се о „*трансформацији класичне психијатријске експертизе у тзв. криминолошку експертизу*“. Психијатријска експертиза треба да буде што свестранија и, поред одговора на питање о урачунљивости учиниоца, суду треба да понуди што више информација о личности учиниоца, како би суд изрекао кривичну санкцију којом ће се постићи што боља ресоцијализација. Видјети: Милић, С.: *Судска психијатрија*; Службени лист Републике Црне Горе; Подгорица; 2002; стр. 57.

тријско вјештачење. Када се недостаци у експертизи не могу отклонити допунским или поновним психијатријским вјештачењем или када између овог и основног вјештачења постоје суштинске разлике, суд ће наредити треће тзв. контролно психијатријско вјештачење, супервјештачење или надвјештачење. Ово вјештачење се, у правилу, повјерава одговарајућим научним или специјализованим установама.

ЗАКЉУЧАК

Данас је општепознат и потпуно прихваћен став да се душевно обоље-ли, односно душевно поремећени учиниоци кривичних дјела не могу пред законом третирати на исти начин као и душевно здрави учиниоци. Кажњавањем неурачунљивих учинилаца, сврха казне не би била постигнута. Кажњавање учиниоца који у вријеме извршења кривичног дјела усљед душевне болести, привременог душевног поремећаја или заосталог душевног развоја није био у могућности да схвати значај свога дјела или није био способан да управља својим поступцима, не би обезбиједило ни ретрибутивно ни превентивно дјеловање казне. Да би учинилац одговарао за извршено кривично дјело, неопходно је да нормално функционише у подручјима своје свијести и воље, односно мора бити способан да се по-наша у складу са важећим правилима у друштву.

У кривичном поступку важи претпоставка урачунљивости. Уколико се посумња да је усљед душевне болести, привремене душевне поремећености или заосталог душевног развоја урачунљивост учиниоца искључена или смањена, орган који води поступак одређује психијатријско вјештачење урачунљивости. Урачунљивост је правни појам и суд је тај који доноси оцјену о урачунљивости. Међутим, ту оцјену није могуће донијети без психијатријског вјештачења. Иако се вјештак психијатар директно не изјашњава о урачунљивости, чак у психијатријској експертизи не помиње тај појам, он је тај који процјењује душевно стање и утицај тог стања на интелектуалну и волунтаристичку способност учиниоца у вријеме дјела. Дакле, вјештак психијатар прво треба да утврди постојање неког психијатријског ентитета, а затим његов утицај на способност схватања значаја дјела и на могућност управљања поступцима. Само постојање неке психичке аномалије не значи и да је она имала утицаја на урачунљивост. Да ли је и у којој мјери дијагностикована аномалија утицала на урачунљивост, вјештак психијатар посебно треба да утврди.

Психијатријско вјештачење урачунљивости у кривичном поступку има велики значај и допринос у поступку утврђивања кривичне одговорности учинилаца кривичних дјела. Наравно, треба напоменути и сљедеће: вјештак психијатар не може савршено и без грешке реконструисати све

Психијатријско вјештачење урачунљивости

унутрашње и спољашње факторе који су једном тренутку (у ближој или даљој прошлости) утицали на способност схватања значаја дјела и могућност управљања поступцима. Зато се каже да прецизне процјене урачунљивости нема и да је свака процјена урачунљивости хипотетична, само је питање колико је та хипотеза заснована и поткријепљена.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бачић, Ф.: Казнено право – опћи дио (пето прерађено и проширено издање); Информатор; Загреб; 1998;
2. Капамација, Б.: Судска психијатрија; Матица Српска; Нови Сад; 1972;
3. Ковачевић, Р.: Правна медицина; Правни факултет у Бањој Луци; Бања Лука; 2002;
4. Ковачевић, Р.: Форензичка психијатрија; Правни факултет у Бањој Луци – Центар за публикације; Београд; 2000;
5. Ковачић – Козарић, Д.: Форензичка психијатрија (друго, измијењено и допуњено издање); Медицинска наклада; Загреб; 2005;
6. Милић, С.: Судска психијатрија; Службени лист Републике Црне Горе; Подгорица; 2002;
7. Стевановић, Ч., Ђурђић, В.: Кривично процесно право – општи део; Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Нишу; Ниш; 2006;
8. Закон о кривичном поступку Републике Српске („Службени гласник Републике Српске“, бр. 50/03, 111/04, 115/04, 29/07, 68/07, 119/08, 55/09, 80/09, 88/09, 92/09, 100/09).
9. Закон о измјенама и допунама Закона о вјештацима РС („Службени гласник Републике Српске“, бр. 65/08).

PSYCHIATRIC EXAMINATION OF ACCOUNTABILITY

Syjetlana Dragovic, MA

Internal Affairs College Banja Luka

Abstract: The oldest, best known and most common psychiatric examination in criminal proceedings is a psychiatric examination of offender's accountability. Psychiatric examination of accountability consists of assessing the mental health of the offender in relation to the offense. Given that this kind of expertise is the border area of law and psychiatry, the paper will present the legal and psychiatric aspects of psychiatric evaluation and accountability.

Key words: offender's accountability, psychiatric examination of accountability.

LEGAL REACTION TO PREVIOUS STAGES OF EXECUTION OF CRIMINAL ACTIONS IN CRIMINAL LEGISLATIONS IN THE COUNTRIES OF FORMER YUGOSLAVIA

Dragana Milijević, MA
Internal Affairs College,
Banja Luka

Abstract: legal reaction to criminality is based upon the regulations of criminal law which, by their content, represent an ultima ratio in fighting against criminality. Contemporary criminal legislations, as well as criminal legislations from the area of the countries of former Yugoslavia, have incorporated provisions by which legal intervention is tended to be achieved in so called previous stages of committing a criminal action. The above mentioned represents both traditional and necessary mean in fighting contemporary and more severe forms of criminality. In criminal legislations from the area of former Yugoslavia the area of punishment is in certain cases expanded to the stage of preparation of criminal actions, whether it is done by first or second model of legal regulations of this legal institute. The author of this work reflects the legal reactions of criminal legislations concerning previous stages of committing criminal actions.

Key words: criminal action, preparatory actions, criminal legislation.

INTRODUCTION

In order to preserve the safety of its citizens and prevent criminality a legal country uses diversity of legal means. It is unquestionable to start from the so called "smoother" means of legal reaction when preventing and suppressing socially harmful behavior, and that only with the most dangerous forms of socially harmful behavior, that is, with criminal behavior, the norms of criminal law are applied that by their legal nature represent the utmost repressive merit. Still, there are certain forms of criminal behavior that contribute to committing certain criminal action, and that are, either by their features, or due to the object of legal protection that they endanger, severe to that degree that they are incriminated by contemporary legislations.

Namely, in most of the cases in the range of activities that are aimed at committing criminal action and by which one has approached the realization of their plans, certain stages of development can be distinguished through which the

agency of the doer before the criminal action is done. Thus, for example, after bringing a decision to commit a criminal action, a doer procures the means for committing it, informs itself about execution of the action, or performs some other actions that have the aim to ease the execution of that action, and only after realization of the mentioned activities, does a doer approach to the execution itself.

Concerning the above mentioned, a problem appears for the authorities that carry out penal policy, of determining on which position in the development of the activity aimed at committing a criminal action the legal intervention should start. Criminal law, as it is stated by Bačić, should give an answer to the question whether each action aimed at committing a criminal action, that is, the first outer action itself, is subject to a penalty, or for punishment it is necessary that the activity of the doer reaches certain phase.¹

A special question that is abstracted with the legal institute of preparatory actions concerns their punishment, that is, non-punishment. For this question under discussion two main aims are connected and criminal law, as both science and branch of legal system, aims at their accomplishment. On one hand, there is an aim to protect the society from criminality, which withal represents one of the basic functions of criminal law, while on the other hand, there is the function of criminal law (and generally the policy of suppression of criminality) that implies the protection of human rights and freedom.²

A question is imposed whether the society (state) should "wait" and not assume any activities concerning the persons who clearly manifest criminal intentions, that is, perform certain activities that can be characterized as preparatory actions, thus making the values in society more subjected to criminal actions?

However, is it on the other hand justified to apprehend certain person and punish them for some activities that can be characterized as preparatory actions in the concrete stage of execution of criminal action, even though that person has still not started performing the criminal action? Does this not violate the rights and freedom of an individual in some society, that is, can authorities be sure that the stated person shall really commit a criminal action or not, or, possibly, having changed their mind, they will give up on their further actions and,

1 See Bačić, F, *Početak izvršenja krivičnog djela i kažnjive pripremne radnje*, Doktorska disertacija (neobjavljena), Pravni fakultet, Zagreb, 1954. god., str. 27.

2 Generally known principles and, above all, functions of criminal law; namely, it is emphasized that in criminal law a care should be taken about protection of public safety, as well as protection of individual liberty, and a balance should be found between accomplishment of these two aims; see Stephen, M., „Criminal Attempts and the Subjectivism/Objectivism Debate“ in *Ratio Juris*; 2004; vol 17; issue 3; p. 329; Камбовски, В., *Казнено право– општ дел*, Правен факултет „Јустинијан први“, Скопје, 2006. год., стр. 460; see Saffering, J.M.C., „Die Abgrenzung zwischen strafloser Vorbereitung und strafbaren Versuch im deutschen, europäischen und im Völkerstrafrecht“ in *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*; 2006. jahre; Vol. 118; S. 682.

Legal reaction to previous stages of execution of criminal actions in criminal...

even more, use the procured means for socially useful purposes?³

It is inconceivable and unjustified by a country and the penal policy it leads not to incriminate certain activities from the stage of preparation of criminal action. Incrimination of the activities from the previous stage of *iter criminis* represents a traditional form of legal reaction to socially negative behaviors in criminal legislations from the area of former Yugoslavia as well. Incriminations with this sign are present in all legislations: Criminal Code of Bosnia and Herzegovina, Criminal Code of Serbia, Criminal Code of the Republic Montenegro, Criminal Code of Croatia, Criminal Code of Slovenia, and Criminal Code of Macedonia.

For the beginning, it should be noted that preparatory actions represent a stage of committing a criminal action that appears after the made decision on its execution. The aim of this stage is to make the best conditions that will ensure easier execution of a criminal action. Unlike the activities pointed in the stage of making a decision on committing a criminal action, which, as it is emphasized, happen mostly in the human psyche and are not visibly emphasized, that is not the case with the activities in preparatory actions. In this phase there appear activities that are manifested in the outer world and that can cause certain consequences. Thus, preparation of criminal action represents the first stage, in which activities that contribute to execution of such an action are materialized.

Preparation of criminal action as a stage is preserved through a whole range of activities, which are not and cannot be taxatively counted. There are mainly the following groups of preparatory actions that can be perceived: procurement and enabling of means for committing a criminal action, removing obstacles that might disable future execution of criminal action, agreeing, making plans and organizing with others the execution of criminal action, and other activities that make the conditions for committing such an action. It can be seen that the named activities can be classified into three groups, and that at the end one formulation is given that anticipates that preparatory actions represent all the activities that create the conditions for committing criminal action, the function of which is to determine the character of preparatory actions to all those activities that can be listed under none of the given types.

3 Maybe *Hamisch* demonstrates the mentioned problem in the best way, pointing out that criminal law: "permits the intervention on the basis of danger before the criminal action is completely executed, but the state intervention cannot be made too early, in the sense that freedom of individuals is not respected, including in the first place the freedom to decision-making, where individuals can change their minds and decide not to commit a criminal action.", see *Hamisch, S.: „The Centrality of the act Requirement for Criminal Attempts“* in: *University of Toronto Law Journal*; 2005. year; vol. 51.; p. 401.; see *Pelser, C. M.: „Preparations to commit a crime- the Duch approach to inchoate offences“* in *Utrecht Law Review*; year 2008.; vol. 4.; issue 3.; p. 63.; *Stojanović, Z., Krivično pravo – opšti deo*, Službeni glasnik, Beograd, 2001. god., str. 221.

LEGAL NATURE OF PREPARATION OF CRIMINAL ACTION IN CRIMINAL LEGISLATIONS FROM THE AREA OF FORMER YUGOSLAVIA

Upon the decomposition of the former Socialist Federal Republic of Yugoslavia, on the territory of newly created countries independent criminal legislations came to existence. These legislations approached bringing up to date of criminal laws and implementation of new legal solutions, which concerned assignment of new legal norms into criminal laws, their modification, but also elimination of certain legal solutions. Preparatory actions belong to the group of legal institutes that have gone through many changes. In the following part of the text, it will be given a short presentation of legal solutions that concern the preparation of criminal actions. We have pointed out that in legal systems of the countries from the area of former Yugoslavia both models of legal regulation of preparatory actions as a stage of accomplishment of the criminal action are represented; the first model according to which preparation of criminal action is determined in the regulations of both general and special part of criminal laws, thus as an institute of criminal law and as a criminal action; and the second model according to which the stage of preparation of criminal action is regulated in special parts of criminal laws and through incriminations.

The first model of legal regulation of preparatory actions is today represented in the Criminal Code of the Republic of Macedonia. The rest legislations have regulated preparation of criminal actions in the provisions of the special part, that is, only in the form of criminal actions. The Criminal Code of the Republic of Macedonia⁴ is the only legal act on the territory of former Yugoslavia that remained on the model from 1977, and in the provisions of the general part has enacted preparatory actions. Preparation of criminal action is regulated together with the attempt of criminal action under the frame of provisions that concern criminal action and criminal responsibility. According to the article 18 of the premise 1 of the Criminal Code of the Republic of Macedonia "a person who prepares for committing criminal action with the intention shall be punished only when that is strictly anticipated by the law".⁵

Article 2 anticipates: "preparatory actions can be defined in the law as special criminal action, or they can be determined by law as penal preparation of certain criminal action". It comes from this that preparatory actions appear as *delicta sui generis* and *delicta preparata*. The content of preparatory actions is determined in the article 3 from which it arises that: "preparation can be made of procurement and enabling of the means for execution of criminal action, removing obstacles for the execution of criminal action, agreement, planning or

⁴ Criminal Code of the Republic of Macedonia ("Official Gazette of the Republic of Macedonia", No. 37/06);

⁵ See Kambovski, V., *op. cit.*, p. 457;

Legal reaction to previous stages of execution of criminal actions in criminal...

organizing with other doers of criminal actions, as well as other activities that create conditions for direct execution of criminal action and that do not represent the action of execution."⁶

Preparation of criminal action as an institute of general part is not included in the rest of laws from the area of former Yugoslavia. Criminal Code of the Republic of Serbia⁷, Criminal Code of the Republic of Montenegro⁸, Criminal Code of the Republic of Slovenia⁹, Criminal Code of the Republic of Croatia¹⁰, Criminal Code of Bosnia and Herzegovina¹¹.

Hence, the above mentioned Criminal Codes in their general regulations do not contain preparatory actions, but in the special part they contain a whole range of incriminations that reflect preparatory actions. It is about incriminations in the form of independent and non-independent criminal actions. Only few of incriminations will be shown in this paper.

In the first place, a really unusual incrimination should be emphasized, which appears in criminal legislation of Bosnia and Herzegovina under the name Preparation of criminal action (article 248 of Criminal Code of Bosnia and Herzegovina, article 339 of Criminal Code of Federation of Bosnia and Herzegovina, article 333 of Criminal Code of District Brčko of Bosnia and Herzegovina and article 361a of the Law on amendments of Criminal Code of the Republic of Srpska). It is about the activities that were anticipated in former article 18 of Criminal Code of the Socialist Federative Republic of Yugoslavia and as it was anticipated in positive criminal legislation of the Republic of Macedonia, with the designation that Macedonian legislator anticipates sanctioning of these activities concerning criminal actions only when anticipated by the law. By this provision legislators in Bosnia and Herzegovina have made the stage of preparation of criminal action generally penal since sanctioning was anticipated for preparation of all criminal actions that can be sentenced to jail in the period over 3 to 5 years, if harder/special sentence is not anticipated for them.

6 See Kambovski, V., *op. cit.*, p. 457; It can be seen that in the latter mentioned way of preparation of criminal action the legislator does not use the formulation "... when that is due to their social danger..." from the article 18, premise 3; in this legal act the legislator has also anticipated the provisions on voluntary withdrawal from preparatory actions (article 21), analogue to the most of criminal legislations that regulate preparatory actions in the general part of criminal law. It can be emphasized that Macedonian legislator decided for, as *Kambovski* points out, principle impunity of preparatory actions. According to legal provision, preparatory actions represent premeditation actions that precede the execution of a criminal action. This is how preparatory actions are in a functional connection to future criminal action

7 Criminal Code of the Republic of Serbia („Official Gazette of the Republic of Serbia“, No. 85/05 и 88/05) *see also* amendments of the Criminal Code 72/09; 111/09; 121/12;

8 Criminal Code of the Republic of Montenegro („Official Gazette of the Republic of Montenegro“, No. 70/04), *see also* amendments of the Criminal Code 47/06; 40/08; 25/10 и 32/11;

9 Criminal Code of the Republic of Slovenia (“Official Gazette of the Republic of Slovenia“, No. 55/08);

10 Criminal Code of the Republic of Croatia (“National papers of the Republic of Croatia“, No. 125/11);

11 Criminal Code of Bosnia and Herzegovina (“Official Gazette of Bosnia and Herzegovina“, No. 03/03);

The mentioned is the case with the rest of criminal codes in Bosnia and Herzegovina.

When it comes to other incriminations the mentioned laws (with the exception of the Criminal Code of the Republic of Slovenia) anticipate punishment for preparation of criminal actions that are aimed at endangerment of constitutional order and state, as well as activities from the stage of preparation that relate to the area of criminal actions against humanity and other values protected by international law. The activities from this range are made punishable due to the importance of goods they are aimed at. It is about general incriminations that relate to preparation of criminal actions, and that are formulated as Preparation of actions against constitutional order and safety of the Republic of Serbia (article 320), Preparation of criminal actions against the Republic of Croatia (article 350), Preparation of actions against constitutional order and safety of the Republic of Montenegro (article 373), Preparation of actions against constitutional order of the Republic of Srpska (article 310), and similar is anticipated by the article 326. of Criminal Code of the Republic of Macedonia.

From the group of criminal actions that protect a country another characteristic incrimination should be pointed out. It is about preparatory actions of organized character, that is, consociation for execution of these criminal actions. Thus, the Criminal Code of the Republic of Serbia in the article 319 contains incrimination Consociation for anti-constitutional activities, and a similar incrimination is the part of the Criminal Code of the Republic of Montenegro (article 372), while this incrimination in the Criminal Code of Bosnia and Herzegovina is formulated as Organizing associations for execution of criminal actions against constitutional order of Bosnia and Herzegovina (article 170), and this incrimination is contained in the Criminal Code of the Republic of Macedonia (article 324). It is interesting to point out that in the Criminal Code of the Republic of Croatia incrimination with such content is not found. Apart from the mentioned, in the area of criminal activities against humanity and values protected by international law, incriminations can be found with the designation of preparatory actions and in the Criminal Code of the Republic of Serbia Organization and encouragement to committing genocide and war crimes (article 375), article 431 of the Criminal Code of the Republic of Montenegro, that is, in the article 176 of the Criminal Code of Bosnia and Herzegovina¹², while in the Criminal Code of the Republic of Croatia we can find incrimination Preparation of criminal actions against values protected by international law (article 103).

Apart from the mentioned, all legislations contain other "general" criminal actions that reflect preparatory actions. It is about "typified" incriminations that represent traditional instrument of confrontation to criminality. These are the criminal actions of Criminal association (article 401 of Criminal Code of the Re-

12 More precisely, in the Criminal Code of Bosnia and Herzegovina incrimination appears under the name *Organizing a group of people and encouragement to committing criminal actions of genocide, crime against humanity and war crimes*

Legal reaction to previous stages of execution of criminal actions in criminal...

public of Montenegro, article 394 of the Criminal Code of the Republic of Macedonia), Criminal association (article 294 of Criminal Code of the Republic of Slovenia, article 249 of Criminal Code of Bosnia and Herzegovina, article 383 of Criminal Code of the Republic of Srpska, article 328 of the Republic of Croatia), that is Association for execution of criminal actions (article 346 of the Criminal Code of the Republic of Serbia), as well as criminal action of Agreeing for execution of criminal action (article 345. Criminal Code of the Republic of Serbia, article 400 of Criminal Code of the Republic of Montenegro, article 393 of Criminal Code of the Republic of Macedonia, article 295 of Criminal Code of the Republic of Slovenia and article 327 of Criminal Code of the Republic of Croatia, article 247 of Criminal Code of Bosnia and Herzegovina, that is, article 384 Criminal Code of the Republic of Srpska). The criminal action of Production and procurement of weapons and means aimed at execution of criminal actions (article 347 of Criminal Code of the Republic of Serbia, article 306 of Criminal Code of the Republic of Slovenia, article 330 of Criminal Code of the Republic of Croatia, article 395 of Criminal Code of the Republic of Macedonia, article 398 of Criminal Code of the Republic of Srpska), that is Production and procurement of weapons and means aimed at execution of criminal actions (article 402 of Criminal Code of the Republic of Montenegro). In the same manner, all observed legislations contain provisions by which activities from the previous stage are incriminated, and that relate to system of payment. Those are the following incriminations Production, procurement and giving to others the means for forgery (article 271 of Criminal Code of the Republic of Macedonia, article 227 of Criminal Code of the Republic of Serbia), Production, procurement and giving to others the means and materials for forgery (article 262 of Criminal Code of the Republic of Montenegro, article 278 of Criminal Code of the Republic of Srpska), while in the Criminal Code of the Republic of Croatia this incrimination is found in the special group of criminal actions under the name Criminal actions of forgery (in the article 283).

Apart from the mentioned, legal reaction of the state through expansion of the zone of punishment it can be seen concerning other incriminations. Above all, it should be pointed out that in the legislation of Bosnia and Herzegovina, rather in the Criminal Code of Bosnia and Herzegovina the zone of punishment is expanded in relation to criminal actions from the area of terrorism to the activities of Financing of terroristic activities¹³(article 202), (it is similarly anticipated in the article 393 of Criminal Code of the Republic of Serbia, as well as in the article 109 of Criminal Code of the Republic of Slovenia, article 98 of Criminal Code of the Republic of Croatia, 394c of Criminal Code of the Republic of Macedonia), Training for execution of terroristic activities (202c) (it is similarly anticipated in the article 101 of Criminal Code of the Republic of Croatia in which the crim-

¹³ Incrimination of these activities is anticipated in the article 2 of International Convention on Suppression of Financing of the Terrorism 9th December 1999.

inal action appears under the name Training for terrorism, that is in the article 447b, premise 2 of Criminal Code of the Republic of Montenegro) and Organizing terroristic group (article 202d),¹⁴ (in the Criminal Code of the Republic of Croatia and Criminal Law of the Republic of Montenegro it is about the criminal action of Terroristic association from the article 102, that is 449a), while in the Criminal Code of the Republic of Macedonia we can find incrimination under the name Terroristic organization (article 394a). Since special criminal actions can be found with the designation of preparatory actions provisions appear by which activities in the form of organizing or association for execution of criminal actions of slave trade, that is, from the area of computer crime. Thus, the Criminal Code of the Republic of Macedonia in the article 418c incriminates the activities of Organizing groups and encouraging the execution of criminal actions of slave trade, trade of minors and smuggling migrants while in the Criminal Code of the Republic of Serbia these activities are incriminated in the frame of criminal activities of the slave trade (article 388 premise 6). It should be also pointed out that in the mentioned criminal legislations preparatory actions that relate to execution of criminal actions from the area of computer crime are incriminated, where in the Criminal Code of the Republic of Serbia it can be noticed that the criminal action of Production, procurement and giving to others the means for execution of criminal actions against safety of computer data (article 304a), while in the Criminal Code of the Republic of Croatia criminal action of Abuse of devices can be found in the article 272.

CRITICAL REVIEW ON REGULATON OF LEGAL INSTITUTE OF PREPARATION OF CRIMINAL ACTIONS ON THE TERRITORY OF FORMER YUGOSLAVIA

It can be seen that almost all criminal legislation from the area of former Yugoslavia on the line of contemporary criminal law concerning (above all) incrimination of preparation of criminal action. Namely, most of criminal legislations of the states created by decomposition of the former Socialist Federative Republic of Yugoslavia (Macedonia is isolated here) has resolved to regulate preparatory actions in special part of criminal laws.

In criminal codes of these countries we can find expansion of the zone of punishment concerning preparatory actions that relate to criminal actions that protect the country.

At the beginning, all laws incriminate the actions that consist of contribution and enabling of execution of criminal actions that protect the country.

Two standard criminal actions stand out, which concern associating for execution of these criminal actions, that is, generally on "*preparation*" of crimi-

¹⁴ 14 Law on amendments of Criminal Code of Bosnia and Herzegovina, ("Official Gazette of Bosnia and Herzegovina, No. 08/10);

Legal reaction to previous stages of execution of criminal actions in criminal...

nal actions. The mentioned represents incrimination that is present in all criminal laws and relates to specific criminal actions from this area¹⁵ with the designation that in criminal legislations of the Republic of Serbia and the Republic of Montenegro, that is Bosnia and Herzegovina, preparatory actions are incriminated, which appear in the form of "*departure and transfer of people, weapon, explosives, poisons, equipment, munition...*", with definition of "people" in the Criminal Code of Bosnia and Herzegovina as "*spies, commandos and terrorists*". Apart from the mentioned, the criminal legislation of the Republic of Serbia and the Republic of Montenegro incriminate *Associating for anti-constitutional activities*, and it is similarly anticipated in the criminal legislation of Bosnia and Herzegovina.

Unusual solution concerning these criminal actions are(not) contained in the Criminal Legislation of the Republic of Slovenia that does not anticipate the provision by which preparation of criminal actions against constitutional order is incriminated, that is the Criminal Code of the Republic of Croatia that does not anticipate the provision in which actions of organizing/associating for execution of these criminal actions are incriminated. Preparatory actions appear in Criminal Legislation of the Republic of Macedonia, where the following actions are sanctioned: organizing, groups, gangs or any other association, i.e., appertaining to a group, gang or association. Expansion of the zone of punishment concerning criminal actions from the area of terrorism is, as can be seen, quite equable through sanctioning of activities of *financing of terrorism, organizing groups or terroristic association*, that is actions of *training for execution of terroristic activities*.

Special incrimination with the designation of preparatory actions from the area of computer criminality is contained only in Criminal Code of the Republic of Serbia that expands the zone of punishment to *production, procurement and giving to others means for execution of activities against safety of computer data*. Standard criminal actions are present with the designation of preparatory actions that protect system of payment of a country, with the ascertainment that in the Criminal Code of the Republic of Croatia stands out the criminal action of *production, procurement, owning, sale or giving to others means for forgery*, that is, in the Criminal Code of the Republic of Srpska the criminal action of *production, procurement and giving to others means for forgery*.

Further on, criminal actions are present in all legislations, which relate to agreeing for execution of criminal action, organizing of criminal associations as well as production and procurement of means aimed at execution of criminal actions, and in all criminal legislations these criminal actions are listed in the area of criminal actions that relate to public order. However, certain distinctions

¹⁵ In the Criminal Code of the Republic of Croatia it is about preparation of criminal actions of *High treason, depravation of fight against enemy, Depravation of state army and defense power*, in the Criminal Code of the Republic of Macedonia *Murder of the representatives of the highest authorities, Armed conflict, terroristic endangerment of constitutional order and safety*, as well as in the criminal act of *Sabotage*.

are also present here when it comes to legal being of criminal actions. As an example of criminal action where certain differences exist we can cited *Production and procurement of means aimed at execution of criminal actions*. What is the same with all observed criminal codes is related to “means” that are related to preparatory actions; “they” are always determined as “weapons”, “explosive”, “munition” and “poisons”. Distinction is seen above all in the Criminal Code of the Republic of Slovenia, Criminal Code of the Republic of Slovenia and Criminal Code of the Republic of Croatia, where this incrimination does not embrace “holding means for their production.”

In this manner the zone of punishment for these preparatory actions is confined in the legislation of the Republic of Slovenia, that is, of the Republic of Serbia and the Republic of Croatia. Apart from this distinction, in the Criminal Code of the Republic of Montenegro, the Republic of Serbia, as well as the Republic of Slovenia (with this provision) it cannot be seen any incrimination of activities that relate to the first type of preparatory actions aimed at contribution to computer criminality. By observing provisions by which the activity of *agreement* can be incriminated (article 393 premise 1), concord to executing criminal action is sanctioned, which can get sentence to jail from 4 years of harder punishment (article 393 premise 2); while the Criminal Code of the Republic of Croatia anticipates the possibility of absolving of the sentence for a person that reveals the agreement before the criminal action that is prepared, is done (article 327 premise 2).

When it comes to incriminating preparatory actions that relate to organizing criminal associations in the observed legislations it can be seen that there are certain particularities. Thus, in the Criminal Code of the Republic of Montenegro in the provisions of special part it can be differed and incriminated the *criminal associating* and *creation of criminal organization*, where it can be seen that *creation of criminal organization* represents harder form of preparatory actions, which exists in the case of fulfillment of specially anticipated conditions.

It is similar with the article 346 of the Criminal Code of the Republic of Serbia which anticipates incrimination of *organizing groups* or *creation of organized criminal group* (as well as membership itself) that is labeled as harder form of co-preparation of criminal actions, and it can be seen that Serbian legislator anticipates punishment for forming *organized criminal group* itself not determining the weight of those criminal actions for which it is organized. Certain distinction in the context of these activities is found in the Criminal Code of the Republic of Croatia. This law does not anticipate the borders concerning the weight of criminal actions for execution of which the criminal organization is made and led. Further on, this law in the article 328 anticipates and defines activities of “*co-participation*” in criminal association and punishment for “*participation*” itself of a person who “*still has not committed any crime action for that association, or assumes some*

Legal reaction to previous stages of execution of criminal actions in criminal...

other action that is not criminal action, but for which the person knows contributes the accomplishment of a goal of criminal association, or financially or in some other way supports the criminal organization...". In the end, it should be pointed out one particularity, which is emphasizing that criminal association can be organized for execution of only one criminal action as well.

RESUME

It can be seen that penal policy of the countries of former Yugoslavia, concerning the stage of preparation of criminal action, is roughly equable, accepting some exceptions. First of all, it should be emphasized that the Criminal Code of the Republic of Macedonia that is the only remained in the line with legal solution from 1977 and as such it treats the stage of preparing a criminal action and in the regulations of the general part, thus, as a general legal institute. The rest of legislations are, we can point out, in the line with the majority of contemporary legislations and activities of preparation of criminal actions are treated in the regulations of special part of criminal laws, as criminal actions. Next, when we speak of the particularities that can appear concerning the regulation of this institute, it should be remarked the legal solution in positive criminal law in Bosnia and Herzegovina and incrimination under the title "Preparation of criminal action" by which the stage of preparation of criminal action is made generally punishable. With the rest of criminal regulations this provision does not exist. What is, formally observed, to some extension similar in the observed criminal legislations from the area of former Yugoslavia concerns the so called "standardized" criminal actions with the content of preparatory actions and criminal actions which, when observing some group protective objects the area of punishment is regularly moved (as is the case in most of contemporary legislations), for example, with criminal actions that protect constitutional order, that is humanity and values protected by international law, then criminal actions which sanction certain activities from the area of preparatory actions (for example, agreement for committing criminal actions, organizing criminal alliance, that is production and procurement of weapons and means aimed at committing criminal actions), as well as some activities that represent special form of the above mentioned preparatory actions and are mostly aimed at execution of criminal actions against legal communications and system of payment of one country.

Concerning the above mentioned, it should be concluded that (accepting the mentioned exceptions) criminal legislations from the area of former Yugoslavia realize the punishment for the previous stage of accomplishment of criminal action (preparatory action) in the similar way to the legal solutions of contemporary criminal legislations.

Literature

1. Ваћић, F., Početak izvršenja krivičnog djela i kažnjive pripremne radnje, Doktorska disertacija (neobjavljena), Pravni fakultet, Zagreb, 1954;
2. Bojanić, I., „XVIII international congress of penal law-main challenges of globalization set before criminal justice“; Croatian year book for penal law and practice; 2009; No. 2; p. 976– 1001;
3. Hamisch, S.: „The Centrality of the act Requirement for Criminal Attempts“ in: University of Toronto Law Journal; 2005. year; vol. 51; p. 399- 424;
4. Pelser, C. M.: „Preparations to commit a crime- the Dutch approach to inchoate offences“ in Utrecht Law Review; year 2008.; vol. 4; issue 3; p. 57–80;
5. Saffering, J.M.C., „Die Abgrenzung zwischen strafloser Vorbereitung und strafbaren Versuch im deutschen, europäischen und im Völkerstrafrecht“ in Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft; 2006. jahre; Vol. 118; S. 682– 715;
6. Stephen, M., „Criminal Attempts and the Subjectivism/Objectivism Debate“ in Ratio Juris; 2004; vol 17; issue 3; p. 328- 345;
7. Stojanović, Z., Krivično pravo – opšti deo, Službeni glasnik, Beograd, 2001;
8. Criminal Code of the Republic of Croatia („National papers of the Republic of Croatia“ No. 125/11);
9. Criminal Code of Bosnia and Herzegovina („Official Gazette of Bosnia and Herzegovina“ No. 03/03);
10. Criminal Code of the Republic of Serbia („Official Gazette of the Republic of“ No. 85/05; 72/09; 121/12);
11. Criminal Code of the Republic of Montenegro („Official Gazette of the Republic of Montenegro“ No. 70/04; 47/06; 40/08; 25/10; 32/11);
12. Criminal Code of the Republic of Macedonia („Official Gazette of the Republic of Macedonia“ No. 37/06);
13. Criminal Code of the Republic of Slovenia („Official Gazette of the Republic of Slovenia“ No. 55/08);

**КРИВИЧНОПРАВНА РЕАКЦИЈА НА ПРЕТХОДНЕ СТАДИЈУМЕ
ОСТВАРЕЊА КРИВИЧНОГ ДЈЕЛА У КРИВИЧНИМ ЗАКОНОДАВСТВИМА
ЗЕМАЉА БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ**

мр Драгана Милијевић

Висока школа унутрашњих послова
Бања Лука

Апстракт: Кривичноправна реакција на криминалитет утемељена је на одредбама кривичног права које по својој садржини представљају *ultima ratio* у борби против криминалитета. Савремена кривична законодавства, па и кривична законодавства са подручја земаља бивше Југославије имају инкорпориране одредбе путем којих се настоји остварити кривичноправна интервенција у тзв. претходним стадијумима остварења кривичног дјела. Наведено представља како традиционално тако и нужно средство у борби против савремених и све озбиљнијих видова криминалитета. У кривичним законодавствима са подручја бивше Југославије зона кажњивости је у одређеним случајевима проширена и на стадијум припремања кривичних дјела, било да се то чини путем првог или другог модела законског регулисања овога кривичноправног института. Аутор у раду даје приказ казненоправне реакције кривичних законодавстава у погледу претходних стадијума остварења кривичног дјела.

Кључне ријечи: кривично дјело, припремне радње, кривично законодавство.

ПРАВНИ МЕХАНИЗМИ ЗА ЗАШТИТУ ОСНОВНИХ ЉУДСКИХ ПРАВА И СЛОБОДА ОСУМЊИЧЕНОГ ОДНОСНО ОПТУЖЕНОГ У ФАЗИ ИСТРАГЕ

мр Драгана Вујић,

Висока школа унутрашњих послова Бања Лука
sdragana84@yahoo.com

Невена Ракић, дипломирани правник унутрашњих послова,

Висока школа унутрашњих послова Бања Лука
nevenavsup87@gmail.com

Апстракт: За људска права се може рећи да су то они стандарди без којих људи не могу живјети у достојанству као људска бића. Људска права су темељ слободе, правде и мира. Њихово поштивање омогућава појединцу и заједници да се потпуно развију. Људска права су само она субјективна права која се не дугују држави и њеној вољи, већ их људско биће има самим тим што је људско биће, односно стиче их самим рођењем а не вољом и милошћу државе. То су елементарни политички и социјално-економски захтјеви грађана у односу на државну власт и друштво у цјелини, чије остваривање је предуслов за биолошку, политичку и културну егзистенцију појединца, односно живот у условима достојним човјека и његовог достојанства. Људска права, односно вриједности које су у њима садржане, имају изузетно важну социјално-политичку функцију у одређивању легитимитета државне власти, јер само она власт која поштује људска права је легитимна и може нормално функционисати. Овим радом настоји се указати каквим то правним механизмима располаже осумњичени, односно оптужени у кривичном поступку, тачније у фази истраге, а којима се обезбјеђује заштита његових основних људских права и слобода гарантованих не само Уставом Републике Српске (односно БиХ), већ и другим међународним правним актима потписаним и ратификованим од стране наше земље.

Кључне ријечи: људска права и слободе, заштита људских права и слобода, кривични поступак, истрага, осумњичени, оптужени, правни механизми.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

У новом истражном поступку¹ положај осумњиченог у истрази може се посматрати двојако, и то: с једне стране осумњичени ужива све процесне гаранције у смислу поштовања свих његових права и слобода загарантованих уставом и ратификованим међународним документима, и то већ од свог првог појављивања пред истражним органима, а с друге стране положај осумњиченог и његовог браниоца значајно је пасивизиран у односу на положај који су имали према ранијем Закону о кривичном поступку.²

Право на браниоца је једно од основних права осумњиченог у истрази, док права браниоца нису изворна него произилазе из права осумњиченог, тако да не постоји нити једно право из спектра права које припада браниоцу а не припада осумњиченом. Новину у оваквом концепту истраге представља право осумњиченог на браниоца већ од првог сазнања осумњиченог да против њега тече истрага, односно већ од његовог првог појављивања односно испитивања пред органима који спроводе истрагу, било да је ријеч о тужиоцу или о овлашћеним службеним лицима. У новом истражном поступку, осумњичени нема механизам да оспорава основ вођења кривичне истраге против њега, како је то имао по ранијем Закону (жалбом на рјешење о спровођењу истраге).³ Поред тога, осумњичени не мора ни знати да се против њега води истрага, јер ни у Закону није конституисана обавеза тужиоца да га о томе обавијести, односно не постоји обавеза тужиоца да осумњиченом достави иницијални акт спровођења истраге (наредбу о спровођењу истраге), у којем је наведено за које кривично дјело се осумњичени терети, који основи сумње стоје против њега и др. Изузетак од овога је ситуација када се тужилац већ на самом почетку истраге одлучи да испита осумњиченог, те му већ у тој фази мора саопштити све основе сумње који стоје против њега.⁴ Осумњичени само у овом случају са сигурношћу може знати шта је предмет истраживања тужиоца или овлашћених службених лица, и само у том случају он може формирати своју одбрану. Међутим, уколико осумњичени и на претходно описан начин сазна да се против њега води истрага, он ни у том случају не може остварити некакву посебно јаку улогу.⁵ Присуство осумњиченог

1 Под „новим истражним поступком“ аутор подразумева промијењену концепцију истраге уведена реформом кривичног правосуђа која је задесила Републику Српску 2003. године, изражену кроз доношење новог Закона о кривичном поступку који је ступио на снагу 1. јула 2003. године, те којим се дотадашњи судски модел истраге замјењује новим „јавнотужилачким моделом истраге“.

2 Симовић-Нишевић, 246.

3 Симовић-Нишевић, 247.

4 Ibidem, 247.

5 Када је у питању спровођење истражних радњи и мјера, осумњичени и његов бранилац у таквим радњама и мјерама немају активно учешће, односно чак није предвиђено њихово присуство спровођењу појединих истражних радњи (нпр. саслушању свједока), а камоли да би осумњичени

или његовог браниоца у истрази приликом провођења појединих истражних радњи предвиђено је врло рестриктивно, и то код оних радњи којима се ограничавају поједина права или слободе грађана (нпр. претрес), премда се ни тада не ради о активној улози осумњиченог односно његовог браниоца, него о својеврсној контроли законитости извођења одређене истражне радње.

УЛОГА ОСУМЊИЧЕНОГ, ОДНОСНО ОПТУЖЕНОГ У ФАЗИ ИСТРАГЕ

Улога осумњиченог, а посебног његовог браниоца – у истрази, своди се углавном на права а не на овлашћења, а све у циљу остваривања и заштите уставних права и слобода осумњиченог, па би се сходно томе могло рећи да они у истрази имају улогу пасивног субјекта кривичног поступка. Обим права осумњиченог и његовог браниоца у истрази, одређени су у Закону с обзиром на обим ограничења права осумњиченог у истрази. Обим тих права је врло узак и своди се на обавјештавање осумњиченог о дјелу које му се ставља на терет и основима сумње који стоје против њега, те давање процесних гаранција и упутстава осумњиченом већ приликом првог испитивања било код тужиоца или овлашћених службених лица, од када осумњичени и његов бранилац могу разгледати све доказе који иду у корист осумњиченог, док с повећањем обима и степена ограничења права и слобода осумњиченог у истрази, расте и квантум права осумњиченог односно његовог браниоца у истрази.

Права осумњиченог у истрази могла би се подијелити на основна права и права која зависе од карактера истражних мјера и радњи које се предузимају у истрази а које могу довести до ограничења одређених права осумњиченог која му припадају као грађанину.

Основна права осумњиченог одређена су чланом 6 Закона о кривичном поступку Републике Српске (идентични чланови су у Закону о кривичном поступку БиХ и Закону о кривичном поступку Федерације БиХ, те Закону о кривичном поступку Брчко Дистрикта БиХ), који гласи⁶: осумњичени већ на првом испитивању мора бити обавијештен о дјелу за које се терети и основима сумње који стоје против њега; осумњиченом, односно оптуженом се мора омогућити да се изјасни о свим чињеницама и доказима који га терете и да изнесе све чињенице и доказе који му иду у корист; осумњичени, односно оптужени није дужан изнијети своју одбрану нити одговарати на постављена питања.

Такође, у ред основних права спада и право на избор браниоца, односно, по службеној дужности, и право на услуге преводиоца.

или његов бранилац у тим фазама поступка могли испитивати свједоке.

6 Модул 1 Кривична област – истражни поступак, 45.

У зависности од степена ограничавања права осумњиченог, која су посљедица спровођења појединих истражних мјера и радњи у истрази, може се говорити о три различита степена права осумњиченог, и то⁷: полагају осумњиченог и његовог браниоца према којем нису примијењене мјере и радње које захтијевају судско одобрење; полагају осумњиченог и његовог браниоца према којем јесу примијењене мјере и радње које захтијевају судско одобрење и полагају осумњиченог и његовог браниоца када је против осумњиченог одређен притвор (укључујући лица лишена слободе).

У првом случају, када према осумњиченом није предузета ниједна мјера ни радња која захтијева судско одобрење, то значи да истрага нити у једном свом сегменту није задрла у уставна права и слободе осумњиченог које му припадају као грађанину. Права осумњиченог су, у поменутом случају, ограничена на права која му припадају од момента његовог првог испитивања било пред тужиоцем или овлашћеним службеним лицима, а која се састоје од обавјештења, и то: за које се кривично дјело терети; основи сумње који стоје против њега и права која обухватају: да осумњичени није дужан изнијети своју одбрану нити одговорати на постављена питања; да може узети браниоца по свом избору који може присуствовати његовом испитивању, као и да има право на браниоца без накнаде у случајевима предвиђеним у закону; да се може изјаснити о дјелу које му се ставља на терет и изнијети све чињенице и доказе који му иду у корист и, ако то учини у присуству браниоца, да је такав његов исказ допуштен као доказ на главном претресу и да без његове сагласности може бити прочитан и кориштен на главном претресу; да има право у току истраге разматрати списе и разгледати прибављене предмете који му иду у корист, осим ако је ријеч о списима и предметима чије би откривање могло довести у опасност циљ истраге; да има право на бесплатне услуге преводиоца ако не разумије или не говори језик који се користи приликом испитивања.

Овдје се ради о врло сложенем правном питању. Наиме, чланом 55 Закона о кривичном поступку Републике Српске предвиђено је да у току истраге бранилац има право да разматра списе и разгледа прибављене предмете који иду у корист осумњиченог.⁸ Ово право се браниоцу може ускратити ако је ријеч о списима и предметима чије би откривање могло довести у питање циљ истраге. Ово право браниоца произилази из захтјева за једнакост правних средстава (једнакост оружја) у кривичном поступку, који је у основи права на правично суђење заштићеног чланом 6 став 1 Европске конвенције. Међутим, законодавац је сузио врсту доказног материјала у који омогућава увид осумњиченом односно његовом браниоцу само на доказе који иду у корист осумњиченог, а чак и код доказног

7 Ibidem, 45.

8 Ibidem, 46.

материјала који иде у корист осумњиченог, допустио је одступање од тог права у случају постојања опасности за циљ истраге. Питање које се овдје поставља јесте коме ће се обратити осумњичени односно његов бранилац ради остваривања тог свог права?⁹ Када је у питању осумњичени према коме није примијењена ниједна истражна радња која захтијева судско одобрење, у таквој ситуацији тужилац је тај коме ће се обратити осумњичени односно његов бранилац. Тужилац у том случају процјењује двије ствари: има ли доказа који иду у корист осумњиченом и који су то докази, и да ли ће њихово разматрање и разгледање довести у питање циљ истраге?¹⁰

Од тужиоцеве одлуке зависи остваривање овог права осумњиченог односно његовог браниоца. Приликом те процјене може се десити да тужилац одређеној чињеници која је у корист осумњиченог не да такав значај и оцијени ту чињеницу као чињеницу која је на штету осумњиченог. То за собом повлачи питање постоји ли за осумњиченог односно његовог браниоца ефикасан правни механизам да у тој ситуацији изврши увид у такав доказ? Када се размотре све релевантне одредбе Закона, не може се извући такав закључак. Први разлог за то је што осумњичени и његов бранилац уопште не знају садржај тужиоцевог списка. Други разлог је тај што судија за претходни поступак ни на који начин још није инволвиран у истрагу, па се не види начин на који би осумњичени или његов бранилац, чак и када би знали садржај списка, издејствовали одлуку суда у предмету у којем није ни формиран судски спис. Трећи разлог је то што је истражни поступак у цијелости стављен у надлежност тужиоца, те се нарочито у овоме случају не види основ по коме би се суд уопште могао упустити у нешто што је у искључивој надлежности тужиоца који истрагу води као властиту активност на основу властите процјене о постојању основа за истрагу. Одговор на питање зашто је законодавац тужиоцу ставио у овлашћење процјену карактера доказа у истрази лежи у чињеници да је тужилаштво државни орган, самосталан и независан у свом раду, те да тужилац има обавезу да правилно, поступно и непристрасно утврди све релевантне чињенице и околности везане за кривично дјело и учиниоца. Такође, да би се одговорило на првобитно постављено питање, тужилац мора знати и шта се подразумева под појмом „циљ истраге“

Такође, у члану 142 Закона предвиђено је да ће се осумњичени, када се први пут позива на испитивање, поучити о својим правима у складу са поменутиим чланом. Већ од самог пријема позива осумњиченом је дато на знање да се против њега води истрага, да он у тој истрази има својство осумњиченог, те му се дају поуке о његовим правима, на исти начин на који се те поуке дају приликом првог испитивања, с изузетком да се приликом

9 Ibidem, 46.

10 Ibidem, 47.

позивања осумњиченом не саопштава који основи сумње стоје против њега, нити чињенични опис кривичног дјела, већ само назив дјела односно његова правна квалификација¹¹.

Моменат пријема позива сматра се моментом када осумњичени са сигурношћу може да зна да се против њега води истрага и да од тога момента може да формира своју одбрану.

Када је у питању отвореност истраге према осумњиченом, у овом случају осумњичени нема право присуства извођењу појединих истражних радњи и мјера које се обављају по иницијативи тужиоца или овлашћених службених лица, па је самим тим његова улога при извођењу ових истражних радњи врло пасивна и усмјерена искључиво на заштиту права осумњиченог, премда током истраге осумњичени и његов бранилац могу износити чињенице и предлагати доказе.¹²

У случају да је према осумњиченом предузета нека од мјера и радњи које захтијевају судско одобрење, треба нагласити да такав осумњичени ужива сва права као и осумњичени према коме није примијењена нити једна од ових мјера или радњи, те да тај осумњичени, поред ових основних права, ужива и још нека права у зависности од истражне радње која је према њему предузета. Тако на примјер, у случају предузимања претресања стана осумњичени би имао сљедећа права: 1) право на обавјештавање браниоца (чланом 122 тачка и Закона о кривичном поступку Републике Српске предвиђена је „поука да осумњичени има право да обавијести браниоца и да се претресање може извршити и без присуства браниоца ако то захтијевају изузетне околности“¹³). Наведеном законском одредбом даје се право осумњиченом да обавијести браниоца о претресању које се треба предузети, с тим што се ова поука даје осумњиченом прије претресања, јер би у супротном ова законска одредба изгубила свој смисао. Међутим,

11 Ibidem, 47.

12 Иако тужилац нема обавезу прихватања оваквих приједлога осумњиченог и његовог браниоца, такви приједлози се у сваком случају морају озбиљно размотрити из два разлога: први је садржан у обавези тужиоца да током истраге прикупа све доказе, и то како оне који иду на штету тако и оне који иду у корист осумњиченог, а све у циљу утврђивања истине, и други је тај што приједлози које поставља осумњичени током истраге могу указивати и на одбрамбену стратегију осумњиченог односно његовог браниоца којом ће се руководити након подизања и потврђивања оптужнице.

13 Из овога права осумњиченог може се извући неколико закључака: 1) давањем обавјештења да ће се извршити претресање те да има право да о томе обавијести браниоца, осумњичени се на посредан начин обавјештава да се против њега води истрага; 2) из садржаја наредбе о претресању осумњичени стиче сазнања о кривичном дјелу за које се терети у смислу његове правне квалификације, а често и у садржајном односно чињеничном смислу, те доказима за којима се трага, што му омогућава да концепира стратегију своје одбране у овој доста раној фази истражног поступка у којој се још увијек трага за материјалним доказима; 3) од тога тренутка осумњичени већ може захтијевати остваривање свог права везаног за разматрање списа и разгледање предмета прибављених у истрази.

истом законском одредбом законодавац налаже стављање поуке осумњиченом да се претресање има извршити и без присуства браниоца, уколико то захтијевају изузетне околности. Питање које произилази из овако дефинисане законске одредбе јесте може ли се приступити претресању уколико је након ове поуке осумњичени обавијестио браниоца те затражио да се застане с претресањем до доласка браниоца на лице мјеста претресања? У давању одговора на ово питање мора се поћи од чињенице да поука осумњиченом да има право обавијестити браниоца о претресању има смисла једино ако такво право осумњиченог може бити и реализовано и уколико такво право може произвести одређену правну посљедицу.

С друге стране, осумњичени се истовремено обавјештава и о могућности извршења претресања и без присуства браниоца у случају да постоје изузетне околности које треба цијенити у сваком конкретном случају, па премда за те „изузетне“ околности не поставља никакве критеријуме, ипак постојање ових изузетних околности не може се претпостављати у сваком случају, односно њихово постојање би требало представљати изузетак од правила. Узимајући у обзир све претходно наведено, уколико осумњичени обавијести браниоца о претресању и затражи да се не започне са претресањем до доласка браниоца, те уколико не постоје „изузетне“ околности, браниоцу се мора оставити разуман рок за долазак (који се цијени у сваком конкретном случају), да би се започело са претресањем. Ако бранилац не би испоштовао договорени рок, у том случају би се могло говорити о злоупотреби овога права, те би се овдје већ могло радити о изузетним околностима усљед којих се са претресањем може почети и без браниоца.¹⁴); 2) право на јавност извођења истражне радње (чланом 124 став 4 Закона о кривичном поступку Републике Српске предвиђено је да „претресању стана, осталих просторија или лица присуствују два пунољетна грађанина као свједоци. Претресању лица присуствују свједоци истог пола. Свједоци ће прије почетка претресања бити упозорени да пазе како се претресање врши, као и да имају право да прије потписивања записника о претресању ставе своје приговоре, ако сматрају да садржај записника није тачан.“

Наиме, ово право осумњиченог је специфично, јер није директно везано за личност осумњиченог, већ посредно осигурава осумњиченог од могућих злоупотреба приликом претресања обезбјеђујући да резултати претресања одговарају стварно нађеном стању ствари, чиме би се могло сврстати у опус његових права у истражном поступку).¹⁵ Када су у питању лица лишена слободе односно осумњичени према којима је одређен притвор, њихов положај у истражном поступку је специфичан.¹⁶ Управо

14 Модул 1 Кривична област – истражни поступак, 58.

15 Ibidem, 62.

16 Ради се о лицима којима је ограничена слобода кретања прије изрицања правноснаж-

због високог степена ограничења слобода и права лица лишеног слободе, законодавац у овим ситуацијама уводи јачи квантум и квалитет права осумњиченог у истражном поступку. Ова лица имају оправдану потребу за сазнањем зашто су лишена слободе односно зашто се налазе у притвору, што претпоставља да имају потребу за сазнањем чињеница на основу којих је установљена основана сумња да су извршила кривично дјело те доказа који указују на постојање ма којег од разлога за одређивање притвора, што значи не само оних доказа који им иду у корист већ и оних који им иду на штету, како би уопште били у могућности такве чињенице и доказе пред судом ефикасно оспоравати.¹⁷

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Право на фер и правично суђење једно је од основних људских права које је прокламовано многим међународним документима. Ту свакако треба истаћи Међународни пакт о грађанским и политичким правима и Европску конвенцију за заштиту људских права и основних слобода. Гаранције правичности суђења су различите и обухватају читав низ услова, као што су, рецимо, право на увид у списе судског предмета, право странке да буде саслушана пред судом, право на јавну расправу, једнакост страна у поступку, обавеза суда да јавно објави одлуку и да је образложи, претпоставка невиности, право окривљеног на суђење у разумном року, право на правну помоћ, право на бесплатног тумача, право лица да не инкриминише само себе.

Један од основних кривичноправних стандарда којем се посебно у данашње вријеме тежи и због којег је већина земаља извршила реформу свог кривичнопроцесног законодавства, јесте захтјев за ефикасношћу кривичног поступка, с тим да он не иде на уштрб законитости рјешавања конкретне кривичне ствари и заштите основних људских права и слобода. Један од кључних аргумената који истиче негативну страну тужилачког концепта истраге јесте то што тако осмишљен концепт истраге значи атак на – међународним актима и националним законодавством загарантована права и слободе грађана, озакоњењем органа унутрашњих послова као активних субјеката истраге, чиме се повећавају шансе за још већу репресивност полиције. У прилог овоме схватању истиче се и чињеница да је у земљама у транзицији увијек опасно истрагу повјерити јавном тужиоцу и полицији, јер је њихова објективност недовољна, а веза са извршном влашћу превелика. Овакав приговор нема оправдања, превасходно због чињенице да

не пресуде, те којима је на тај начин ограничено право и слобода која припада сваком грађанину, и то као једно од његових основних права.

17 Модул 1 Кривична област – истражни поступак, 58.

се у овако организованој истрази судија (у Републици Српској је то судија за претходни поступак) јавља као основни гарант људских права и слобода на начин да о свим питањима која се односе на ограничавање људских права и слобода одлучује искључиво он. Такође, у данашње вријеме људска права и слобода су у толикој мјери интернационализована, да ни од једног државног органа не пријети неотклоњива нити неконтролисана опасност њиховог евентуалног кршења.

ЛИТЕРАТУРА

1. Димитријевић, Д., Кривично процесно право, „Савремена администрација“, Београд, 1982.
2. Јекић, З. и Шкулић, М., Кривично процесно право, „Правни факултет“, Источно Сарајево, 2005.
3. Сијерчић-Чолић, Х., Кривично процесно право, књига прва, Правни факултет. Сарајево, 2005.
4. Сијерчић-Чолић, Х., Кривично процесно право, књига друга, Правни факултет. Сарајево, 2005.
5. Симовић, М., Практични коментар Закона о кривичном поступку Републике Српске, „Висока школа унутрашњих послова“, Бања Лука, 2005.
6. Симовић, М., Кривично процесно право, „Факултет за безбједност и заштиту“, Бања Лука, 2007.
7. Симовић, М., Кривични поступци у Босни и Херцеговини, Привредна штампа, Сарајево, 2004.
8. Симовић, М., Кривични поступци у Босни и Херцеговини, „Висока школа унутрашњих послова“, Бања Лука, 2003.
9. Симовић, М., Кривично процесно право Републике Српске, Бања Лука, 1997.
10. Симовић, М., Кривично процесно право – посебан дио, „Правни факултет“, Бања Лука, 2006.
11. Симовић, М., Закон о кривичном поступку Републике Српске са објашњењем и регистром појмова, Српско Сарајево, 1996.
12. Симовић, М., Кривични поступак у БиХ – Збирка закона о кривичном поступку „Привредна штампа“, Сарајево, 2004.
13. Симовић, М., Кривично процесно право – општи дио, „Правни факултет“, Бихаћ, 2009.
14. Симовић, М., Кривично процесно право – посебни дио, „Правни факултет“, Источно Сарајево, 2011.
15. Шкулић, М., Кривично процесно право – приручник за полагање правосудног испита, „ЈП Службени гласник“, Београд, 2008.

LEGAL MECHANISMS FOR THE PROTECTION OF FUNDAMENTAL HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS OF THE SUSPECT OR THE ACCUSED DURING THE INVESTIGATION

Dragana Vujić MA
Internal Affairs College
Banja Luka
sdragana84@yahoo.com

Nevena Rakić, grad. jurist of internal affairs
Internal Affairs College
Banja Luka
nevenavsup87@gmail.com

Abstract: The human rights can be said that these are the standards without which people can not live in dignity as human beings. Human rights are the foundation of freedom, justice and peace. Their respect for the individual and to the community to fully develop. Human rights are only those individual rights that are owed to the state and not her will, but they are human being has the virtue of being a human being, or acquire them by birth and not by the will and grace of the state. These are the basic political and socio-economic demands of citizens in relation to state power and society in general, which is a prerequisite for the realization of biological, political, and cultural livelihood of individuals, or in conditions of life worthy of man and his dignity. Human rights and the values that are contained in them, have a very important social and political function in determining the legitimacy of the government, because only the government that respects human rights is legitimate and can function normally. This paper tries to point out what legal mechanisms available to the suspect or the accused in a criminal proceeding, specifically in the investigation and to ensure protection of his fundamental human rights and freedoms guaranteed by the Constitution of the Republic not only Serbian (or BH), but also other international legal acts signed and ratified by our country.

Keywords: human rights and freedoms, protection of human rights and freedoms, prosecution, investigation, suspects, defendants, legal mechanisms.

**КРАЂА ИЗВРШЕНА ОД СТРАНЕ ВИШЕ ЛИЦА КОЈА СУ СЕ
УДРУЖИЛА У ЦИЉУ ВРШЕЊА КРАЂАМ, С ОСВРТОМ НА
КРИВИЧНО ПРАВО РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ**

Спец. Предраг Поповић,

Висока школа унутрашњих послова Бања Лука

Миодраг Гајић,

Дипломирани правник унутрашњих послова

Апстракт: У овом раду се говори о кривичном дјелу крађе која је извршена од стране више лица која су се удружила у циљу вршења крађа. Ово кривично дјело, поред своје сталне присутности, има веома дугу традицију у кривичном праву. Оно представља један од тежих облика крађе, због повећане опасности која се огледа у самом начину извршења овог дјела. У вези с тим, велику пажњу привлачи тај начин његовог извршења, као и питање какав облик удруживања (саучесништва) ово кривично дјело захтијева.

Кључне ријечи: кривично право, кривично дјело, тешка крађа, саучесништво

УВОД

Кривично дјело тешке крађе које је извршено од стране више лица која су се удружила у циљу вршења крађа има дугу традицију и заузима важно мјесто у правној науци и пракси уопште. Бројност, тежина и друштвена опасност коју представља ово кривично дјело захтијева посебну пажњу науке кривичног права и праксе уопште. Пошто се наведено дјело односи на покретну имовину која је у државном или приватном власништву, отуда за ову проблематику влада велики интерес друштва. Тај интерес друштва датира још од првобитних људских заједница.

С развојем друштва и настанком права, дошло је до детаљнијег сагледавања и прецизнијег одређења кривичних дјела, а самим тим и тешке крађе уопште. За ово кривично дјело се може рећи да је старо колико и сама цивилизација. Прве расправе и размишљања о криминалитету

уопште налазимо у дјелима античких филозофа Платона и Аристотела, који су се поред питања друштва и државне организације бавили казнама и узроцима криминалитета¹. Поред њих, о криминалитету је говорио и римски филозоф Цицерон, који је сматрао да је један од главних узрока криминалитета некажњавање.

Посебну пажњу код овог кривичног дјела привлачи његов објекат радње и заштитни објекат, као и умишљај и намјера. Код овог кривичног дјела битно је да постоји намјера, која се огледа у користољубљу, тј. да се присвајањем туђе покретне ствари себи или другом прибави противправна имовинска корист. Из разлога бољег схватања и разумијевања овог кривичног дјела, у раду је обрађен појам крађе.

Данашње државе имају велике проблеме са горе наведеном врстом деликата, јер званичне статистике многих земаља често показују пораст њихове стопе заступљености. Управо из поменутих разлога овај облик тешке крађе утиче на рад државних органа, а све у циљу спречавања и смањења овог негативног тренда. Пошто се ова дјела односе на покретну имовину која је у државном и приватном власништву, за ову проблематику влада велики интерес друштва.

ПОЈАМ КРАЂЕ

Крађа спада у кривична дјела против покретне имовине. Ово кривично дјело поред тешке крађе има и своје друге квалификоване облике који су формално предвиђени као посебна кривична дјела у засебним члановима (крађа возила и сл.) као и привилеговани облик (ситно дјело крађе), који је смјештен у члану у којем се налази обична крађа (члан 231. КЗРС). Радња извршења кривичног дјела крађе састоји се у одузимању другог туђе покретне ствари. Дакле, да би се радило о крађи, мора постојати одузимање имовине против воље онога ко је стварно посједује². Сам појам одузимања је у тијесној вези са притежањем над покретном ствари. Притежање значи фактичку моћ располагања одређеном ствари, с тим да под фактичком моћи располагања не треба подразумјевати физичку власт над ствари у буквалном смислу³. Каже се да је одузимање довршено онда када је дошло до прекидања туђег притежања и заснивања притежања над покретном ствари од стране извршиоца.

Као што је случај с већином кривичних дјела против имовине, кривично

1 Марковић, И., *Основи криминологије*, Бања Лука, 2010. година, стр. 56.

2 Klloter, J. Pollock, J., *Criminal law*, University of Louisville, Texas State University-San Marcos, 2006. година, стр. 278.

3 Атанацковић, Д. *Кривично право посебни део*, Београд, 1985. година, стр. 462.

Крађа извршена од стране више лица која су се удружила у циљу вршења крађам...

дјело крађе може извршити свако лице, што значи да код овог кривичног дјела не постоје никаква ограничења у погледу посебног својства учиниоца.

Објекат радње јесте туђа покретна ствар. То значи да морају бити испуњена три услова: 1) да се ради о ствари, 2) да је ствар покретна и 3) да је ствар туђа. У вези са првим условом, појам ствари се одређује као предмет материјалне природе који може бити објект притежања и који има одређену вриједност. Предмет који нема никакву вриједност не сматра се за ствар. Даље, у вези с условом да се ради о покретној ствари, неспорно је да појам покретне ствари треба схватити нешто шире него у грађанском праву, јер се покретном ствари сматрају и оне ствари које су дио непокретне ствари или јој служе, а могу се од ње на било који начин одвојити, а да се при том не промијене. И у погледу трећег услова потребно је да ствар није у својини учиниоца већ у својини неког физичког или правног лица. Дакле, ствар као предмет крађе мора да буде туђа⁴. За ствар можемо рећи да је туђа онда када је она у власништву другог лица – над њом то лице има фактичку моћ располагања. Ту није од значаја да ли се та моћ располагања заснива на неком правном основу или је остварена на противправан начин. На субјективном плану код овог кривичног дјела мора постојати умишљај и намјера. Дакле, кроз умишљај се најпотпуније изражава психички однос учиниоца према дјелу као свом остварењу, његов став према посљедици као промјени у спољном свијету која настаје на објекту напада коју је он проузроковао или допринио њеном проузроковању⁵. Кривично дјело крађе се може извршити само директним умишљајем, што значи да је учинилац био свјестан свог дјела и да је хтио његово извршење. То значи да је за постојање кривичног дјела крађе потребно је да постоји свијест и воља да се одузме туђа покретна ствар.

Такође, поред умишљаја на субјективном плану мора постојати и намјера да се присвајањем туђе покретне ствари себи или другом прибави противправна имовинска корист. Ипак, није потребно да је дошло до присвајања, а самим тим до прибављања противправне имовинске користи, неопходно је само да постоји намјера да се то оствари. Намјера присвајања постоји у оном случају када извршилац има намјеру да се према ствари понаша као власник, тј. да је користи и да њоме располаже.

Посљедица овог кривичног дјела јесте промјена притежања над покретном ствари, тј. засновање новог притежања од стране извршиоца. Није довољан прекид притежања. Крађа је довршена, у складу са теоријом апрехензије, онда кад је засновано притежање извршиоца над покретном ствари, а до тог момента постоји покушај крађе⁶.

4 Чејовић, Б., *Кривично право посебни део*, Београд, 1980. година, стр. 280.

5 Lange, R., *Strafgesetzbuch*, Berlin, 1956. година, стр. 180.

6 Стојановић, З., Перић, О., *Кривично право посебни део*, Београд, 2009. година, стр. 136.

Према члану 231. став 1. Кривичног закона Републике Српске, за кривично дјело крађе запријеђена је новчана казна или затвор до три године. Ако вриједност украдене ствари не прелази износ од 200 КМ, а учинилац је ишао за тим да прибави малу имовинску корист, казниће се новчаном казном или затвором до једне године.

КРАЂА ИЗВРШЕНА ОД СТРАНЕ ВИШЕ ЛИЦА КОЈА СУ СЕ УДРУЖИЛА У ЦИЉУ ВРШЕЊА КРАЂА

Велики број упоредних законодавстава познаје као тежи онај облик крађе која је учињена од стране више лица. Упоредна законодавства која познају овај квалификовани облик крађе могу се подијелити у пет група, у зависности од тога какав се облик заједничког дјеловања више лица тражи. У прву групу сврставају се законодавства која захтијевају само да је крађа учињена од стране више лица. Друга група законодавстава и поред тога траже да су се та лица о томе претходно договорили. Трећа група овај облик дефинише као крађу извршену од стране више лица која су се удружила за вршење крађа. Четврта група законодавстава захтијева да је крађа учињења у саставу банде. И пета група предвиђа да је крађа учињена у саставу организоване банде⁷. Овај облик тешке крађе постоји онда када је крађа извршена од стране више лица која су се удружила за вршење крађе. Из овог се јасно види да је поред постојања крађе, за постојање овог кривичног дјела потребно да су испуњена још два кумулативно постављена услова, и то: да је крађа извршена од стране више лица и да су се та лица удружила ради вршења крађе. Често се поставља питање шта се мисли под појмом више лица. Судска пракса под појмом више лица подразумијева најмање два лица. Међутим, у неким земљама то није случај, као што је нпр. Италија, јер њен кривични закон одређује да то буду три или више лица⁸. Кривични закон Републике Српске у овом случају не познаје институт два лица, већ познаје само извршиоца кривичног дјела и више лица. То значи да термин више лица треба тумачити опортуно извршиоцу, односно као два лица и више. Поред наведеног, за постојање овог облика тешке крађе потребно је да су се извршиоци удружили за вршење више крађа, а не само једне крађе. Ако су се ова лица удружила само за вршење једне крађе, у том случају ће постојати само једна крађа⁹. Такође, исто важи и за ситуацију уколико се више лица договори да свако од њих изврши по једну или више крађа самостално. Овдје се не мора радити о организацији, већ је довољан обичан договор за вршење крађа, уз назначење ближе одреднице о каквим

7 Више о томе: Ђорђевић, Ђ., *Крађа учињена од стране више лица*, Безбедност, број 5/01, Београд, 2001. година, стр. 601–611.

8 Marino, R., Gatti, G., *Codice penale e leggi complementarii*, Napoli, 1992, pag. 234.

9 Радовановић, М., Ђорђевић, *Кривично право – посебни део*, Београд, 1967. година, стр. 280.

Крађа извршена од стране више лица која су се удружила у циљу вршења крађам...

крађама је ријеч: нпр. да ће се обити све пословне јединице одређене фирме, или да ће се обијати само часовничарске радње ради узимања сатова итд. Ријеч је о оном договору који има квалитет на основу којег се може закључити да се ради о удруживању. У теорији су заступљена и мишљења према којима удруживање за вршење крађа треба да обухвати или неколико одређених крађа или неки период. Дефинисање удруживања за вршење крађа на овај начин је непотпуно. Лако је могуће да се јаве ситуације гдје се врши удруживање за тачно неодређене крађе на неодређен период па да опет буду испуњени услови за правну квалификацију овог облика тешке крађе (удруживање само за џепне крађе на неодређено вријеме и сл.). Други проблем који је овдје заступљен јесте одређивање појма одређене крађе, односно које су то границе које карактеришу одређену крађу, да ли одређена крађа треба да буде одређена у свим сегментима извршења или само у неким? Много је прецизније дефинисати овај појам као удруживање за вршење крађа које су одредиве, а сам период времена треба цијенити у свјетлу појма одредивости, те уколико се удруживање врши на одређено вријеме и уз остале елементе на основу којих се може одредити извршење појединих крађа, добија се већа одредивост појединих крађа. У теорији су заступљена и схватања по којима је за постојање овог кривичног дјела потребно да се удруживање односи на крађе које нису индивидуално одређене, како у погледу времена, тако и у погледу мјеста, предмета и начина извршења. Овакво становиште ипак трпи мноштво критика. Оно је неоправдано из разлога што из предмета удруживања изоставља крађе које су индивидуално одређене, како у погледу времена, тако и у погледу мјеста и предмета извршења. Овај став занемарује појачану друштвену опасност код извршилаца крађе који су се удружили за вршење индивидуално одређених крађа. Не узимајући у обзир која су дјела друштвено опаснија (кривична дјела код којих су се извршиоци удружили за вршење индивидуално одређених или индивидуално неодређених крађа), са сигурношћу се може рећи да и код једних и код других кривичних дјела постоји повећана друштвена опасност која је утицала на законодавца да овакву врсту удруживања издвоји у квалификовани облик кривичног дјела крађе. Због тога се и код удруживања за индивидуално одређена и удруживања за индивидуално неодређена, али одредива кривична дјела, ради о овом облику тешке крађе¹⁰.

Да би постојао овај облик тешке крађе, потребно је да се више лица удружило за вршење крађа (барем још једне крађе). Сама ријеч крађа дата у множини значи најмање двије. Дакле, потребно је да постоји договор који се односи на бар још једну крађу (најмање двије крађе). Нпр. постоји занимљива ситуација која говори о томе да удруживање два или више лица

¹⁰ Трешњев, А. *Тешка крађа у теорији и пракси*, Београд, 2005. година, стр. 120–121.

не мора значити формалну организацију, нити имати карактер сталности, а циљ таквог удруживања мора бити вршење унапријед неодређеног и свакако већег броја крађа (ВСХ, Кж. 1628/70-3 од 19. 11. 1970. године)¹¹. У пракси су веома честе ситуације да се више лица удружи за вршење крађа, али и да поред тога самостално врше поједине крађе. Те засебне крађе се не могу квалификовати као тешке крађе, већ само као кривично дјело крађе. За квалификацију кривичног дјела тешке крађе нема значаја да ли су лица која су се удружила за вршење крађа у сродничком односу или су извршиоци брачни другови. Неће постојати квалификација дјела уколико су се извршиоци договорили да изврше одређену крађу па су се по извршењу ове крађе поново договорили и извршили другу крађу. Ту не постоји удруживање за вршење крађа, а самим тим нема ни тешке крађе. За постојање дјела није неопходно да је извршено више крађа, већ је битно да је извршена или покушана бар једна крађа од учесника договора, који је резултат заједничког удруживања (ВСС, Кж. 2456/54 од 17.01.1955. године)¹². Уколико је једно кривично дјело само покушано, радње извршилаца ћемо квалификовати као тешку крађу у покушају. То се чини из разлога што је један од елемената тешке крађе остао у покушају, па због тога цијело дјело остаје у покушају. Значајно питање које се овдје поставља јесте шта ће се десити у ситуацији уколико се за вршење крађа удружи више лица, али бар једно од њих из било ког разлога не учествује ни на који начин у извршењу нити једне крађе. Овдје се у радњама окривљених који нису учествовали у извршењу крађа, већ само у договарању, не стичу обиљежја тешке крађе. Тим чином се евентуално могу остварити обиљежја неког другог кривичног дјела.

Овог кривичног дјела неће бити уколико се више лица удружило за вршење ситних крађа или неких других облика крађа. Дакле, пошто су ситно дјело крађе, као привилеговани облик крађе, као и други специјални облици крађе конзумирани у крађи, постојаће ово кривично дјело уколико се више лица удружило за вршење крађа, а из заједничког договора произилазе и извршена су поред крађа и ситна дјела крађе или неки посебни облици кривичног дјела крађе, нпр. крађа возила и сл¹³. Ово удруживање треба да се односи на вршење крађа, а не и на вршење кривичних дјела уопште.

Када се говори о овом облику тешке крађе, ријеч је о саизвршиоцима, јер у супротном, помагање и подстрекавање на обичну крађу у том смислу уопште не би могло ни постојати, ако се ради само о једном саучеснику.

11 Чејовић, Б., *Кривично право у судској пракси – друга књига, посебни део*, Београд, 1986. година, стр. 731.

12 Исто, стр. 731.

13 Трешњев, А. *Тешка крађа у теорији и пракси*, Београд, 2005. година, стр. 123.

Крађа извршена од стране више лица која су се удружила у циљу вршења крађам...

Нпр. овај облик тешке крађе постоји и кад је остварен други услов. Тај услов односи се на то да је крађа извршена од стране више лица која су се прије извршења дјела удружила у циљу вршења кривичних дјела крађе. Овдје је ријеч о нужном саизвршилаштву, гдје нужни саизвршиоци врше радње које су усмјерене ка истом циљу. То значи да се ради о конвергентном кривичном дјелу¹⁴. Од нужног саизвршилаштва треба разликовати кривична дјела у чијем извршењу морају да учествују два лица, а може одговарати само једно лице¹⁵. Јасно је да код овог облика тешке крађе то није случај, за разлику од неких других кривичних дјела. Поставља се питање који облици саучесништва између више лица треба да постоје да би се удруживање могло квалификовати као кривично дјело тешке крађе? Неспорна је чињеница да ће овај облик тешке крађе постојати уколико је она учињена од стране саизвршилаца. Међутим, заступљена су и схватања према којима је ово и једини облик саучесништва који је могућ. То значи да ће тешка крађа постојати једино уколико је извршена од стране саизвршилаца.

Поставља се питање да ли ће постојати овај облик тешке крађе уколико подстрекач подстрекава извршиоца да изврши више одређених кривичних дјела крађе. Овдје би се радило о саизвршилаштву између подстрекача и извршиоца у обичној крађи. То је и разумљиво, јер радња подстрекавања по свом квалитету има карактер стварања или учвршћивања одлуке код неког лица да се кривично дјело изврши. Ипак је подстрекавање по својој природи такво да га је немогуће окарактерисати као удруживање, па је из тог разлога немогућ овај облик удруживања подстрекача и извршиоца. Међутим, то не значи да је немогуће подстрекавање на овај облик кривичног дјела тешке крађе. Тако, ако неко лице подстрекава барем једног од саучесника на удруживање за вршење крађа, при чему једна од крађа и буде извршена, постојаће подстрекавање на ово кривично дјело. Подстрекавање мора да обухвата умишљај, како за извршење кривичног дјела крађе тако и на удруживање ради вршења крађа¹⁶.

Наредно питање које се овдје поставља јесте да ли ће, уколико се ради вршења крађа удруже извршилац и помагач, постојати тешка крађа? Када је у питању ово кривично дјело, појачана друштвена опасност огледа се у удруживању учинилаца за вршење крађа. Појачана друштвена опасност која је овдје заступљена постојаће и уколико се извршилац и помагач удруже за вршење крађа, тако да не постоји ниједан разлог да се у овом случају не ради о тешкој крађи. То су најчешће ситуације када би помагач ставио на располагање извршиоцу средства за извршење одређеног броја кри-

14 Ријеч је о дјелу које врши више лица која се налазе на истој страни (нпр. нужно саизвршилаштво).

15 Томић, М., *Помагање као облик саучесништва*, Бања Лука, 1983. година, стр. 23.

16 Трешњев, А. *Тешка крађа у теорији и пракси*, Београд, 2005. година, стр. 124.

вичних дјела, као и када би унапријед обећао извршиоцу да ће му чувати ствари које украде за одређени број кривичних дјела итд. Ако се извршилац и помагач у крађи односе на круг лица која улазе у састав више лица, с тим да су они заједно извршили крађу, то значи да се јављају као саизвршиоци у кривичном дјелу тешке крађе. Дакле, уколико је помагач удружен у вршењу крађа са другим лицима, тада његове радње добијају квалитет саизвршиоца, а ако није удружен, његове радње остају на нивоу помагања.

За овај облик тешке крађе (као и за све облике предвиђене у ставу 1) прописана је казна затвора од једне до осам година.

ЗАКЉУЧАК

Крађа извршена од стране више лица која су се удружила у вршењу крађа намеће се као веома квалитетна инкриминација у свим кривичном законодавствима, па и нашем. Сагласни смо са ставом да овај облик тешке крађе постоји онда када је крађа извршена од стране више лица која су се удружила за вршење крађе. То значи да је потребно да је крађа извршена од стране више лица и да су се та лица удружила ради вршења крађе. Спорно питање које се често намеће јесте поимање, односно шта се мисли под појмом више лица. Мишљења смо да наша судска пракса заступа исправан став да се под појмом више лица подразумевају најмање два лица, за разлику од неких земаља (Италија) које под овим појмом подразумевају најмање три лица. Ипак, наш кривични закон је ту мало неодређен, и у употреби је термин више лица. Можда би у закону, поред тог термина, у гради требало да стоји термин најмање два лица, као и можда, умјесто тог термина, да стоји термин два или више лица (што је нпр. учинила Република Словенија), а све у циљу прецизнијег одређења овог појма. Код овог облика тешке крађе потребно је да су се извршиоци удружили за вршење више крађа, а не само једне крађе. Овдје се не мора радити о организацији, већ је довољан обичан договор за вршење крађа, уз назначење ближе одреднице о каквим крађама је ријеч. Такође, мишљења смо да за постојање овог облика тешке крађе није неопходно да је извршено више крађа, већ је битно да је извршена или покушана бар једна крађа од учесника договора, која је резултат заједничког удруживања. Овог кривичног дјела неће бити уколико се више лица удружило за вршење ситних крађа или неких других облика крађе. То је и логично, пошто се ситној крађи не може дати никаква квалификација, јер је у питању привилеговани облик крађе, док друге крађе, сем обичне, већ имају своје квалификоване облике те би ова квалификација била сувишна. Даље, када се говори о овом облику тешке крађе, ријеч је о саизвршиоцима, јер у супротном, помагање и подстрекавање на обичну крађу у том смислу уопште не би могло ни постојати, ако

Крађа извршена од стране више лица која су се удружила у циљу вршења крађам...

се ради само о једном саучеснику. У вези с тим, често се поставља питање који облици саучесништва између више лица треба да постоје да би се удруживање могло квалификовати као кривично дјело тешке крађе? Неспорна је чињеница да ће овај облик тешке крађе постојати уколико је она учињена од стране саизвршилаца. Међутим, када се у овом контексту помене подстрекавање, ту би се радило о саизвршилаштву између подстрекача и извршиоца у обичној крађи. То је и разумљиво, јер радња подстрекавања по свом квалитету има карактер стварања или учвршћивања одлуке код неког лица да се кривично дјело изврши. Ипак је подстрекавање по својој природи такво да га је немогуће окарактерисати као удруживање, па је из тог разлога немогућ овај облик удруживања подстрекача и извршиоца. Међутим, то не значи да је немогуће подстрекавање на овај облик кривичног дјела тешке крађе. Када је у питању помагање, ту је ситуација доста другачија. Тако, ако се извршилац и помагач у крађи односе на круг лица која улазе у састав више лица, с тим да су она заједно извршила крађу, то значи да се јављају као саизвршиоци у кривичном дјелу тешке крађе. Дакле, уколико је помагач удружен у вршењу крађа са другим лицима, тада његове радње добијају квалитет саизвршиоца, а ако није удружен, његове радње остају на нивоу помагања.

ЛИТЕРАТУРА

1. Атанацковић, Д. Кривично право посебни део, Београд, 1985. година;
2. Ђорђевић, Ђ., Крађа учињена од стране више лица, Безбедност, број 5/01, Београд, 2001. година;
3. Klloster, J.; Pollock, J., Criminal law, University of Lousville, Texas State University-San Marcos, 2006. година;
4. Lange, R., Strafgesetzbuch, Berlin, 1956. година;
5. Marino, R.; Gatti, G., Codice penale e leggi complementarii, Napoli, 1992;
6. Марковић, И., Основи криминологије, Бања Лука, 2010. година;
7. Радовановић, М.; Ђорђевић, Кривично право – посебни део, Београд, 1967. година;
8. Стојановић, З.; Перић, О., Кривично право посебни део, Београд, 2009. година;
9. Томић, М., Помагање као облик саучесништва, Бања Лука, 1983. година;
10. Трешњев, А., Тешка крађа у теорији и пракси, Београд, 2005. година;
11. Чејовић, Б., Кривично право посебни део, Београд, 1980. година;
12. Чејовић, Б., Кривично право у судској пракси – друга књига, посебни део, Београд, 1986. година;

**THEFT COMMITTED BY SEVERAL PERSONS WHO HAVE TEAMED UP FOR
THE DISCHARGE THEFT WITH EMPHASIS ON CRIMINAL LAW OF THE
REPUBLIC OF SERBIAN**

Spec. Predrag Popovic,
Internal Affairs College,
Banja Luka

Miodrag Gajic,
Graduated jurist of internal Affairs

Abstract: This paper deals with the crime of theft which was committed by several persons who have joined together for the purpose of carrying out thefts. This criminal offense in addition to its constant presence has a long tradition in criminal law. It represents one of the more severe forms of theft because of the increased risk, which is reflected in the manner of execution of the work. In this connection, the attention attracted by the manner of its execution, as well as any form of association (conspiracy) the offense requires.

Keywords: criminal law, crime, serious theft, complicity.

УЛОГА РАДНЕ И ОБРАЗОВНЕ АКТИВНОСТИ У ФУНКЦИЈИ РЕСОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ

Јоко Драгојловић – асистент

Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду
Универзитет Привредна академија у Новом Саду
E-mail: jdragojlovic@pravni-fakultet.info

Мр Игор Кушић

МУП Републике Српске, ЦЈБ Источно Сарајево
e-mail: igorkusic2711@gmail.com

Зоран Савић, мр

Дирекција за координацију полицијских тијела БиХ
e-mail: zoran.savic@dkpt.gov.ba

Апстракт: Суштинско питање савремене пенолошке мисли и праксе свакако јесте проналажење дубљег друштвеног смисла и садржине извршења казне лишења слободе, а све то кроз општи циљ који се означава као ресоцијализација осуђених лица, те стварање претпоставки за њихово успешно укључивање у живот на слободи. Основни проблем са којим се суочавамо у нашим заводима за извршење кривичних санкција представљају неадекватни услови, услед којих је могућност спровођења радног и образовног третмана, који представљају један од темеља преваспитања, крајње ограничена. Циљ овог истраживања се састоји у потреби да се утврди у којој су мери успешне радне и образовне активности осуђених лица, тј. у којој мери оне доприносе оспособљавању таквих лица за друштвено прихватљив начин живота након изласка на слободу.

Кључне речи: ресоцијализација, осуђеници, радни третман, образовни третман

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

У сваком друштву постоје појединци или организоване групе који из најразноврснијих разлога отворено или прикривено крше друштвене норме којима се унапред прописују правила понашања, што за собом свакако повлачи и различите видове кажњавања. Облик друштвене ре-

акције на таква понашања – казне, умногоме одређује степен сигурности друштва од штетног или опасног понашања. С тим у вези може се уочити еволутиван процес развоја друштвене свести, који је своју потврду добио у промени концепције кажњавања, а која се највише одразила на облик и сврху казне. Увођење лишења слободе као кривичне санкције свакако да је представљало велики напредак када је у питању хуманизација процеса кажњавања. Управо с увођењем казне лишења слободе, када затвори у односу на ранији период добијају једну другачију функцију – функцију преваспитања, ресоцијализација постаје актуелно питање.

Како је степен развоја друштва дошао до тог нивоа, да се заштита од криминалитета више не остварује применом застрашивања, физичког кажњавања, или физичке и психичке тортуре, односно како се спознало да се друштво од криминалитета ефикасније може заштитити ресоцијализацијом учинилаца кривичних дела, и сама сврха казне затвора добија једно другачије обележје.

Наиме, како је историјско искуство недвосмислено показало, није довољно учиниоца кривичног дела само изоловати из друштва на одређено време, јер ће он након одређеног времена изаћи са издржавања казне затвора, често и као још већи криминалац и противник друштва, па зато концепција ресоцијализације има велику улогу у заштити друштва од криминалитета и представља основни метод његове заштите од криминалитета.

Јасно је да се задатак установа за извршење кривичних санкција састоји у настојању да се оствари преваспитање осуђених лица, тј. настоје се неутрализовати криминогени фактори. Успех саме ресоцијализације условљен је различитим факторима. Од многобројних фактора који утичу на процес ресоцијализације, аутори ће у раду посебно обрадити радни и образовни третман, као темеље и предуслов за успешну ресоцијализацију и повратак нормалном животу након изласка на слободу.

РАД КАО ОБЛИК ТРЕТМАНА

Као пенолошка мера, рад је увек, кроз историју, био пратећа функција санкције, а неретко и сама санкција. Рад је дуго у казним системима био казна (робија) а не третман.¹ У зависности од циља кажњавања, рад је прошао неколико фаза.

У почетку, када је циљ казне био да изазове патњу и испаштање, рад је био сурово средство и метод израбљивања човека у функцији принуде и репресије. Таква функција рада задржана је до краја XVIII века.

У следећој, другој фази све до почетка XX века, казна задржава исту

1 Бошковић, М.; Радоман, М.: *Пенологија*, Правни факултет, Центар за издавачку делатност, Нови Сад, 2002, стр. 136.

функцију, али рад без накнаде постаје допунско средство казне.² Након тога, с почетком XX века рад добија једну сасвим другачију улогу, престаје бити средство принуде и казне, већ постаје метод третмана у функцији преваспитања осуђеника. Дакле, данас рад осуђених лица приликом издржавања казне затвора могуће је гледати само у контексту и са циљем ресоцијализације осуђеника.

Васпитни карактер рада огледа се пре свега у следећем:

1. све карактерне особине могу се употребом и вежбањем, речју, радом мењати и развијати;
2. рад је извор самопрекора и енергичности;
3. рад је извор уредности и самодисциплине;
4. рад је извор позитивности и конструктивности;
5. рад је извор критичности;
6. рад повећава личну моћ и остваривање личности;
7. рад побољшава опште психофизичке способности.³

Да би рад осуђених лица имао васпитну и корективну вредност, неопходно је да испуњава неколико критеријума, који су садржани у међународним актима као што су Европска затворска правила или Скуп минималних правила о поступању са затвореницима.

Акт УН о минималним правилима осуђеника указује на неколико основних принципа радног ангажовања осуђених.

1. Прво начело се односи на интегрисаност осуђеничког рада у привредну активност државе, чиме се у моралном и социјалном смислу осуђенички рад изједначава са радом човека на слободи, као његова природна и социјална потреба.

2. Друго начело, начело обавезности уводи радно ангажовање као право осуђеника, које му се не може одузети, и обавезу која му се може наметнути. Ово начело полази од претпоставке да је рад човека потреба, која се не може одузети ни казном лишења слободе. Према томе, рад у току издржавања казне лишења слободе представља метод којим се осуђеник преваспитава и упућује на навике које га на слободи чине способним за обезбеђење егзистенције, а не на друштвени паразитизам.

3. Треће начело се односи на радно ангажовање као професионалну оријентацију осуђеника, што представља значајан фактор стручног оспособљавања и развијања радних навика у функцији социјалне реадапације.

4. Четврто начело подразумева стварање једнаких услова рада осуђеника с условима истих струка и привредних услова на слободи. Ово начело обухвата како услове рада, тако и заштиту на раду, као и коришћење

² Ibid.

³ Недељковић, Д.: *Етика II, Рад, воља, радост*, Научно дело, Београд, 1971, стр. 74.

материјално-техничких предуслова рада у производним и другим радним организацијама које функционишу у казнено-поправним установама.

5. Пето начело се односи на принцип награђивања односно став да осуђенику за рад припада правична награда и накнада, чиме се раду даје смисао рада човека на слободи, односно за одговарајући рад и одговарајућа накнада.⁴

У члану 90 Закона о извршењу кривичних санкција Републике Српске⁵ прописује се да се осуђеним лицима способним за рад омогућава радно ангажовање у складу са расположивим капацитетима установе. Врста посла коју ће осуђеници обављати одређује се у складу са потребама њиховог превапитања, њиховим психофизичким и здравственим способностима, склоностима, личним својствима и стеченим стручним квалификацијама. Члан 91 став 1 прописује да се радно ангажовање остварује у оквиру привредне јединице установе и ван установе, као и на пословима од заједничког интереса за живот и рад осуђених лица. Такође, члан 92 став 1 истог закона прописује да се лицу које је осуђено на казну затвора у трајању од једне године може у оправданим случајевима одобрити да за време издржавања казне настави обављати послове у правном лицу у коме је те исте послове обављало у време позивања на издржавање казне затвора, под условом да почињено кривично дело није у вези са тим пословима и да раније није осуђивано. У члану 93 став 1 прописано је да редовно радно време осуђених лица може трајати до 40 часова седмично, док се у ставу 3 прописује да за осуђена лица која похађају наставу општег или стручног образовања радно време не може бити дуже од 30 часова седмично.⁶ Став 5 истог члана прописује да се рад осуђеног током издржавања казне затвора не урачунава у радни стаж.

На сличан начин поменути материју уређује и Закон о извршењу кривичних санкција Републике Србије⁷, па тако прописује у члану 86 да је рад осуђеног саставни део програма поступања и да је сврха рада да осуђени стекне, одржи и повећа своје радне способности, радне навике и стручно знање. Исто тако се у члану 88 прописује да се врста посла одређује према психичким и физичким способностима, стручним квалификацијама, израженим жељама осуђеног и према могућностима завода. Члан 89 став 1 предвиђа да се осуђени упошљавају у заводу или изван завода. Члан 90 прописује да на молбу лица које је први пут осуђено на казну затвора од шест месеци, директор установе може одобрити да за време трајања казне то лице обавља послове на радном месту на коме је било запослено у време пријема налога за издржавање казне,

4 Радоман, М.: *Пенологија и казнено извршно право*, Правни факултет, Центар за издавачку делатност, Нови Сад, 2009, стр. 121.

5 Закон о извршењу кривичних санкција, *Службени гласник Републике Српске*, бр. 12/10.

6 Ово чињеница у одређеној мери може утицати на смањење мотивисаности осуђеника за ангажовање у смислу образовног третмана, јер образовна активност смањује трајање радног ангажмана, што за собом повлачи и смањење зараде.

7 Закон о извршењу кривичних санкција, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 85/05, 72/09 и 31/11.

Улога радне и образовне активности у функцији ресоцијализације

ако за то постоје оправдани разлози, а кривично дело за које је осуђено није у вези са тим пословима. Члан 91 став 1 прописује да радно време осуђеног може трајати до четрдесет сати недељно, док се у ставу 2 наводи да осуђени који похађа наставу општег или стручног образовања ради сразмерно краће радно време. Члан 92 прописује да се рад осуђеног приликом издржавања казне затвора не урачунава у радни стаж.

Рад као метод у функцији преваспитања и ресоцијализације има значајног удела, а тај удео се највише односи на стварање радних навика, стицање нових способности и искустава, као и оспособљавање да се након изласка из затвора живи на законит начин. Но, ипак, када је реч о радном ангажовању осуђеника, у пракси се наилази на велики број проблема. Оскудна понуда послова доводи до немогућности упошљавања и прилагођавања рада осуђеним лицима, њиховим претходним радним искуствима, квалификацијама, склоностима и свакако најважније – потребама третмана.

Наиме, затвореници у затворској индустрији нису у могућности да достигну неопходан ниво професионализма који се захтева у спољашњем свету, те им не омогућава брзо укључивање у производне и друге радне процесе.⁸ Рад лица која се налазе на издржавању казне затвора углавном се своди на послове који се обављају на пољопривредним земљиштима, у одређеним услужним делатностима, као и на рад који је неопходан за функционисање затворских институција.

У многим земљама проблем немогућности упошљавања затвореника покушава се премостити укључивањем приватног сектора у организацију производње у затворима, што свакако има својих предности и недостатака. Предности у виду иновације производних програма, технологија, осавремењивања и приближавања савременим технолошким условима на слободи, остају у сенци страха да ће економска добит прерасти у експлоатацију осуђеничке радне снаге и препуштања основних механизма државне реакције на криминал у домен приватног сектора.⁹

Велики проблем у пракси свакако представља и чињеница да већина затвореника у затвор долази без било какве стручне квалификације, а још већи проблем представља то што најчешће такви и излазе из затвора. Ово се посебно односи на лица која су осуђена на краткотрајне казне затвора. Стога сматрамо да би требало увести што више краткотрајних курсева који ће оспособити осуђенике за обављање одређених занатских услуга, што би свакако представљало велику олакшицу приликом изласка на сло-

8 Стевановић, З.: Ниво остварених међународних стандарда у затворским системима Италије и Србије, *Бранич – часопис Адвокатске коморе Србије*, 118 (2), 2006, стр. 52.

9 Јованић, Г.: Потребе за третманом и његова реализација у пенитенцијарним условима у: Весна Жунић-Павловић и Марина Ковачевић-Лепејевић (уредници) *Превенција и третман поремћаја понашања – зборник радова*, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Центар за издавачку делатност, Београд, 2010, стр. 261.

боду у смислу проналажења посла и враћања у нормалне животне токове.

Спорно питање свакако остаје и чињеница колико је продуктивно упошљавати осуђенике за потребе пеналне установе у оквиру пољопривредних и занатских радова. Јер упошљавање осуђеника на пољопривредним земљиштима тешко да се може сматрати третманом који је уперен ка корекцији понашања.

Ипак сматрамо да је осуђенике боље било како упослити него их оставити и препустити затворској свакодневници и не подвргавати их третману, јер би у том случају имали класичну изолацију осуђеника из друштва, што се свакако коси са принципима ресоцијализације. У прилог томе говори и чињеница да осуђеници након изласка из затвора нису спремни за брзу реинтеграцију у животну средину са којом се суочавају на слободи, а главни проблем је немогућност налажења посла, па условно речено бивају приморани на вршење нових кривичних дела.

Такође не треба губити из вида ни чињеницу да када се одлучује о условном отпусту, као један од важних критеријума је и радно ангажовање.

ОБРАЗОВНИ ТРЕТМАН

Неспорна је чињеница да недостатак образовања често представља доминантан криминогени фактор, па стога постоји још већа потреба да се процес образовања одвија и за време издржавања казне затвора. Предности образовног третмана су многобројне, почевши од чињенице да се осуђеници приликом издржавања казне затвора углавном осећају одбаченим, изгубљеним и бескорисним, па сам процес образовања помаже неутрализацији тих осећања, па до чињенице да осуђена лица након извршења казне затвора и повратка у нормалну средину могу да се осећају као особе које имају могућност да се баве неким редовним занимањем.

У прилог овоме говори и чињеница да се и у Европским затворским правилима истиче неопходност да свака установа за извршење казне затвора организује исцрпан програм образовања како би се пружио могућност свим осуђеницима да удовоље бар неким од својих индивидуалних образовних потреба и тежњи.¹⁰

Такође, Закон о извршењу кривичних санкција Републике Србије и Закон о извршењу кривичних санкција Републике Српске дају могућност да се образовне активности изводе и за време које осуђени проведе у затвору. Па тако, члан 109 Закона о извршењу кривичних санкција Републике Српске прописује да малолетна и млађа пунолетна лица имају право на основно и средње образовање до нивоа трећег степена, а установа је дужна организовати наставу у складу са прописима о основном и средњем образовању; такође, у ставу 2 истог члана прописано је да се настава може

10 Европска затворска правила, Комитет министара Савета Европе, Стразбур, 1987, члан 77.

организовати и за остала осуђена лица, ако је то корисно и у складу са утврђеним програмом поступања. У члан 110 Закона о извршењу кривичних санкција Републике Србије прописује се да осуђено лице има право на основно и средње образовање, које се сходно општим прописима организује у заводу, не правећи разлику у односу на узраст осуђеника, у поређењу са Законом о извршењу кривичних санкција Републике Српске. Исто тако се у члану 111 Закона о извршењу кривичних санкција Републике Србије и члану 110 Закон о извршењу кривичних санкција Републике Српске прописује да управник може осуђеном одобрити ванредно школовање, чије трошкове сноси осуђени, а из исправе о стеченом нивоу и степену образовања се не сме видети да је иста стечена за време издржавања казне затвора.

Као што смо већ напоменули, примена образовања у пеналним условима има вишеструке циљеве. Основна функција састоји се у подизању нивоа знања, умења, навика и вештина, док се ефекти таквог приступа очекују и након изласка на слободу, остварењем бољих предуслова запошљавања, корекцијом понашања, а све заједно узевши је одраз хуманизације извршења затворске казне.¹¹

Међутим, не постоји општа сагласност око потребе таквог начина деловања на осуђене. Негирање потребе за образовањем осуђених само је сегмент настојања заговорника укидања било каквог корективног рада с њима¹².

Промотери тих идеја залажу се за идеју изолационизма, сегрегације као нужног и довољног модела рада, у којем ретрибутивно извршење казне затвора своју функцију испуњава простим чувањем и изолацијом.¹³

Углавном у пенитенсијарним системима при већим казнено-поправним заводима, постоје школе у којима осуђеници стичу основно образовање и професионално оспособљавање за одређену врсту занимања.

Међутим, и поред ових могућности које се пружају у контексту образовања, у задње време бележи се тренд опадања мотивације осуђеника за школовање. Ово свакако представља озбиљан проблем, јер је образовање неизоставан услов сваког успешног третмана и ресоцијализације. У прилог томе говори и чињеница да осуђени који учествују у програмима образовања у затвору постају способнији да нађу посао, мање су опасни по друге

11 Јованић, Г.: нав. дело, стр. 261.

12 Седамдесетих година 20. века велики број аутора је критиковао филозофију ресоцијализације наводећи да пенални систем не остварује очекиване резултате као и да се концепт ресоцијализације и рехабилитације показује као недовољно ефикасан у корекцији понашања затвореника, при чему је констатовано да затвори осим функције изолације не испуњавају очекивања друштва, више у: Стевановић, З., (2005), „Како новим законским решењима унапредити пенални систем“ у Добривоје Радовановић (уредник), Казнено законодавство, прогресивна или регресивна решења, XVII семинар права Будва, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.

13 Јованић, Г.: Улога образовања у третману осуђених лица у: Д. Радовановић (уредник), Поређења понашања у систему образовања – зборник радова, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Центар за издавачку делатност, Београд, 2008, стр. 336.

осуђене, особље и посетиоце, а смањује се и рецидивизам за око 20% у односу на осуђене који нису учествовали у неком од образовних програма.¹⁴

Нису све категорије осуђених лица подједнако способне и мотивисане за школовање, што је, наравно, и разумљиво, јер се у заводима налазе различите категорије лица са другачијим психофизичким особинама. Већина проблема се може решити мотивацијом осуђеника да се подвргну образовном третману, где велику улогу играју васпитачи и наставници, који на основу својих педагошких метода умногоме могу допринети да се осуђеници укључе у образовне процесе. У том правцу се истиче да се морају наћи нови облици, видови наставних и ваннаставних активности, који ће бити другачији од оних у којима су осуђеници својевремено показали неуспех.¹⁵

Дакле, као што смо већ напоменули, велики значај за успешност и учешће у образовном третману представља мотивација осуђених лица. Осуђеници се у затворској средини углавном осећају одбаченим, безвредним и изгубљеним, те нису одмах спремни да се подвргну било ком третману, па тако ни радном ни образовном. Управо у овоме се огледа јако велика улога васпитача, који морају искуством и применом педагошких метода пре свега да утичу на осуђенике да изгубе осећај одбачености и усамљености, а онда и стварање воље код осуђеника да учествују и подвргавају се третманима. Основни проблем у том смислу јесте пренатрпаност затвора и мали број васпитача, па самим тим могућност мотивације и рада са осуђеницима је крајње ограничена. Ипак, материјалне могућности друштва кључно детерминишу решење овог проблема, као и уопште резултате обрађених фактора ресоцијализације.¹⁶

Свакако, не смемо губити из вида чињеницу да се преваспитање и успешност ресоцијализације не могу остварити само образовним и радним третманом, ма какав они обим и садржај имали, него они представљају само један од многобојних фактора који доприносе успеху ресоцијализације, што говори у прилог комплексности овог процеса.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Суштинско питање савремене пенолошке мисли и пенитенцијарне праксе свакако јесте проналажење дубљег друштвеног смисла и садржине извршења казне лишења слободе, а све то кроз општи циљ који се означава као ресоцијализација осуђених лица, те стварање претпоставки за њихово успешно укључивање у живот на слободи.

Успешност ресоцијализације детерминисана је различитим факто-

14 Жунић-Павловић, В.: *Евалуација у ресоцијализацији*, Партенон, Београд, 2004, стр. 125.

15 Атанацковић, Д.: *Пенологија*, Научна књига, Београд, 1988, стр. 221.

16 Игњатовић, А.; Голић, Д.: Горућа питања у вези са реформом у систему извршења кривичних санкција и заштитом лица лишених слободе, *Право – теорија и пракса* 26 (7–8), 2009, стр. 68.

рима, почевши од услова и организације казнено-поправних установа и наставно-образовне активности, па преко индивидуализације казне и адекватног третмана осуђеника. Међутим, важан фактор за успешност ресоцијализације свакако представља и активно учешће самих лица која се налазе на извршењу казне затвора, јер без њихове активности могућност спровођења третмана је лимитирана.

Главни проблем с којим се суочавамо у нашим пенитенсијарним системима представљају неадекватни услови који владају у казнено-поправним заводима, услед којих је могућност спровођења радног и образовног третмана, који чине један од темеља преваспитања, минимизирана. Мала разноврсност послова којим могу бити упослени осуђеници, доводи до немогућности прилагођавања посла самој личности осуђеника, па се стога прибегава било каквом упошљавању, јер било какав рад је делотворнији од класичне изолације и неупошљавања.

Удруживање с приватним сектором у смислу упошљавања затвореника је такође тешко изводљиво, јер стопа незапослености и лица која се налазе на слободи је јако велика, па није ни чудо што лица која се налазе у затвору немају могућност упошљавања.

Проблем који се манифестује кроз образовни третман јесте слаба мотивисаност за образовањем код осуђеника, где се одговорност може приписати особљу казнено-поправног завода из разлога што у довољној мери не утиче и не стимулише осуђенике на образовање, што би значило да је у заводима углавном недовољан број запослених, или недовољно стручних, а за решавање којег проблема су потребна одређена материјална средства. Јер без довољно стручног и образованог особља, нема ни успешне ресоцијализације.

За решавање бројних проблема у овој области са којима се пракса суочава, на првом месту су потребна позамашна новчана издвајања, а с обзиром на то да се налазимо у времену светске економске кризе, можемо издвојити њена двојака негативна дејства. С једне стране она онемогућава евентуално стварање планова о изградњи нових или адаптацији постојећих казнено-поправних завода, такође онемогућава ангажовање или запошљавање већег броја затворског особља, доприноси немогућности додатног стимулесања запослених у казнено-поправним заводима са једне стране, док са друге стране криза подстиче криминалитет, чиме се повећава број осуђених лица и додатно оптерећују већ оптерећени затворски капацитети.

На крају бисмо истакли да концепт радне и образовне активности и нормативна решења која се односе на ту област у Србији и Републици Српској представљају добру основу, усклађену са трендовима који постоје у државама на истом, па чак и већем нивоу развоја, али да бројни проблеми настају у немогућности и недостатку услова, свести и воље за њихово потпуно спровођење.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Атанацковић, Д.: Пенологија, Научна књига, Београд, 1988.
2. Бошковић, М., Радоман, М.: Пенологија, Правни факултет, Центар за издавачку делатност, Нови Сад, 2002.
3. Европска затворска правила, Комитет министара Савета Европе, Стразбур, 1987.
4. Жунић-Павловић, В.: Евалуација у ресоцијализацији, Партенон, Београд, 2004.
5. Закон о извршењу кривичних санкција, Службени гласник Републике Српске, бр. 12/10.
6. Закон о извршењу кривичних санкција, Службени гласник Републике Србије, бр. 85/05 и 72/09 и 31/11.
7. Игњатовић, А., Голић, Д.: Горућа питања у вези са реформом у систему извршења кривичних санкција и заштитом лица лишених слободе, Право – теорија и пракса 26 (7–8), 2009, стр. 67–75.
8. Јованић, Г.: Потребне за третманом и његова реализација у пенитенсијарним условима у: Весна Жунић-Павловић и Марина Ковачевић-Лепојевић (уредници) Превенција и третман поремећаја понашања – зборник радова, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Центар за издавачку делатност, Београд, 2010, стр. 257–276.
9. Јованић, Г.: Улога обазовања у третману осуђених лица у: Д. Радовановић (уредник), Поремећаји понашања у систему образовања – зборник радова, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Центар за издавачку делатност, Београд, 2008, стр. 335–346.
10. Недељковић, Д.: Етика II, Рад, воља, радост, Научно дело, Београд, 1971.
11. Радоман, М.: Пенологија и казнено извршно право, Правни факултет, Центар за издавачку делатност, Нови Сад, 2009.
12. Стевановић, З.: Ниво остварених међународних стандарда у затворским системима Италије и Србије, Бранич – часопис Адвокатске коморе Србије, 118 (2), 2006, стр. 38–66.
13. Стевановић, З.: „Како новим законским решењима унапредити пенални систем“ у Добривоје Радовановић (уредник), Казнено законодавство, прогресивна или регресивна решења, XVII семинар права у Будви, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2005, стр. 507–514.

**THE ROLE OF OF THE WORKING AND EDUCATIONAL ACTIVITIES IN
FUNCTION RESOCIALIZATION**

Joko Dragojlovic - Teaching Associate,

The Faculty of Law for Commerce and Judiciary in Novi Sad,

The University of Business Academy in Novi Sad;

e-mail: jdragojlovic@pravni-fakultet.info

M.Sc. Igor Kušić

Ministry of Interior of Republika Srpska,

Public security centre I. Sarajevo

e-mail: igorkusic2711@gmail.com

LL.M. Zoran Savić

Directorate for coordination of police bodies BiH

e-mail: zoran.savic@dkpt.gov.ba

Abstract: The fundamental issue of modern penological thought and practice is certainly finding the deeper social meanings and contents for liberty deprivation penalty execution, all through the overall objective which is denoted as resocialization of convicted persons, and the creation of conditions for their successful participation in life on freedom. The main problem we face in our institutions for execution of criminal sanctions are inadequate conditions which is due to the possibility of conducting the work and educational treatments are one of the foundations of re-education, extremely limited. The objective of this research consists in the need to determine to which extent are successful learning and working activities of convicted persons, ie. the extent to which they contribute to the training of such persons in a socially acceptable way of life after release.

Key words: resocialization, convicts, working treatment, educational treatment

КОРУПЦИЈА У ПРАВОСУЂУ¹

Мр Вељко Спремо

Апстракт: Корупција у правосуђу, независно од степена њеног интензитета, увијек буди велику забринутост јавности. Корупција у правосуђу, више него корупција у другим сегментима државне управе, односно корупција у приватном сектору, поткопава саме темеље тржишне привреде и слободног друштва – владавину права. Правосуђе и његово, корупцијом неспутано, ефикасно функционисање представља камен темељац тржишне привреде. Наиме, компетентно, ефикасно и непристрасно правосуђе једне земље представља један од основних сегмената, односно предуслова владавине права, која се, са становишта привредних субјеката, читава као ефикасна заштита приватних својинских права, као и ефикасна контрола поштовања уговора, или принудно извршење уговора, уколико је то потребно. Јавне службе су продужена рука државе и сервис грађана. Истовремено, њима је повјерено и чување јавних интереса. Квалитет и ефикасност чувања тих интереса од стране јавних служби уједно је и мјера функционисања институција система и политичке власти. Истовремено, њихови припадници морају бити непоткупљиви и морају имати свијест и осјећање дужности. Будући да је ријеч о кључним институцијама друштва, анализа њиховог функционисања уједно је и анализа функционисања државе. Правосуђе има посебан значај због мјеста које заузима у подијељеној власти. Квалитет функционисања правосуђа утиче на функционисање цијелог друштва.

Кључне ријечи: корупција, правосуђе, владавина права, јавна служба.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Корупција као појава стара је колико и људски род, односно, колико и политичка и економска организација друштва. Разноврсни узроци су омогућавали развој корупције до те мјере да је постала један од најозбиљнијих

¹ У раду су кориштени цитати и истраживање из магистарског рада Вељка Спрема, под називом: "Облици испољавања и модели супротстављања корупцији у Републици Српској са посебним освртом на област правосуђа."

проблема данашњег свијета. Оно што је данас карактеристично за корупцију јесте њена актуелност, висок степен друштвене опасности, нови појавни облици и у јавном и приватном сектору у склопу привредне и ванпривредне дјелатности и повезивање са организованим криминалитетом, са којим заједно дјелује као значајан угрожавајући фактор безбједности.

У савременим демократским земљама, заснованим на идеји владавине права, улога правосуђа је двострука: прво, да заштити права и слободе појединаца обезбјеђујући им право на поштено суђење од стране непристрасног и компетентног суда и друго, да оствари надзор над остале двије гране кроз обезбјеђење поштовања начела законитости и уставности.

И заиста, без доброг судства не може бити владавине права. Док његова зграда није у најбољем реду, судство не може ваљано штитити људска права, нити може вршити ефикасну контролу извршне и законодавне власти.

Свакако најважнија институција за разрешење спорова је судство, иако у свим земљама постоје и неформални методи рјешавања спорова, као што су они у породици или локалној заједници, што је обично раширеније у мање развијеним земљама. Ипак, ови неформални методи тешко да могу да пруже подршку економским пословима на вишем нивоу сложености.

1. КОРУПЦИЈА У ПРАВОСУЂУ – НАЈОПАСНИЈИ ВИД КОРУПЦИЈЕ

Корупција у правосуђу представља један од најопаснијих видова корупције, јер директно негативно дјелује на функционисање правосудног система као једне од најбитних државних функција, која омогућава да се умањи или избјегне кривична одговорност.² Свим учесницима у ланцу корупције постаје јасно да се на такав начин може избјећи одговорност за корупцију, што остварује и одређени утицај на потенцијалне учиниоце корупцијских кривичних дјела, отварајући пут ширењу корупције и у другим областима друштвеног живота.

Раширена корупција у правосуђу, недвосмислено показује да с постојећим системом и његовим функционисањем, с једне, и друштвеним нормама и вриједностима, с друге стране, нешто озбиљно није у реду. Укоријењена коруптивна пракса у правосуђу онемогућава јасно тумачење права са најауторитативнијег мјеста, односно општу и ефикасну примјену закона и устава од стране оних који су позвани да их спроводе. На тај начин она постаје парадигма за одсуство владавине права и закона, праведности, а затим и социјалне правичности у друштву у цјелини.³

2 М. Бошковић и А. Бошковић, Корупција – прање новца – финансирање тероризма (криминалистички – криминолошки – кривичноправни аспекти)", Бањалука, 2011, стр. 55.

3 Б. Беговић, М. Васовић, С. Вуковић, Л. Карамарковић, Б. Мијатовић, А. Павић, В. Павић, А. Симић и Д. Хибер, Корупција у правосуђу, Београд, 2004, стр. 17.

Корумпирано правосуђе доприноси, прије свега, даљем опстајању државног волунтаризма у свим другим сферама живота, пошто анулирањем права и закона утиче на стално проширивање дискреционих овлаштења органа извршне државне власти. У свим земљама на свијету, независно од владајућег правног система, правосуђе се састоји од судства и свих правосудних званичника, односно професионалаца који су укључени у судство (укључујући и адвокате, односно правне заступнике страна у спору), као и од тужилаштва, које подиже оптужнице, односно гони починиоце кривичних и других кажњивих дјела.

Унутар правосуђа, постоје двије основне активности:

- парнице, које представљају судско надметање двије равноправне стране (тужиоца и туженог) и
- кривичноправни процеси, у којима се држава појављује као тужилац.

Корупција се јавља у обе наведене правосудне активности. Такође, у правосуђу увијек постоје различити нивои одлучивања. Начелно посматрано, на одлуку прве инстанце, увијек се може уложити жалба сљедећој, другој инстанци. Не постоји нити један разлог да се претпостави да су више судске инстанце имуне на корупцију.

Владавина права може бити нарушена из различитих разлога. Један од типичних разлога те врсте је некомпетентност судства, односно правосуђа, која се веома често своди на некомпетентност судија. До такве некомпетентности може да дође из различитих разлога. Ти разлози нису од пресудне важности, већ је важна чињеница да усљед некомпетентности судија долази до поткопавања владавине права усљед судских грешака – дакле, не ради се о намјерном и у циљу стицања користи напуштању начела непристрасности.

Још један веома распрострањен извор нарушавања владавине права јесте угрожавање, односно, у драстичним случајевима, елиминисање независности правосуђа у односу на друге двије гране власти: извршну и законодавну. Елиминисање независности правосуђа у односу на приватни сектор може се практично поистовјетити с корупцијом у правосуђу.

Да ли нарушавање независности правосуђа, оно од стране извршне и законодавне власти, само по себи представља корупцију? Одговор на то питање зависи од мотива политичара из извршне и законодавне власти. Уколико је мотив нарушавања независности правосуђа генерално ограничавање моћи правосуђа, односно судске власти из, на примјер, политичких мотива, то не спада у корупцију у ужем смислу ријечи, односно не спада у корупцију према њеној раније прихваћеној дефиницији. Међутим, уколико је мотив везан за конкретну пресуду у конкретном случају, онда се може посумњати да се ради о политичкој корупцији у којој политичари

заправо имају улогу посредника између коруптора (странака у судском спору, односно процесу) и корумпираних (судија, прије свега, али и других правосудних званичника). У таквим специјалним случајевима ради се о својеврсној размјени између политичке власти и њеног штићеника (коме је потребна одређена пресуда). Овај механизам, односно врсту корупције у правосуђу Buscaglia назива оперативном корупцијом. Колико је ово често у случају судства, исто толико је често (у неким земљама још и чешће) у случају тужилаштва и подизања оптужнице.

Уколико постављену општу дефиницију корупције примијенимо на уже поље, корупцију у правосуђу, могли бисмо доћи до сљедећег одређења. Корупција у правосуђу представљала би, према томе, стицање приватне користи злоупотребом овлаштења која проистичу из чињенице да одређено лице заузима одређени положај или функцију у правосудним институцијама.⁴

При томе, потребно је имати у виду да овако одређена корупција представља шири појам од кривичног дјела примање мита, имајући у виду да обухвата и понашања која су садржана у елементима кривичних дјела као што су противзаконито посредовање или злоупотреба службеног положаја. Поред тога, потпуно разумијевање овог облика корупције као феномена, нужно захтијева да се у круг потенцијалних извршилаца укључе не само такозвани правосудни функционери – судије и јавни тужиоци, већ и лица која у ширем смислу представљају дио правосудног апарата, као што су припадници правосудне администрације, судски приправници и сарадници. Разумијевање корупције уопште, па и корупције у правосуђу, такође захтијева и правилно одређивање појма приватне користи која се незаконито стиче. При разматрању проблема корупције у правосуђу, потребно је имати у виду да, насупротив укоријењеном мишљењу да је корупција у правосуђу превасходно тековина новијег доба, она има дугу традицију.

Изгледа да је у оно вријеме овакво понашање службеника било уобичајено, будући да се за Бекона везује сљедећа изјава: „Обично прима мито од обадвије стране, тако да прљав новац не може да утиче на моје одлуке“. Корупција у судијском сталежу је била изразито присутна и током осамнаестог вијека, тако да историјски подаци указују да су у то доба склапане чак и нагодбе између судија и крадљиваца.

Корупција у правосуђу представља типичну административну корупцију – корупцију којом се нарушава непристрасност у спровођењу правила, али се не утиче на стварање тих правила. Другим ријечима, корупција у правосуђу представља повреду процесних и материјалних правила, као и злоупотребу дискреционих овлаштења која стоје на располагању право-

4 Г. Илић, Корупција, основни појмови и механизми за борбу, Београд, 2007, стр. 62.

судним званичницима у управљању поступком и у одлучивању.⁵

Корумпирано или политички зависно правосуђе олакшава корупцију на врху, подрива реформе и обесмишљава законске норме. Када је правосуђе дио корумпираног система, богати и корумпирани дјелују без страха од санкција, сигурни да ће подмићивање, тамо гдје треба, уклонити све законске проблеме.⁶

У континенталним правним системима, корупцијом у правосуђу не може да се утиче на доношење пристрасних правила, односно правних правила која би била прилагођена приватним интересима коруптора. Наиме, у континенталном правном систему, правосуђе, односно корупција у њему, не може да буде извор овладавања државом, на начин како је то дефинисано у литератури.

Наиме, постојање овладавања државом као облик корупције у правосуђу могуће је у оној мјери у којој је правосуђе извор права. У континенталном правном систему, судска пракса није извор права, већ су извор права законски и подзаконски акти које доноси законодавна и извршна власт.

Стога се корупторима који желе да у своју корист промијене правила игре, а не само да наруше универзалност и непристрасност њихове примјене, једноставно не исплати да корумпирају правосудне званичнике, будући да они не могу да ураде ништа на том плану, већ своје коруптивне напоре треба да усредсреде на званичнике друге двије гране власти.

2. ПОТРАЖЊА ЗА КОРУПЦИЈОМ У ПРАВОСУЂУ

Потражња за корупцијом у правосуђу може се подијелити на ону у случају парница и ону у случају кривичних поступака.⁷ Друга подјела потражње за корупцијом у правосуђу заснована је на циљу корупције. Најдрастичнији циљ коруптора може да буде измјена садржаја пресуде, тако да иде њему у корист. У случају кривичног процеса то значи да се корупцијом обезбјеђује ослобађајућа пресуда за коруптора који је починио кривично дјело или да се обезбиједи што блажа пресуда, односно што блажа казна, уколико ослобађајућа пресуда не може да се постигне.

У случају парница, то значи пресуду у корист коруптора, иако чињенично стање говори да би непристрасна примјена закона довела до пресуде у корист друге стране у спору. Пристрасна пресуда, без обзира да ли се ради о кривичном процесу или парници, може да настане тако што, на примјер, судија директно и намјерно погрешно пресуђује, односно погреш-

5 Б. Беговић, Економска анализа корупције, Београд, 2007, стр. 419.

6 С. Роуз-Ејкерман, Корупција и власт, узроци, последице и реформа, Београд, 2007, стр. 162.

7 Б. Беговић, цит. дјело, стр. 420.

но примјењује закон, или својим утицајем на ток суђења доводи до лажне слике чињеничног стања, тако да у тренутку доношења одлуке она даје утисак исправне пресуде.

У многим случајевима, корупциона манипулација пресудом једноставно није могућа, односно није остварива. Том приликом коруптор приступа корупцији у правосуђу која има сасвим други циљ – манипулацију током процеса, односно временом доношења, па тиме и правоснажности пресуде. Овај вид корупције у правосуђу је нарочито карактеристичан за парнице. Уколико једна страна у спору процијени да ће пресуда бити у њену корист, она има подстицај да корупцијом убрзава изрицање пресуде, док страна која процијени да губи спор, односно да ће пресуда бити у корист друге стране, има подстицај да корупцијом одуговлачи са судским процесом, односно да одлаже изрицање пресуде и њену правоснажност.

Мотиви за тако нешто су очигледни – у парницама у којима се ради о споровима велике вриједности није свеједно да ли ће, на примјер, предвиђени износ да се плати другој страни одмах или за шест мјесеци. Веома често, та временска компонента може да буде питање финансијског живота или смрти правног лица које очигледно губи парницу, па су стога и јасни подстицаји да онај који губи корупцијом утиче на одлагање пресуде, кад већ не може да утиче на њен садржај.

Као и у готово свим другим случајевима корупције, и у случају корупције у правосуђу јављају се два основна облика корупције: изнуђивање и корупција уз дослук. Изнуђивањем се обезбјеђује поштовање прописа, и то како законских прописа који регулишу рад правосуђа, односно његово функционисање, тако и материјалног права.⁸ Као и у свим другим случајевима изнуђивања, и при корупцији у правосуђу изнуђивање представља корупцију којом се спроводи закон. Изнуђивање као облик корупције у правосуђу јавља се прије свега у парницама, и то у оним случајевима у којима, услед недостатка основних правосудних капацитета, како инфраструктурних, тако и људских, долази до знатног одлагања парничног процеса, односно до дугог укупног трајања парница.

Странке у спору, нарочито оне које су тужиоци и које сматрају да ће добити парницу и тиме заштитити сопствена својинска или уговорна права, имају подстицај да убрзају судски поступак, па стога корумпирају судске званичнике искључиво ради убрзавања процеса, а не ради добијања пожељне пресуде – претпостављајући да за то није потребно корумпирање правосуђа. У таквим условима, у којима се дуго чека на започињање парнице, посебну варијанту изнуђивања чини корумпирање ради „прескакања реда”, тј. ремећења редослиједа парница и „напредовања” парнице

⁸ Исто, стр. 422.

коруптора у том редослиједу, па тиме и увећавање шансе за убрзање парнице, па тиме и убрзавање њеног исхода.

Циљ корупције уз дослук је кршење закона, односно права, и добијање онога на шта странка пред судом, односно странка у правосуђу нема право.⁹

Корупција уз дослук везана је како за парнице тако и за кривичне процесе, а поред суда може бити везана и за тужилаштво. Учесник парнице, на примјер тужени, има, начелно посматрано, подстицај да подмићивањем судских званичника добије пресуду у своју корист, ону којом се одбацује тужба, независно од тога што су сви аргументи и докази на страни тужитеља, односно што су угрожена тужиочева својинска или уговорна права. Оптужени који је починио кривично дјело има подстицај да подмићивањем судских званичника добије ослобађајућу пресуду, односно, уколико то није могуће, најнижу могућу казну. Коначно, починилац кривичног дјела има подстицај да подмићивањем тужиоца, односно неког другог званичника тужилаштва, доведе до тога да против њега уопште и не буде подигнута оптужница или да чињенице буду „утврђене” тако да воде до блаже казне.

3. ПОНУДА КОРУПЦИЈЕ У ПРАВОСУЂУ

Понуду изнуђивања, односно корупције без дослука, генерише недовољна понуда правосудних услуга. Због тога је значајно добити одговоре на питање шта су фактори такве недовољне понуде. У великом броју земаља, недовољна понуда правосудних услуга је посљедица ограничених административних капацитета судова, а такав капацитет је посљедица дејства различитих фактора, при чему је мало вјероватно да се ради о намјерном, планском и у циљу изнуђивања ограничавању капацитета, односно планском обарању понуде правосудних услуга.

Ефикасност правосуђа не елиминише подстицаје за корупцију уз дослук, дакле ону корупцију која ће, кршењем закона и других прописа довести до повољног исхода спора по коруптора, односно до исхода судског спора који је повољнији од оног до кога би дошло да нема никакве корупције, сопственим корумпирањем, односно примањем мита, судије и други судски званичници се стављају на страну једне стране у спору и обезбјеђивања пресуде повољне за ту страну.¹⁰ У случају кривичног права, корупција уз дослук обично доводи до драстичног кршења прописа, попут добијања ослобађајуће пресуде иако је оптужени крив.

На страни понуде корупције појављују се многи правосудни званичници. Предсједници судова, у великом броју земаља, немају никаква ов-

⁹ Б. Беговић, цит. дјело, стр. 423.

¹⁰ Б. Беговић, цит. дјело, стр. 424.

лаштења у појединачном предмету, односно процесу – нити у том предмету доносе процесне одлуке, нити пресуђују.

Из овога би се могло закључити да је предсједник суда ријетко у позицији да буде непосредан актер правосудне корупције, онај који прихвата мито да би допринио каквој манипулацији у судском поступку.¹¹

Стога се поставља питање како се уопште предсједници судова могу појавити на страни понуде корупције у правосудју и шта то они уопште могу да понуде?

Прво што предсједници судова могу да понуде јесте избор судије који се може корумпирати, односно који је већ корумпиран – потребно је да предмет „дође” одговарајућем судији. Друго, у случају поступка по правном лијеку, односно жалбе, предсједник суда који рјешава по правном лијеку, тј. суда више инстанце, има још шира овлаштења. Начелно посматрано, предсједник суда је овлаштен да одреди, или бар пресудно утиче на избор судије извјестиоца, а управо судија извјестилац, који добија право и обавезу да проучи предмет, па на основу тога и предлаже одлуку, пресудно утиче на одлуку суда више инстанце. У случају корупције, од кључне је важности да предмет буде додијељен „правом” судији извјестиоцу. Треће, извор понуде корупције од стране предсједника суда може да лежи у његовим овлаштењима у погледу надзора над радом свих званичника суда, поготово судија.

Судије су највише изложене корупцијским притисцима током вођења главног претреса, прије изрицања пресуде, као и у поступку извршења правоснажне судске одлуке.¹² Уколико је циљ коруптора добијање незаконите пресуде, односно пристрасне судијске одлуке, попут добијања спора, иако за то не постоје услови, тј. уколико пристрасном пресудом у парници треба остварити право које не постоји, односно спријечити остварење права које постоји, или, у кривичном поступку, избјећи пресуду и казну за почињено кривично дјело, управо судија може да понуди корупциону услугу којом се то остварује.

Два су основна начина на која судија то може да уради. Први је директан – да прекрши закон и да, на тај начин, тачно утврђене, односно очигледне чињенице подведе под правну норму која им не одговара, да погрешно протумачи норму и да изрекне правну посљедицу која не слиједи.¹³ Други је посредан – да пристрасношћу вођења процеса створи погрешну слику чињеничног стања, која дозвољава да се, чак и без погрешног тумачења правне норме, дође до жељеног резултата, односно до нарушавања пристрасности при доношењу пресуде.

Поред тога, циљ корупције судије може бити манипулација временом, одуговлачење (или убрзање) поступка, а механизам остварења овог циља је у

11 Б. Беговић и остали, цитирано дјело, стр. 145.

12 М. Бошковић, Организовани криминалитет и корупција, Бања Лука, 2004, стр. 327.

13 Б. Беговић, цит. дјело, стр. 425.

пуној мјери у рукама судије. Судија управља поступком. У оквирима процесних закона, он на располагању има читав арсенал дискреционих овлаштења која тај поступак може да убрза или успори.¹⁴

Понуда корупције у правосуђу може, у случају кривичних дјела, да се јави и од стране тужиоца. Наиме, на основу свих прикупљених информација, нарочито оних које је прикупила полиција, односно истражни судија, тужилац доноси оптужни приједлог, тј. одлучује да ли ће подићи оптужницу или не. Тужилац има дискреционо право да процијени количину друштвене опасности која је садржана у почињеном дјелу и да на основу тога процијени да ли је та количина опасности довољно велика да завређује подизање оптужнице.

Правни заступници, пуномоћници или браниоци (адвокати) нису, начелно посматрано, у прилици да се јаве на страни корупције у правосуђу. Наиме, уколико адвокати злоупотријебе свој положај и наруше лојалност према свом клијенту, тржиште адвокатских услуга ће их жестоко казнити – може се очекивати значајан пад тражње за њиховим услугама правног заступања. Стога се понуда корупције од стране адвоката практично своди на услугу посредовања са правосудним званичницима који нуде корупционе услуге. Унутар тог посредовања може се, усљед асиметрије информација, појавити простор за некажњено изнуђивање од стране правних заступника (адвоката).

Корупција напада и запослене у суду, нарочито оне који, редослиједом завођења, могу „намјештати” предмете одређеним судијама или судије одређеним предметима или који, уклањањем доставница и другим смицалицама, могу опструирати услове за одржавање суђења.¹⁵

Уколико је циљ корупције манипулисање временом, одуговлачење или евентуално убрзавање пресуде, понуда корупције може да дође и од других правосудних званичника, на примјер, административних службеника у суду, попут оних који раде у писарници.

Писарница, са пријемном канцеларијом и доставном службом, која прима све поднеске, списе, телеграме и слично, отвара их, евидентира у уписне књиге, разврстава, отвара предмет или их здружује у предмет, даје даље на рад барата предметима који нису код судије нити архивирани, али и даје обавјештења о стању предмета, води роковник у коме су разврстани предмети за рад у току мјесеца, даје предмете на разгледање и преписивање.¹⁶

Различитим врстама манипулације документима, ови службеници могу да веома битно утичу на ток процеса, на његово одуговлачење и убрзавање. У неким случајевима, манипулација документима може чак да буде таква да

14 Б. Беговић, и остали, цитирано дјело, стр. 140.

15 Д. Антонић, Б. Бабовић, Б. Беговић, М. Васовић, З. Ваџић, С. Вуковић, З. Ивошевић, Д. Кавран, Б. Мијатовић, Б. Стојановић и Д. Хибер, Корупција у Србији, Београд, 2001, стр. 91.

16 Б. Беговић, и остали, цитирано дјело, стр. 147.

утиче и на исход спора, односно на пресуду. Стога се и административни службеници у суду могу јавити на страни понуде корупције у правосуђу, нарочито у случају парница.

ЗАКЉУЧАК

Појава корупције у било којем дијелу државног апарата, без сумње представља изузетно велики друштвени проблем. Међутим, нигдје овај проблем није у тој мјери изражен, и не показује све своје негативне карактеристике, као што је то случај са правосуђем. Ово је лако објашњиво ако се има у виду да је управо правосуђе то чији је задатак да буде посљедња одбрана појединца од самовоље других појединаца па и државе саме. Поткупљивост судова и тужилаштва, у том смислу, појединца оставља препуштеног самом себи, без било каквог облика организоване државне заштите. Зато се без претјеривања може рећи да је корупција у правосуђу застрашујућа друштвена појава, док нас њени развијенији облици приближавају песимистичкој слици неморалног и сукобљеног друштва.

Као судионици корупције у правосуђу јављају се грађани, док се као продајци јављају судије и судска управа, а у тужилаштву тужиоци. Поред њих, актери корупције у правосуђу могу бити и адвокати, вјештаци, свједоци. Предмет корупције у правосуђу су углавном доношење одлука које дијелом или у цјелини иду у незаслужену корист купца "услуге" или недоношење одлука које би морале бити донијете, али које не би ишле у прилог оном који купује.

Ниво корупције у судству зависи од општег статуса ове гране власти, па се корупција налази у директној пропорционалној вези са политизацијом правосуђа, недопустиво лошем материјалном статусу носилаца правосудне функције, дискреционим правима судија и одсуству независног судства и владавине права.

Присуство корупције у правосуђу је забрињавајуће. Међутим, да би се у друштву сузбила корупција, она мора, најприје, бити искоријењена у правосудним органима, а то је оствариво само јачањем владавине права и правне државе. Владавина права подразумијева вршење власти и понашање грађана и других субјеката у складу са законом. О реалним димензијама корупције уопште, па самим тим и корупције у правосуђу, веома је тешко и незахвално говорити. Ријеч је о појави која је у највећем дјелу повезана са криминалитетом, тј. представља недозвољено понашање које спада у кривична дјела која се најтеже и откривају и доказују.

На основу свега што је речено могло би се закључити да је стање корупције у правосуђу у обрнутој сразмјери са стањем владавине права и правне државе: гдје има мање владавине права, ту је више корупције, а гдје је више владавине права и гдје функционише правна држава, мање је корупције.

ЛИТЕРАТУРА

1. Б. Беговић, Економска анализа корупције, Београд, 2007.
2. Б. Беговић, М. Васовић, С. Вуковић, Л. Карамарковић, Б. Мијатовић, А. Павић, В. Павић, А Симић и Д. Хибер, Корупција у правосуђу, Београд, 2004.
3. Г. Илић, Корупција, основни појмови и механизми за борбу, Београд, 2007.
4. Д. Антонић, Б. Бабовић, Б. Беговић, М. Васовић, З. Вацић, С. Вуковић, З. Ивошевић, Д. Кавран, Б. Мијатовић, Б. Стојановић и Д. Хибер, Корупција у Србији, Београд, 2001.
5. С. Роуз-Ејкерман, Корупција и власт, узроци, последице и реформа, Београд, 2007.
6. М. Бошковић, Организовани криминалитет и корупција, Бања Лука, 2004.
7. М. Бошковић и А. Бошковић, Корупција – прање новца – финансирање тероризма (криминалистички – криминолошки – кривично-правни аспекти)", Бањалука, 2011.

CORRUPTION IN JUDICATURE

Veljko Spremo, M.A.

Abstract: The corruption in judicature, regardless of the level of its intensity, always causes great concern of the public. The corruption in judicature, more than corruption in other segments of the state administration, namely the corruption in private sector, undermines the foundations themselves of the market economy and free society - the law governance. Judicature and its efficient functioning, not being distorted by the corruption, is the corner stone of the market economy. Namely, the competent, efficient and impartial judicature of one country is one of the basic segments, namely preconditions of the law governance which is, from the standpoint of the economic subjects, read as efficient protection of private property rights, as well as the efficient control of the contract compliance or compulsory execution of the contract, if appropriate. Public services represent an extension of the state and service of the citizens. At the same time, they are entrusted also with the public interest keeping. Quality and efficiency of those interests keeping by the public services is also a measure of functioning of institutions of the system and political authorities. At the same time, their representatives should be incorruptible and have the sense and perception of the duty. Since it is about the key institutions of the society, the analysis of their functioning is at the same time the analysis of the state functioning. Judicature has also special importance due to position it has in the divided authority. Quality of the judicature functioning affects the functioning of the whole society.

Key words: corruption, judicature, the law governance, public services.

